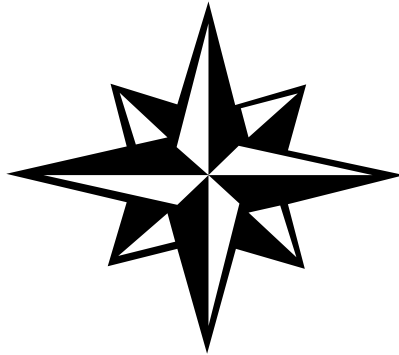

*Теоретичні і прикладні напрямки
розвитку туризму та рекреації
в регіонах України*

*Матеріали
VI міжнародної науково-практичної
конференції*

2-3 квітня 2020 року

Міністерство освіти і науки України
*Український державний центр національно-патріотичного
виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді*
Кіровоградська обласна державна адміністрація
Львівська національна академія Національного авіаційного університету
Федерація спортивного туризму України

Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України

Матеріали
VI міжнародної науково-практичної конференції,
присвяченої 90-річчю дитячо-юнацького туризму в Україні

2-3 квітня 2020 року

Київ - Кропивницький – 2020

Редакційна колегія:

- Неділько С.М.** – доктор технічних наук, професор, начальник Льотної академії Національного авіаційного університету
- Неділько С.В.** – директор Українського державного центру національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді
- Колотуха О.В.** – доктор географічних наук, доцент
- Лещенко Г.П.** – кандидат географічних наук, професор
- Любіцева О.А.** – доктор географічних наук, професор
- Наровлянський О.Д.** – кандидат педагогічних наук
- Плачинда Т.С.** – доктор педагогічних наук, професор
- Топольний Ф.П.** – доктор біологічних наук, професор
- Чумак О.О.** – доктор юридичних наук
- Яворська В.В.** – доктор географічних наук, професор

Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України», присвяченій 90-річчю дитячо-юнацького туризму в Україні // Збірник наукових праць. – Київ - Кропивницький. – ЛА НАУ, 2020. 383 с.

У матеріалах конференції розглядаються питання ретроспективи становлення дитячо-юнацького туризму в Україні, психолого-педагогічні аспекти туризму та рекреації, підготовка фахівців з туризму, питання щодо географічних аспектів туризму та рекреації, економічні проблеми туризму, менеджмент та маркетинг в туризмі, теоретичні, методичні та організаційні основи спортивного туризму та активної рекреації, екологічні аспекти туризму та рекреації, наукові засади краєзнавчого туризму

*Друкується згідно з рішенням Вченої ради Льотної академії
Національного авіаційного університету
(протокол № 2 від 13 березня 2020 року)*

90-річчю дитячо-юнацького туризму в Україні присвячується

Дитячо-юнацький туризм – це масовий рух підростаючого покоління з метою пізнання навколишнього світу і самих себе засобами туристсько-краєзнавчої діяльності.

Туристсько-краєзнавча діяльність – це є комплексний засіб усебічного розвитку підростаючого покоління в активному пізнанні та доступному покращенні навколишнього світу і самих себе в циклах туристсько-краєзнавчих подорожей.

(О.О.Остапець-Свешніков)

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1. Психолого-педагогічні та правові аспекти туризму та рекреації, підготовка фахівців з туризму

Наровлянський Олександр. Довоєнний період розвитку Центральної дитячої екскурсійно-туристської станції НКО УРСР	9
Редін Володимир, Редіна Валентина. Сторінки історії становлення дитячого туризму і краєзнавства на Харківщині	15
Плачинда Тетяна. Соціально-гуманітарна підготовка фахівців з туризму ..	26
Скриль Ірина, Шестопалова Ірина. Семінари-практикуми з туризму та краєзнавства у системі професійної підготовки педагогічних кадрів	29
Гаврилук Марина, Михалевська Раїса. Історія становлення та розвитку дитячо-юнацького туризму в Кіровоградській області	36
Шелегеда Віталій. Історичні аспекти розвитку дитячого туризму в Запорізькій області: 20-30-ті роки ХХ століття	43
Василук Ірина. Психологічні аспекти спортивного туризму	51
Миргородська Олена, Пропадуший Андрій. Дитячі табори як різновид дитячого туризму в Україні	58
Чейпеш Іванна. Іншомовна комунікативна культура фахівців туристичної сфери: педагогічний аспект	64
Наровлянська Марина. Використання дистанційних форм в навчально-тренувальній роботі туристсько-спортивного напрямку позашкільної освіти (на прикладі спортивного орієнтування)	69
Копилець Євгеній. До проблеми професійної компетентності керівників гуртків туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти	76
Имангулова Татяна. Принцип регіональності для розвитку туристсько-краєведческой діяльності школьників	85
Константинов Юрий. История развития туристско-краеведческой деятельности (детского туризма) в системе дополнительного (внешкольного) образования детей	95

СЕКЦІЯ 2. Географія туризму та рекреації

Смирнов Ігор, Любіцева Ольга. Забута столиця Соборної України та її туристичний потенціал у сучасних умовах	101
Колотуха Олександр. Геопросторові особливості і межі спортивного туризму	118
Браславська Оксана, Рожі Інна, Барвінок Олександр. Умови дієвості туристсько-рекреаційного потенціалу території	125
Яворська Вікторія, Гранченко Людмила, Сич Віталій, Коломієць Катерина. Проблеми та перспективи розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні	131

Гуда Андрій, Пацюк Вікторія. Перспективи Олешківських пісків щодо розвитку різних видів туризму	139
Колотуха Ігор. Київський фунікулер та річковий трамвай як туристичні атракції столиці України	150
Романів Павло. Функціональні засади формування туристичного господарства у Придністерському туристичному районі	154
Залевський Анатолій, Черногор Наталія. Взаємозв'язок та взаємодія авіації і туризму	162
Соколовський Віктор. Проблеми та перспективи розвитку рекреаційного комплексу Середнього Придніпров'я	171
Гаталяк Оксана, Ганич Наталія. Міста як центри ділового туризму	184
Козинська Ірина, Мазур Євген. Основні аспекти удосконалення фестивального туризму в Україні	190

СЕКЦІЯ 3. Економічні проблеми, менеджмент та маркетинг в туризмі

Щука Галина, Гальків Любов. Програма лояльності туристичного комплексу: технологія розробки	198
Залевський Анатолій. Розвиток авіації і туризму в умовах глобалізації	208
Баранов Віталій. Інновації та інноваційна діяльність у туристичній галузі	214
Сікірда Юлія, Шмельова Тетяна, Беляєв Юрій. Особливості використання сучасних інформаційних технологій компонентами індустрії туризму	220
Щоголєва Інна. Роль емоційного інтелекту в професійній діяльності менеджера туристського підприємства	229
Черногор Наталія. Транснаціоналізація в туризмі та авіації	236
Гевко Ігор. Туристичний брендинг території як інструмент стратегічного розвитку туризму в регіоні	242
Зигунов Василь, Зигунова Інна. Теоретико-методические аспекты кластерного подхода к организации туристской деятельности	251

СЕКЦІЯ 4. Теоретичні, методичні та організаційні основи спортивного туризму та активної рекреації

Соколов Володимир. Пішохідний та гірський туризм в системі дитячо-юнацького туризму	257
Юшкявичус Мариус, Юшкявичене Дайва. Союз путешественников Литвы: становление и основа деятельности	265
Горбунов Олександр, Колотуха Олександр, Лісота Андрій. Історія розвитку та сучасний стан альпінізму в світі та в Україні	269
Базилевич Наталія, Тонконог Олександр, Близнюк Анатолій. Фізичне виховання учнів старшої школи засобами туризму	276
Матіщук Олександр. Безпека в спортивному пішохідному туризмі	285

Соколов Володимир. До питань визначення результатів змагань зі спортивного велосипедного туризму в Україні	292
Лукацький Євгеній. Використання сучасних телекомунікаційних засобів для забезпечення безпеки туристів	296
Парчевський Игорьь. Чемпіонати мира по спортивним пешеходным походам: особенности подведения итогов и анализ судейства	301

СЕКЦІЯ 5. Екологічні аспекти туризму та рекреації

Бондар Юлія, Легінькова Ніна. Проблеми та напрями розвитку потенціалу екологічного туризму в Україні	310
Топольний Федір, Гелевера Ольга. Здоров'я кропивничан: психологічні, природно-історичні і техногенні аспекти	318
Чир Надія, Качаровський Роман, Карпюк Зоя, Єрко Ірина, Чижевська Лариса. Рекреаційний потенціал природоохоронних територій басейну річки Черногузка	326
Шелегеда Віталій. Екологічне краєзнавство – новий напрямок краєзнавства в системі позашкільної освіти та історичний ракурс розвитку в Запорізькій області	333

СЕКЦІЯ 6. Краєзнавчий туризм

Божук Тетяна. Ресурсне забезпечення краєзнавчого туризму (на прикладі селища Великий Бичків, Закарпаття)	343
Грицюта Валентина, Редіна Ольга. Екскурсійна діяльність як засіб національно-патріотичного виховання учнівської молоді	351
Валулик Маріанна. Современное состояние и перспективы развития туристической дестинации на основе безвизовой зоны «GRODNOVIZAFREE»	358
Кондратенко Олександр, Сторожук Олена. Діяльність творчих об'єднань учнів – запорука розвитку краєзнавчого туризму	363
Євтушенко Олена. Релігійний туризм Білопільщини	370

Відомості про авторів	378
------------------------------------	-----

СЕКЦІЯ 1

Психолого-педагогічні та правові аспекти туризму та рекреації, підготовка фахівців з туризму

УДК 371.217.3 (477) "1930/1941"

Наровлянський Олександр

Український державний центр національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді

Довоєнний період розвитку Центральної дитячої екскурсійно-туристської станції НКО УРСР

Стаття присвячена історії єдиного загальнодержавного закладу позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напрямку в 1930-1941 рр., який було засновано як Центральну досвідну дитячу екскурсійно-туристську станцію НКО УРСР. Визначено основні проблеми у дослідженні зазначеного періоду. Проаналізовано процес створення, статутні документи закладу. Визначено основні напрями роботи закладу в довоєнні роки. Встановлено необхідність коригування часу створення ряду обласних центрів туризму і краєзнавства.

Ключові слова: *позашкільна освіта, дитячий туризм, краєзнавство.*

Наровлянський А. Довоєнний період розвитку Центральной детской экскурсионно-туристской станции НКО УССР. *Статья посвящена истории единственного общегосударственного заведения внешкольного (дополнительного) образования туристско-краеведческого направления в 1930-1941 гг., которое было основан как Центральная опытная детская экскурсионно-туристская станция НКО УССР. Определены основные проблемы в исследовании указанного периода. Проанализирован процесс создания, уставные документы учреждения. Определены основные направления работы учреждения в довоенные годы. Установлена необходимость корректировки времени создания ряда областных центров туризма и краеведения.*

Ключевые слова: *внешкольное образование, детский туризм, краеведение.*

Narovlyansky A. The pre-war period for the development of the Central Children's Excursion and Tourism Station of the Ministry of Education of Ukraine. *The article is devoted to the history of the only national institution of after-school education of the tourist and regional studies direction in 1930-1941, which was founded as the Central Experimental Children's Excursion and Tourist Station of the the Ministry of Education of Ukraine. The main problems in the study of this period are identified. The creation process, the statutory documents of the institution are analyzed. The main directions of the institution's work in pre-war period are determined. The necessity of adjusting the time of creation of a number of regional centers of tourism and local history is established.*

Key words: *after-school education, children's tourism, local history*

Вступ. На сучасному етапі розвитку освітньої системи України важливе значення має пошук кращих форм та методів виховання дітей та молоді. Суттєву роль в цьому процесі мають відіграти державні центри позашкільної роботи, зокрема Український державний центр національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді, який цього року відзначає 90-річчя з дня заснування. Вивчення історії центру, визначення позитивних досягнень та вад в розвитку закладу, його внеску у розвиток туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти є необхідним для обрання правильної стратегії розвитку, визначення шляхів удосконалення цієї роботи на сучасному етапі.

Питанням розвитку туризму в Україні в цілому, та дитячого туризму зокрема, присвячено ряд публікацій В. Абрамова, М. Косила, В. Редіної, Ю. Угорчака, Н. Савченко та інших авторів. Розвитку дитячо-юнацького туризму в СРСР та Російській Федерації присвячено праці Ю. Константинова. Однак безпосередньо історія центрального в Україні державного закладу дитячого туризму і, зокрема, довоєнний період його історії, не були предметом окремого дослідження.

Метою статті є визначення основних подій довоєнного періоду історії Українського державного центру національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді, виокремлення позитивного досвіду організації туристсько-краєзнавчої роботи з дітьми. Основними джерелами для вивчення історії центру стали, перш за все, архівні матеріали, виявлені в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління (ЦДАВОВУ), Центральному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), публікації періодичних видань різних років, видання самого центру.

Виклад основного матеріалу. Не зважаючи на досить активне використання методів туристсько-екскурсійної роботи в практиці української освіти 20-30-х рр. ХХ століття, протягом всього цього періоду відбувся пошук кращих організаційних форм для координації та методичного керівництва цією туристсько-краєзнавчою роботою. Досить тривалий період в складі Наркомату освіти діяв музейно-виставково-екскурсійний відділ, в другій половині двадцятих років при окружних та районних управліннях (відділах) політосвіти в складі органів управління освітою було створено екскурсійні бюро. В 1927 – 1931 рр. в Україні було створено Українське мішане пайове екскурсійне товариство. Однак всі ці організації виявилися не здатними очолити туристсько-краєзнавчу та екскурсійну роботу в освітній системі, адже робота з учнівською молоддю не була їх основним завданням. Як відзначалося в звіті управління соціального виховання Наркомату освіти (НКО) УСРР про стан Соцвиху у 1929/1930 рр. «на початок 1929/1930 навчального року в Україні не існувало екскурсійно-туристських центрів» [8].

Саме тому на початку 30-х рр. було прийнято рішення про створення профільного закладу освіти. Ним став новий позашкільний заклад – Центральна досвідна дитяча екскурсійна станція. 15 вересня 1930 року Рада

позашкільної роботи НКО та 16 вересня 1930 року ЦБ – КДР та ЦК ЛКСМУ затвердили «Уставу про центральну дитячу екскурсійну станцію НКО та ЦБ КДР – ЦК ЛКСМУ», в якій зазначалося, що «для керівництва екскурсійною роботою серед дітей, дитячим туризмом та дослідчої роботи в цій галузі утворюється Центральна дитяча екскурсійна станція» [6].

У бюлетені Народного комісаріату освіти №47 за 1930 рік було оголошено про створення Центральної Досвідної Екскурсійної Станції та зазначено, що «ця станція безпосередньо організує та керує всією дитячою екскурсійно-туристською справою на Україні. Отже у всіх справах дитячих екскурсій та туризму надалі слід звертатися безпосередньо до ЦДДЕС» [3]. Новоутвореному закладу було передано фонд безкоштовних квитків, що виділялися для організації учнівських екскурсій. Для їх отримання навчальні заклади мали завчасно подати заявки до ЦДДЕС та «захистити» плани екскурсій.

Станція розпочала свою роботу 1 жовтня 1930 року в одній кімнаті площею 12 м² в приміщенні дослідно-педологічної станції за адресою: м. Харків, вул. К. Лібкнехта, 55 [7; 12]. Відповідно до Устави ЦДДЕС, основним завданням станції є «інструкторсько-методичне керівництво в галузі екскурсійної роботи серед дітей та дитячого туризму, а також переведення науково-дослідчої роботи для поглиблення й удосконалення методики екскурсійно-туристичної роботи». При ЦДДЕС створювалася Центральна досвідна екскурсійна база, передбачалося створення мережі дитячих екскурсійних станцій в областях, районах, екскурсійних баз [6]. Вперше туристсько-краєзнавчій роботі з дітьми було надано певної системної організаційної форми, що і дозволяє пов'язувати з цими подіями народження туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти України.

У штаті ЦДДЕС, крім адміністративного та господарського персоналу, передбачалися посади наукових співробітників та інструкторів, на екскурсійній базі – педагогів-екскурсоводів, педагогів-вихователів, методистів. Першим завідувачем станції став Штерн, наприкінці 1932 року його ненадовго змінив Лазаренко, а вже в квітні 1933 року посаду директора ЦДДЕС обійняв Завгородній (на жаль, поки що не вдалося встановити ім'я, по батькові або хоча б ініціали перших очільників туристської станції).

Відповідно до затвердженого статуту на ЦДДЕС покладалися розробка методики та планів екскурсій, мандрівок, підготовка матеріалів, положень, планів щодо організації роботи дитячих груп «Юних друзів туризму» та загальне керівництво цими групами, видання плакатів, брошур, довідників з питань туристсько-екскурсійної роботи. ЦДДЕС мала здійснювати підготовку кадрів для туристської роботи з учнями, проводити відповідні семінари, конференції, наради тощо. Станція розглядалася не лише як методичний, але й як науково-дослідний центр. Саме тому їй доручалося вивчати досвід в галузі екскурсійно-туристичної роботи з дітьми, систематизувати та визначати кращі його зразки, проводити екскурсії з метою дослідити, перевірити та удосконалити ті чи інші моменти методики й техніки

організації екскурсії. ЦДДЕС мала організувати експериментальну роботу в школах та піонер-базах, розробити норми для різного віку дітей щодо пересування, праці, відпочинку, харчування в дорозі, екскурсійно-туристичного спорядження тощо. Станція вивчала вплив екскурсії та туризму на фізичне оздоровлення дітей та розробляла методику застосування оздоровчих моментів в екскурсійно-туристичній роботі з дітьми, вивчала об'єкти екскурсійної роботи - фабрики, заводи, колгоспи, МТС, радгоспи, музеї, виставки, об'єкти природи тощо. Статут передбачав, що ЦДДЕС працює спільно з науково-дослідними інститутами педагогіки, комуністичного дитячого руху, охорони здоров'я тощо [6].

ЦДДЕС з перших днів свого існування розгорнула досить активну роботу. Вже в 1931 році нею було проведено екскурсії до різних промислових та сільськогосподарських центрів для 2,5 тис дітей, проведено курси з підготовки завідуючих районними екскурсійними базами (50 осіб) [9].

Невдовзі ЦДДЕС розробила низку маршрутів для проведення далеких дитячих маршрутів. Серед пропонованих маршрутів – «Індустріальний донбасівський» (Краматорськ – Костянтинівка – Сталіно (Донецьк) – Маріуполь), «Індустріальний дніпровський А» (Дніпропетровське (Дніпро) – Дніпрельстан – Запоріжжя), «Індустріальний дніпровський Б» (Дніпропетровське (Дніпро) – Дніпрельстан – Марганець – Карнаватка (Кривий Ріг)), «Індустріальний» (Харків – Полтава – Київ), «Індустріальний правобережний» (Київ – Бердичів – Житомир – Коростень – Малин), «Маршрут важкої індустрії» (Харків – Сталіно (Донецьк) – Запоріжжя – Дніпрельстан), «Маршрут донбасівський вугільний» (Макіївка – Горлівка – Штерівка), «Маршрут щодо електрифікації» (Штерівка – Кадіївка – Дніпрельстан), «Сільськогосподарський правобережний» (Київ – Вінниця – Кам'янець-Подільський – Тирасполь – Одеса), «Сільськогосподарський лівобережний» (Харків – Полтава – Кременчук), «Сільськогосподарський південний» (Баштанка – Миколаїв – Каховка – Запоріжжя – Дніпрельстан), «Маршрут технічних культур південний (бавовняний)» (Каховка – Чаплі – Херсон – Гола Пристань – Очаків – Одеса). Пропоновані маршрути мали чітко визначений політехнічний характер, в кожному з них пропонувався перелік об'єктів, перш за все промислових та сільськогосподарських підприємств. Перевага віддавалася передовим на той момент підприємствам, новобудовам.

У плані роботи станції на 1932 р. (єдиному, який зберігся за довоєнний період) – організація дитячих екскурсійних баз в Харкові, Києві, у місцях будівництва Дніпрогесу (Запоріжжя) та Тракторбуду (Харків), в одному з радгоспів та на одній з машино-тракторних станцій, допомога в створенні районних екскурсійних баз в 60 районах України. Планувалося координувати проведення далеких екскурсій та скласти їх єдиний всеукраїнський графік, провести в м. Харкові всеукраїнський, а в Києві, Одесі, та Сталіно (нині м. Донецьк) і на Дніпрельстані – регіональні зльоти дитячого екскурсійно-туристського активу. Як центр методичної роботи станція планувала вивчити

масовий досвід у галузі екскурсійно-туристської роботи з дітьми та популяризувати кращі зразки роботи на місцях. Планувалося організувати та провести силами станції 6 „досвідних екскурсій” як по Україні (Краматорськ – Костянтинівка – Сталіно, Миколаїв-Херсон) так і за її межами (Кузбас, Азербайджан, Казахстан і навіть на Далекий Схід)[10]. Важливим напрямом роботи стала розробка нормативної бази діяльності профільних позашкільних установ на місцях. В травні 1931 року в номенклатурі позашкільних установ наркомати освіти та фінансів поряд з дитячими клубами, книгозбірнями, технічним та сільськогосподарськими станціями, будинками комдотруху, водними станціями, дитячими театрами визначили і екскурсійні бази. Також цим документом було визначено штати та обсяги фінансування міських та районних екскурсійних баз [4].

Крім того, в вересні 1931 року НКО затвердив розроблений ЦДДЕС статут районних екскурсійних баз. Важливим моментом було закріплення за цими установами статусу установ соцвиху, тобто установ освіти. Завданнями бази визначалися організація екскурсійно-туристської роботи, методичне обслуговування дитячих політехнічних екскурсій свого району, обслуговування дитячих екскурсій з інших районів, ознайомлення дітей через екскурсії з основними галузями виробництва, сприяння політехнічній освіті, допомога в справі інтернаціонального та антирелігійного виховання, участь у підготовці та перепідготовці кадрів екскурсоводів для дитячих екскурсій, робота з дорослим та дитячим туристським активом, а також проведення військових походів, що мають на меті прищеплення військових та фізкультурних навичок [5].

З метою належної організації роботи новостворених районних та міських екскурсійних баз в жовтні – листопаді 1931 року в Харкові ЦДДЕС організувала 40-денні курси завідувачів таких баз. На курси запрошувалися представники п'ятдесяти районів та міст, в яких мали бути створені бази протягом 1931 року. Було визначено вимоги до керівників – робітничо-селянське походження (лише в крайніх випадках допускалося призначення службовців, не менш ніж 2-річний комсомольський стаж та такий саме стаж піонерської роботи, освіта не нижче семи класів. Для слухачів передбачалося надання гуртожитку на час перебування в Харкові, а також виплата стипендії в сумі 50 крб. [2]

Плани розвитку матеріальної бази екскурсійно-туристської роботи були вельми широкими. Так, протягом другої п'ятирічки було заплановано відкриття 487 туристських станцій та баз, обсяг фінансування протягом п'ятирічки мав скласти 6713450 крб. Було заплановано підготовку 430 працівників дитячого туризму на центральних курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників, 750 – на обласних, 46200 – на семінарах [11].

Одночасно створювалися обласні дитячі екскурсійно-туристські станції. На жаль, знищення в 1941 – 1944 рр. багатьох архівних документів більшості обласних архівів призвело до значних труднощів у встановленні

часу заснування низки обласних станцій. Так, в виданнях Харківського, Миколаївського обласних, Київського міського центрів туризму і красзнавства учнівської молоді, станцій юних туристів датами заснування вказано повоєнні роки. Однак виявлені нами газетні публікації, а також видання цих закладів, датовані довоєнним періодом, дозволяють з певністю стверджувати, що в Харківській області профільний позашкільний заклад виник не пізніше 1935 року, в Миколаївській – не пізніше 1939 року, Київська міська екскурсійно-туристська станція виникла не пізніше 1938 року. Потребує уточнення час заснування і ряду інших обласних центрів туристсько-красназавчої роботи, зокрема Запорізького, Кіровоградського тощо.

У 1935 році Центральну досвідну дитячу екскурсійну станцію після перенесення столиці УРСР до Києва також було переведено до Києва, її очолив Г. К. Ільницький. Він був директором станції до війни, а в 1947 році повернувся на свою посаду і очолював заклад до 1969 року. Напередодні війни в складі ЦДДЕС діяли методичний сектор з методичним кабінетом, сектор масових місцевих екскурсій та сектор далеких подорожей, туристських баз і таборів. Станція проводила значну роботу. Було видано ряд методичних посібників на допомогу вчителям, працівники станції виступали на сторінках педагогічних журналів «Піонервожатий», «Радянська освіта» тощо. В 1941 році вперше було започатковано експедицію піонерів та школярів з вивчення природних багатств рідного краю. Як зазначалося в наказі НКО УРСР від 04.02.1941 року №288 «Про відзначення 10-річчя Центральної дитячої екскурсійно-туристської станції НКО УРСР» «за десятиріччя станція виросла у велику методичну установу, що працює в галузі позашкільної роботи з дітьми по організації екскурсій, туристських походів, експедицій, по розвитку і зміцненню дитячого туризму». В 1941 році в Україні діяло 21 обласна та 11 міських дитячих екскурсійно-туристських станцій, 6 республіканських туристських баз на 1000 місць [1].

Однак подальшому розвитку завадила війна.

Висновки. Таким чином, наприкінці 1930 року було започатковано туристсько-красназавчий напрям позашкільної освіти України та розпочато формування системи профільних закладів позашкільної освіти. За десять довоєнних років було створено мережу обласних станцій практично в усіх областях України, створено мережу дитячих туристських баз. Було розроблено низку нормативних актів, що унормовували ведення туристсько-красназавчої та екскурсійної роботи з учнівською молоддю. Саме в цей період виник ряд форм роботи, які залишаються актуальними і нині, зокрема красназавчі експедиції учнів. Здійснювалися заходи з забезпечення підготовки та підвищення кваліфікації працівників закладів позашкільної освіти туристсько-красназавчого напрямку.

В історії довоєнного періоду Центральної дитячої екскурсійно-туристської станції НКО УРСР та дитячого туризму України залишається чимало «білих плям». Не виявлено наказу про створення станції,

залишаються не до кінця з'ясованим питання про зміну назви станції, потребує уточнення час початку діяльності багатьох обласних профільних закладів.

Список використаних джерел:

1. Про відзначення 10-річчя Центральної дитячої екскурсійно-туристської станції НКО УРСР. Наказ НКО УРСР від 04.02.1941 року №288 // *Бюлетень НКО*. – 1941. – №4. – ст. 51.
2. Про курси завідувачів Дитячих Екскурс. баз. Лист НКО УСРР від 25.09.1931 № 312 – 04 // *Бюлетень НКО*. – 1931. – № 54 – 55 – ст. 653. – с. 3 – 4.
3. Про організацію ЦДДЕС. Лист НКО від 28.12.1930 № 312/8 // *Бюлетень НКО УСРР*. – 1931. – №2 – ст. 25. – с. 8.
4. Про стандарти позашкільних установ. Лист НКО та Наркомфіну УСРР від 15.05.1931 // *Бюлетень НКО*. – 1931. – № 53 – ст. 646. – с. 9 – 10.
5. Статут дитячих районових екскурс. баз. Лист НКО від 18.09.1931 № 312 – 01 // *Бюлетень НКО*. – 1931. – № 54 – 55 – ст. 669. – с. 7 – 8.
6. Устава про центральну дитячу екскурсійну станцію НКО та ЦБ КДР – ЦК ЛКСМУ // *Бюлетень НКО*. – 1930. – № 47. – ст.. 726. – с. 11.
7. Хроніка. Центральна дитяча досвідна екскурсійна станція // *Радянська освіта*. – 1931. – № 2. – с. 58.
8. ЦДАВОВУ, ф.166, оп.9, д.1199, арк. 7.
9. ЦДАВОВУ, ф.166, оп.10, д.420, арк. 184.
10. ЦДАВОВУ, ф.166, оп.10, д.421, арк. 59, 62.
11. ЦДАВОВУ, ф.166, оп.10, д.437, арк. 61.
12. ЦДАВОВУ, ф.166, оп.10, д.439, арк. 38.

УДК 371.233

Редін Володимир

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Редіна Валентина

КЗ «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради

Сторінки історії становлення дитячого туризму і краєзнавства на Харківщині

У статті представлена інформація щодо історії становлення дитячого туризму і краєзнавства на Харківщині. Аналізується діяльність обласних закладів позашкільної освіти та їх значення в розвитку дитячого туризму і краєзнавства.

Ключові слова: *дитячий туризм, краєзнавство, екскурсії, заклади позашкільної освіти.*

Редін В., Редіна В. Страницы истории становления детского туризма и краеведения на Харьковщине. *В статье представлена информация относительно истории становления детского туризма и краеведения на Харьковщине. Анализируется деятельность областных учреждений*

внешкольного образования и их значение в развитие детского туризма и краеведения.

Ключевые слова: детский туризм, краеведение, экскурсии, учреждения внешкольного образования

Redin V., Redina V. Pages of the history of the formation of children's tourism and local history in the Kharkov region. *The article provides information on the history of the formation of children's tourism and local history in the Kharkov region. The activity of regional institutions of extracurricular education and their importance in the development of children's tourism and local history are analyzed.*

Key words: *children's tourism, local studies, excursions, institutions of extracurricular education*

Постановка проблеми. Проголошення незалежності України стало суттєвим поштовхом до зростання у молодого покоління інтересу до вивчення історичного минулого, витоків національної культури, традицій, обрядів, досягнень наших предків у різних галузях науки. І це цілком зрозуміло, бо без знання минулого, використання кращих надбань українського народу, неможливе становлення суверенної України, всебічний розвиток усіх напрямів суспільного життя.

Саме юні туристи-краєзнавці України проводять велику пошуково-краєзнавчу роботу на місцях, досліджуючи історію, географію, культуру рідного краю. Активізації зазначеної діяльності сприяє участь закладів освіти у всеукраїнських експедиціях, конкурсах, зокрема, «Моя Батьківщина – Україна», «Українська революція: 100 років надії і боротьби», «Мій рідний край», «Край, в якому я живу». Завдяки залученню учнівської молоді до реалізації завдань названих експедицій, відкриваються нові, давно забуті імена, події, факти із життя українського народу. Туристсько-краєзнавча робота має багатий виховний потенціал, сприяє формуванню патріотизму, любові до рідної Батьківщини.

У 2020 році в Україні буде відзначатися 90-річчя дитячо-юнацького туризму і краєзнавства, яке тісно пов'язане з відкриттям у Харкові (тоді – це столиця України) у жовтні 1930 року Центральної дитячої досвідної екскурсійної станції. Зараз це Український державний центр національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді, який працює у Києві та здійснює координацію організаційної, масової, методичної роботи з туризму, краєзнавства закладів освіти України. Не стоїть осторонь цієї роботи позашкільля Харківщини, яке має своє обличчя, досвід, історію. Але, на жаль, наукових досліджень з історії розвитку дитячого туризму в Харківській області недостатньо. Цим і пояснюються обрана тема даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання історії та розвитку дитячого туризму в Україні в різні часи досліджували О. Колотуха, О. Наровлянський, М. Косило, Н. Савченко, М. Костриця, В. Федорченко та інші [4].

Метою дослідження є систематизація інформації щодо історії становлення дитячого туризму і краєзнавства на Харківщині.

Виклад основного матеріалу. Дитячо-юнацький туризм і краєзнавство на Харківщині є одним із ефективних напрямів позашкільної освіти, яким охоплено 8,5% учнів області. Безумовно, це цікаві для учнівської молоді форми роботи: туристські подорожі, експедиції, екскурсії, конкурси, змагання, участь у яких дає унікальну можливість на власні очі побачити красу рідної землі; пізнати її історію, фізично та морально загартуватись. Дитячий туризм Харківщини має свої досягнення, особливості та власну історію. На підставі архівних матеріалів, літературних джерел, опитування ветеранів дитячого туризму та п'ятдесятирічного досвіду роботи одного із авторів статті у системі позашкільної освіти Харківщини, пропонуються деякі сторінки історії дитячого туризму та краєзнавства на Харківщині, що починався ще у 20-х роках минулого століття.

Політика «українізації», яку проводили більшовики в 1923-1933 рр., сприяла національно-духовному відродженню України. Справді, в той час спостерігався потужний розвиток української мови, освіти, літератури, театру, преси, краєзнавства, екскурсійної справи [8]. З 1919 року у позашкільному відділі Народного комісаріату освіти України, який очолювала Софія Русова, починає працювати Екскурсійно-виставково-музейна секція. Завдяки їй створенню екскурсії широко застосовували в навчальному процесі нової трудової школи і в позашкільній освіті. Почали створюватися заклади, які надавали екскурсійні послуги: екскурсійні пункти, екскурсійні бази, екскурсійні комуни. Так, якщо до 1923 р. у відділі Харківської губполітосвіти функціонувало 30 екскурсипунктів, то за один тільки звітний період 1923-1924 рр., їх було відкрито ще 30 [8]. Незважаючи на складну соціально-економічну ситуацію в країні, саме у ці роки був встановлений тариф на залізницях і внутрішньому водному транспорті в розмірі 75%-ї знижки для екскурсійних учнівських груп усіх навчальних закладів. Пільговий тариф надавали екскурсійній групі не менш як 10 учнів і 5 учителів. Харківське екскурсбюро приймало в свій інтернат екскурсантів з округи навіть на безкоштовне проживання [8]. У 20-30-ті роки характерним стало створення регіональних краєзнавчих осередків, що значно поживило туристсько-екскурсійний рух. Поштовхом до цього стала Перша всеукраїнська краєзнавча конференція, яка відбулася 28-31 травня 1925 року в Харкові. У роботі конференції брали участь 75 делегатів з різних регіонів України, серед яких були такі відомі вчені як Дмитро Багалій, Дмитро Яворницький [5]. Конференція констатувала стихійність роботи краєзнавчих організацій, відсутність у них плану, відірваність від діяльності державних і господарчих установ. У ході її роботи було утворено Український комітет краєзнавства і таким чином краєзнавчий рух отримав організаційне оформлення. Конференція визначила сутність краєзнавства, принципи і методи краєзнавчої роботи. Зараз це Спілка краєзнавців України (голова

Реєнт О.П., доктор історичних наук, заступник директора Інституту історії України НАН України).

Зазначені події сприяли створенню у жовтні 1930 року у Харкові Центральної дитячої досвідної екскурсійної станції, про що було повідомлено в бюлетені Народного комісаріату освіти № 47 за 1930 рік, метою діяльності якої була організація екскурсійно-туристської роботи з дітьми. До речі, слід зазначити, що в ті далекі роки під терміном «екскурсія» розумілося і подорож Україною, і місцеві екскурсії, походи.

Створення Центральної дитячої досвідної екскурсійної станції сприяло відкриттю в окремих областях дитячих екскурсійних баз. За архівними даними матеріалів звіту про роботу Народного комісаріату освіти УРСР в галузі позашкільного виховання за період з 27.12.1932 по 17.06.1933 констатується наявність в Україні 8 дитячих екскурсійних баз, в тому числі: в Харківській області – 1, Донецькій – 1, Київській – 1, Дніпропетровській – 2, Чернігівській – 1, Вінницькій – 1 [3]. Таким чином, у Харкові почала функціонувати дитяча екскурсійна база, яка через деякий час (ймовірно!) стала називатися Харківська обласна дитяча екскурсійна туристська станція (ОДЕТС). Документального підтвердження про перейменування закладу в Державному архіві Харківській області нами не знайдено. Вірогідно, Харківська ОДЕТС все ж таки працювала, бо на шпальтах обласної газети «Ленінська зміна» періодично друкувалася інформація про заходи, які проводилися для юних туристів. Так, в газеті «Ленінська зміна» за 20.03.1938 року в замітці «Під час канікул» стверджується, що «... обласна дитяча екскурсійна станція організує екскурсії на всі виставки та в музеї Харкова». У тій же газеті від 20.10.1938 року у замітці «Цікаві екскурсії» йдеться мова, що «Харківська обласна дитяча екскурсійно-туристська станція проводить екскурсії по місцях революційних подій м. Харкова 1917-1920 років..., у них взяло участь близько тисячі піонерів та учнів м. Харкова». А вже в газеті «Ленінська зміна» за 24 грудня 1938 року в рубриці «Цікаві подорожі» директор обласної дитячої екскурсійно-туристської станції Іванов (ініціали відсутні) описує заходи, які очікують учні Харківщини під час зимових канікул, зокрема, «...з районів області до Харкова прийдуть 200 відмінників навчання, для яких на автобусах будуть організовані екскурсії по місцях подій 1905 та 1917 – 1920 рр... Юні туристи вийдуть у походи з елементами військової гри (рух у протигазах, розвідка тощо). ... Учні Харкова поїдуть до районів області, до колгоспів, радгоспів та МТС ознайомитися з досягненнями соціалістичного сільського господарства. Крапці відмінники навчання поїдуть в далекі екскурсії до Москви, Ленінграда та Києва...».

Наведені приклади дають нам право говорити, що історія Харківської обласної станції юних туристів розпочалася не в 50-ті роки, а значно раніше. Безумовно, це питання потребує детального вивчення шляхом пошуку документальних архівних матеріалів, можливо, вихованців тих далеких років.

Надзвичайною подією на Харківщині було відкриття 15 листопада 1934 року клубу юних дослідників Арктики під керівництвом відомого

письменника та журналіста М.П. Трублаїні (1907-1941 рр.). Педагог за покликанням, Микола Трублаїні не займався вихованням дітей у тісних шкільних стінах. Уже в перший рік свого існування клуб налічував понад 300 членів – юних географів, метеорологів, зоологів, геологів, зв'язківців, авіаторів, штурманів. М.Д. Томенко в біографічній повісті «Микола Трублаїні» пише «Його школою, його педагогічною майстернею була і сувора північ, і теплий південь, мандри з дітьми по морях і далеких ще невідомих їм краях» [7]. М. Трублаїні систематично організовував зустрічі учнів з ученими та уславленими полярниками – Г. Ушаковим, О. Шмідтом, І. Папаніним. Клуб проіснував до початку Другої світової війни.

У 1935 році Міністерство освіти та Центральна дитяча екскурсійна станція України в Цейській ущелині (Кавказ) створюють єдиний в Радянському Союзі республіканський табір юних альпіністів, яким керував український географ, альпініст Костянтин Маркович Павелл. Табір працював щорічно, дві зміни по 100 дітей у кожній. Діти розмішувались у наметах, проводили навчально-тренувальні льодові заняття, здійснювали сходження на Ельбрус. За період з 1935 по 1965 рік через цей табір пройшли більше 5000 дітей. На жаль, у 1972 році табір перестав існувати.

Важливою віхою в історії розвитку дитячого туризму і краєзнавства на Харківщині стало відкриття 07.09.1935 першого в країні Палацу піонерів та жовтенят. З відкриттям Палацу клуб юних дослідників Арктики, клуб юних дослідників підводних глибин (теж проект М. Трублаїні) почали працювати під егідою Палацу. У роки окупації Харкова фашистськими загарбниками будівля Харківського Палацу піонерів і жовтенят була повністю зруйнована і відновленню не підлягала. Після визволення Харкова 23.08.1943 почалась відбудова зруйнованого міста, а тому лише у 1948 році у приміщенні нинішнього Палацу одруження «Центральний» (вул. Сумська, 57) розпочав роботу Палац піонерів, де теж працювали туристичні гуртки під керівництвом Туза І.С., Шаронова В.Б., Титова О.І., Кузнецової Д. [7].

Активний розвиток туристсько-краєзнавчої роботи серед учнівської молоді Харківщини розпочався у 50-ті роки, коли рішенням Харківської обласної ради № 1083 від 22 жовтня 1951 року була відкрита Харківська обласна екскурсійно-туристська база. У розпорядженні зазначалось «... З метою докорінного поліпшення позашкільної і позакласної роботи з дітьми та на виконання постанови Ради Міністрів УРСР № 1591 від 29 червня 1951 року виконком Харківської обласної Ради депутатів трудящих УХВАЛЮЄ:

2. Дозволити обласному відділу народної освіти організувати постійно-діючу екскурсійно-туристську базу на 100 місць. Організувати обласну екскурсійно-туристську базу в будинку по вул. Херсонській № 7...»

На підставі рішення Ради Міністрів України від 22.05.1952 р. № 1522 щойно створена облДЕТБ була перейменована в Харківську дитячу екскурсійно-туристську станцію (ДЕТС). Остання зміна назви закладу відбулася у 1976 році, коли на підставі наказу Міністерства освіти СРСР від

12.01.1976 р. № 164 Харківська облДЕТС була перейменована в Харківську обласну станцію юних туристів.

Першим директором облДЕТБ був Логвінов В.Й. Практично з першого року заснування закладу керівниками гуртків юних туристів працювали нині ветерани дитячого туризму Бакуніна А.Є. (з травня 1952 р.), Тучинська Ф.Л. (з січня 1953 р.). Як згадують ветерани, головним напрямом діяльності колективу було проведення походів по рідному краю та залучення школярів до занять у гуртках.

З 1957 по 1968 рр. облДЕТС очолював Красніков М.Ф. Невеличкий, але творчий педагогічний колектив облДЕТС ініціював у ті далекі роки створення пересувних туристських таборів по Харківщині, Криму, а в обласній газеті «Ленінська зміна» систематично друкувалися матеріали досліджень юних туристів – краєзнавців під рубрикою «ТДРК» – товариство дослідників рідного краю.

Значним етапом у розвитку туристсько-краєзнавчої роботи серед учнівської молоді Харківщини стала Всесоюзна туристсько-краєзнавча експедиція «Моя Родина – ССРСР». Створювалися комплексні позашкільні заклади, відкривалися туристсько-краєзнавчі клуби, секції, гуртки, експедиційні загони.

Незважаючи на деяку заполітизованість напрямів експедиції, вона дала змогу охопити сотні тисяч учнів пошуково-краєзнавчою роботою, що сприяло створенню краєзнавчих куточків, шкільних музеїв, формуванню педагогічного туристсько-краєзнавчого активу Харківщини. Серед видатних особистостей цього періоду слід відзначити Луньова П.Ф., учителя історії Пархомівської ЗОШ Краснокутського району, керівника історико-краєзнавчого гуртка (за сумісництвом) обласної станції юних туристів. Ентузіаст своєї справи здійснив десятки експедицій з вихованцями по селах Краснокутчини, під час яких були зібрані сотні унікальних експонатів, які стали основою створення шкільного музею, а потім Пархомівського художнього музею імені П.Ф. Луньова. Також не можна не назвати Беляєва М.С., учителя Богодухівського району, який велику увагу приділяв вивченню історії рідного краю з учнями, збирав різноманітні краєзнавчі експонати, створив Богодухівський краєзнавчий музей ще у 1983 році. Основою краєзнавчого музею стала колекція археологічних матеріалів, стародавніх речей та старих світлин, що зібрали учні та вчителі Богодухівської ЗОШ № 1 [6].

У 1963 році був відкритий міський клуб «Стежинка» на базі Харківського Палацу піонерів і школярів ім. П. Постишева, який став центром туристсько-краєзнавчої роботи з учнями Харкова. Клуб «Стежинка» (керівник Якушенко Я.Й.) ініціював проведення міських зльотів юних туристів-краєзнавців, різноманітних краєзнавчих конференцій, лекторіїв, подорожей по Україні, за її межами, походів вихідного дня «Золота осінь», «Зимовий день туриста-слідопита», «Назустріч весні».

Серед працівників клубу «Стежинка» слід згадати Г.П. Застера, С.М. Коломійцеву, В.Є. Радзівєвську, Л.В. Філатову, Л.О. Барсук, В.А. Редіну, В.О. Григор'єву. Значну підтримку розвитку дитячого туризму надавав директор Палацу Горюн В.П. (1926 – 1971 р.р.), Заслужений працівник освіти України, видатний педагог-географ, який захоплювався водним туризмом. Клубом «Стежинка» вперше влітку 1964 р. був створений наметовий туристсько-краєзнавчий табір в районі Ізюмської луки Сіверського Дінця.

Загони у таборі склалися з туристів-краєзнавців, юних географів, геологів, зоологів. Тільки за два перші роки існування туристських гуртків було здійснено 2 багатоденних лижних походи, 4 піших і 1 водний похід по Харківській області, походи у складних метеорологічних умовах лісистими Карпатами (з підйомом на Говерлу) і гірським Кримом (з підйомом на Роман-Кош). В активі юних туристів також були походи на Урал, озеро Байкал, у Вірменію, Карелію, Східний Крим, Закарпаття.

З самого початку існування туристичні гуртки підтримували тісний зв'язок з науковцями міста, зокрема Харківського державного університету (нині – ХНУ імені В.Н. Каразіна). Велику повсякденну допомогу надавали декан геолого-географічного факультету Г.П. Дубинський, професор В.П. Макрідін, доценти Є.Ю. Мігачова, В.Л. Віленкін, І.М. Ремізов, Д.П. Шапошников, С.І. Шуменко, А.Д. Бабич, наукові співробітники С.М. Зеленін, В.Г. Кучерявий, професор біології С.І. Медведєв та інші. Вони часто виступали перед гуртківцями з бесідами та доповідями, сприяли в організації та проведенні багатопланової роботи, організували екскурсії в лабораторії та кабінети університету. Зокрема, за пропозицією проф. В.П. Макрідіна було організовано Школу юного геолога, а в 1974 р. відбулася перша геологічна олімпіада.

Проведення обласних олімпіад юних геологів підхопила Харківська обласна станція юних туристів, яка у 2020 році буде проводити вже 45 ювілейну олімпіаду на базі Українського науково-дослідного інституту газу за підтримки факультету геології, географії, рекреації і туризму ХНУ імені В.Н. Каразіна.

Діяльність Харківської облДЕТС значно активізувалась у зв'язку з призначенням на посаду директора Благої Людмили Василівни, яка працювала на цій посаді з 1968 по 1985 роки. Під керівництвом цієї, невеличкої на зріст, але дуже активної жінки, почала розгортатися туристсько-краєзнавча робота у сільських районах Харківщини, визначилися основні напрями розвитку закладу: спортивний туризм, краєзнавство, екскурсійна діяльність. У 1975 р. станція одержала велике (на той час!) приміщення колишнього дитячого садочку по вул. Танкопія, б. 15/2, де розташована і зараз. Зростала з кожним роком кількість гуртків, якими опікувалися заступники директора – спочатку В.В. Кисіль, потім А.Є. Ніколаєнко, І.Л. Орлова. У 70-ті роки з приходом у колектив станції інструкторів спортивного туризму Д.О. Тютюшева, Л.П. Фельдмана, В.М. Бєсєятова, Ю.М. Шестопалова, Л.Г. Шапрана, В.В. Степанова,

О.В. Годзя, Ю.П. Карнаушенка, Ю.В. Іванова, Ю.І. Мелешкова, К.О. Кравченка, В.І. Степаненка, І.В. Радченка, В.В. Саннікова був створений відділ туризму та спортивного орієнтування, який сприяв розвитку видів туризму, проведенню різноманітних змагань з туризму та спортивного орієнтування, ініціював підготовку педагогічних туристських кадрів шляхом проведення змагань учителів, інструкторських походів тощо. Все це дало позитивні результати. Зросла кількість дітей, охоплених активними формами роботи, в першу чергу, ступеневими та категорійними походами. Харківські школярі здійснили у ці роки походи по Харківщині, Криму, Карпатах, Кавказу, Приполярному і Південному Уралу, Паміру, Тянь-Шаню, Фанських горах, Алтаю, Саянах, Прибайкаллю та Забайкаллю. Звіти юних туристів Харківщини про проведені походи щорічно посідали призові місця в Республіканському, Всесоюзному конкурсах на кращий похід року.

На професійній основі почали проводитись дитячі обласні туристські зльоти, змагання з видів туризму та спортивного орієнтування. У 1979 р. була створена обласна маршрутно-кваліфікаційна комісія (МКК), обласна кадрова комісія.

У ті ж 70-ті роки був створений краєзнавчий відділ облСЮТур, у якому працювали ентузіасти-фахівці своєї справи Я.Й. Якушенко та Н.Ю. Храмова (геологи), П.Н. Розенберг (музеєзнавець), С.В. Львова і В.С. Старченко (історики), Г.К. Гріневич і С.І. Берестнєв (археологи), Н.Г. Кравченко, І.С. Дурова, С.Г. Журавель, Н.С. Огурцова (географи), І.Є. Кривоносова (мистецтвознавець). Завдяки зазначеним працівникам значно розквітла краєзнавча робота зі школярами, було створене наукове товариство юних краєзнавців «Слідопит» (1976 р.), яке дало змогу у 1994 році відкрити Харківське обласне територіальне відділення Малої Академії наук, зокрема, секції історико-географічного напрямку, які до 2017 року працювали на базі станції юних туристів.

У 70-80-х роках Харківська обласна станція юних туристів була ініціатором створення тимчасових дитячих туристських баз у різних містах та республіках колишнього Радянського Союзу У канікулярний період, особливо влітку, турбази Харківської облСЮТур працювали у Москві, Ленінграді, Таллінні, Ризі, Вільнюсі, Мінську, Калінінграді, Києві, Одесі, Сухумі, Батумі. Відділ екскурсій облСЮТур на чолі з Бакуніною А.Є. та методистів Суворіної С.О., Тучинської Ф.Л. розробляли екскурсійні маршрути, програми перебування дітей, організували для них проїзд, проживання, харчування, змістовне дозвілля і, безумовно, насичену екскурсійну програму. Щорічно влітку близько 25 тисяч школярів Харківщини подорожували по путівках облСЮТур. Досвід роботи Харківської обласної станції юних туристів з цього напрямку неодноразово заслуховувався на Всесоюзних та Республіканських семінарах, які проводилися на базі облСЮТур.

З 1985 року колектив Харківської обласної станції юних туристів очолила Редіна В.А., яка була призначена по переводу з посади завідуючої

відділом туризму Палацу піонерів ім. П.П. Постишева на посаду директора облСЮТур і продовжує працювати зараз. Редіна В.А. продовжила традиції Харківської обласної станції юних туристів, які були засновані колективом і розвивалися протягом багатьох років. Плідна і творча робота педагогічного колективу закладу сприяла захисту кандидатської дисертації Редіною В.А. зі спеціальності «Теорія і методика виховання» у 2000 році. Зараз Редіна В.А. – кандидат педагогічних наук, доцент, Заслужений працівник народної освіти України (1993 р.), відмінник освіти України (1985 р.), має урядові нагороди: медаль «За трудову доблесть» (1981 р.), орден Княгині Ольги III ступеню (2009 р.), орден Княгині Ольги II ступеню (2017 р.).

Рішенням XXI сесії VI скликання Харківської обласної ради від 25.04.2013 № 696-VI заклад перейменований у Комунальний заклад «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради.

Комунальний заклад «Харківська обласна станція юних туристів» – центр навчально-виховної, методичної, масової роботи з туризму, краєзнавства та екскурсій з учнівською молоддю. Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 14.08.2017 № 1157 Комунальний заклад «Харківська обласна станція юних туристів» віднесена до переліку найбільших позашкільних навчальних закладів України. Сьогодні Комунальний заклад «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради – сучасний заклад позашкільної освіти, де створена та активно діє модель туристсько-краєзнавчого навчально-оздоровчого комплексу.

Метою діяльності закладу є: підвищення рівня патріотичного виховання, якості спортивно-туристської, краєзнавчої, екскурсійної діяльності з учнями закладів освіти Харківської області.

Безпосередніми організаторами туристсько-краєзнавчої роботи на Харківщині виступають заклади позашкільної освіти (їх 112!!). На жаль, через недостатнє фінансування в області функціонує лише три центри туризму і краєзнавства учнівської молоді, в т.ч. 2 районних – Валківський, Чугуївський, 1 міський – у Чугуєві.

Взаємозв'язок та тісна співпраця із зазначеними позашкільними закладами освіти дає підстави стверджувати, на Харківщині склалася система туристсько-краєзнавчої та екскурсійної роботи з учнівською молоддю, але безпосередня відповідальність за цей важливий напрям виховної роботи покладений Департаментом науки і освіти Харківської облдержадміністрації на Комунальний заклад «Харківська обласна станція юних туристів».

На сьогодні Комунальний заклад «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради складається із таких структурних підрозділів: відділ краєзнавства (завідувачка Скриль І.А.), відділ туризму та спортивного орієнтування (завідувач Ободовський П.А.), відділ екскурсій з дитячою турбазою (завідувачка Гридунова О.І.), адміністративно-господарський відділ з бухгалтерією.

Діяльність структурних підрозділів Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» спрямована, в першу чергу, на розвиток туристсько-краєзнавчої та екскурсійної роботи зі школярами в Харківському регіоні, створення дитячого та педагогічного активу в районах області.

З цією метою відділ краєзнавства Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради працює на розвиток творчої активності дітей та юнацтва за такими напрямками: географічне краєзнавство, геологічне краєзнавство, історичне краєзнавство, екологічне краєзнавство, етнологія, археологія, музеєзнавство, народознавство.

Колектив відділу, у складі якого працюють досвідчені, творчі педагоги Скриль І.А., Распопов А.М., Кривопустов С.М., Астапова Т.М., Пушкар І.І., Шестопалова І.Ю. та молоді спеціалісти Кушнарєва А.В., Мархалюк Н.П., Беліменко А.О. докладають багато зусиль до розквіту краєзнавчого руху серед учнівської молоді Харківщини.

Робота відділу туризму та спортивного орієнтування Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради спрямована на залучення якомога більшої кількості дітей до занять туризмом, організацію туристських змагань, походів, проведення гри «Сокіл» («Джура»), подорожей. Щорічно працівники відділу проводять змагання з техніки лижного, велосипедного, водного, пішохідного туризму, спортивного орієнтування. При відділі працює обласна маршрутно-кваліфікаційна комісія Департаменту науки і освіти Харківської облдержадміністрації, яка здійснює випуск туристських груп у ступеневі та категорійні походи. Основні райони подорожей юних туристів: Харківщина, Сумщина, Полтавщина, Карпати. Колектив відділу складається з ветеранів туризму М.Ф. Крупка, О.О. Полякова, О.М. Сірик, О.М. Кондратенка, А.В. Мостицького.

Екскурсійний відділ здійснює свою діяльність за такими напрямками:

- організація автобусних навчально-тематичних екскурсій за 46 маршрутами (відповідальна методист вищої категорії В.М. Грицюта). Станція має три автобуси туристського класу, професійних екскурсоводів, а тому щорічно проводиться близько 200 екскурсій з охопленням 8000 учнів. Найбільш популярні маршрути екскурсій Полтава, Опішня, Гоголеве, Диканька, Тростянець, Дніпро, Запоріжжя, Святогірськ, Чугуїв, Сквородинівка та інші.;
- прийом туристів на дитячій турбазі, де створені відповідні умови для відпочинку, проживання. Щорічно більше 1000 учасників різних конкурсів, змагань, олімпіад практично з усіх куточків України приїздять до першої столиці, де, крім участі у заходах, пропонується ознайомлення з Харковом, його історією та сьогоденням (відповідальна методист вищої категорії О.В. Редіна);
- відправлення організованих груп учнів у різні куточки України під час канікул та в міжканікулярний період (відповідальна О.І. Гридунова, завідувач відділу). Майже тисяча юних туристів залучається до

туристських подорожей та відвідують Київ, Львів, Умань, Одесу, Чернігів, Мукачеве та інші місця.

Завдяки активній діяльності педагогічного колективу Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради дитячий туризм і краєзнавство успішно розвиваються у Валківському, Балаклійському, Дергачівському, Золочівському, Красноградському, Чугуївському районах, Малинівській, Оскільській, Нововодолазькій ОТГ, містах Первомайський, Куп'янськ, Чугуїв Харківської області.

Висновки:

1. Зародження дитячо-юнацького туризму та краєзнавства на Харківщині відноситься до 20-30-х років ХХ століття. Цей період розвитку потребує подальшого детального дослідження.
2. Слід відзначити вагомий внесок у розвиток дитячо-юнацького туризму закладів позашкільної освіти Харківщини (Харківський обласний Палац дитячої та юнацької творчості, Комунальний заклад «Харківська обласна станція юних туристів»).
3. Можна стверджувати, що дитячо-юнацький туризм на Харківщині має своє обличчя, розвивається і є невід'ємною складовою історії розвитку дитячого туризму, краєзнавства, екскурсій в Україні.

Список використаних джерел:

1. *Дитячо-юнацький туризм і краєзнавство в Україні та формування гармонійно розвиненої творчої особистості. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 26-28 травня 2009 р.) За заг. ред. Завгородньої Т.К., доктора пед. наук, професора. Івано-Франківськ, Нова Зоря, 2009. – 228 с.*
2. *Матеріали з архіву музею історії Харківського обласного Палацу дітей та юнацтва*
3. *Матеріали ЦДАВОВУ, ф. 166, оп.10 – спр. 1218*
4. *Позашкільний туризм і краєзнавство в Україні: історія і сьогодення. Упоряд. Савченко Н.В., Косило М.Ю., Наровлянський О.Д. Івано-Франківськ. Тіповіт, 2010.-407 с.*
5. *Прокопчук В.С. Фундатори і члени УКК// Під егідою Укр. Комітету краєзнавства. Кам'янець-Подільський, 2004. – 300 с.*
6. *Соловьев В.О. Краеведы Харьковщины: биографический справочник. Харьков.: Мачулин, 2011. – 160 с.*
7. *Томенко М.Д. Микола Трублаїні. Київ,: Молодь, 1989.-160 с.*
8. *Федорченко В.К., Дьорова Т.А.. Історія туризму в Україні. Київ, Вища школа, 2002. – 195 с.*

Соціально-гуманітарна підготовка фахівців з туризму

У статті обґрунтовується роль дисциплін соціально-гуманітарного спрямування на професійну підготовку майбутніх фахівців з туризму. Зазначається, що фахівці з туризму мають уміти спілкуватися, підтримувати та вести бесіду, розкрити особливості історії та культури своєї країни, поважати культуру та релігію інших країн світу тощо. Наголошується, що вивчення означених дисциплін дозволить майбутнім фахівцям з туризму успішно пройти соціальну адаптацію, зорієнтуватися у складних проблемах суспільного та державного життя, ефективно реалізувати свій професійний, творчий та особистісний потенціал тощо.

Ключові слова: соціально-гуманітарні дисципліни, фахівці з туризму, професійна підготовка, спілкування, заклад вищої освіти.

Плачинда Т. Социально-гуманитарная подготовка специалистов по туризму. В статье обосновывается роль дисциплин социально-гуманитарного направления на профессиональную подготовку будущих специалистов по туризму. Отмечается, что специалисты по туризму должны уметь общаться, поддерживать и вести беседу, раскрыть особенности истории и культуры своей страны, уважать культуру и религию других стран мира и т. п. Отмечается, что изучение указанных дисциплин позволит будущим специалистам по туризму успешно пройти социальную адаптацию, сориентироваться в сложных проблемах общественной и государственной жизни, эффективно реализовать свой профессиональный, творческий и личностный потенциал и т. д.

Ключевые слова: социально-гуманитарные дисциплины, специалисты по туризму, профессиональная подготовка, общение, учреждение высшего образования.

Plachynda T. Social and humanitarian training of tourism professionals. The article substantiates the role of the disciplines of social and humanitarian orientation on the professional training of future tourism specialists. It is stated that tourism professionals should be able to communicate, support and conduct conversations, reveal the peculiarities of their country's history and culture, respect the culture and religion of other countries of the world, etc. It is emphasized that the study of these disciplines will allow future specialists in tourism to successfully undergo social adaptation, navigate the complex problems of public and state life, effectively realize their professional, creative and personal potential and so on.

Key words: social and humanitarian subjects, specialists in tourism, vocational training, communication, institution of higher education.

Постановка проблеми. Сьогодення вимагає висококваліфікованих і компетентних фахівців у всіх сферах діяльності, тому необхідним є удосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців. Виняткової уваги

потребують фахівці з туризму, саме від них залежить сприяння становленню культу здоров'я, виховання фізично, психічно та духовно здорового громадянина держави. Фахівець з туризму – це особа яка пропагує активний спосіб життя та сприяє творчому використанню засобів фізичної культури в організації здорового способу життя. Під час професійної діяльності фахівець з туризму має спілкуватися з колегами та клієнтами, у тому числі з дітьми та молоддю. У цьому контексті важливим є знання та вміння спілкування, комунікації, ведення діалогу тощо, які мають бути сформовані під час професійної підготовки у закладі вищої освіти. Ключовим у вирішенні даного питання постають дисципліни соціально-гуманітарного спрямування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підготовка фахівців з туризму є об'єктом дослідження багатьох наукових студій. Так, О. Колотуха у своїх роботах розкриває питання необхідності залучення до спортивного туризму молоді та зазначає, що «спортивний туризм можна віднести до тих видів спорту, для яких характерна активна рухова діяльність з проявом фізичних і вольових якостей» [3, с. 179]. О. Миргородська наголошує: «важливою умовою розвитку конкурентоспроможної туристичної галузі є підготовка фахівців відповідного профілю» [4, с. 156]. Науковці І. Гевко та О. Юсик говорючи про професійну підготовку кадрів з туризму акцентують: «Освіта і підготовка кадрів для туристичної галузі в майбутньому займає важливе місце, тому що туризм є і стає все більш високотехнічною, та досить контактною сферою, в якій кадри повинні бути добре освічені, комунікабельні, професійно підготовлені, повинні володіти декількома мовами і добре уявляти собі природу туризму, хоча сьогодні педагогіка туризму з урахуванням національних, географічних, регіональних і етнографічних факторів розроблена ще недостатньо» [1, с. 243].

Проте увага науковців є недостатньою щодо проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців з туризму, залишається відкритим питання ролі дисциплін соціально-гуманітарного спрямування на формування висококваліфікованого та компетентного фахівця з туризму.

Метою статті є обґрунтування ролі дисциплін соціально-гуманітарного спрямування на якісну професійну підготовку фахівців з туризму.

Виклад основного матеріалу. Майбутні фахівці з туризму у закладі вищої освіти вивчають цикл загальної підготовки, який включає дисципліни соціально-гуманітарного спрямування, зокрема: філософія; історія України та української культури; українська мова за професійним спрямуванням; культурологія, етика, естетика; політологія; соціологія та логіка.

Соціально-гуманітарні дисципліни направлені на всебічний розвиток майбутнього фахівця з туризму та передбачають розв'язання наступних завдань:

- сприяти формуванню світоглядних, духовно-моральних цінностей, загальної культури, творчого мислення; вмінню аналізувати явища та процеси сучасного світу тощо;

- послідовне вивчення політичного, соціально-економічного, етнічного розвитку українського народу у контексті світової цивілізації; формування історичної свідомості, державницької позиції, патріотизму на засадах духовності та моральності тощо;
- сприяння аналітичному опрацюванні наукової, спеціальної, допоміжної літератури; закріплення вмінь грамотного складання ділових паперів і фахових документів; формування культури фахового мовлення з урахуванням правил мовного етикету фахівця з туризму тощо;
- формування необхідних знань щодо сутності, форм і тенденцій розвитку культури; набуття вмінь і навичок етичного, естетичного та загальнокультурологічного аналізу тощо;
- розвиток здібностей розуміння політичних відносин і процесів; набуття студентами необхідних компетенцій для практичного застосування теоретичних, прикладних й інструментальних компонентів політичного знання; формування вміння аналізувати міжнародне політичне життя, геополітичне становище та політичні процеси в Україні тощо;
- формування у студентів соціологічного мислення, правової культури, розуміння соціально-правових проблем, джерел їх виникнення та можливих шляхів вирішення тощо;
- формування навичок аналізувати професійну термінологію; витлумачувати законодавчі документи; логічно грамотно будувати свої міркування і знаходити помилки в міркуваннях опонентів; не допускати логічних помилок при складанні офіційних документів; конструювати коректну аргументацію; розпізнавати прийоми маніпулювання з боку співрозмовника та протистояти ним тощо.

Тобто означені дисципліни формують такі необхідні професійні якості фахівців з туризму як: комунікативність, відкритість, доброзичливість, уміння підтримати бесіду, здатність розповісти про свою країну та її історію, розуміти відмінності культури та релігії різних країн світу, бути освіченим щодо правових норм професійної діяльності тощо.

На необхідності соціально-гуманітарного аспекту підготовки майбутніх фахівців наголошували науковці Т. Плачинда, О. Урсол, І. Романько та ін. [2]. Авторки зазначають, що в умовах інтеграції людина в своєму мисленні та функціонуванні повинна поєднати різні форми діяльності, ціннісні та смислові орієнтири. Надзвичайно мобільне й динамічне суспільство вимагає, щоб особистість була готова до неординарної думки, вміла обстоювати власну позицію, при цьому комунікувати з іншими людьми, які відрізняються поглядами, переконаннями, культурою, традиціями тощо. У цьому контексті, актуалізації набувають дисципліни соціально-гуманітарного спрямування, метою яких є формування у майбутніх фахівців з туризму ціннісних, морально-етичних, історико-культурних, соціально-політичних та інших якостей.

Висновки. Таким чином дисципліни соціально-гуманітарного спрямування передбачають формування необхідних загальнолюдських, загальнокультурних і професійних якостей для подальшої висококваліфікованої діяльності майбутнього фахівця з туризму. Набуті компетенції нададуть змогу майбутнім фахівцям з туризму соціально адаптуватися, зорієнтуватися у складних проблемах суспільного та державного життя, ефективно реалізувати свій професійний, творчий та особистісний потенціал, приймати правильні рішення в майбутній професійній діяльності, вести дискусії та ділову комунікацію, обробляти різні види інформації, їх аналізувати, синтезувати тощо.

Подальше дослідження передбачає вивчення концептуальних основ гуманізації професійної підготовки фахівців авіаційної галузі, що направлене на формування та розвиток їхньої професійно-етичної культури та здібностей до самоосвіти, саморозвитку, самовдосконаленню.

Список використаних джерел:

1. Гевко І., Юсик О.. Дослідження педагогічних аспектів професійної підготовки кадрів з туризму. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретичні і прикладні напрями розвитку туризму та рекреації в регіонах України» // Збірник наукових праць. – Кропивницький. – ЛА НАУ, 2018. – С. 242-249.
2. Гуманітарний вимір якості професійної підготовки фахівців авіаційної галузі: монографія. Т.С. Плачинда та ін.: Кропивницький: ЛА НАУ, 2018. – 588 с.
3. Колотуха О.В. Спортивний туризм як вид спортивної діяльності: специфічні особливості та відмінності. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретичні і прикладні напрями розвитку туризму та рекреації в регіонах України» // Збірник наукових праць. – Кропивницький. – ЛА НАУ, 2018. – С.175-182.
4. Миргородська О.Л. Сучасний стан і перспективи розвитку регіонального туризму (на прикладі України). Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретичні і прикладні напрями розвитку туризму та рекреації в регіонах України» // Збірник наукових праць. – Кропивницький. – ЛА НАУ, 2018. – С.152-159.

УДК 374.3

Скриль Ірина, Шестопалова Ірина

КЗ «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради

Семінари-практикуми з туризму та краєзнавства у системі професійної підготовки педагогічних кадрів

У статті розглядаються питання підвищення кваліфікації педагогічних працівників, широкого впровадження досягнень педагогічної науки і передового

педагогічного досвіду, необхідності набуття педагогами закладів загальної середньої освіти та закладів позашкільної освіти практичних навичок у роботі з учнівською молоддю. На прикладі діяльності КЗ «Харківська обласна станція юних туристів» показана провідна науково-методична роль у цьому процесі закладів позашкільної освіти. Охарактеризована така форма роботи, як семінари-практикуми, визначені їх функції, місце у системі підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Ключові слова: туризм, краєзнавство, семінар-практикум, професійна компетентність, педагогічні працівники, педагогічний досвід, учнівська молодь, освітній процес, виховний процес.

Скрыль И., Шестопалова И. Семинары-практикумы по туризму и краеведению в системе профессиональной подготовки педагогических кадров. В статье рассматриваются вопросы повышения квалификации педагогов, широкого внедрения достижения педагогической науки и передового педагогического опыта, необходимости обретения педагогами учреждений общего среднего образования и внешкольного образования практических навыков в работе с учащимися. На примере деятельности КУ «Харьковская областная станция юных туристов» показана первостепенная роль в этом процессе учреждений внешкольного образования. Охарактеризована такая форма работы, как семинары-практикумы, определены их функции, место в системе подготовки и повышения квалификации педагогических кадров.

Ключевые слова: туризм, краеведение, семинар-практикум, профессиональная компетентность, педагогические работники, учащаяся молодежь, образовательный процесс, воспитательный процесс.

Skril I., Shestopalova I. Seminar-workshops on tourism and local history in the system of professional training of teaching staff. The article discusses the issues of teachers qualification upgrade, the extended implementation of pedagogical science achievement and advanced pedagogical experience, the need for teachers of educational institutions of general secondary education and out-of-school education to acquire practical skills in working with students. The primary role of extracurricular education institutions is shown in this process on the example of the KU "Kharkiv Regional Station of Young Tourists" activity. Such type of work as seminar-workshops is characterized, their functions and place in the system of training and qualification upgrade of teaching staff are determined.

Keywords: tourism, local history, seminar-workshop, professional competence, teachers, students, educational process.

Актуальність теми дослідження. Сучасні вимоги до педагога передбачають систематичну роботу з розвитку професійної компетентності, поглиблення теоретичних знань та практичних умінь. К.Д. Ушинський писав: "... У вихованні все повинно ґрунтуватися на особистості вихователя, тому, що виховна сила вливається тільки з живого джерела людської особистості" [3, с. 191]. Ці слова сьогодні дуже актуальні, оскільки вихід освіти на новий рівень багато в чому залежить від розвитку творчого потенціалу, рівня педагогічної майстерності педагогів, від яких залежить успіх справи.

За умов практичної реалізації завдань Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Регіональної Програми національно-патріотичного виховання молоді на 2019-2023 роки актуальним є завдання підвищення кваліфікації педагогічних працівників, широкого впровадження досягнень педагогічної науки і передового педагогічного досвіду. Педагог, як і кожний фахівець, потребує постійного підвищення кваліфікації, набуття нових практичних навичок у роботі з учнівською молоддю. Провідна науково-методична функція у цьому процесі належить закладам позашкільної освіти.

Метою статті є дослідження ролі закладу позашкільної освіти у системі підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів на прикладі семінарів-практикумів з туризму та краєзнавства.

Виклад основного матеріалу. Науково-методична робота з педагогічними кадрами – це цілісна система взаємопов'язаних дій і заходів, що базується на досягненнях сучасної психолого-педагогічної науки, передового досвіду, конкретного аналізу навчально-виховного процесу та рівня професійної компетентності педагогічних кадрів і спрямована на всебічне підвищення педагогічної майстерності кожного педагогічного працівника, на вдосконалення і якісне поліпшення навчально-виховного процесу [2, с. 13].

Завданням закладу позашкільної освіти є використання своїх можливостей для допомоги у підвищенні рівня педагогічної майстерності педагогам шкіл, керівникам гуртків, методистам.

Однією з дієвих організаційних форм роботи з педагогічними працівниками закладів освіти є семінари-практикуми.

Семінар (лат. *seminarium* – розсадник) – вид навчальних занять практичного характеру, спрямованих на поглиблене опрацювання теоретичного матеріалу. Вони сприяють оволодінню фундаментальними знаннями, допомагають розвивати логічне мислення, формувати переконання, оволодівати культурою толерантності, активно впливати на соціальне становлення особистості. Найчастіше семінарські заняття зустрічаються у програмах вищої школи при роботі зі студентською молоддю. Але досвід роботи Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради свідчить, що така форма роботи корисна для педагогів. У закладі склалася цілісна система підготовки кадрів для подальшої туристсько-краєзнавчої роботи з учнями та підвищення професійної педагогічної майстерності.

Щорічно КЗ «Харківська обласна станція юних туристів» організує виїзні семінари-практикуми для учителів та керівників гуртків туристсько-краєзнавчого напрямку, під час яких учасники знайомляться з досвідом роботи кращих педагогів Харківщини, відвідують промислові об'єкти, історичні та природні пам'ятки регіону (табл.1).

Табл. 1.

*Тематика обласних семінарів-практикумів краєзнавчого активу КЗ
«Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради*

Рік	Тема семінару	Місце проведення	К-сть учасників
Семінари керівників народознавчих гуртків та фольклорних колективів:			
2013	«Традиції українського гончарства»	Смт Опішне, Полтавська область	35
2014	«Традиції прядіння і ткацтва на Слобожанщині»	КЗ «Харківська обласна станція юних туристів»	38
2015	«Традиції українського весілля»	с. Великі Будища, Полтавська область	40
2016	«Будь благословенна, Україно!»	Нововодолазький район Харківської області	34
2017	«Народний одяг Слобожанщини»	м.Чугуїв, Харківська область	38
2018	«Традиційні жіночі прикраси та головні убори українок»	КЗ «Харківська обласна станція юних туристів»	39
2019	«Використання історико-культурних ресурсів Зміївського району у роботі народознавчих гуртків»	Зміївський район, Харківська область	40
Семінари учителів географії, керівників екологічних та географічних гуртків:			
2013	«Ознайомлення з геолого-географічними умовами Харківського району Харківської області, відвідування геологічної пам'ятки «Донецьке городище»»	Харківський район, Харківська область	37
2014	«Ознайомлення з геолого-географічними умовами Зміївського району Харківської області, відвідування геологічної пам'ятки «Зміївські кручі»»	Зміївський район Харківська область	35
2015	«Ознайомлення з геолого-географічними умовами Балаклійського району Харківської області з відвідуванням Балаклійського цементного заводу та кар'єру з видобутку крейди»	Балаклійський район, Харківська область	37
2016	«Ознайомлення з геологічною будовою та корисними копалинами Харківської області»	Музей природи ХНУ імені В.Н. Каразіна, Дергачівський район, Харківська область	35
2017	«Ознайомлення з геолого-географічними умовами Нововодолазького району Харківської області, відвідування Новоселівського родовища скляних пісків»	Нововодолазький район, Харківська область	38

2018	«Ознайомлення з геолого-географічними умовами Вовчанського району Харківської області»	Вовчанський район, Харківська область	39
2019	«Ознайомлення з геолого-географічними умовами Печенізького району Харківської області»	с. Кицівка, Печенізький район, Харківська область	40
Семінари керівників музеїв закладів загальної середньої та позашкільної освіти Харківщини:			
2013	«Педагогічна спадщина А.С. Макаренка у діяльності музеїв при навчальних закладах»	с.Ковалівка, Полтавська область	32
2014	«Співпраця державних музеїв та музеїв при навчальних закладах»	м.Чугуїв, Харківська область	34
2015	«Музеї навчальних закладів як осередок патріотичного виховання»	КЗ «Харківська обласна станція юних туристів»	37
2016	«Національно-патріотичне виховання учнівської молоді засобами музейної педагогіки»	КЗ «Харківська обласна станція юних туристів», Харківський державний історичний музей ім. М. Сумцова	39
2017	Особливості проведення екскурсій у музеї навчального закладу»	КЗ «Харківський спеціальний навчальний комплекс» ім. В.Г. Короленка	40
2018	«Роль шкільних музеїв у сучасному освітньому просторі»	Чугуївський район, Харківська область	40
2019	«Сучасні тенденції розвитку музеїв військово-історичного профілю в аспекті процесів декомунізації»	КЗ «Харківська обласна станція юних туристів»	38
Семінари керівників еколого-краснзнавчих гуртків, учителів хімії, біології та географії, методистів позашкільних закладів:			
2013	«Традиції фітотерапії у педіатрії: минуле, сьогодення та майбутнє»	Харківський національний фармацевтичний університет 37	
2014	«Екологічне виховання учнівської молоді за ідеями Софії Русової» (із застосуванням екскурсійного методу)»	ФЕЛЬДМАН ЕКОПАРК, м.Харків	36
2015	«Чорнобиль: події, люди, пам'ять»	Харківська міська громадська організація «Союз Чорнобиль»	34
2017	«Моніторинг навколишнього середовища»	Навчальна метеорологічна станція Харківського гідрометеорологічного технікуму Одеського Державного екологічного університету	39

2018	«Я – Еколюдина», як перша ланка STEM освіти»	Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»	36
2019	Екологічна грамотність учнів, як основа національно-патріотичної свідомості	Покотилівська станція юних натуралістів Харківського району Харківської області	40

Традиційно, протягом навчального року відбувається 4 семінари-практикуми з напрямів краєзнавчої роботи:

- Семінар-практикум керівників геологічних та географічних гуртків, учителів географії (жовтень);
- Семінар-практикум керівників народознавчих гуртків та фольклорних колективів, учителів трудового навчання (листопад);
- Семінар-практикум керівників музеїв закладів освіти, учителів історії (березень);
- Семінар-практикум керівників еколого-краєзнавчих гуртків, учителів біології, хімії (квітень).

Проведення таких семінарів-практикумів відбувається у кілька етапів.

Перший етап – підготовчий. Необхідно обрати тему семінару, визначити цільову аудиторію, об'єкти показу, узгодити місце проведення семінару з місцевими органами влади або керівництвом установи, запросити науковців. Оскільки семінари-практикуми виїзні, на заплановану дату проведення необхідно замовити автобус.

Другий етап – безпосереднє проведення семінару-практикуму. Цей етап складається з кількох частин.

Перша – інформаційно-методична. Під час переїзду до запланованого місця проведення семінару методисти КЗ «Харківська обласна станція юних туристів» надають інформацію про проведені та заплановані обласні та всеукраїнські масові заходи з краєзнавства, знайомлять з новими методичними матеріалами туристсько-краєзнавчої тематики, новинками краєзнавчої літератури. Крім того, учасникам надається географічна, історична довідка про місце проведення семінару.

Друга частина семінару – науково-практична. На семінари обов'язково запрошуються науковці закладів вищої освіти, фахівці наукових, музейних установ, громадських організацій. Станція туристів плідно співпрацює з Харківським національним університетом імені В.Н.Каразіна, Харківським національним фармацевтичним університетом, Харківським державним історичним музеєм ім. М. Сумцова, Харківською державною академією дизайну та мистецтв, Комунальним закладом культури «Харківський літературний музей», Музеєм природи ХНУ імені В.Н.Каразіна, Харківським торгівельно-економічним коледжем КНТЕУ. Науковці доповідають про

сучасні тенденції з означеної тематики, відповідають на питання учасників семінару. Цікавою та корисною є практична частина, під час якої педагоги під керівництвом фахівця виконують практичні завдання.

Якщо семінар учителів географії, керівників геологічних гуртків, то це може бути методика опису геологічного відслонення, відбору та документування зразків гірських порід, ознайомлення з виробничим процесом буріння свердловин або видобутку корисних копалин.

Під час проведення семінару з народознавства учасники відвідують етнографічні музеї, знайомляться з особливостями того чи іншого району Слобожанщини, сусідніх регіонів, беруть участь у майстер-класах з видів традиційного народного мистецтва – писанкарства, петриківського розпису, виготовлення ляльки-мотанки.

Щорічні семінари-практикуми керівників музеїв закладів освіти відбуваються на базі зразкових музеїв, які мають свої традиції, ведуть значну краєзнавчу пошукову роботу, застосовують в освітньому та виховному процесі методи музейної педагогіки. На таких семінарах розглядаються питання ролі музеїв у сучасному освітньому просторі та патріотичному вихованні учнівської молоді, співпраці державних музеїв та музеїв закладів освіти тощо.

Більшість навчальних закладів Харківської області впроваджують інноваційні методи у навчальному процесі, тому Харківська обласна станція туристів щорічно проводить семінари з удосконалення роботи з екологічного краєзнавства для методистів, керівників екологічних гуртків, вчителів шкіл. Тематика та місце проведення семінарів щорічно змінюється. Для виступу запрошуються вчені, представники екологічних організацій та ті, хто має багатий досвід в екологічній освіті і вихованні.

Третя частина семінару – заключна, підведення підсумків. Учасники семінару висловлюють свої враження, побажання на майбутнє, обговорюється коло питань, які цікавлять педагогів і є актуальними.

Висновки. Аналіз таблиці свідчить, що за останні 7 років в обласних семінарах-практикумах брали участь 1007 учителів, керівників гуртків туристсько-краєзнавчого напрямку. Така форма роботи з педагогічними працівниками ефективна та корисна, адже виконує такі важливі функції:

- **Комунікативна.** Учителі шкіл, керівники гуртків, долучившись до семінарів, спілкуються з колегами з різних районів Харківської області, обмінюються досвідом.

- **Інформаційна.** Педагоги отримують інформацію про стан туристсько-краєзнавчої роботи в області, умови проведення туристсько-краєзнавчих заходів, досягнення учнів та колег у всеукраїнських краєзнавчих акціях, експедиціях, конференціях, конкурсах. Як результат – збільшується кількість учасників обласних заходів, до краєзнавчої роботи залучаються молоді педагоги.

- **Науково-практична.** Учасники семінару отримують нові теоретичні знання та практичні навички від фахівців закладів вищої освіти, наукових

установ. Науковці дають рекомендації та практичні поради щодо пошукової, науково-дослідної краєзнавчої діяльності, підготовки учнівських робіт щодо участі у різноманітних творчих конкурсах. Таким чином, підвищується якість робіт.

Крім того, учителі частіше застосовують краєзнавчий принцип в освітній діяльності, семінари допомагають педагогу у викладанні окремих тем на уроках географії, історії, біології тощо. Практичне значення семінару-практикуму полягає ще у тому, що учитель або керівник гуртка разом зі своїми учнями може здійснити навчальну екскурсію, практичне заняття і показати на місцевості те, про що говорили на уроці.

- **Інтеграційна.** Важливим результатом системної роботи з проведення семінарів-практикумів є співпраця закладу позашкільної освіти, загальної середньої освіти та закладу вищої освіти. Навколо закладу позашкільної освіти формується коло педагогів – активістів краєзнавчого руху, до якого долучаються все нові і нові учителі. Заклад вищої освіти також зацікавлений у співпраці з учителями, керівниками гуртків, залучаючи їх разом з вихованцями до своїх наукових конференцій, готуючи таким чином своїх майбутніх студентів. Без такої інтеграції неможливо уявити якісний сучасний освітньо-виховний простір.

Список використаних джерел:

1. *Організація науково-методичної роботи у закладі позашкільної освіти. Збірка інформаційно-методичних матеріалів.* – Харків.: Стиль-Іздат, 2018. – 162с.
2. *Основні документи про організацію методичної роботи з педагогічними кадрами,* – К.:НЕНЦ, 1988. – 132 с.
3. *Ушинський К.Д. Педагогічні твори: в 6 т. Т.1. М.: Педагогіка, 1988.*

УДК 371.233

Гаврилюк Марина, **Михалевська Раїса**

*Кіровоградський обласний центр туризму, краєзнавства та екскурсій
учнівської молоді*

Історія становлення та розвитку дитячо-юнацького туризму в Кіровоградській області

В статті розглядаються етапи становлення та розвитку дитячо-юнацького туризму в Кіровоградській області, аналізується організація цієї системи та напрями її удосконалення.

Ключові слова: дитячо-юнацький туризм, Кіровоградська область, позашкільний заклад, туристсько-краєзнавча робота.

Гаврилюк М., Михалевская Р. История становления и развития детско-юношеского туризма в Кировоградской области. В статье рассматриваются этапы становления и развития детско-юношеского туризма в

Кировоградской области, анализируется организация этой системы и направления ее совершенствования.

Ключевые слова: *детско-юношеский туризм, Кировоградская область, внешкольное учреждение, туристско-краеведческая работа.*

Gavrilyuk M., Mikhalevskaya R. The history of the formation and development of youth tourism in the Kirovograd region. *The article discusses the stages of formation and development of youth tourism in the Kirovograd region, analyzes the organization of this system and the directions for its improvement.*

Keywords: *child-youth tourism, Kirovograd region, out-of-school institution, tourist-local lore.*

Вступ. Становлення позашкільної виховної роботи з дітьми та підлітками мало свої етапи розвитку й було тісно пов'язане з історичними подіями в державі. Це була спеціально організована педагогічна діяльність, що мала яскраво виражену власну специфіку. Актуальність теми полягає в тому, що туристсько-краєзнавча діяльність є складовою системи державно-суспільної освіти і виховання учнівської молоді, а тому нагальне є питання у збереженні системи безкоштовної додаткової освіти, створення умов для формування системи цінностей учнівської молоді, становлення світогляду.

Одним із найпоширеніших типів позашкільних закладів в Україні у 30-х роках були дитячі клуби, в яких працювали різні гуртки, в тому числі краєзнавчі, екскурсійні, туристські. Головною діяльністю яких було посилення виховної роботи серед дітей та підлітків.

Метою роботи є дослідження основних етапів розвитку і становлення дитячо-юнацького туризму на Кировоградщині. Аналіз освітньо-виховного та творчого потенціалу туристсько-краєзнавчої діяльності в регіоні.

Виклад основного матеріалу. Історія розвитку позашкільної освіти Кировоградщини тісно пов'язана зі створенням і функціонуванням дитячих майданчиків в колишньому Єлисаветграді кінця XIX - поч. XX століття.

Відомою постаттю на той час в історії розвитку позашкільної освіти краю була Наталія Бракер, (голова комісії Єлисаветграда з облаштування дитячих розваг), випускниця Єлисаветградської жіночої гімназії, вільна слухачка в женецькому та берлінському університетах. Саме вона була палким прихильником та ініціатором створення в Єлисаветграді «дитячих майданчиків» (таборів денного перебування для дітей), перших дитсадків, а у селах – навчальних ткацьких майстерень для дівчаток. В 1914 році за її ініціативи відкрилися три дитячих майданчики – Петровський (вул. Петровська), в Миському саду і в саду «Альгамбра». Це були не майданчики у нашому розумінні, а літні табори денного перебування, які працювали цілий день. Там були вихователі, неписьменних дітей шкільного віку вчили читати і рахувати. При цьому три майданчики виконували, по суті, різні функції. Петровський став місцем відпочинку в канікулярний час «для учнів нижчих і середніх навчальних закладів, а також дітей дошкільного віку та дітей праці». Майданчик в Миському саду «був культурно-облагоджуючою установою

для дітей прилеглих до саду районів, між Пермської і Садам і оточуючих Миський сад селищ». Відповідно до архівних даних перший досвід їх влаштування в Єлісаветграді, дав за три місяці показник в 27867 відвідувань на трьох майданчиках, недостатньо обладнаних, що не відразу змогли налагодити свою роботу, але показали, наскільки вони відповіли потребам дітей в розумно організованому відпочинку. Організатори прагнули закріпити атмосферу духовного життя дітей, що вирувала на майданчиках, переносючи поступово свою діяльність в закриті приміщення. Так створювалися шкільні осередки, дитячі клуби, дитячі будинки денного типу. При клубах виникали перші гуртки, які створювали умови для виховання та дозвілля дітей, враховуючи їхні інтереси.

У лютому 1931 року в Києві відкрилася Республіканська екскурсійно-туристична станція, яка дала змогу залучити до активної діяльності в цій галузі десятки тисяч дітей і підлітків. Цей заклад можна вважати прототипом станцій юних туристів країни. Такого профілю заклади почали масово відкриватися по всій країні, маючи на меті ліквідувати відставання в галузі виховної позашкільної роботи з підлітками. Очевидно, був створений такий заклад і у нашому краї після утворення Кіровоградської області у 1939 році (архівні дані відсутні). Проте у важкий воєнний період обласна дитяча екскурсійно-туристська станція тимчасово припинила свою діяльність.

Починаючи з 1947 року виходять постанови про покращення роботи позашкільних закладів і перед педагогічними колективами ставляться конкретні завдання з вивчення об'єктів історії, географії, природи, культури рідного краю, його промисловості й сільського господарства.

Але є дані про поновлення діяльності у червні 1948 року в м. Кіровограді відновила свою роботу обласна дитяча екскурсійно-туристична станція, відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР «Про поновлення діяльності Республіканської дитячої екскурсійно-туристської станції та обласних станцій УРСР». Відновлений заклад став центром позашкільної освіти в області, який почав організовувати цікаве дозвілля, розумний відпочинок, розширював світогляд школярів. Першими гуртками на базі станції були туристські та альпіністські.

У період з 1948 до 1965 року керівниками Кіровоградської обласної дитячої екскурсійно-туристської станції були Кожухар М.М., Сидоренко Є.О., Дайдакулов Р.М., Чернявська Ф.Р. Вихованці станції активно беруть участь у Республіканській експедиції школярів на честь 30-річчя комсомолу (1948 р.), в естафеті з вивчення історії піонерської організації України (1956 р.), в туристсько-краєзнавчій експедиції «По следам Великого пути», присвяченій 40-річчю Жовтневої революції, підготовлена змістовна цікава робота на конкурс «З досвіду підготовки учнів до практичної діяльності Павлівської школи» (1957 р.) У 1958 році стають делегатами ІХ зльоту юних туристів-краєзнавців, присвяченого 40-річчю комсомолу, у 1961 році делегатами Всесоюзного зльоту юних туристів. Робота в області зосереджена на вихованні у молоді патріотизму і глибокого знання своєї Батьківщини.

З 1965 до липня 1985 року директором обласної дитячої екскурсійно-туристської станції працювала Резніченко Зінаїда Іванівна. Заклад у цей період став справжнім центром розвитку дитячого туризму і краєзнавства в області. Станція ефективно розв'язувала проблеми оздоровлення дітей згідно з нормативними документами того часу. Починають відкриватися оздоровчі турбази в містах Кіровограді, Києві, Світловодську, Севастополі, де відпочивали діти різного віку Кіровоградщини, відповідно до розроблених екскурсійних програм. Колектив закладу організував масштабну роботу зі збору матеріалів для написання книги «Історія міст і сіл України» та створенню шкільних музеїв. Гурткова робота набирала обертів і на той час планувалася таким, чином, щоб могла дати і відпочинок і зміцнення здоров'я, і організацію цікавого та змістовного дозвілля.

З 1966 до 1973 року вихованці закладу були активними учасниками всіх масових Республіканських заходів, виборюючи призові місця, отримуючи численні перемоги, відзнаки та подяки. Команди юних туристів Кіровоградщини були одними з найсильніших команд в Україні, вдало опановували ази і вершини туризму, пройшли дорогами рідного краю, підкорювали Крим, Карпати і Кавказ.

Директором станції у 1985 році було призначено Присяжну Ольгу Андріївну, яка організовувала туристсько-краєзнавчу роботу в області до 2002 року. На станції шанувались й продовжувалися славні традиції, які склалися протягом багатьох років – це щорічні обласні туристські змагання, відкриті першості з пішохідного туризму, розроблялись цікаві туристсько-краєзнавчі маршрути місцями національно-визвольної боротьби українського народу, туристсько-спортивні та краєзнавчі маршрути по області. Була відкрита туристсько-екскурсійна база в м. Ленінграді.

У закладі працювали чотири Відмінника освіти України: Присяжна О.А., Колотуха О.В., Ткаченко В.П., Вечірко В.І. Діяльність закладу відзначалась змістовністю та результативністю, активізувалась гурткова робота, у цей час працювала чимала кількість гуртків туристсько-спортивних та краєзнавчих напрямків. Важливість цієї роботи полягала в тому, що вона була орієнтована на виховання дітей, створювала умови для їхнього всебічного розвитку, мала на меті допомогти школам покращити якість навчання та виховання дітей.

Сотні тисяч кілометрів у категорійних і ступеневих походах в різних регіонах держави пройшли керівники гуртків зі своїми вихованцями, проведено безліч різнопланових екскурсій з школярами області. Вихованці станції на власні очі змогли побачити красу і велич Карпатських гір, подолати піски Кара-Кум і Туркменії, пройшли складними маршрутами Кавказу, та Північного Тянь-Шаню.

За період з 1987 до 2002 року вихованці станції неодноразово ставали призерами та переможцями численних масових заходів:

- 1987 рік - II, III місця на Республіканських туристських змаганнях гуртківців позашкільних закладів Міністерства освіти УРСР;

- 1989 рік - II, III місця з видів «Мінералогія та петрографія», «Магнітна розвідка» на Республіканському зльоті юних геологів.

З отриманням незалежності України розпочався новий етап туристсько-краєзнавчої роботи:

- 1990 рік - III місце на XIX Республіканських туристських змаганнях;
- 1992 рік - II місце на Республіканських туристських змаганнях з техніки спелеотуризму;
- 1993 рік - II, III місця на Всеукраїнських змаганнях з техніки лижного туризму;
- 1994 рік - II місце на Всеукраїнських змаганнях з техніки пішохідного туризму;
- У 1995, 1998 роках - I місце на заочній першості України на кращу туристсько-краєзнавчу подорож;
- 1998 рік - I, II місця на Всеукраїнському зльоті-змаганні зі спортивного туризму;
- 2002 рік - III місце на Міжнародних змаганнях зі спортивного орієнтування.

Результативною була і краєзнавча робота центру. Юні краєзнавці області активно включилися в роботу Всеукраїнських заочних експедицій: «За волю і долю України», «Екологічна стежина», «Я - громадянин України», «Сто чудес України», «Краса і біль України».

Велику роль в оновленні змісту туристсько-краєзнавчої роботи відіграла і методична діяльність. Підвищився її рівень. За цей період підготовлені методичні рекомендації були відзначені грамотами Міністерства освіти і науки України та Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді (1992, 1995, 1996, 1997, 2000, 2002 роках). Покращилась робота музеїв при навчальних закладах області. Було зареєстровано близько 70 музеїв, частині з яких присвоєні почесні звання «Зразковий», «Народний».

Педагогічний колектив робив усе можливе, щоб туристсько-краєзнавча робота з року в рік покращувалась. Була налагоджена співпраця з вищими навчальними закладами міста. В 2001 році на базі природничо-географічного факультету Кіровоградського педагогічного університету ім. В.Винниченка та педагогічної академії було запроваджено спецкурс з підготовки інструкторів шкільного туризму. Стійкий інтерес до туризму і краєзнавства поселився в позашкільних закладах і школах регіону - з'явилися послідовники та справжні фахівці, майстри туризму в районах. Це був період насиченої, різнопланової, плідної роботи з розвитку туристсько-краєзнавчої діяльності на Кіровоградщині.

З 2002 до 2009 року станцію очолював Гарбузенко Віктор Дмитрович. Змінилась назва закладу - Кіровоградський обласний центр туризму, краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді. Основна увага педагогічного колективу центру приділяється розширенню мережі гуртків туристсько-краєзнавчого напрямку як в самому закладі, так і в масштабах

області. Навчально-виховний процес проходить відповідно до вимог профільного позашкільного закладу, за навчальними програмами Міністерства освіти України. Експедиції, походи, екскурсії, краєзнавчі конференції, заочні та практичні олімпіади, конкурси, акції, семінари для керівників гуртків туристсько-краєзнавчого профілю мали чітко виражену навчально-виховну, наукову та оздоровчу спрямованість. Вихованці центру отримували свідоцтва про позашкільну освіту, що безумовно підняло престиж туристсько-краєзнавчої роботи в регіоні.

У 2005 році вихованці центру вперше стали учасниками Чемпіонату світу зі скелелазіння. З 2006 року почали проводитись відкриті першості центру - зі спортивних походів, спартакіада гуртківців, міські туристські змагання та змагання зі спортивного орієнтування. 2006 -2007 навчальні роки відзначились організованою роботою щодо здобуття позашкільної освіти дітьми сільської місцевості. Були відкриті туристсько-краєзнавчі гуртки на базі Капітанівської ЗОШ I-III ступенів Новомиргородського району, Олександрійської школи-інтернат для дітей-сиріт і дітей, які позбавлені піклування батьків. Центр конструктивно та плідно співпрацював з дитячим будинком «Барвінок» та Кіровоградською школою-інтернат. Був започаткований обласний історико-географічний конкурс «Моя Кіровоградщина – перлина скіфського степу». (присвячений 70-чю утворення Кіровоградської області). Три роки поспіль, при закладі працювали кінологічні гуртки. За ці роки команда закладу посідала лише призові місця.

З травня 2009 року директором «Кіровоградського обласного центру туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» став Михайлюк Андрій Васильович.

В центрі підтримувались кращі традиції навчально-виховної роботи минулих років, розширилась мережа гуртків по області, збільшилась кількість дітей, обласних очно-заочних конкурсів. Вихованці центру були учасниками всіх масових Всеукраїнських заходів та чемпіонатів за кордоном зі скелелазіння.

Час, життя, обставини вносили і вносять свої корективи. На зміну одним приходять інші, з лютого 2015 року заклад очолив Лісота Андрій Андрійович. Основною гордістю був і залишається педагогічний колектив закладу. Це високопрофесійні педагоги, що втілюють сучасні інноваційні освітні технології, отримують вагомі результати своєї роботи. Діяльність закладу вийшла на якісно новий рівень туристсько-краєзнавчої роботи в області. Це період численних перемог на міжнародних змаганнях, призові місця на Всеукраїнських, дворазова перемога у Всеукраїнському конкурсі «Джерело творчості», номінація «Керівник гуртка» в 2019, 2020 роках, інновації в сфері підвищення кваліфікації, фахової майстерності керівників туристсько-краєзнавчих об'єднань області, проведення семінарів-практикумів в різних регіонах України.

На сьогодні, комунальний заклад «Кіровоградський обласний центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді» – сучасний

позашкільний заклад освіти, центр навчально-виховної, методичної, масової роботи на Кіровоградщині. За останні чотири роки було проведено Чемпіонати, Кубки з пішохідного та велосипедного туризму. Вперше було проведено Чемпіонат з вело орієнтування для дітей та дорослих.

За рівнем та результативністю позашкільної діяльності Кіровоградська область посідає четверте місце в Україні, де вагома частка належить туристсько-краєзнавчій роботі. Директори центрів туризму України мали змогу ознайомитись зі станом розвитку позашкільної освіти Кіровоградщини, системою туристсько-краєзнавчої роботи в освітніх закладах області, як важливого чинника національно-патріотичного виховання учнівської та студентської молоді та перспективними видами туризму регіону. (Вересень 2019 р.).

З метою активізації діяльності туристсько-краєзнавчих об'єднань у віддалених районах області у вересні 2019 року було відкрито відділення центру у м. Світловодську, що створило умови доступності якісної позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого та національно-патріотичного напрямку.

Вперше відкриті гуртки з вітрильного, водного туризму, хортингу та «Сокіл» («Джура»). За останні роки підвищився рівень краєзнавчої роботи в області. Юні краєзнавці Кіровоградщини виборюють призові місця на Всеукраїнських очно-заочних масових заходах. Вихованці гуртків «Гірський туризм» та «Скелелазіння» вибороли безліч перемог у командному та особистому заліку на Всеукраїнських та міжнародних змаганнях, призери чемпіонатів Європи та Кубку Європи зі скелелазіння. Не відстають від них і юні вело-туристи. Значна частина вихованців центру є студентами вищих навчальних закладів - члени дорослої збірної області зі спортивного туризму, стали активними пропагандистами туризму та краєзнавства в області, працюючи в школах, клубах та туристичних фірмах. За ці роки відбулась повна реконструкція будівель закладу, осучаснені та обладнані класи для занять гуртків, значно покращилось матеріально-технічне база центру при підтримці та допомозі депутатів, зацікавлених організацій, що співпрацюють з центром. Нове сучасне спорядження та обладнання покращило матеріально-технічне забезпечення гуртків центру та дасть можливість туристам Кіровоградщини продемонструвати чудові результати та досягти успіху на змаганнях різного рівня.

Висновки. Аналіз становлення і розвитку туристсько-краєзнавчої роботи в регіоні свідчить про те, що попри негаразди й упущення, були, безумовно, досягнення і позитивні результати. Ось чому слід пам'ятати, цінити і зберігати все те краще, що було досягнуто протягом певного історичного часу розвитку та існування дитячо-юнацького туризму в області.

Соціальна значущість туристсько-краєзнавчої діяльності закладу в регіоні велика. Крім задоволення різноманітних потреб кожної конкретної дитини, масові заняття туризмом та краєзнавством в області виконують ряд завдань, що мають вагому роль для держави в цілому: освітньо-виховне та

пізнавальне значення; орієнтація підростаючого покоління на здоровий спосіб життя, підготовка підлітків до служби у лавах Збройних сил України. На сьогодні, заклад став майданчиком для проведення масових заходів Всеукраїнського рівня.

Список використаних джерел:

1. *Архівні матеріали. Державний архів Кіровоградської області. «Доклад Н.А.Бракер «Народныя дetskія площадки, какъ средство внешкольного образования»*
2. *Архівні матеріали. Державний архів Кіровоградської області. «Постанова Ради Міністрів УРСР від 19 червня 1946 р. №1084 «Про поновлення діяльності ДЕТС (РДЕТС) та обласних дитячих екскурсійних станцій»*
3. *Ольга Степанова. Інтернет-видання «Україна Центр». - [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://old.uc.kr.ua/pervaya-deyatelnica-elisavetgrada>.*

УДК 371.233

Шелегеда Віталій

Комунальний заклад «Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Запорізької обласної ради

Історичні аспекти розвитку дитячого туризму в Запорізькій області: 20-30-ті роки ХХ століття

Стаття присвячена особливостям створення й організації роботи Запорізької Дитячої Екскурсійно-Туристичної Станції як закладу позашкільної освіти з координації та контролю розвитку дитячого туризму в Запоріжжі у 30-ті роки ХХ століття.

Ключові слова: дитячий туризм, дитяча екскурсійно-туристична станція, відділ народної освіти.

Шелегеда В. Исторические аспекты развития детского туризма в Запорожской области: 20-30 годы ХХ столетия. *Статья посвящена особенностям создания и организации работы Запорожской детской экскурсионно-туристической станции как учреждения внешкольного образования по координации и контролю развития детского туризма в Запорожье в 1930-е годы ХХ столетия.*

Ключевые слова: детский туризм, детская экскурсионно-туристическая станция, отдел народного образования.

Shelegeda V. Historical aspects of development of child's tourism in Zaporizhzhya area: 20-30 years of the twentieth century. *Article is devoted the features of creation and organization of work of the Zaporizhzhya child's excursion-tourist station as establishments of out-of-school education on coordination and control of development of child's tourism in Zaporizhzhya in 1930th of XX of century.*

Keywords: child's tourism, child's excursion-tourist station, department of folk education/

Вступ. Дитячий туризм є складовою частиною туризму як такого і його розвиток зумовлений соціально-політичними, економічними тощо явищами і процесами як людського суспільства взагалі, так і окремої країни зокрема.

У грудні 1922 р. Україна увійшла до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік і її подальша історія, як й історія розвитку туризму і краєзнавства, стала невід'ємною від історії більшовицької держави.

Радянська влада розглядала туризм і краєзнавство як важливий метод агітаційно-пропагандистської роботи, ідеологічного та патріотичного виховання громадян – будівників нового соціалістичного суспільства. Тому стрижнем її політики в галузі туризму в 20-30-ті рр. XX століття було створення державних організаційних засад управління туризмом, масове залучення населення до різних напрямів туристсько-краєзнавчої діяльності, зміцнення і розширення матеріально-технічної бази туризму. Вивченню цього періоду становлення туризму присвятили свої праці такі науковці як Долженко Г.П., Усискін Г.С., Петранівський В.Л., Рутинський М.Й., Остапець О.О., Федорченко В.К., Гончаров О., Костюкова О.М., Наровлянський А.Д. та інші.

Мета цієї статті – встановити особливості створення й організації роботи Запорізької Дитячої Екскурсійно-Туристичної Станції як закладу позашкільної освіти з координації та контролю розвитку дитячого туризму в Запоріжжі у 1930-ті роки XX століття.

Виклад основного матеріалу. У період 1918-1927 роки у Запоріжжі, як і у країні в цілому, ще не склалася єдина система туристсько-краєзнавчої роботи з учнями, методичної допомоги школам, підготовки спеціальних туристських кадрів. Учнівські колективи, які займалися туризмом, були одиничні, туристсько-краєзнавча діяльність проводилася у вигляді походів та екскурсій, або «кочівок», як їх іменували у той час. Головною тематикою походів було вивчення сільськогосподарської праці і кустарних промислів довколишніх районів [6].

У 1927 році у Запоріжжі почалося будівництво Дніпрогесу, металургійних заводів, мостів через Дніпро. Розмах будівництва для того періоду був колосальний. Якими дивними, суперсучасними здавалися більшості людей того часу екскаватори, сталеві мости, будівлі з бетону. Сама ж гребля Дніпрогес була на зразок єгипетських пірамід. Зацікавленість учнів приїхати у Запоріжжя у цей період була винятково великою. Незважаючи на голод, всілякі труднощі, розруху вони здійснювали доволі дальні подорожі з усіх куточків Радянського Союзу. Тільки за період 1929-1930 роки Запоріжжя відвідало 204 тисячі осіб з метою подивитися нове соціалістичне місто - чудо архітектури і електрифікації країни, на Дніпрогес – одну із самих крупних електростанцій Європи того часу [9]. «Озброїти трудящих пафосом будівництва, ентузіазмом, впевненістю в його успішності й реальності бойових темпів потрібно не лише книгою, не лише розповіддю, не лише газетою, але й безпосереднім наочним показом, бо ніщо не діє так сильно і

переконливо, як власні наочні враження», писав заступник голови ради Товариства пролетарського туризму та екскурсій Л. Гурвіч у 1931 році [5].

Істотним недоліком туристсько-краєзнавчої роботи з учнівською молоддю в цей період була відсутність методичного центру, недостатній рівень організаційного забезпечення цієї роботи.

Для усунення цього недоліку Сектор соціального виховання Народного комісаріату освіти УСРР циркуляром за № 312/8 від 28 грудня 1930 р., надісланим усім секціям народів райвиконкомів та міських рад, повідомив, що в Харкові при Наркомосі УСРР та ЦК ЛКСМУ утворено Центральну дослідну дитячу екскурсійну станцію (ЦДДЕС), яка зобов'язана, починаючи з 1931 року, організовувати й керувати всією дитячою екскурсійно-туристичною справою в Україні, розподіляти фонд пільгових квитків для тих груп, які будуть здійснювати екскурсії за планом, затвердженим ЦДДЕС, проведення науково-дослідних робіт для поглиблення і удосконалення методики екскурсійно-туристичної роботи з дітьми» [9].

Вже у 1931 році при ЦДДЕС була створена Центральна дослідна екскурсійна база (ЦДЕБ). Через мережу піонерських загонів ЦДЕБ залучає школярів до активної туристсько-краєзнавчої роботи як "юних друзів туризму", проводить екскурсії в різні промислові і сільськогосподарські центри для 2,5 тис. дітей, організує курси по підготовці завідувачів районними екскурсійними базами і керівників дитячого туризму, ініціює створення мережі дитячих екскурсійно-туристичних станцій (ДЕТС) і дитячих екскурсійно-туристичних баз (ДЕТБ) в інших областях України.

У період з 1933 до 1940 року були створені дитячі екскурсійні станції і бази в Криму, Київській, Вінницькій, Волинській, Івано-Франківській, Луганській, Львівській, Чернігівській, Одеській та ін. областях. Туристсько-краєзнавча робота з дітьми в Україні отримала певну організаційну форму. Напередодні війни в 1941 році у складі ЦДДЕС діяли методичний сектор, сектор масових дитячих екскурсій і сектор далеких подорожей, туристських баз і таборів [6].

10 червня 1935 року згідно розпорядження Дніпропетровського обласного відділу народної освіти й обкому ЛКСМУ з метою надання допомоги учнівським колективам, які здійснюють екскурсії до м. Запоріжжя, почала свою роботу Запорізька міська дитяча екскурсійно-туристська станція (ДЕТС). Саме ця подія дозволяє говорити про народження системи організованого дитячого туризму і краєзнавства в м. Запоріжжя і Запорізькій області [1, Л.4].

Розміщення дитячих екскурсійних груп Запорізька ДЕТС здійснювала у приміщенні школи за адресою: м. Запоріжжя, Дніпробуд, правий берег, селище № 4, будинок 14-15а, школа. Першим завідувачем станції був призначений О. Єркін. Кошторис витрат на утримання станції передбачав 30 тисяч 680 крб. на рік (табл. 1). [1, Л.20].

Фінансування бази відповідно до кошторису розподілялося наступним чином:

- 25000 крб. – з державного бюджету;
- 5000 крб. з місцевого бюджету;
- 3000 крб. (утримання штату протягом літніх місяців) – на госпрозрахунку.

Табл. 1.

Проект кошторису витрат Запорізької ДЕТС (1935 рік)

Штатні одиниці / витрати	Кількість осіб / штук	Тривалість (місяців)	Витрати в місяць / шт.	Загальна сума (крб.)
1. Утримання штату – 7080 крб.				
зав. базою	1	12	250.00	3000.00
інструктор-масовик	1	12	200.00	2400.00
кухарка	2	3,5	90.00	630.00
прибиральниця	4	3,5	60.00	840.00
сторож	1	3,5	60.00	210.00
2. Обладнання приміщення для бази – 2350 крб.				
поточний ремонт	-	-	-	350.00
орендна плата за приміщення	-	-	-	1000.00
господарські витрати (транспорт, пошта, телеграф, спортивний інвентар тощо)	-	-	-	1000.00
Придбання майна для бази – 16250 крб.				
ліжка	150	-	30.00	4500.00
простирадла	350	-	12.00	4550.00
наволочки	300	-	5.00	1500.00
ковдри	100	-	27.00	3700.00
матраци	150	-	20.00	3000.00
Дотація на харчування – 5 тис. крб.				
Загальна сума: 30680 крб.				

Але на час відкриття ДЕТС склалася досить складна ситуація.

Ось як її описують у своїй докладній записці від 01.06.1935р. секретарю ЦК ЛКСМ України С.І. Андрееву секретар Запорізького міського комітету ЛКСМУ Шевченко і завідувач Запорізької ДЕТС при МіськВНО О. Єркін.

«Согласно директивных указаний Днепропетровского ОблОНО и Обкома ЛКСМУ в г. Запорожье 01.06. с.г. должна быть организована Детская экскурсионная туристическая станция на 150 детей в день для лучших ударников-пионеров нашей области и других областей Советского Союза. Все дети, которые будут приезжать в Запорожье, должны осмотреть: Днепрогэс, плотину Днепрогэс, музей Днепрогэс, алюминиевый комбинат и много других культурных объектов. Всего, согласно поданным заявкам, из разных областей Советского Союза и нашей области с 04.06 по 08.07.1935г. должно прибыть 8500 человек.

Теперь главный вопрос – бюджет, который необходим на оплату штата, помещения, постельных принадлежностей, оборудования красного уголка, организацию дальних экскурсий и т.д. (смету прилагаем).

Область утвердила бюджет в 5 тысяч рублей, что, конечно, недостаточно и хватит только на организацию станции, а на все выше перечисленное понадобится еще 25.000 рублей из расчета, что станция будет принимать каждые два дня детей в количестве по 150 человек, начиная с 04.06 по 20.08.1935 года.

25.000 рублей, которых не хватает для работы станции, нам обещал выделить директор Киевской Центральной ДЕТС т. Г.К. Ильницкий через Днепропетровскую ОблДЕТС. Несмотря на то, что ему по вопросу 25.000 рублей Днепропетровская ОблДЕТС послала несколько писем, он на них до сих пор не ответил.

Тов. Андреев! Убедительно просим тебя воздействовать на директора Киевской Центральной Детской экскурсионно-туристической станции т. Ильницкого по вопросу быстрее перевода денег для работы Запорожской ДЭТС на счет ГорОНО, ибо отсутствие денег приведет к срыву работы нашей детской станции» [1, Л.1].

Не маючи необхідного фінансування для своєчасної організації роботи Запорізької ДЕТС, завідувач О. Єркін звертається за допомогою до місцевих організацій:

- до артлі «Великий Луг» Кушугумської сільради: «Прохаємо відпустити для дитячої екскурсійної станції Міськнарпросвіти 1,5 (півтори) тони соломи для набивання матраців» [1, Л.13];
- до підприємства ДКПП: «Для вновь созданной детской экскурсионной станции, обслуживающей детей политических эмигрантов и политических каторжан, требуется для кроватей 4,5-метровые доски в количестве 55 досок – просим не отказать» [1, Л.15];
- до Дніпропетровської ДЕТБ для отримання постільного приладдя (30 ковдр, 50 простирадл, 100 наволочок і 30 матраців) [1, Л.19];
- до відділу постачання Дніпробуду на отримання для тимчасового користування 50 ліжок [1, Л.16];
- до Музею Дніпробуду про організацію екскурсій для дітей [1, Л.18].

За підтримки Запорізького Міського комітету ЛКСМУ та адміністрації Дніпропетровської ОблДЕТС О. Єркін продовжує писати листи до ЦК ЛКСМУ, Київської Центральної Дитячої екскурсійно-туристичної станції з проханням налагодити необхідне фінансування Запорізької ДЕТС [1, Л.1,6].

Не зважаючи на наявні труднощі і відсутність коштів, за підтримки місцевих органів влади Запорізька ДЕТС все ж таки починає свою роботу 10.06.1935 р., про що її завідувач О. Єркін звітує Дніпропетровській ОблДЕТС [1, Л.1].

Про активну роботу Запорізької ДЕТС з прийому дитячих груп і організації екскурсійної діяльності свідчать заявки і путівки, які збереглися у Запорізькому обласному архіві (табл. 2) (рис. 1). [2, Л. 1-27].

Табл. 2.

Заявки і листи до Запорізької ДЕТС на прийом дитячих груп влітку 1935 року, що збереглися у Запорізькому обласному архіві

Дата прийому групи	Кількість дітей	Організація-заявитель
9-12.06	25	Трудолюбимівська ЗОШ Молочанського району
11.06	25	Генічеський район
13.06	30	Благовіщенська ЗОШ К-Дніпровського району
14.06	30	Запорізький МК ЛКСМУ
14-15.06	21	Дніпропетровська облДЕТС
14-16.06	30	Чернігівська облДЕТС
17.06	19	Київська облДЕТС
20.06	30	Чернігівська облДЕТС
22.06	17	Харківська облДЕТС
23.06	30	Чернігівська облДЕТС
28.06	30	Чернігівська облДЕТС
30.06	30	Харківська облДЕТС
05.07	35	Київська облДЕТС
07.07	35	Київська облДЕТС
08.07	30	Ананієвська ЗОШ Молдавської Автономної республіки
07-08.07	100	Донбас
10.07	30	Севастопольський МК ЛКСМУ
10-14.07	112	Київська облДЕТС
17.07	35	Дніпропетровська облДЕТС
18.07	60	Харківська облДЕТС
20.07	30	Вороніжська облДЕТС

Вартість обслуговування однієї людини на базі передбачалася із розрахунку 4,50 крб. на день [2, Л.1]. Заявка на екскурсію подавалася до адміністрації станції за один-два тижні [2, Л.4]. Заявки від міських шкіл і Дитячих ЕТС відрізнялися від заявок, що надавали сільські школи [2, Л.4,12].

Прибувши до Запорізької ДЕТС дитяча група отримувала екскурсовода і дозвіл на відвідування Дніпрогесу та промислових підприємств Запоріжжя. Зазвичай екскурсія тривала 2-4 дні і, крім центральних об'єктів (гребля Дніпрогес, музей Дніпрогес, Запоріжсталь, алюмінієвий комбінат), юних туристів чекало ще багато цікавого: Соцмісто, шестисотрічний запорізький дуб, о. Хортиця тощо.

Штат Станції після відкриття мав 4,5 одиниці: завідувач, інструктор-екскурсовод, організатор, прибиральниця і комірник [1, Л.7].

За період 1935 – 1940 роки Запорізька ДЕТС екскурсійною діяльністю, за попередніми розрахунками, охопила біля 20 тисяч дітей з багатьох республік Радянського Союзу.

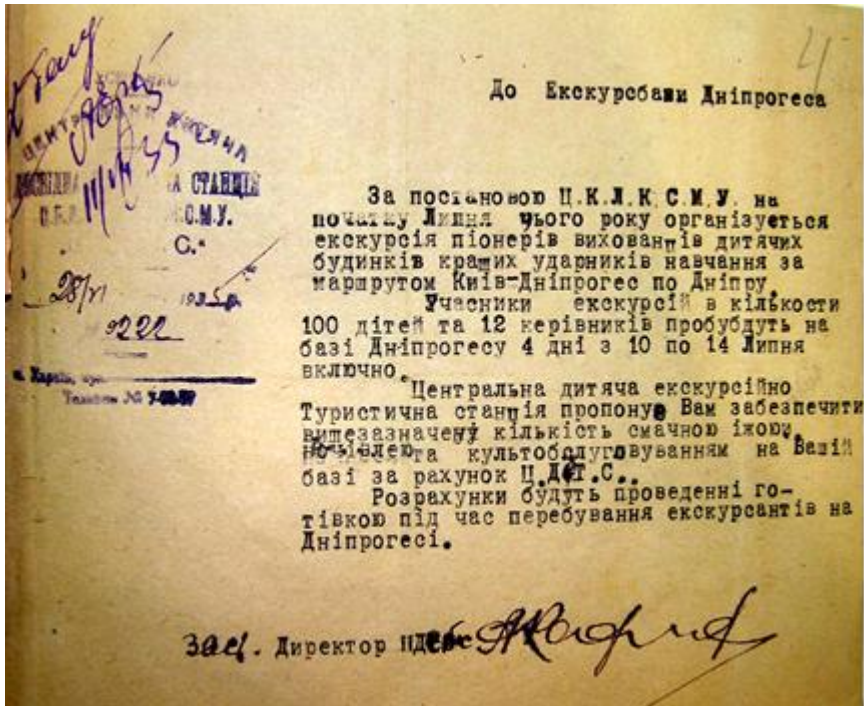

Рис. 1. Путівка - заявка від 28.06.1935р. до Запорізької ДЕТС від Центральної ДЕТС на прийом дитячих груп для екскурсійного обслуговування

Одним з найцікавіших об'єктів Центральної Дитячої Дослідної Екскурсійної Станції (ЦДДЕС) був створений відомим географом і альпіністом К. Павеллом у 1935 році єдиний в СРСР республіканський табір юних альпіністів. До війни він був розташований в Цейській долині (в межигір'ї Адир-Су), після війни працював в ущелині Адил-Су неподалік від Ельбрусу. Діти розміщувалися в наметах, табір працював щороку по дві зміни, по 100 дітей кожна. У таборі була побудована їдальня, господарські будівлі, придбаний спеціальний альпіністський інвентар. Юні альпіністи здійснювали сходження на пік БГТО (3100 м), піднімалися на льодовик Кашка-Таш і на Старий Кругозір Ельбрусу (4000 м). Кращі з них здійснювали сходження і на найвищу вершину Європи Ельбрус.

Інструкторами табору працювали досвідчені альпіністи. Зокрема, старшим інструктором табору юних альпіністів тривалий час працював видатний альпініст, заслужений майстер спорту СРСР М.Т. Погребецький. Інструкторами працювали заслужений майстер спорту з альпінізму О.

Малєїнов, заслужений майстер спорту з альпінізму і заслужений тренер УРСР по альпінізму В. Моногаров та інші. За період з 1935 по 1965 рік через цей табір пройшли більше 5000 дітей. На жаль, у середині 70-х рр. табір припинив своє існування [8].

У 1936 році, вже через рік після заснування республіканського табору юних альпіністів у Північному Кавказі в межигір'ї Адир-Су, його учасниками стали 10 учнів Запоріжжя, які здійснили підйом на вершину Чегет-Тау-Джану на висоту 3900 м [3, с. 4].

Про увагу органів освіти до туристсько-екскурсійної роботи зі школярами свідчить наказ обласного відділу народної освіти від 19.11.1940р. № 174 «Про підсумки екскурсійно-туристської роботи з дітьми за 1939/40 учбовий рік і проведення туристсько-екскурсійної роботи в школах у 1940-1941 навчальному році», в якому є такі пункти:

1. У всіх ЗОШ та початкових школах до кінця навчального року з кожним класом провести не менше 4 екскурсій за програмними темами; у всіх школах вести облік проведення екскурсій і туристських походів.

2. На методоб'єднаннях педагогів шкіл проробити питання про роль і місце екскурсійної діяльності у навчально-виховному процесі.

3. Завідуючим РВНО до 15.12.1940 року призначити інспекторів, відповідальних за екскурсійно-туристську роботу; списки направити до ОблУНО.

4. У кожній школі на протязі другої чверті організувати не менше одного гуртка юних туристів.

5. До кінця навчального року у всіх школах організувати шкільний музей, де зосередити весь краєзнавчий матеріал, зібраний учнями під час походів і екскурсій.

6. Для обліку проведення екскурсійно-туристської роботи зобов'язати інспекторів РВНС, відповідальних за цю роботу, надавати четвертні і річні звіти про екскурсійно-туристську роботу згідно наданої форми [4, Л.39].

Наказ № 174 по Запорізькому обласному відділу народної освіти від 19.11.1940 року «Про дитячий туризм» став першим офіційним документом, що зобов'язав школи включити туризм і краєзнавство у педагогічні засоби виховання.

У 1941 році розвиток організованого дитячого туризму і краєзнавства був перерваний війною.

Список використаних джерел:

1. *Державний архів Запорізької області (далі ДАЗО). Ф.Р.1327. Оп.1. С.6. Л. 1, 4, 6, 7, 13, 15, 16, 18, 19, 20*
2. *ДАЗО. Ф.Р.1327. Оп.1. С.7. Л. 1,2,3,4,5,6,9,12,13,16,20,21,23,27.*
3. *ДАЗО. Газета «Червоне Запоріжжя» № 171 (4674) від 27.07.1936. – с. 4.*
4. *ДАЗО. Ф.Р. 5217. Оп.1. С. 184. Л. 39.*
5. *Долженко Г.П. История туризма в дореволюционной России и СССР. – Ростов: Изд. Ростовский университет, 1988. – 202 с.*

6. Наровлянский А.Д. Из истории развития детского и юношеского туризма на Украине. – 2011. - с. 56-66. - [Електронне джерело]. – Режим доступу: <https://readera.ru/articles/iz-istorii-razvitiia-detskogo-i-junosheskogo-turizma-na-ukraine-14034321>
7. Остапец А.А. Педагогика и психология туристско-краеведческой деятельности учащихся. Методическое издание. - М.: РМАТ, 2001. - 87 с. - [Електронне джерело]. – Режим доступу: http://tourlib.net/books_tourism/ostapec.htm
8. Петранівський В.Л., Рутинський М.Й. Туристичне краєзнавство. Розділ 1. Історія становлення й розвитку краєзнавства в Україні - [Електронне джерело]. – Режим доступу: http://tourlib.net/books_ukr/petranivsky1.htm
9. Развитие школьного краеведства в Украине: настоящее и прошлое. - [Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://chito.in.ua/navchalenij-posibnik-kiyiv-kamyanece-podilesekij-2010-2-0758-b.html?page=2>
10. Шелегеда В.І. Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді. Сторінки історії: 1948-2008 роки. – Запоріжжя: ТОВ. «Видавничий будинок «Кераміст», 2008.

УДК 159.923.3

Василюк Ірина

Загальноосвітній навчальний заклад Міжнародна школа I-III ступенів

«Меридіан» (м. Київ)

Психологічні аспекти спортивного туризму

В статті розглядається вплив спортивного туризму, на формування особистості спортсмена-підлітка: розвиток емоційно-вольової сфери, Я-концепції, комунікативних якостей, дисципліни, відчуття відповідальності, здорового психоемоційного фону тощо. Аналіз відбувається на перетині наукових думок психології особистості, вікової психології, психології спорту та нейропсихології.

Ключові слова: психологія, спортивний туризм, розвиток особистості, розвиток емоційно-вольової сфери.

Василюк І. Психологические аспекты спортивного туризма. В статье рассматривается влияние спортивного туризма, на формирование личности спортсмена-подростка: развитие эмоционально-волевой сферы, Я-концепции, коммуникативных качеств, дисциплины, чувства ответственности, здорового психоемоционального фона и т.п. Анализ происходит на пересечении научных мыслей психологии личности, возрастной психологии, психологии спорта и нейропсихологии.

Ключевые слова: психология, спортивный туризм, развитие личности, развитие эмоционально-волевой сферы.

Vasyliuk I. Psychological aspects of sport tourism. The article deals with the influence of sports tourism on the formation of personality of a teenage athlete: the development of emotional-volitional sphere, self-concept, communicative qualities,

discipline, sense of responsibility, healthy psycho-emotional background, etc. The analysis takes place at the intersection of scientific thoughts of personality psychology, age psychology, sport psychology and neuropsychology

Keywords: *psychology, sports tourism, personality development, development of emotional-volitional sphere.*

Актуальність: Стара легенда індіанського племені черокі розповідає про битву двох вовків. Один вовк є осередком негативних якостей: ревнощів, егоїзму, жадібності, брехні, злості, заздрісті, жалості до себе та образи. А другий є поєднанням радості, миру, любові, надії, доброти, турботи, вірності та правди. За легендою, цей бій відбувається всередині кожного з нас. Який з вовків переможе? Той, якого ви годуєте.

Так яким же чином ми годуємо нашив внутрішніх вовків? Через наші думки, захоплення, дії ми формуємо звичку, а набір звичок – то наша життєва стратегія. Тобто цей процес ми й можемо називати «годуванням вовків».

В цій статті я хочу розглянути, як спортивний туризм впливає на психоемоційний стан спортсмена-підлітка та які особистісні якості розвиває.

Проаналізувавши вітчизняні та зарубіжні джерела, можна констатувати, що розвиток наукової думки щодо спортивного туризму відбувається переважно в розрізі організаційно-управлінської сфери, тобто більшість матеріалів присвячена особливості підготовки спортсменів та тренерів, організації проведення походів чи інших туристських заходів (тренування, змагання) [1, 2].

У психологічному аспекті спортивний туризм розглядається лише в розрізі міжособистісне спілкування при організації спільної діяльності, згуртованість команди, попередження або запобігання конфліктів, оптимізація групової структури, внутрішньогрупової взаємодії, а також психологічного стану спортсмена, тренера [1, 2, 3, 4]. В той час, практично відсутні роботи щодо вивчення впливу спортивного туризму на розвиток емоційно-вольової сфери спортсмена-підлітка, формування здорової Я-концепції тощо. Дана особливість розвитку наукової думки щодо спортивного туризму, призводить до формування потреби у новому спектрі соціально-психологічного аналізу впливу даного виду спорту на формування особистості спортсмена-підлітка.

Виходячи з вищевикладеного, з'являється необхідність розгляду спортивного туризму як об'єкта впливу на особистісні якості спортсмена-підлітка на основі синтезу мультидисциплінарних знань: на перетині психології особистості, вікової психології, психології спорту та нейропсихології.

Мета: визначення факторів, що впливають на розвиток емоційно-вольової сфери особистості підлітка, через залучення до занять спортивним туризмом.

Методи: соціально-психологічний аналіз впливу спортивного туризму на розвиток емоційно-вольової сфери, особистісних якостей та цінностей спортсмена-підлітка.

Результати: Для чіткого розуміння ходу аналітичної роботи щодо впливу спортивного туризму на розвиток особистості спортсмена-підлітка, необхідно визначити, що відрізняє спортивний туризм від будь-якого іншого спорту та від загального розуміння туризму?

Туризм – це подорож у вільний час; один з видів активного відпочинку; найбільш ефективний засіб задоволення рекреаційних потреб, так як він поєднує різноманітні види рекреаційної діяльності – оздоровлення, пізнання, відновлення продуктивних сил людини; складова частина охорони здоров'я, фізичної культури; засіб духовного, культурного і соціального розвитку особистості [5].

Спорт – це складне соціальне явище, один з видів фізичної культури суспільства, історично склалася у формі змагальної діяльності, спеціальної підготовки до неї, а також специфічних міжособистісних відносин, норм і досягнень, що виникають у процесі цієї діяльності [6].

Спортивний туризм – спортивне вдосконалення та подолання природних перешкод. Це означає вдосконалення всього комплексу знань, умінь і навичок, необхідних для безпечного пересування людини по пересіченій місцевості, і вдосконалення фізичної підготовки для подолання складного природного рельєфу [3].

Проаналізувавши визначення «туризм», «спорт» та «спортивний туризм» можна зазначити, що спортивний туризм відрізняється від інших видів спорту. У туризмі переважно немає боротьби людини з людиною, команди з командою, відмінною рисою спортивного туризму є проходження недоступного непередбаченої людини маршруту. Тобто туризм в загальному розумінні сприяє відпочинку та відновленню сил, в той час як спортивний туризм направлений на спортивні досягнення, подолання перешкод, набування та вдосконалення відповідних навичок. Звичайно, головним напрямком діяльності спортивного туризму, так само як і будь-якого іншого виду спорту – є підвищена фізична активність та фізичний розвиток спортсмена. Але сфера діяльності спортивного туризму має широке направлення, що робить неможливим розглядати його лише з боку фізичних навантажень. Адже особливості походної діяльності, яка є одною з основних, не завжди відносяться та можуть застосовуватися при підготовці до змагань. В той самий час, процес реалізації туристського походу потребує комплексної підготовки до його проведення, а взаємодія членів команди, які знаходяться у ситуації походу, відрізняється від взаємодії спортсменів під час тренування та змагань. Таким чином, спортивний туризм є більш складним утворенням та виокремлює додаткові сфери, які не розглядаються загальним розумінням спорту.

Тому, говорячи про спортивний туризм ми маємо на увазі: туристські походи (пішохідний, лижний, гірський, водний, велосипедний,

автомобільний, мотоциклетний, вітрильний, спелеологічний тощо) та туристське багатоборство (змагання з техніки пішохідного, гірського та водного туризму, скелелазіння, орієнтування тощо). Відповідно до наявного різноманіття напрямків спортивного туризму, формується широкий спектр знань, вмінь та навичок необхідних для реалізації спортивної діяльності.

Виходячи із вищевикладеного, для подальшого аналізу впливу спортивного туризму на формування особистісних якостей спортсмена-підлітка необхідно враховувати все різноманіття туристської активності, яке охоплює цей спорт, та систематизувати основні напрямки діяльності.

В рамках даної статті, я пропоную відмовитись від звичних напрямків наукового дослідження спортивного туризму, а саме: особливостей технічної та психологічної підготовки спортсменів-підлітків, організації тренувально-походного процесу; взаємодії між тренером та учасниками туристського діяльності та вивчення ризиків міжособистісної взаємодії туристської групи.

В даній роботі хочу розглянути які риси особистості розвиває спортивний туризм у підлітків, які долучилися до даного спорту. Для аналізу, представленого даною роботою, вважаю за потрібне виокремити наступні критерії: соціальний (командність, наслідуванність покоління), освітницько-виховний (засвоєння необхідних знань, вмінь та навичок), психологічний.

Розглядаючи *соціальну складову* спортивного туризму, необхідно враховувати, що це є груповим (командним) видом спорту, де від чіткої та злагодженої внутрішньогрупової взаємодії залежить не лише якість результату, але й безпека учасників (адже спортивний туризм відноситься до екстремальних видів спорту). Отже, для даного спорту колективність є однією з базових якостей та, як наслідок, з'являється потреба у враховуванні ознак неформальної соціальної групи та формувати командну єдність (командний дух). Дослідження особливості командного духу та його впливу на стан та продуктивність спортсменів показує, що з появою відчуття командності у спортсменів формується особа взаємодія всередині команди, яка викликана наявністю напруженої спільної діяльності, це можна назвати – досягненням натхненного стану. Такий стан членів команди в свою чергу призводить до утворення якісно нової цілісності – переживання «ресурсного натхненного стану», досягнення якого здійснюється шляхом енерго-інформаційного насичення ситуації, що підвищує активність групового суб'єкта [7]. Спрямованість на формування командного духу та взаємодію членів команди призводить до розвитку таких якостей особистості, як: почуття обов'язку та відповідальності, товариствськості, взаємодопомоги, вимогливості до себе та до інших в інтересах колективу, дисциплінованість тощо.

В той самий час притаманним для соціальної складової спортивного туризму є явище наслідуваності поколінь, тобто спортсмени старших вікових груп приймають активну участь у підготовці, а також, передачі основних знань та цінностей колективу молодшим членам спортивної організації. Така взаємодія посилює командний дух спортсмена, надає відчуття включеності у

діяльність спортивної організації, допомагає сформувати спільність у різновіковій групі, та, в той самий час, сам процес включення дитини у допомогу іншій дитині активізує нейронні зв'язки, які формують співчуття (головним чином цей процес відбувається у середній частині префронтальної кори головного мозку), взаємодія нейронних зв'язків під впливом допомоги іншому, позитивно впливає на взаємодію фронтальної області та лімбічної системи, що протидіє появі симптомів депресії та примножує позитивні емоції [8]. Сталі соціальні зв'язки, які формуються між членами команди, позитивно змінюють активність багатьох нейронних мереж та систем синтезу важливих нейромедіаторів, які можуть знизити стресові переживання, больові відчуття, викликати задоволення та радість, що створює сприятливі умови для розвитку когнітивної сфери підлітка.

Наступний критерій до аналізу – *освітницько-виховний*, тобто діяльність спортсменів, яка направлена на оволодіння знаннями, навичками та вміннями необхідними для реалізації змагальницької та походної діяльності в рамках спортивного туризму. Адже як і в будь-якому спорті, в спортивному туризмі присутні тренування, як етап набуття знань та навичок, розвиток певних груп м'язів; змагання, як демонстрації вмінь та якості попередньої підготовки; та похід, як базисна реалізація набутих знань, вмінь та навичок. І говорячи про розвиток емоційно-вольової сфери не можливо забути, що саме у тренувальних і похідних умовах виховуються вольові якості такі, як сміливість і рішучість, терплячість, наполегливість, ініціативність, дисциплінованість. Але в розрізі даної статті освітньо-виховний критерій оцінки не враховує фізичний розвиток та засвоєння технічних навичок спортсмена-туриста через наявність певного ряду наукових досліджень даної теми та, в першу чергу, через важливість попередньої організаційної, технічної та психологічної підготовки спортсмена-туриста, які й зароджують ті особистісні якості, що в подальшому посилюються при участі у змаганнях та походах. Туристська підготовка може розглядатися як багаторічний процес спортивного вдосконалення або порівняно короткочасний період передпохідної підготовки відповідно до періодизації тренувального процесу.

В рамках даної статті, до освітньо-виховного критерію аналізу, в першу чергу, відноситься направленість на залучення до трудового виховання спортсменів-підлітків, через формування навичок господарських робіт на бівуаку, приготування їжі, ремонтні роботи по відношенню до індивідуального та групового спорядження тощо. Саме цей особливості діяльності і розглядається в рамках освітницько-виховного критерію аналізу спортивного туризму.

У групі зі спортивного туризму існує складна система організації колективу, адже окрім внутрішньокмандної взаємодії розвинута ще й міжкомандна (міжвікова). Для функціонування заходів зі спортивного туризму, відповідно до типу взаємодії учасників, формується система

розподілу ролей всередині туристської групи. Для спортивного туризму така система має бути чіткою та накладає на спортсмена-підлітка «дорослі» обов'язки. Звичайно, структура відносин в даному виді спорту розвиває систему неформальних міжособистісних зв'язків, та має чітку формальну складову, в яку входять тренер, капітан команди та інші члени команди, як і в більшості командних видів спорту. Але розподіл ролей в туристській групі має й додаткові особливості. Формальні ролі у туристській групі, звичайно, пов'язані з офіційними позиціями, що забезпечують життєдіяльність групи і досягнення нею основних цілей, до них відносяться юридично встановленні обов'язки – керівник групи, його заступник.

Також характерними для спортивного туризму є обов'язки, які формують додаткову систему формальних відносин та відображають освітницько-виховну сферу. Такі ролі покладені в результаті внутрішньогрупової домовленості, вони можуть бути тимчасовими (на час конкретної діяльності) чи постійними (в продовж 2-х чи більше заходів): завгосп, медик, фотограф, скарбник, літописець, замикаючий, чергові тощо. Всі ці ролі можна назвати функціональними. Така особливість спортивного туризму виховує вольові якості у спортсмена-підлітка не лише через постійну потребу долати перешкоди, але й несення обов'язків та відповідальності перед групою для спільного успіху – це формує в молодій особі цілеспрямованість, сміливість, рішучість, наполегливість, ініціативність, витримку та терпіння [3]. Наявність широкого спектру ролей у туристичній групі приводить до активного залучення всіх членів колективну у міжособистісну та трудову взаємодію, надаючи сфери відповідальності, формує навички звітування про проведenu роботу тощо.

Розглядаючи вплив спортивного туризму на *психологічну складову* розвитку спортсмена-підлітка, необхідно враховувати особливості вікової психології. Як вже було зазначено, спортивний туризм відноситься до розряду екстремальних видів спорту, цей факт може визвати занепокоєння за молодь, яка займається даною діяльністю, але якщо враховувати психологічні особливості підлітка, то розкривається позитивний вплив фактору екстремальності на дитину. Для підлітків, який знаходиться на етапі формування власної значимості у соціальній сфері та через незрілість нейронної мережі, що відповідає за процес оцінки та аналізу ситуації, підлітки часто схильні до девіантної поведінки та, згідно з дослідженнями американського психолога Л. Стайнберга, в присутності однолітків підлітки ризикують в два рази частіше [9, 10]. Демонстративність дії підлітка в колі друзів, направлена на отримання суспільного визнання, що знижує здатність прийняти розумне рішення, дати адекватну оцінку небезпеці. Саме в даному ракурсі екстремальність в спорті розкриває позитивний вплив на формування психологічно стійкої особистості. Адже екстремальний, базується на строгій системі навчання і виховання, що допомагає підлітку розвинути систему аналізу ситуації та здатності контролю/забезпечення необхідного рівня безпеки і, навіть, у звичайних життєвих ситуаціях демонструвати виражені

якості свідомого вольового контролю поведінки. Тобто можна сміло зробити висновок, що екстремальність у спорті розвиває Я-концепцію, емоційно-вольову та потребово-мотиваційну сфери підлітка. Дослідження психологічних особливостей спортсменів, які присвячують себе екстремальним видам спорту, показують, що основними психічними характеристиками їх є високий рівень адекватності, рішучості, дисциплінованості, сміливості, відповідальності, обережності з високою волею до перемоги [11].

Висновок. В результаті проведеної аналітичної роботи, чітко прослідковується позитивний вплив спортивного туризму на формування Я-концепції підлітка, розвиток емоційно-вольової сфери та зниження ризиків щодо розвитку депресивних станів. За рахунок використання у спортивному туризмі методів фізичного, морального, трудового та естетичного виховання, юний спортсмен-турист отримує фундамент для розвитку і вдосконалення спеціальних психічних якостей необхідних для реалізації спортивної діяльності в рамках спортивного туризму. Адже завдяки структурі, встановленій в організації спортивної діяльності туристської групи, формується морально-психологічна система підготовки, яка покликана цілеспрямовано сприяти розвитку позитивних рис особистості таких, як: обов'язковість, старанність, відповідальність і рішучість в значимій ситуації, також достатнього рівня психічної адаптації та виражених якостей свідомого вольового контролю поведінки.

Вольові якості, які в результаті систематичного залучення до спортивного туризму, стали рисами особистості спортсмена, є визначними для прояву волі до перемоги на змаганнях або до проходження запланованого туристського маршруту, так само впливаючи на формування життєвих цінностей людини. Деякі особливості спортивного туризму поєднують в собі здатність до граничної мобілізації і зосередження в екстремальних умовах, впевненість і загальну психічну стійкість, швидке прийняття рішень. В єдності з цією властивістю виховуються і такі риси характеру, як дисциплінованість, наполегливість, терплячість.

Перелік використаних джерел:

1. *Спортивний туризм: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. фіз. виховання і спорту: у 2 ч. / Тимошенко Л. О., Лабарткава К. В. – Л.: ЛДУФК, 2012. – Ч. 1. 150 с.*
2. *Спортивный туризм: учебник / Л. Г. Рубис. – Саратов. Ай Пи Эр Медиа, 2018. 168 с.*
3. *Типология и психология туризма: учебное пособие / Линчевский Э. Э., Федотов Ю. Н. – М.: Советский спорт, 2008. 272 с.*
4. *Подчуфаров П.А. Психологическая подготовка спортсменов по спортивному туризму / Уральский Федеральный Университет им. Первого Президента России Б. Н. Ельцина [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://files.scienceforum.ru/pdf/2018/7756.pdf>.*

5. Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 1978.
6. Физическая культура: учебник и практикум для среднего профессионального образования / А. Б. Муллер [и др.]. – Москва: Издательство Юрайт, 2019. 424 с.
7. Дух команды: о феноменологии спортивного взаимодействия / Ложкин Г.В., Непопалов В.Н., Колосов А.Б. – Научно-практический журнал «Спортивный психолог» №1 (48). – 2018.
8. Корб А. Восходящая спираль. Как нейрофизиология помогает справиться с негативом и депрессией – шаг за шагом. – 2017.
9. Баранов В. А. Экстремальность: образ жизни или девиантное поведение? / В. А. Баранов – Научно-практический журнал «Спортивный психолог» №1 (48). – 2018.
10. Смоленцева В.Н., Шакина Н.А. Индивидуально-психологические особенности как фактор неоправданного риска у спортсменов, занимающихся экстремальными видами спорта / В. Н. Смоленцева, Н. А. Шакина – Научно-практический журнал «Спортивный психолог» №1 (48). – 2018.
11. Байковский Ю.В., Блеер А.Н. Мотиваторы, определяющие выбор спортсменом экстремального вида деятельности – Спортивный психолог №1 (44) 2017.

УДК 338.48

Миргородська Олена

Льотна академія Національного авіаційного університету

Пропадуший Андрій

*Кіровоградський обласний центр туризму, краєзнавства та екскурсій
учнівської молоді*

Дитячі табори як різновид дитячого туризму в Україні

У статті розглянуто специфіку діяльності дитячих таборів як одного із видів дитячого туризму. Визначені регіональні особливості профільної спеціалізації дитячих таборів в Україні на сучасному етапі розвитку. Розглянуто класифікацію дитячих таборів залежно від тематики.

Ключові слова: *дитячий табір, дитячий туризм, туризм, різновиди дитячих таборів, тематика дитячих таборів.*

Миргородская Е., Пропадуший А. *Детские лагеря как разновидность детского туризма в Украине. В статье рассматривается специфика деятельности детских лагерей как разновидности детского туризма. Определены региональные особенности профильной специализации детских лагерей в Украине на современном этапе развития. Рассмотрена классификация детских лагерей в соответствие с тематикой.*

Ключевые слова: детский лагерь, детский туризм, туризм, разновидности детских лагерей, тематика детских лагерей.

Myrgorodska O., Propadushchy A. Children's camps as a kind of children's tourism in Ukraine. *The article deals with the specifics of the activity of children's camps as one of the types of children's tourism. The regional peculiarities of the profile specialization of children's camps in Ukraine at the present stage of development are identified. The classification of children's camps by subject is considered.*

Keywords: children's camp, children's tourism, tourism, varieties of children's camps, themes of children's camps.

Вступ. Туризм – важливе соціально-економічне явище сучасності. Як галузь економіки і сфера діяльності людини, він знаходиться у постійному розвитку й постійно урізноманітнюється. На сьогодні існує значна кількість класифікацій видів туризму. Залежно від категорії осіб, що здійснюють туристичні подорожі, розрізняють дитячий, молодіжний, сімейний туризм, туризм для осіб похилого віку та туризм для людей із особливими потребами (інвалідів). Діти та підлітки – майбутнє нації. Тому формування гармонійної особистості засобами туристсько-краєзнавчої діяльності є важливим завданням туристичної галузі.

Аналіз досліджень та публікацій. Питання, пов'язані із розвитком дитячо-юнацького туризму в Україні досліджувались багатьма науковцями. Зокрема Колотуха О. акцентував увагу на проблемах і перспективах розвитку дитячо-юнацького туризму як соціально-економічної системи України, Коцан Н. та Яворська А. досліджували історію розвитку дитячого туризму в Україні, Наровлянський О. з'ясував організаційно-виховні засади діяльності Українського дитячого центру «Молода гвардія», Долгова К. зосередила свою увагу на кластерному підході до організації дитячого курортно-оздоровчого туризму, економічні аспекти організації дитячого туризму стали предметом дослідження Л. Івченка.

Мета дослідження. Ми зосередили свою увагу на дослідженні регіональних особливостей профільної спеціалізації дитячих таборів як різновиду дитячого туризму.

Виклад основного матеріалу. У різних джерелах пропонуються різні трактування поняття дитячого туризму. Доволі часто поняття дитячого туризму об'єднується в єдине поняття дитячо-юнацького туризму. Остапеч-Свешніков О. трактував дитячо-юнацький туризм як «масовий рух підростаючого покоління з метою пізнання навколишнього світу і самих себе засобами туристсько-краєзнавчої діяльності» [7]. Колотуха О. трактує це поняття як «вид рекреаційної діяльності, спрямований на задоволення оздоровчих, спортивних та пізнавальних потреб дітей та юнацтва поза межами постійного проживання й навчання» [6]. Кляп М. та Шандор Ф. трактують поняття дитячий туризм як «вид туризму, що спрямований на задоволення дозвілля для дітей» [5].

Як окремий напрямок дитячий туризм найбільш представлений у таких країнах Європи як Болгарія, Велика Британія, Греція, Італія, Словенія, Угорщина, Чехія. В азізькому регіоні це Кіпр, Туреччина. Досить популярним є дитячий туризм у Сполучених Штатах Америки.

Попит і пропозиція на дитячий туризм має яскраво виражений сезонний характер, оскільки прив'язані до періоду шкільних канікул. «Високий сезон» – це літній період. Саме влітку попит і пропозиція на дитячий туризм стабільно високі. Основними покупцями на цьому ринку в Україні традиційно виступали приватні особи та підприємства (за рахунок виділення внутрішніх бюджетних коштів). Однак економічні перетворення в країні обумовили зменшення можливостей придбання путівок на оздоровлення дітей за рахунок бюджетних коштів і, як наслідок, збільшення кількості комерційних пропозицій [3].

Рівно, як і інші види туризму, дитячий туризм є багатограним. Це пізнавальні екскурсії, походи, дитячі табори, робінзонади, освітні центри тощо. Найбільш поширеним видом дитячого туризму в сучасному світі залишаються дитячі табори.

Дитячий табір – це заклад дитячого дозвілля (оздоровлення й відпочинку), що надає комплекс освітніх, оздоровчих та інших послуг. Таким чином, дитячі табори мають на меті не лише відпочинок та оздоровлення, а й навчання й розвиток підростаючого покоління. В Україні діяльність дитячих таборів знаходиться під контролем держави. Створено спеціальний Державний реєстр дитячих закладів оздоровлення та відпочинку [2].

Перший дитячий табір у Європі був створений в 1876 році у Швейцарських Альпах пастором Германом Біоном для дітей робітників. Тут діти грали, співали пісень, будували курені, оздоровлювались. Приклад пастора Біона швидко почали наслідувати в інших країнах Європи. Дитячі табори організовувались на природі (у лісовій місцевості або на березі моря). Жили діти у наметах, ходили у походи. Пізніше з'явилися стаціонарні дитячі табори, основним завданням яких було оздоровлення дітей та організація їх культурного дозвілля. Розташовувались табори, як правило, у сформованих курортних зонах [4].

Дитячі табори класифікують за різними ознаками. Для нашого дослідження суттєвою є їх класифікація за тематикою. За цією ознакою розрізняють такі види: оздоровчі табори та комплекси, спортивно-оздоровчі табори, санаторні табори, туристичні табори, релігійні табори, мовні табори, мистецькі табори, табори патріотичного виховання тощо.

Оздоровчі табори можуть створюватись на базі стаціонарних споруд або похідного туристського табору. Основне їх призначення оздоровлення й розвиток дітей та підлітків на природі у колі ровесників.

Дитячі табори санаторного типу створюються на базі медичних установ і орієнтовані на профілактику різних захворювань. На початку зміни кожній дитині призначається індивідуальна програма оздоровлення. Різні види дозвілля – доповнення до програми лікування.

Спортивні табори призначені для дітей, що займаються певним видом спорту. Їх мета – загальний фізичний розвиток та поглиблені заняття певним видом спорту.

Літні дитячі мовні табори пропонують окрім відпочинку ще й вивчення (або вдосконалення) іноземної мови в ігровій формі у колі однолітків.

Дитячі релігійні табори спрямовані на відпочинок і духовний розвиток дітей із не досить заможних родин. До організації таких таборів залучаються представники різних релігійних конфесій.

Варто зазначити, що останнім часом в країнах Європи спостерігається інтерес до організації глибоко профільних дитячих таборів. Наприклад Академія фільмів (Швейцарія), Табір археологів (Ірландія), Єврокосмічний центр (Бельгія) та інші [4].

В Україні приділяється належна увага відпочинку та оздоровленню підростаючого покоління. У 2008 році був введений у дію Закон України «Про оздоровлення та відпочинок дітей». Діяльність установ та організацій, пов'язаних із організацією відпочинку дітей та юнацтва та із реалізацією туристичного продукту, орієнтованого на цю категорію споживачів удосконалюється і урізноманітнюється.

Аналіз доступної інформації показав, що дитячі табори, як заклади дитячого туризму, представлені в усіх регіонах країни. Зважаючи на особливості природно-кліматичного характеру, традиції та рівень економічного розвитку регіонів профільна спеціалізація таких закладів певною мірою відрізняється.

Традиційно високою є концентрація дитячих таборів у південних областях України, на узбережжі Чорного та Азовського морів (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька області). Поєднання морського узбережжя, піщаних пляжів, теплого повітря обумовили перевагу оздоровчих дитячих таборів у цій частині країни. Разом із тим набули популярності спортивно-оздоровчі та профільні спортивні табори, які представлені в Одеській та Миколаївській областях. У Запорізькій та Одеській областях функціонують комплексні дитячі табори, які пропонують крім оздоровлення мовну, бізнес підготовку та вдосконалення творчої майстерності (танцювальної, музичної, театральної). В Одеській області представлені також туристичні дитячі табори, орієнтовані на бажаючих доторкнутися до екстремального відпочинку. Особливістю дитячих таборів Одеської області є те, що вони приймають бажаючих протягом всього року, пропонуючи різні програми на різний сезон [1].

Західний регіон України – ще одна традиційна курортна зона, складовою якої завжди були дитячі табори. Безперечно переважають тут табори оздоровлення та відпочинку. Поєднання цілющого гірського повітря та гарних краєвидів цьому усіляко сприяють. На території Львівської та Івано-Франківської областей представлені також табори санаторного типу. Розвиток активного туризму у цих двох областях обумовив створення

туристичних таборів з елементами патріотичного виховання. У Закарпатській та Львівській областях функціонують мовні табори, засновниками яких виступають українські та іноземні інвестори.

Після окупації РФ у 2014 році Кримського півострову до Карпатського регіону (Івано-Франківська область) було перенесено найвідоміший український міжнародний дитячий табір «Артек» (нині – «Артек-Буковель»). Він пропонує дітям і підліткам поєднання оздоровлення та різних видів відпочинку й розвитку (спорт, творчі майстерні, гуртки, мовну підготовку тощо) [1].

На території Поділля (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька області) сформувалася потужна мережа дитячих таборів різної профільної спеціалізації. Переважають табори оздоровлення та відпочинку. У Вінницькій та Тернопільській областях представлені дитячі табори санаторного типу. У кожній із областей представлені спортивні, туристичні, мовні та релігійні табори. Дитячі табори бізнес-навчання вже кілька років функціонують у Вінницькій та Тернопільській областях. Родзинкою Хмельницької області є табори екологічного спрямування «Лісові герої», «The Legend» та «Дитячий інкубатор стартапів» (м. Кам'янець-Подільський). У кожній із областей представлені дитячі табори патріотичного виховання (переважно пластунські) [1].

Дитячі табори північної частини України (Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська, Чернігівська, Сумська області), на нашу думку, відрізняються найбільшим тематичним розмаїттям. В усіх північних областях країни представлені дитячі табори оздоровлення та відпочинку. У Київській, Житомирській та Чернігівській областях функціонують табори санаторного типу. У кожній із областей представлені туристичні дитячі табори (переважно наметові). Мовні табори приймають дітей та підлітків на території Київської, Чернігівської, Житомирської областей. Спортивні табори (орієнтовані на різні види спорту) представлені у Київській та Житомирській областях. Разом із тим Київська та Чернігівська області мають вузькопрофільні футбольні дитячі табори. У Волинській та Чернігівській областях функціонують табори комп'ютерної грамотності «ШАГ». Табори орієнтовані на патріотичне виховання (у тому числі й скаутські) представлені у Київській, Чернігівській та Волинській областях. Релігійні табори запрошують на відпочинок дітей та підлітків у Волинській та Житомирській областях [1].

Найменша кількість дитячих таборів зосереджена у двох центральних областях – Кіровоградській та Черкаській. Це, головним чином, табори оздоровлення та відпочинку. На території Черкаської області представлено дитячі табори санаторного типу. У кожному із обласних центрів організовані також денні мовні табори.

Дніпропетровська область може похвалитися більшим розмаїттям. Окрім оздоровчих та мовних таборів на її території функціонують мистецькі табори (у тому числі наметові) та табори комп'ютерної грамотності [1].

Серед східних областей України ми розглянули лише Полтавську і Харківську, територія яких повністю контролюється державою. В обох областях більшість дитячих таборів – це табори відпочинку та оздоровлення. Функціонують також мовні табори та табори комп'ютерної грамотності. В обох областях представлені спортивні табори. Однак у Харківській області функціонує ще й профільний футбольний дитячий табір, табори санаторного типу, мистецькі та бізнес-освітні. На території ж Полтавської області представлені літні наметові релігійні табори [1].

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене зазначимо, що дитячий туризм є важливим напрямком туристичної діяльності в Україні та в світі, який реалізується у різних формах. Одним із різновидів дитячого туризму є дитячі табори, які мають різну профільну спеціалізацію. В Україні найбільш широко представлені літні дитячі табори відпочинку та оздоровлення. Саме такі табори переважають в усіх регіонах нашої країни. Останнім часом спостерігається тенденція до збільшення кількості таборів туристичного профілю та створення мовних, мистецьких таборів, таборів комп'ютерної грамотності та бізнес-освіти.

Найбільше профільне розмаїття дитячих таборів характерне для північних областей України (у тому числі Київської), Одеської та Харківської областей. Найменше – для Кіровоградської, Черкаської, Рівненської та Сумської областей.

Дитячі табори, спрямовані на патріотичне виховання підростаючого покоління, представлені переважно на Поділлі, в Галичині та у північних областях.

Список використаних джерел:

1. *Державний реєстр дитячих закладів оздоровлення та відпочинку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://drdz.mlsp.dov.ua/msm/>*
2. *Закон України "Про оздоровлення та відпочинок дітей" від 04.09.2008 № 375-VI (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/>*
3. *Івченко Л.О., Кужиль С.В., Петренко М.В. Особливості організації дитячого туризму в Україні. Економічна наука: наук. журнал, 2019, № 1. С.83-88. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.economy.in.ua/pdf/1_2019/16pdf*
4. *Калініченко А. Дитячі заклади оздоровлення та відпочинку: поняття, види та форми діяльності / А. Калініченко // Державне управління в Україні: проблеми державотворення, виклики та перспективи: Матеріали II Міжнар. наук. конф. аспірантів та докторантів з державного управління (3 червня 2011 року) [Електронний ресурс]. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2011. – С. 30-34.*
5. *Кляп М.П., Шандор Ф.Ф. Сучасні різновиди туризму: навч. посіб. / М.П. Кляп, Ф.Ф. Шандор. – К.: Знання, 2011. – 334 с.*
6. *Колотуха О.В. Дитячо-юнацький туризм в Україні як територіальна соціально-економічна система: проблеми та перспективи розвитку:*

автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: 11.00.02 / О.В. Колотуха; Ін-т географії НАН України. – К., 2005. – 20 с.

7. Остапець-Свешников А.А. Система туристско-краеведческой деятельности общеобразовательной школы / А.А. Остапець-Свешников. – М.: Педагогика, 2009. – 32 с.

УДК 81'243+81'271:338.48-057.21

Чейпеш Іванна

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Іншомовна комунікативна культура фахівців туристичної сфери: педагогічний аспект

Стаття розкриває важливість іншомовної комунікативної культури в професійній діяльності фахівців туристичної галузі. Здійснено аналіз прикладних галузей педагогіки, предмет дослідження яких охоплює різні аспекти іншомовної комунікативної культури фахівців сфери туризму: педагогіка туризму, педагогіка міжнародного туризму, педагогіка туристичної діяльності, педагогіка особистості туриста, педагогіка комунікації (або діалогу культур), педагогіка туристичної комунікації, порівняльна професійна педагогіка туризму. Розкрито суть інкультураційного розвитку студентів як майбутніх фахівців в процесі професійної підготовки, що передбачає готовність до міжкультурного спілкування та розуміння іншомовної культури. Виокремлено виробничі функції фахівців туристичної сфери, реалізація яких потребує володіння іноземною мовою як засобом професійної комунікації.

Ключові слова: іншомовна культура, туристична сфера, професійна підготовка, педагогіка туризму, міжкультурна комунікація.

Чейпеш І. Иноязычная коммуникативная культура специалистов туристической отрасли: педагогический аспект. *Статья раскрывает важность иноязычной коммуникативной культуры в профессиональной деятельности специалистов туристической отрасли. Проанализированы прикладные отрасли педагогики, предмет исследования которых охватывает разные аспекты иноязычной коммуникативной культуры специалистов туристической отрасли: педагогики туризма, педагогики международного туризма, педагогики туристической деятельности, педагогики личности туриста, педагогики коммуникации (или диалога культур), педагогики туристической коммуникации, сравнительной профессиональной педагогики туризма. Раскрыто сущность инкультурационного развития студентов как будущих специалистов в процессе профессиональной подготовки, предусматривающей готовность к межкультурному общению и пониманию иноязычной культуры. Выделены производственные функции специалистов туристической сферы, реализация которых требует владения иностранным языком как средством профессиональной коммуникации.*

Ключевые слова: *иностранная культура, туристическая сфера, профессиональная подготовка, педагогика туризма, межкультурная коммуникация.*

Cheypesh I. Foreign language communicative culture of tourist specialists: a pedagogical aspect. *The article reveals the importance of a foreign language communicative culture in the professional activities of professionals in the tourism industry. The analysis of applied fields of pedagogy is carried out, the subject of the study of which covers various aspects of foreign language communicative culture of tourism professionals: pedagogy of tourism, pedagogy of international tourism, pedagogy of tourist activity, pedagogy of personality of tourist, pedagogy of communication (or pedagogy of culture). The essence of students' inculturation development as future specialists in the process of vocational training is revealed, which implies readiness for intercultural communication and understanding of foreign language culture. The production functions of the specialists of the tourist sphere are distinguished, the realization of which requires a command of a foreign language as a means of professional communication.*

Keywords: *foreign language culture, tourist sphere, vocational training, tourism pedagogy, intercultural communication.*

Постановка проблеми. Володіння іноземною мовою та іншомовною культурою в туристичній галузі вважається одним з критеріїв професійності, що зумовлює зміну дидактичної мети іншомовної підготовки сучасних фахівців: на етапі опанування професією вона повинна спрямовуватися не тільки на формування комунікативних умінь і навичок, але й на розвиток комунікативно компетентних особистостей, які володіють цілісною системою уявлень про культуру країн, мову якої вони вивчають.

Пошук оптимальних шляхів реалізації зазначеного завдання в процесі професійної підготовки фахівців туристичної сфери діяльності спричинив появу цілого ряду прикладних педагогічних галузей, предметом дослідження яких виступає іншомовна комунікативна культура.

Аналіз досліджень і публікацій. Різні аспекти іншомовної освіти фахівців туристичної сфери діяльності стали об'єктом наукових розвідок Л.Лук'янової (освіта в туризмі), М.Мальської, Н.Антонюк, Н.Ганич (міжнародний туризм і сфера послуг), Л.Сакун (теорія і практика підготовки спеціалістів сфери туризму в розвинених країнах світу), В.Федорченка (особливості й психолого-педагогічні проблеми підготовки фахівців для сфери туризму) та інших українських вчених. Основна думка авторських доробок стосується пріоритетних завдань підготовки нової генерації фахівців, з-поміж яких – володіння іноземною мовою як доступним засобом комунікації: «На сучасному етапі розвитку людської спільноти виникає необхідність навчання іноземної мови як засобу міжкультурного спілкування у різних сферах людської діяльності, засобу взаєморозуміння народів, країн, соціальних систем і узагальнення досягнень національних культур у розвитку загальнолюдської культури, збагачення духовними цінностями, створеними

різними народами і людством у цілому, як засобу міжкультурної взаємодії» [9, с. 20].

Аналіз наукових джерел засвідчує постійну увагу сучасних дослідників до питання ролі іншомовної комунікації в забезпеченні успішної професійної діяльності в різних сферах. Адже нині на вітчизняному ринку праці та послуг потрібні міжкультурно компетентні фахівці. Їх нестача призводить до втрат і пов'язана зі зниженням конкурентоспроможності вітчизняних фахівців на міжнародному рівні [2].

Такі погляди змінюють статус іноземної мови як навчальної дисципліни, яка стає реально необхідною в усіх сферах життя, оскільки, зазначає В.Кремінь, «інтеграція України у світову спільноту потребує досконалого володіння іноземними мовами. Без таких знань долучитися до міжнародного співтовариства буде неможливо» [1, с. 4].

Мета статті полягає в розкритті педагогічного аспекту іншомовної комунікативної культури фахівців туристичної сфери крізь призму завдань прикладних галузей педагогіки туризму.

Виділення невирішених раніше проблем. Стаття розкриває такі аспекти загальної проблеми: суть іншомовної комунікативної культури в контексті професійної туристичної діяльності; інтеграція прикладних галузей педагогіки туризму, предмет дослідження яких охоплює міжкультурну комунікацію, міжкультурний діалог у сфері туризму.

Виклад основного матеріалу. Автори посібника «Міжнародний туризм і сфера послуг» вказують на те, що туристична галузь на сьогоднішній день найтісніше пов'язана з виходом на міжнародний ринок праці, і її фахівці повинні відповідати світовим стандартам професійної підготовки [4]. Окрім того, враховуючи той факт, що в період глобалізації внаслідок мобільності трудових ресурсів ринок праці стає все більш загальним, основним критерієм якості сучасної вищої туристичної освіти виступає її конкурентоздатність на світовому ринку праці [8].

Наведені міркування вчених про конкурентоздатність і якість професійної туристичної освіти небезпідставні. Адже на міжнародному рівні кілька років поспіль діє система сертифікації TedQual, яку проходять провідні виші світу, що готують фахівців сфери туризму. Система передбачає визначення рівня якості туристичної освіти на основі цілої низки компетентностей.

Загалом компетентнісна модель професійної підготовки студентів у вищій школі вимагає інкультураційного спрямування педагогічного процесу та формування особистості фахівця. Прикінцевий результат інкультураційного процесу полягає в готовності випускника вищого закладу освіти до іншомовного спілкування та інтеграції в іншокультурний соціум. Це означає, що навчальний матеріал слід адаптувати до місця і часу, в яких молодій людині доведеться жити, адже призначення освіти для індивіда не означає лише «введення його в культурне життя людства у вигляді формального розвитку здібностей», але й формування у молодих людей

компетентностей, які стосуються життя в багатокультурному суспільстві, у якому відсутність навичок спілкування з представниками інших культур, мов, релігій загрожує людині в майбутньому опинитися в ізоляції, збоку від досягнень людства [6, с. 93].

Педагогічний аспект формування іншомовної комунікативної культури фахівців туристичної сфери розглянемо крізь призму завдань педагогіки туризму, яка включає такі галузі: педагогіка міжнародного туризму, педагогіка туристичної діяльності, педагогіка особистості туриста, педагогіка комунікації (або діалогу культур), педагогіка туристичної комунікації, порівняльна професійна педагогіка туризму.

Педагогіка туризму – один з найновіших напрямів прикладних галузей педагогіки, предметом вивчення якого є процес формування особистості висококваліфікованого спеціаліста туристичної галузі. Представники цього напрямку досліджують вплив різних політичних, соціальних та економічних чинників на навчання, виховання та освіту фахівців сфери туризму. Автори посібника «Педагогіка туризму» [7] розглядають однойменну прикладну галузь як майстерність творення нової моделі спеціаліста, яка здатна витримати значну конкуренцію на ринку праці на сучасному етапі розвитку світового співтовариства. Важливе місце в такій моделі відводиться формуванню іншомовної комунікативної культури фахівців.

Розгляд туризму в аспекті комунікації культур потребує тлумачення цілого ряду складних питань, які стосуються перспектив розвитку людської культури і людства в цілому, адже основна функція туристичної діяльності – розширення й закріплення каналів комунікації між різними соціумами в умовах сучасного відкритого інформаційного простору та полікультурного середовища життя [3]. Ці проблеми намагається розв'язати педагогіка міжнародного туризму, мета якої – вивчення загальних закономірностей і локальних особливостей туристичної діяльності в різних країнах світу. В коло проблем зазначеної галузі входять питання міжкультурної комунікації, налагодження міжкультурних контактів народів і етносів, що різняться не тільки мовою, але й ментальними особливостями, етнічними й соціальними стереотипами світобачення. На думку вчених, розвиток педагогіки міжнародного туризму надзвичайно актуальний у наш час, оскільки питанню ролі міжнародного туризму у взаємодії і взаємозбагаченні культур, на жаль, у наукових дослідженнях приділяється поки що замало уваги [8].

З темою нашої статті тісно пов'язана педагогіка туристичної комунікації, яка досліджує проблеми спілкування в процесі здійснення туристичної діяльності і вплив спілкування на виховання та освіту особистості фахівця. В педагогіці туристичної комунікації висвітлюються такі компоненти іншомовної комунікативної культури, як етика комунікації в туризмі, культура міжособистісної взаємодії, культура ділового іншомовного спілкування.

Близьким до попереднього за об'єктом дослідження є ще один напрям – педагогіка діалогу культур, що вивчає взаємодію різних культур, визначає

загальні закономірності їх розвитку в процесі взаємодії, специфіку кожної з культур та їх вплив на формування людини нової генерації в контексті її здібностей, особливостей розвитку й особистісного становлення.

Усі проаналізовані галузі порушують важливу для туристичної професійної діяльності проблему готовності фахівця до комунікації на високому культурному рівні, тому що неефективне спілкування, на думку дослідників, вважається основною перешкодою на шляху досягнення позитивного результату в професійній діяльності, а іноді стає причиною виникнення проблем у професійній сфері [5].

Узагальнюючи сказане, підкреслимо, що освітніми програмами професійної підготовки фахівців галузі «туризм» передбачений перелік виробничих функцій фахівців туристичної сфери, реалізація яких неможлива без знання іноземної мови:

- вести ділові переговори із зарубіжними партнерами, підтримувати ділові контакти, використовуючи технічні засоби та інформаційні технології;
- укладати угоди із зарубіжними партнерами та забезпечувати їх реалізацію відповідно до чинних вимог сучасного діловодства та вимог договірного права;
- налагоджувати роботу з постачальниками та потенційними партнерами суб'єктами туристичної діяльності, підприємствами транспорту, екскурсійними бюро, музеями, спортивними установами, іншими закладами санаторно-курортної сфери, сфери культури тощо;
- започатковувати ділові зв'язки з корпоративними партнерами, громадськістю, засобами масової інформації на основі досліджень іміджу підприємства індустрії гостинності в регіоні, країні, за кордоном.

Висновки. Таким чином, результатом опанування фахівцями туристичної сфери іншомовною комунікативною культурою є комплекс компетентностей, пов'язаних із системою знань та практичних умінь, зокрема: знання формальної, або «високої» культури (географічні особливості, історичні події, мистецькі досягнення тощо); знання побутової культури (розуміння активних і пасивних соціокультурних моделей поведінки, уміння адекватно реагувати на ситуації спілкування і використовувати невербальні засоби спілкування); емоційне сприймання, яке відображає шанобливе ставлення до унікальності національних особливостей різних спільнот; розуміння культури носіїв іноземної мови, що вивчається, у межах власної країни; уміння оцінювати істинність знань про культуру, а також здатність до пошуку й систематизації інформації про культуру.

Зазначений комплекс компетентностей сприяє реалізації культурної та етичної місії туризму в сучасному багатомовному комунікативному просторі.

Список використаних джерел:

1. Кремень В.Г. Вища освіта і наука – пріоритетні сфери розвитку суспільства у ХХІ ст. Вища школа. 2002. № 4 – 5. С.3 – 33.
2. Куриляк В.Є. Міжнародний менеджмент. Тернопіль: Карт-блани, 2004. 268 с.
3. Кухта І.В.Формування іншомовної комунікативної культури майбутніх фахівців туристичної сфери: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Тернопіль, 2011. 225 с.
4. Мальська М.П., Антонюк Н.В., Ганич Н.М. Міжнародний туризм і сфера послуг. Підручник. Київ: Знання, 2008. 798 с.
5. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: Пер. с англ. Москва, 1992. 360 с.
6. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу (документи і матеріали 2003 – 2004 рр.). Тернопіль, 2004. 213 с.
7. Педагогіка туризму. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. За ред. В.К. Федорченка, Н.А. Фоменко, М.І. Скрипник, Г.С. Цехмістрової. Київ: Видавничий дім «Слово» 2004. 296 с.
8. Сакун Л.В. Теория и практика подготовки специалистов сферы туризма в развитых странах мира: Монография. Киев: МАУП, 2004. 399 с.
9. Сафонова В.В. Культуроведение и социология в языковой педагогике. Воронеж: Истоки, 1992. 92 с.

УДК 796.56+796.015.59

Наровлянська Марина

*Український державний центр національно-патріотичного виховання,
краєзнавства і туризму учнівської молоді;
Комплексна дитячо-юнацька спортивна школа інвалідів «Прометей» (м. Київ)*

Використання дистанційних форм в навчально-тренувальній роботі туристсько-спортивного напрямку позашкільної освіти (на прикладі спортивного орієнтування)

В статті визначено можливості та доцільність використання дистанційних форм в позашкільній освіті туристсько-спортивного напрямку. Оглянуто можливості застосування дистанційних методів щодо різних компонентів підготовки в спортивному орієнтуванні. Проаналізовано сучасні технічні можливості для організації дистанційного навчання, виділено їх переваги й недоліки. Сформульовано рекомендації щодо підготовки дистанційних занять.

Ключові слова: *дистанційне навчання, спортивне орієнтування.*

Наровлянская М. Использование дистанционных форм в учебно-тренировочной работе туристско-спортивного направления внешкольного образования (на примере спортивного ориентирования). *В статье определены возможности и целесообразность использования дистанционных форм во внешкольном образовании туристско-спортивного направления. Выполнен обзор возможностей применения дистанционных методов в различных компонентах подготовки в спортивном ориентировании. Проанализированы современные технические возможности для организации дистанционного обучения, выделены их преимущества и недостатки. Сформулированы рекомендации по подготовке дистанционных занятий.*

Ключевые слова: дистанционное обучение, спортивное ориентирование.

Narovyanska M. Use of distance forms in educational work of tourist-sports direction of afterschool education (on the example of orienteering). *The article identifies the possibilities and expediency of using distance learning in out-of-school education of the tourist and sports direction. Possibilities of using distance methods for different components of training in orienteering are examined. Analyzed the current technical possibilities for distance learning, highlighting their strengths and weaknesses. Recommendations on the preparation of distance learning are formulated.*

Key words: distance learning, orienteering.

Вступ. В сучасних умовах важливим елементом організації навчального, виховного та тренувального процесу є пошук нових форм та методів роботи, які відповідають як вимогам часу, так і специфіці основного виду діяльності. Однією з таких форм є дистанційне навчання з використанням засобів інформаційних технологій.

Закон України «Про освіту» визначає, що основними принципами освіти в Україні є доступність для кожного громадянина, рівність умов, безперервність і різноманітність освіти, гнучкість і прогностичність. В той же час, забезпечити виконання принципів доступності та рівності можливостей в позашкільній освіті нелегко, особливо, коли йдеться про невеликі населені пункти й вузькі спеціалізації, в яких кількість спеціалістів обмежена. Виникають проблеми й з доступністю для людей з особливими потребами. Окрема проблема – забезпечення безперервності навчально-тренувального процесу в умовах форс мажорних обставин (карантин тощо). Одним із можливих напрямків вирішення цих проблем є розробка і впровадження дистанційних форм роботи.

Питання розвитку та впровадження дистанційної освіти останнім часом вивчалися багатьма дослідниками, зокрема Волковим В.Т., Дичковським С.І., Мась Н.В., Олійником В.В., Самойленком О.М., Сторожук Н.А., Юнчик В.Л. та іншими. Але більшість робіт присвячені або теоретичним питанням дистанційної освіти, або особливостям впровадження дистанційних форм в навчальний процес вищих навчальних закладів, а також у систему післядипломної освіти та підвищення кваліфікації кадрів різних спеціалізацій. Багачков Ю.М., Бузько В.Л., Моцик Л.В., Персток Т.М., Шиліна Г.А. та інші вивчали окремі аспекти впровадження дистанційних форм освіти

в навчальний процес середньої школи. В той же час можливості використання дистанційних форм в роботі позашкільних закладів вивчені недостатньо. Так в роботах Вербицького В.В. звертається увага на можливості використання дистанційних форм навчання в позашкільних закладах еколого-натуралістичного напрямку, а Воронкін О.С. вивчав можливості використання дистанційних форм у навчанні фізиці для позашкільної підготовки обдарованої молоді до дослідницької роботи. Досліджень щодо можливостей використання дистанційних форм роботи в навчально-виховному та тренувальному процесі туристсько-спортивного напрямку нами не виявлено.

Мета даного дослідження – аналіз можливостей використання дистанційних форм роботи в навчально-виховному та тренувальному процесі позашкільного навчального закладу туристсько-спортивного напрямку на прикладі спортивного орієнтування.

Виклад основного матеріалу. Заняття спортивним орієнтуванням поєднує у собі розвиток фізичних, когнітивних та емоційно-вольових якостей, має значний вплив на формування особистості вихованців. Навчально-тренувальна робота включає блоки фізичної, тактико-технічної, психологічної підготовки, а також загальнорозвиваючі блоки, що сприяють гармонійному розвитку. Значну частину підготовки складають практичні заняття, в тому числі і практичні заняття на місцевості, під час яких формуються основні якості та навички. Виходячи з цього, організація навчання спортивному орієнтуванню (а також іншим напрямкам позашкільної освіти туристсько-спортивного напрямку), використовуючи дистанційну освіту як основну форму організації навчання є неможливою. В той же час, використання дистанційних форм в якості допоміжних в поєднанні з класичними формами організації навчально тренувального процесу є можливим та доцільним, дає можливість індивідуалізувати навчально-тренувальні й виховні впливи, сприяти формуванню самостійності й підвищенню мотивації вихованців, забезпечити безперервність навчально-виховного процесу в періоди, коли організація тренувань в класичній формі неможлива (травми, захворювання, карантин, перебування в іншому населеному пункті тощо).

Розглянемо можливості застосування дистанційних форм щодо різних напрямків підготовки.

Тактико-технічна підготовка – це основний компонент навчально-тренувального процесу в спортивному орієнтуванні. Більшість занять з тактико-технічної підготовки проводяться на місцевості й, безумовно, не можуть бути організовані в дистанційному режимі. Але підготовка орієнтувальників передбачає і теоретичні заняття, а також практичні заняття у приміщенні. І частина цих занять за необхідності може бути проведена в дистанційній формі. Так в дистанційній формі за необхідності можуть бути організовані заняття з вивчення й повторення умовних знаків карт спортивного орієнтування та легенд КП, покращення знань щодо їх застосування; вимірювання відстаней на карті і застосування масштабу; вдосконалення читання й розуміння рельєфу, який зображений

горизонталями; вибір оптимального шляху руху між КП; аналіз проходження змагальних та тренувальних дистанцій самими вихованцями або іншими спортсменами; пошук помилок; віртуальне подолання дистанцій тощо. При організації дистанційних занять з тактико-технічної підготовки важливо враховувати вікові та індивідуальні особливості спортсменів, рівень їх попередніх знань та спортивної майстерності. В залежності від цього заняття можуть бути організовані як в груповій формі, так і індивідуальні або малими групами. При проведенні таких занять обов'язково треба використовувати наочні дидактичні матеріали (ілюстрації, відеофрагменти, карти), можливо використання тестових завдань, презентацій за темами. Але важливо, щоб під час дистанційних занять, як і занять в класичній формі, використовувалися різні методи в комплексі, а ні, наприклад, лише ознайомлення з презентаціями, або лише виконання тестових завдань.

Фізична підготовка складається із загальнофізичної та спеціальної фізичної підготовки й складає значну частку загального часу. Проведення занять з фізичної підготовки, направлених на розвиток фізичних якостей (швидкісних якостей, швидкісної витривалості, витривалості тощо) в дистанційній формі не є можливим. Але, якщо вихованці на попередніх заняттях, що проводяться в класичній, ознайомлені з вправами, які використовуються, оволоділи необхідними руховими навичками й навичками самоконтролю, частина занять з фізичної підготовки, як виняток, можуть бути проведені за планом, складеним тренером без його безпосередньої участі. В разі такої необхідності тренер розробляє план тренувань за методом мікро та макроциклів, планує заняття із чіткими вказівками до кожної вправи щодо дозування, рівня навантаження, темпу, інтервалів відпочинку тощо, а також необхідних для фіксації контрольних параметрів (наприклад швидкість пробігання окремих відрізків й частоту серцевих скорочень (ЧСС) після виконання окремих вправ), й доводить цей план до відома спортсменів (вихованців) в письмовому вигляді через мережу Інтернет або іншим способом. Після виконання тренер отримує від вихованців письмовий звіт, в якому відображується виконана робота та контрольні заміри, й може на основі цих даних корегувати завдання на наступні тренування.

Важливим елементом самостійних тренувань є забезпечення безпеки спортсменів. Тому, якщо спортсмени неповнолітні, за безпекою таких занять повинні спостерігати батьки або інші відповідальні дорослі. В план таких самостійних занять не можна включати вправи на освоєння нових технічних елементів й рухових навичок, а також вправи, які потребують додаткових заходів безпеки (страхування тощо). Необхідно також забезпечити медичний самоконтроль (спостереження за власним самопочуттям, рівнем стомлення й відновлювання, зокрема й через вимірювання ЧСС перед початком, в процесі заняття та наприкінці).

Для підвищення рівня мотивації, самоорганізації та самоконтролю вихованців бажано в процесі занять привчати юних спортсменів вести спортивний щоденник, в якому фіксувати як об'єктивні показники свого стану

(ЧСС зранку щодня, та в різних фазах тренування) так і суб'єктивні (рівень стомлювання тощо, самопочуття), а також обсяги виконаної роботи, контрольні результати тощо). Навички ведення спортивного щоденника, які прищеплені в ході класичних тренувань, у випадку необхідності проведення окремих тренувань в дистанційному режимі за завданням тренера, допоможуть вихованцям більш свідомо виконувати завдання та чітко зафіксувати як об'єктивні так і суб'єктивні результати тренування.

Важливим елементом роботи з юними орієнтувальниками є психологічна підготовка, яка включає в себе спеціально організовану діяльність, ігри, вправи, тренінги, що сприяють розвитку позитивних емоційно-вольових якостей, допомагають формуванню спортивного колективу, розвивають увагу та когнітивні процеси. В дистанційній формі можливо організувати роботу з розвитку уваги й пізнавальних процесів. Такі заняття можуть бути проведені як в індивідуальній формі за завданнями, підготовленими тренером, так і в груповій формі, в режимі відео- або аудіо-конференції. Також можуть використовуватися і спеціальні розвиваючі програми та ігри для розвитку мислення, пам'яті, уваги тощо. Такі ігри і програми є в наявності в достатній кількості, як в он-лайн режимі, так і доступні для скачування для використання офф-лайн, як на комп'ютерах, так і на смартфонах й планшетах. Але треба зважати на те, що такі програми й ігри не завжди мають дидактичний ефект, а отже до їх вибору треба підходити дуже зважено. При плануванні дистанційних занять з психологічної підготовки важливо також дотримуватися загальних правил організації розвивальної роботи відповідного напрямку: так, щоб отримати ефект у розвитку уваги, треба тренуватися в цьому напрямку майже щодня (4-5 разів на тиждень), але достатньо по 7-10 хвилин на день, в той час як завдання для розвитку мислення достатньо включати в тренувальний процес 1-2 рази на тиждень. Що стосується розвитку пам'яті, то основний розвиваючий ефект отримується не стільки від механічного тренування пам'яті, скільки завдяки оволодінню мнемотехніками, тобто методами запам'ятовування й пригадування.

Всі заняття, які проводяться в дистанційній формі, незалежно від напрямку підготовки та теми, мають ряд спільних організаційно-технічних особливостей та вимог. Останнім часом дистанційні форми роботи переважно використовують засоби мережі Інтернет. Заняття в дистанційній формі можуть проводитися індивідуально або групами, як в On-line режимі, так і Off-line. Якщо робота відбувається в Off-line режимі, тренер (викладач) заздалегідь готує навчальні матеріали, формулює завдання, враховуючи необхідність зворотного зв'язку, розраховує час, необхідний на ознайомлення з матеріалами й виконання завдань, після чого надсилає вихованцям. Ознайомитися з матеріалами, виконати завдання й надати зворотній зв'язок вони можуть в будь-який час в межах визначеного в завданні інтервалу часу. Якщо використовується On-line формат, заняття проводяться в режимі чату (обмін текстовими повідомленнями), аудіо- чи відео зв'язку (в індивідуальній

роботі) чи конференції (в групі). Кожен з цих форматів має свої переваги й недоліки. Так Off-line формат висуває менші вимоги до якості зв'язку й, на відміну від On-line формату, не вимагає, щоб всі учасники занять займалися водночас, кожен може долучитися до занять в зручний для нього час у вказаному викладачем часовому діапазоні. В той же час On-line формат, в більшості випадків, надає кращі можливості для зворотного зв'язку і контролю, сприяє використанню колективних методів (обмін думками, обговорення тощо).

Якщо розглядати варіанти організації дистанційної роботи в режимі On-line, то сьогодні популярними стали формати аудіо чи відео зв'язку, які безумовно мають ряд переваг, бо дають можливість почути (побачити) один одного, передають настрій та емоційний стан учасників таких занять, надають тренеру можливість оцінити рівень сприйняття матеріалу вихованцями і, за необхідності, внести корективи безпосередньо під час занять. В той же час, треба відзначити, що формат чату (обміну текстовими повідомленнями в режимі реального часу) також має ряд переваг: висуває менші вимоги до якості зв'язку, унеможливує втрату частини інформації через погану якість зв'язку, повністю фіксує перебіг заняття в текстовому вигляді, що дає можливість учасникам занять повторно передивлятися всі матеріали занять з усіма коментарями, дає можливість повноцінно долучатися до занять особам з порушеннями слуху та мови.

Треба відзначити, що коли йдеться про впровадження дистанційної освіти в вищих навчальних закладах, зазвичай ця діяльність організується на базі спеціальних платформ для організації дистанційного навчання, які поєднують в собі ряд можливостей: облік відвідувачів, різні права доступу та можливості для викладачів та слухачів, облік успішності, розміщення навчальних матеріалів, викладених в різних форматах (текстові та візуальні, аудіо та відео матеріали, презентації тощо), системи поточного та підсумкового контролю знань, системи зворотного зв'язку, можливості організації групових та приватних чатів, відео або аудіо конференцій. Найбільш поширеною в Україні такою платформою на сьогодні, на наш погляд, є система дистанційної освіти Moodle, основана на так званому «відкритому коді». Але використання Moodle потребує розгортання власного серверу або доступу до серверу іншого навчального закладу (наприклад ВНЗ), який його використовує та надасть такий доступ, що для позашкільних навчальних закладів сьогодні в більшості навряд чи є реальним. Тому для організації дистанційного процесу можуть бути використані інші інструменти, доступ до яких є вільним. Наприклад, сайти Edmodo (<https://new.edmodo.com/?go2url=%2Fhome>), Schoology (<https://www.schoology.com>), або можливості соціальних мереж та месенджерів, таких як Skype, Facebook та Facebook Messenger, Discord тощо.

Щодо безпосереднього змісту занять, що проводяться у дистанційній формі, необхідно звернути увагу на наступне:

- Дистанційні заняття та заняття, що проводяться в класичній формі, повинні бути взаємопов'язані; матеріали та завдання, що виносяться на дистанційні заняття, здебільшого, повинні базуватися на знаннях та навичках, отриманих вихованцями під час занять, що проводяться в класичній формі;
- представлення нового теоретичного матеріалу в дистанційному форматі можливо, хоча й потребує додаткових заходів щодо контролю засвоєння, в той час як нові практичні навички виносити на самостійне засвоєння в дистанційній формі не рекомендується, хоча відпрацювання навичок, які були отримані на попередніх заняттях, можливе й доцільне;
- матеріали для дистанційних занять бажано готувати в мультимодальному форматі (використовувати текст, візуальні та аудіо матеріали, рухові вправи);
- матеріали кожного заняття повинні включати елементи для забезпечення зворотного зв'язку (тести, контрольні питання, завдання для самостійного виконання, формати звітів тощо)
- вихованці та їх батьки повинні заздалегідь бути ознайомлені з графіком проведення занять (як дистанційних, так і занять в класичній формі) та часовими межами, що відводяться для виконання завдань кожного заняття.

Висновки. В цілому, проведення занять зі спортивного орієнтування в дистанційній формі є можливим й доцільним в умовах, коли проводити заняття в класичній формі неможливо (наприклад, під час карантину, або коли вихованець тимчасово не може брати участь в класичних заняттях з інших причин). Дистанційні заняття за змістом повинні бути тісно взаємопов'язані із відповідними заняттями, які проводяться в класичній формі. Організація дистанційного навчання потребує спеціальної підготовки тренерів (викладачів), необхідного технічного забезпечення та розробки відповідних методик.

Список використаних джерел:

1. Шуневич Б.І. *Розвиток дистанційного навчання у вищій школі країн Європи та Північної Америки [Текст] : автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Шуневич Богдан Іванович ; Ін-т вищ. освіти АПН України. - К., 2008. - 36 с.*
2. Олійник В.В. *Організаційно-педагогічні основи дистанційної освіти і навчання [Текст] : орг.-пед. дослідж. / В. В. Олійник ; АПН України, Центр. ін-т післядиплом. пед. освіти. - К. : ЦПППО, 2001. - 36 с.: мал. - Бібліогр.: с. 34.*
3. Стефаненко П.В. *Теоретичні і методичні засади дистанційного навчання у вищій школі [Текст] : автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Стефаненко Павло Вікторович ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. - К., 2002. - 37 с.*

4. Наровлянська М.Д., Тяпкіна К.М. Програма гуртка „Спортивне орієнтування» (початковий, основний та вищий рівні навчання). Режим доступу: <http://ukrjuntur.org.ua/nasha-biblioteka/programi-gurtkiv.html>

УДК 374: 379.85

Копилиць Євгеній

Полтавський обласний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді

До проблеми професійної компетентності керівників гуртків туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти

Узагальнено охарактеризовано сучасне бачення вітчизняними фахівцями професійної компетентності керівників гуртків позашкільної освіти. Констатовано, що у низці досліджень професійна компетентність педагогів позашкільної освіти висвітлюється без диференціації за посадами. З'ясовано, що дослідники не однастайні у трактуванні сутності, змісту та структури професійної компетентності педагогів позашкільної освіти та керівників гуртків зокрема. Висловлено припущення, що специфіка професійної компетентності керівників гуртків туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти визначається комплексністю, універсальністю їхніх професійних функцій, особливо в умовах туристсько-краєзнавчої мандрівки з активними способами пересування.

Ключові слова: позашкільна освіта; педагог позашкільної освіти; керівник гуртків; туристсько-краєзнавчий напрям позашкільної освіти; професійна компетентність.

Копилиць Е. К проблеме профессиональной компетентности руководителей кружков туристско-краеведческого направления внешкольного образования. Обобщенно охарактеризовано современное видение украинскими специалистами профессиональной компетентности руководителей кружков внешкольного образования. Констатировано, что в ряде исследований профессиональная компетентность педагогов внешкольного образования освещается без дифференциации по должностям. Установлено наличие разногласий между исследователями в трактовке сущности, содержания и структуры профессиональной компетентности педагогов внешкольного образования и руководителей кружков в частности. Выдвинуто предположение, что специфика профессиональной компетентности руководителей кружков туристско-краеведческого направления внешкольного образования определяется комплексностью, универсальностью их профессиональных функций, особенно в условиях туристско-краеведческого путешествия с активными способами передвижения.

Ключевые слова: внешкольное образование; педагог внешкольного образования; руководитель кружков; туристско-краеведческое направление внешкольного образования; профессиональная компетентность.

Kopylets E. To the problem of professional competence of the trainers of groups tourist and regional studies direction of non-formal education. *The modern vision by Ukrainian specialists of professional competence of the trainers of groups of non-formal education is generally summarized. It was stated that in a number of studies the professional competence of teachers of non-formal education is characterized without differentiation on posts. The existence of disagreements between researchers in the interpretation of the essence, content and structure of professional competence of teachers of non-formal education and also trainers of groups is founded. It has been suggested that the specifics of the professional competence of the trainers of regional studies and tourist groups is determined by the complexity and universality of their professional functions, especially in conditions of travel with active means of transportation.*

Key words: *non-formal education; non-formal teacher; trainer of groups; tourist and regional studies direction of non-formal education; professional competence.*

Постановка проблеми. Українська освіта дедалі виразніше трансформується на компетентнісних засадах. Не залишається осторонь і позашкільна освіта, що виразно продемонстровано варіантами проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про позашкільну освіту» та результатами громадського обговорення їх у 2018–2019 рр. Затвердження у серпні 2018 р. першого компетентнісно зорієнтованого професійного стандарту у царині педагогічної діяльності – «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» – актуалізувало увагу до професійної компетентності педагогів позашкільної освіти; І. І. Смагін констатує: «Очевидно, що вимоги до професійної компетентності педагогічного працівника повинні бути формалізовані в освітніх, професійних і кваліфікаційних стандартах» [16, с. 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Монографії [11; 18], дисертації [2], статті [4; 9; 10], інформаційно-аналітичні матеріали [19], розробки семінарів-тренінгів [8] останніх років засвідчують зростання інтересу вітчизняних фахівців до проблеми професійної компетентності педагогів позашкільної освіти. Спираючись на ті чи інші трактування професійної компетентності педагога загалом (насамперед, учителя), дослідники пропонують власне бачення сутності та структури професійної компетентності педагогічних кадрів позашкільля, конструюють на цій основі відповідні професійні стандарти та моделі підвищення кваліфікації. На нашу думку, особливу увагу доцільно приділити насамперед компетентності керівників гуртків, адже вони безпосередньо впроваджуватимуть інновації в освітній процес.

Мета дослідження – на основі аспектного вибіркового аналізу публікацій узагальнено схарактеризувати сучасне бачення вітчизняними фахівцями професійної компетентності керівників гуртків позашкільної

освіти та виокремити особливості професійної компетентності керівників гуртків туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Здійснивши ґрунтовний аналіз тлумачення понять «компетентність», «компетенція», «професійна компетентність», «професійна компетентність педагога» у працях зарубіжних та вітчизняних науковців, І. І. Драч констатувала розмаїття підходів до визначення сутності, змісту і структури професійної компетентності педагога [3]. І. І. Смагін наголошує на необхідності гармонізації професійних вимог у проектах стандартів педагогічної діяльності, оскільки концепт професійної компетентності педагога витлумачується розробниками по різному, а неузгодженість у практиці нормотворення ускладнюється практика атестаційного й сертифікаційного процесів та підвищення кваліфікації педагогічних працівників [15]. Такий плюралізм властивий і масиву вітчизняних досліджень професійної компетентності педагогів позашкільної освіти.

І. А. Зязюн указував на відмінності між категоріями «компетентність» та «педагогічна майстерність»: перша є нормативною характеристикою спеціаліста, як і «кваліфікація», друга ж насамперед указує на своєрідність та неповторність суб'єкта педагогічної діяльності [5]. С. Ф. Клепко вбачає у «майстерницькому» підході продуктивну альтернативу компетентізації освіти [7]. З іншого боку, В. М. Могілевська, обстоюючи значущість моніторингових досліджень, спрямованих на вивчення професійних компетентностей педагога позашкільної освіти, паралельно вживає термін «професійна майстерність педагога» [10]. Промовистий заголовок статті І. М. Забродської «Педагог позашкільного навчального закладу: від професійної компетенції до професійної майстерності» [4] засвідчує представленість у царині позашкільної освіти й підходу, за якого компетентність і майстерність є різними щаблями рівня професійного розвитку суб'єкта.

За В. В. Мачуським, компетентність у практично зорієнтованому розумінні – це досвідченість суб'єкта як умілість ефективно вирішувати практичні завдання, використовуючи при цьому відповідні наукові знання; професійна компетентність відображає готовність і здатність кваліфіковано виконувати професійні функції відповідно до прийнятих у суспільстві нормативів і стандартів [9]. Є. О. Клейно в дослідженні формування готовності майбутніх учителів технологій до професійної діяльності в гуртках позашкільних навчальних закладів констатує поширеність ототожнення сучасними дослідниками понять «готовність» і «компетентність», але обстоює певну специфіку поняття «готовність», зробивши висновок, що «ці поняття в контексті нашої роботи необхідно розглядати в порядку наслідування: спочатку готовність, потім компетентність» [6, с. 77]. Зауважимо, що Ю. В. Сенько, трактуючи готовність і компетентність як рівні професійної педагогічної майстерності, водночас застерігав: вони не знаходяться у відношенні слідування, оскільки «Формування готовності до

професійної діяльності створює передумови для становлення педагогічної компетентності; становлення професійної компетентності веде за собою розвиток готовності до педагогічної діяльності» [14, с. 68].

У колективних монографіях «Позашкільна освіта: теоретичні і практичні аспекти розвитку» та «Формування у вихованців позашкільних навчальних закладів базових компетентностей» на підставі аналізу літератури та досвіду практичної діяльності професійну компетентність педагога визначено як комплекс професійних знань, умінь, навичок, що дають змогу реалізувати психолого-педагогічну, методичну, організаційну та просвітницьку діяльність [11, с. 135; 18, с. 34]. Утім, далі у цих же джерелах професійну компетентність педагогів позашкільних навчальних закладів інтерпретовано як професійно-творчу і трактовано як інтеграційну (можливо, доречніше було б говорити про інтегративну. – Є. К.) характеристику, що визначає сформованість комплексу професійних знань, умінь і навичок, особистісних якостей педагога, його творчих здібностей, інноваційної спрямованості, ціннісних орієнтацій і ставлень, особистісних мотивацій, важливих для забезпечення різних видів професійно-творчої діяльності – навчально-виховної, методико-технологічної, організаційно-масової, оздоровлювально-виховної, психолого-педагогічної, соціально-просвітницької тощо [11, с. 138; 18, с. 37]. Як бачимо, відмінності між наведеними трактуваннями досить значущі.

У статті В. В. Мачуського ідеться про «узагальненого» педагогічного працівника позашкільного навчального закладу: невідомо, на якій посаді він працює. Імовірно, автор вважає, що його характеристика професійної компетентності стосується як керівників гуртків, так і методистів, завідувачів відділів та адміністрації. У згаданих вище колективних монографіях окремо йдеться про адміністративний склад позашкільного навчального закладу (охарактеризовано їхню управлінську компетентність) та побіжно згадано (в цьому ж контексті) працівників методичних і психологічних підрозділів. Інформаційно-аналітичний матеріал щодо професійного стандарту педагога позашкільного навчального закладу, поширений листом Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді, певною мірою диференціює компетенції та компетентності керівників гуртків і методистів, проте визначення їхньої професійної компетентності в ньому відсутнє [9].

Дефініцію професійної компетентності керівника гуртка позашкільного навчального закладу дано в дослідженні Г. Л. Вороніної. Її трактовано як інтегроване утворення, що поєднує в собі систему знань, умінь, професійних та індивідуальних властивостей щодо здійснення завдань позашкільної освіти, що набули особистісного змісту в педагогічній свідомості керівника гуртка та стали спонукальними мотивами його професійної діяльності [2, с. 23]. Це визначення досить загальне, його також можна було б поширити на широке коло педагогічних працівників позашкільля. Та авторка зазначає, що професійна компетентність керівника гуртка складається із ключових, базових та спеціальних компетентностей;

особливості конкретної професійної діяльності відображають спеціальні компетентності [2, с. 24].

Характеристика змісту і структури професійної компетентності – чи не найслабше місце досліджень професійної компетентності педагогів позашкільної освіти. Так, В. В. Мачуський виділяє у структурі професійної компетентності три компоненти: гуманно-особистісну орієнтацію, уміння системно сприймати існуючу реальність і системно в ній діяти, вільне орієнтування у предметній сфері. Однак, схарактеризувавши їх, він зазначає, що структурними компонентами компетентності є також технологічність, уміння інтегруватися з «іншим» досвідом, креативність та здатність до рефлексії. Як синонім до терміну «компоненти» автор уживає термін «складники», але через абзац уже відносить до складових професійної компетентності когнітивно-технологічну, методичну, комунікативну, психологічну, валеологічну, загальнокультурну та ін. У подальшому викладі до цього переліку віднесено також соціальну, психолого-педагогічну, прогнозувально-рефлексивну, інформаційно-технологічну, управлінську, полікультурну компетентності та компетентність у спільній творчості. Таким чином, структура професійної компетентності представлена досить нечітко.

На нашу думку, не є оптимальним і авторське тлумачення окремих складових професійної компетентності. Зокрема, психолого-педагогічна компетентність охоплює володіння педагогічною діагностикою, уміння здійснювати індивідуальну роботу на її основі, знання вікової психології, уміння виявляти особистісні особливості дітей, визначати та враховувати емоційний стан дитини, грамотно будувати стосунки з адміністрацією, колегами, батьками вихованців. Водночас дослідник зазначає, що психологічна компетентність передбачає уміння усвідомлювати рівень власної професійної діяльності, своїх спеціальних, методичних, комунікативних спроможностей; знання про засоби професійного самовдосконалення; уміння бачити недоліки у своїй роботі, бажання самовдосконалюватися; визначати завдання та шляхи власної самоосвіти, самовдосконалення [9]. Значну частину цього змісту доречно віднести до прогнозувально-рефлексивної складової.

У колективних монографіях обстоюється виділення базових та специфічних складників професійної компетентності педагогів закладів позашкільної освіти. До базових у них віднесено психолого-педагогічний, загальнометодичний, професійно-творчий, валеологічний складники. Серед основних специфічних складників – профільний освітньо-виховний, науково-методичний, інноваційний, інформаційно-комунікаційний. Важливими складовими професійної майстерності педагогів позашкільля названі також специфічні соціальні компетентності: соціально-реабілітаційна, соціально-просвітницька, соціально-професійна [11, с. 136–137; 18, с. 35–36]. Часом авторське трактування складників теж викликає запитання: скажімо, незрозуміло, чому зміст психолого-педагогічного складника професійної компетентності педагога закладу *позашкільної* освіти вичерпується

опануванням знань з теорії загальної середньої освіти та умінням застосовувати їх на практиці. Що ж до науково-методичного складника, то з огляду на чинну нормативну базу атестації педагогічних працівників його проблематично вважати обов'язковим для всіх педагогів закладів позашкільної освіти.

У матеріалах до професійного стандарту педагога позашкільного навчального закладу, розповсюджених Національним еколого-натуралістичним центром учнівської молоді, представлено зміст професійної компетентності, але поза цілісною структурою, до того ж, неможливо розрізнити наведені поряд компетенції та компетентності. Вимоги до компетентності керівника гуртка позашкільного закладу іноді зависокі. Так, компетенції з виховної роботи передбачають «Знання змісту, методики і організації науково-технічної, естетичної, туристично-краєзнавчої, оздоровчо-спортивної діяльності, дозвілля і відпочинку для реалізації виховних можливостей цих видів діяльності» [19]. У матеріалах семінару-тренінгу «Керівник творчого об'єднання: функції, ролі, компетенції, професійний стандарт» професійний стандарт відсутній (під цим заголовком уміщено мінігларій), а модель професійної компетентності (чи то компетенції – у публікації ці терміни вживаються паралельно) не співвіднесено з функціями керівника творчого об'єднання, схарактеризованими через дії педагога, необхідні вміння та професійні знання [8] (як структурою, так і змістом опис функцій вельми нагадує російський професійний стандарт «Педагог додаткової освіти дітей та дорослих»).

Г. Л. Вороніна схарактеризувала професійну компетентність керівника гуртка позашкільного навчального закладу у рамках кваліфікаційної характеристики підвищення кваліфікації. Інтегральна компетентність розвивається за такими складовими: нормативно-правова, методологічна, інформаційна, комунікативна, психолого-педагогічна, дидактична, дослідницька та аналітична компетентності. У межах кожної компетентності схарактеризовані її компоненти: знання, уміння, комунікація, автономність і відповідальність [2, с. 223–228]. Дослідниці вдалося представити досить струнку структуру професійної компетентності, хоча й до неї є певні зауваження (зокрема, володіння сучасними технологіями духовно-морального виховання та соціалізації учнів, формування їхньої української громадянської ідентичності віднесено до дидактичної компетентності).

Наголошуємо, що, хоча Г. Л. Вороніна розробила загальну кваліфікаційну характеристику підвищення кваліфікації керівника гуртка позашкільного навчального закладу, успішність її експериментального дослідження розвитку професійної компетентності керівників гуртків позашкільних навчальних закладів у системі післядипломної освіти значною мірою була зумовлена формуванням експериментальних груп відповідно до напрямів позашкільної освіти та відповідними особливостями навчально-тематичного плану, тоді як навчально-тематичний план, за яким проходили курси контрольні групи, не передбачав урахування диференціації за

напрямами позашкільної освіти. З огляду на це, вважаємо продуктивним дослідження професійної компетентності керівників гуртків за напрямами позашкільної освіти.

Особливості професійної компетентності керівників туристсько-краєзнавчих гуртків досі лишалися поза увагою вітчизняних дослідників. Показово, що О. В. Биковська, говорячи про особливості професійної підготовки педагогів для системи позашкільної освіти, туристсько-краєзнавчий напрям позашкільної освіти співвідносить лише з галузями знань «0101 Педагогічна освіта» і «0504 Туризм» [1] – ніби туристсько-краєзнавчому напрямку не властивий широкий спектр краєзнавчих досліджень, організація яких потребує фахової підготовки.

Із трактування професійної компетентності як готовності і здатності кваліфіковано виконувати професійні функції випливає, що специфіка професійної компетентності керівників гуртків туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти визначається особливостями їхньої діяльності. Не претендуючи на повноту висвітлення проблеми, акцентуємо увагу на окремих значущих рисах трудових функцій означеної категорії педагогів.

Більшість чинних навчальних програм із позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напрямку, затверджених на загальнодержавному рівні, властива блочна структура. За неї вихованці гуртків туристсько-краєзнавчого профілю опановують також розділ «Туристсько-спортивна та фізична підготовка», а вихованці гуртків туристсько-спортивного профілю – краєзнавчий блок [11; 12]. Таким чином, керівник туристсько-краєзнавчих гуртків має бути педагогом-універсалом, здатним забезпечити безпеку життєдіяльності вихованців (правила санітарії та гігієни під час мандрівок, домедичної допомоги, облаштування туристського побуту та організації харчування у польових умовах), їхню туристсько-спортивну та фізичну підготовку, опанування ними певного виду краєзнавства.

У змісті навчальних програм із позашкільної освіти враховуються вимоги Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти. Додамо, що керівнику гуртків бажано також орієнтуватися в актуальних змінах змісту загальної середньої освіти на рівні навчальних програм та підручників, щоб забезпечувати цілісність шкільної та позашкільної освіти та спиратися на вже наявні навчальні досягнення вихованців.

Не менш виразно виявляється комплексність трудових функцій керівника туристсько-краєзнавчих гуртків під час туристського походу чи експедиції. За влучним зауваженням Д. В. Смирнова, у поході керівник групи функціонально виконує ще й обов'язки шеф-кухаря, медичного працівника, шевця, охоронника, менеджера, аніматора, фахівця метеослужби і т.п., оскільки в умовах автономної життєдіяльності групи на маршруті їх немає на кого перекласти [17].

Звичайно, комплексність та універсальність притаманні і трудовій діяльності керівників гуртків різних напрямів позашкільної освіти, що береться до уваги під час розробки проектів професійного стандарту [19].

Проте саме у царині туризму і краєзнавства учнівської молоді вони представлені чи не найбільшою мірою.

Квінтесенцію туристсько-краєзнавчої діяльності втілює мандрівка з активними способами пересування – туристський похід, експедиція. У цих організаційних формах позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напрямку генерується перманентний калейдоскоп педагогічних ситуацій, які потребують самостійного оперативного компетентного реагування, нерідко в умовах автономного перебування групи на маршруті. Саме ці особливості, за Д. В. Смирновим, визначають специфічну педагогічну компетенцію педагога додаткової освіти – керівника туристсько-краєзнавчого походу [17].

Висновки. Таким чином, сучасному баченню вітчизняними фахівцями професійної компетентності педагога позашкільної освіти властиві плюралістичність та певна суперечливість. До особливо проблемних моментів досліджень професійної компетентності педагогів позашкільної освіти належить інтерпретація змісту та структури професійної компетентності. Попри продуктивність розгляду професійної компетентності керівників гуртків закладів позашкільної освіти, у низці досліджень професійна компетентність педагогів позашкільної освіти висвітлюється без диференціації за посадами. Приклади обґрунтування досить стрункої структури професійної компетентності саме керівників гуртків одиничні, що актуалізує потребу в подальшому науковому пошуку. Особливості професійної компетентності керівників гуртків туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти досі не були предметом ґрунтовного дослідження українських науковців. Припускаємо, що специфіка професійної компетентності керівників гуртків туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти визначається комплексністю, універсальністю їхніх професійних функцій, особливо в умовах туристсько-краєзнавчої мандрівки з активними способами пересування.

Список використаних джерел:

1. Биковська О. В. Особливості професійної підготовки педагогів для системи позашкільної освіти. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2011. Вип. 26. С. 16–21.
2. Вороніна Г. Л. Розвиток професійної компетентності керівників гуртків позашкільних навчальних закладів у системі післядипломної освіти: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Переяслав-Хмельницький, 2017. 268 с.
3. Драч І. І. Управління формуванням професійної компетентності магістрантів педагогіки вищої школи: теоретико-методичні засади: монографія. Київ: Дорадо-Друк, 2013. 456 с.
4. Забродська І. М. Педагог позашкільного навчального закладу: від професійної компетенції до професійної майстерності. Формування базових компетентностей у вихованців позашкільних навчальних закладів: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (25–27 лютого 2013, м. Київ).

- Київ, 2013. С. 242–244.
5. Зязюн І. А. Філософія педагогічної якості в системі неперервної освіти. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2005. № 25. С. 13–18.
 6. Клейно Є. О. Формування готовності майбутніх учителів технологій до професійної діяльності в гуртках позашкільних навчальних закладів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Краматорськ – Полтава, 2019. 320 с.
 7. Кленко С. Ф. Поняття майстерності як альтернатива «компетентності» в освіті. Педагогічна майстерність академіка Івана Зязюна: зб. наук. пр. Київ: Богданова А. М., 2013. С. 133–145.
 8. Ковганич Г., Молчанова М. Керівник творчого об'єднання: функції, ролі, компетенції, професійний стандарт. Семінар-тренінг. Позашкільля. 2018. № 1. С. 53–64.
 9. Мачуський В. В. Професійна компетентність педагога позашкільного навчального закладу. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. пр. Вип. 18, кн. 2. Київ, 2014. С. 6–15.
 10. Могілевська В. М. Моніторингові дослідження в позашкільній освіті як інструмент підвищення професійних компетентностей педагогів. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2013. Вип. 59–60. С. 224–233.
 11. Позашкільна освіта: теоретичні і практичні аспекти розвитку: у 3 кн.: монографія / за заг. ред. Л. В. Тихенко. Суми: Університетська книга, 2013. Кн. 1. 270 с.
 12. Програми з позашкільної освіти: туристсько-краєзнавчий напрям (вип. 1) / Д. О. Бондарчук, О. С. Бондарчук, Є. В. Копилець та ін.; упоряд. О. Д. Наровлянський, Д. Г. Омельченко. Київ, 2018. 183 с.
 13. Програми з позашкільної освіти: туристсько-краєзнавчий напрям (спортивно-туристський профіль). Вип. 2 / В. І. Глей, Н. В. Горобець та ін.; ред. О. Д. Наровлянський. Київ, 2018. – 276 с.
 14. Сенько Ю. В. Гуманитарные основы педагогического образования: курс лекцій. Москва: ИЦ «Академия», 2000. 240 с.
 15. Смагін І. І. Проблеми гармонізації професійних вимог у стандартах педагогічної діяльності. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка і соціальна робота». 2019. Вип. 2. С. 164–168.
 16. Смагін І. І. Структура професійної компетентності педагога: нормативно-функціональний підхід. Народна освіта. 2017. № 3. С. 4–9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NarOsv_2017_3_3
 17. Смирнов Д. В. Педагогические компетентность и компетенции педагога дополнительного образования – руководителя туристско-краеведческого похода. Казанский педагогический журнал. 2008. № 4. С. 27–36.
 18. Формування у вихованців позашкільних навчальних закладів базових компетентностей: монографія / за ред. В. В. Мачуського. Харків: «Друкарня Мадрид», 2015. 330 с.
 19. Щодо розгляду питання про професійний стандарт педагога позашкільного навчального закладу: лист НЕНЦ від 19.11.2015 № 230. URL: <https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2015/01/19-11-230.pdf>

Принцип региональности для развития туристско-краеведческой деятельности школьников

В статье на основании анализа педагогической литературы, нормативных документов, обобщения личного профессионального опыта изложены предпосылки и возможности внедрения принципа региональности в образовательный процесс в Республике Казахстан, раскрыто значение принципа региональности для туристско-краеведческой деятельности учащихся.

Ключевые слова: *регион, принцип региональности, краеведение, туристско-краеведческая деятельность школьников, патриотическое воспитание.*

Имангулова Т. Принцип регіональності для розвитку туристсько-краєзнавчої діяльності школярів. *У статті на основі аналізу педагогічної літератури, нормативних документів, узагальнення власного професійного досвіду викладені передумови та можливості впровадження принципу регіональності в освітній процес у Республіці Казахстан, розкрито значення принципу регіональності для туристсько-краєзнавчої діяльності учнів.*

Ключові слова: *регіон, принцип регіональності, краєзнавство, туристсько-краєзнавча діяльність школярів, патріотичне виховання.*

Imangulova T. The principle of regionality for the development of tourist and regional studies activity of pupils. *Based on the analysis of pedagogical literature, normative documents, generalization of personal professional experience, the article sets out the prerequisites and possibilities for introducing the principle of regionality into the educational process in the Republic of Kazakhstan, reveals the significance of the principle of regionality for the development of tourist and regional studies activity of pupils.*

Key words: *region, principle of regionality, regional study, tourist and regional studies activity of pupils, upbringing of patriotism.*

Постановка проблемы. Как показывают работы известных теоретиков педагогики (В.А. Сластенин, И.Ф. Хараламов, Н.Д. Хмель, Е.Н. Щуркова), патриотическое воспитание – это важнейший содержательный компонент воспитания как целенаправленного и сознательно осуществляемого педагогического процесса организации и стимулирования активной деятельности формируемой личности по овладению общественным опытом: знаниями, умениями и навыками, способами творческой деятельности, социальными и духовными отношениями. Оно подчиняется закономерностям воспитательного процесса, педагогическим принципам, в том числе принципу регионализации (Н.Д. Андреева, Л.Ф. Греханкина, П.Г. Семенов, У.А. Есназарова). В последнее время внимание ученых и

практиков привлечено к проблемам регионализации образования, разработки региональной образовательной политики.

Анализ последних исследований и публикаций. У. А. Есназарова считает, что принцип регионализма отражает существование в Казахстане районов со значительными природными, хозяйственными, социальными и этнокультурными различиями, которые связаны, в первую очередь, с историей заселения, освоением территории. Чувства и проявление регионализма устойчивы. Это одно из подтверждений концепции этногенеза Л.Н. Гумилева о том, что этнос – понятие географическое, что он всегда связан с вмещающим его ландшафтом. Черты регионализма проявляются и в культуре народа, его мировоззрении, «региональной психологии» [5].

Особое значение имеет термин «регион», который употребляется для обозначения:

- группы близлежащих стран, имеющих тесные связи и более или менее аналогичную социально-экологическую, политическую или иную структуры;
- части страны, отличающейся от других сопоставимых с ней частей совокупностью естественных и исторически сложившихся экономических, социальных, культурных особенностей;
- административно-территориальной единицы государства.

Как подчеркивает С.З. Тайбогаров, одним из важных признаков региона является его целостность, непосредственно связанная с административно-территориальным делением страны. И особенно, по его мнению, важна взаимосвязь и взаимообусловленность подсистем как структурных единиц региона. Одной из таких единиц выступает и образование, которое необходимо рассматривать как сущностную характеристику определенной территории. Это также связано с включенностью образования во все другие сферы жизнедеятельности региона, что означает:

- отказ от рассмотрения образования как отдельной отрасли, принятие региональным сообществом в качестве ведущей ценности тезиса «образование – всеобщая форма развития как личности, так и общества»;
- приобретение образованием статуса государственно-общественного, поскольку количество заказчиков на подготовку необходимых профессиональных кадров начинает активно увеличиваться;
- становление образования как саморазвивающейся системы за счет социально-закрепленного пространства для инновационной деятельности [15].

Цель статьи – на основании анализа литературных источников, нормативных документов, обобщения личного педагогического опыта изложить предпосылки и возможности внедрения принципа региональности в образовательный процесс, раскрыть значение принципа региональности для туристско-краеведческой деятельности школьников.

Изложение основного материала. Термин «регион» сравнительно новый. До 60-х годов XX века словари фиксировали лишь прилагательное «региональный» от латинского *regional* (местный, областной). Термин «регион» возник позднее и до сих пор не имеет общепризнанного определения. В словаре по физической географии «регион» трактуется как обобщенное наименование крупных единиц физико-географического районирования, и по содержанию это понятие близко к термину «район» [13]. Существует также точка зрения, согласно которой термин «регион» должен применяться только при обозначении области, края, района, но не страны в целом, поэтому в данном исследовании термины «регион», «район», «область», «край» используются как синонимы.

Понятие «принцип региональности» впервые появилось в 1989 г. Корни регионального подхода в образовании – в педагогическом наследии В. Г. Белинского, Н.А. Добролюбова, К.Д. Ушинского, Н.Г. Чернышевского, поставивших вопрос об изучении зависимости характера образования от местных (региональных) условий. В категориальном аппарате регионального подхода как специфического методологического подхода много родственных понятий (регион, регионология, регионоведение, региональная система, принципы региональности, национально-региональный компонент), используемых в литературе и на практике. Принцип региональности, нашедший свое выражение в Законе «Об образовании» и в Базисном учебном плане, является исходным положением для планирования и организации образовательной деятельности в современной средней и высшей школе Казахстана [12].

Исследование вопроса о месте регионального компонента в структуре содержания образования показало вариативность подходов. Так, Л.Ф. Греханкиной разработана типологизация моделей включения регионального содержания образования в образовательный процесс. Среди предложенных автором вариантов – обязательное включение регионального содержания в базовое путем равномерного распределения его по учебным предметам; реализация в базовых курсах повышенного уровня за счет выделения дополнительных часов; углубленное изучение регионального содержания, которое реализуется на специальных уроках или факультативах; подготовка комплексных курсов, в которых все аспекты регионального содержания находятся во взаимосвязи. Л.Ф. Греханкина считает, что региональный компонент содержания образования должен иметь программно-методическое обеспечение. Регионализацию образования она рассматривает как процесс максимального приближения образовательной сферы к реальным потребностям и учету специфики региона, его особенностей. Вся образовательная система региона должна быть направлена на максимально эффективное развитие ребенка в соответствии с его индивидуальными способностями, интересами и с учетом перспектив развития территории (рынка труда, его запросов). По ее мнению, региональный компонент способствует формированию личности выпускника

как достойного представителя региона, умелого хранителя, пользователя и создателя его социокультурных ценностей и традиций. В региональном компоненте заложены основы формирования у каждого учащегося системы знаний о своеобразии родного края, что способствует становлению личности, небезразличной к своей малой Родине – родному краю [4]. В трудах А.В. Даринского, А.П. Костюка, П.Г. Семенова определяются главные функции регионального компонента – возрождение ценностей культуры региона, воспитание у школьников активной позиции хранителя и создателя отечественной и мировой культуры.

П.Н. Николаев ставит вопрос о дифференцированном изучении регионального компонента, где дифференциация обучения выступает как важный фактор демократизации и гуманизации образования, необходимое условие разностороннего и гармоничного развития личности. Формирование активной, творческой личности, способной к гибкому изменению способов своей деятельности, возможно лишь при активном использовании краеведческого подхода в обучении. Он считает краеведческий подход совокупностью приемов, методов изучения школьного курса географии, которые способствуют:

- осуществлению дидактических принципов «от близкого – к далекому», «от известного – к неизвестному», «от простого – к сложному»;
- активизации самостоятельного мышления учащихся, более глубокому осознанию причин и следствий, географических закономерностей;
- овладению школьниками географическими знаниями, умениями, навыками;
- умению применять на практике знания об окружающей действительности, полученные на уроках;
- укреплению любви к родному краю, зарождению интереса к его социально-экономической жизни, воспитанию патриотических чувств.

П.Н. Николаев также считает, что региональный компонент должен изучаться как самостоятельный курс в 9-11 классах [9].

З.Н. Ткачева дает методические рекомендации для изучения регионального компонента, подчеркивая, что региональная часть курса географии обладает огромным мировоззренческим потенциалом, а значит, большими воспитательными возможностями, так как помогает воспитанию у школьника любви к своей стране, к своей «малой родине», уважения и толерантности в отношении других народов [16]. Такое понимание региона и регионализации связано с краеведением. Следовательно, региональный компонент – это самостоятельный курс краеведения в учебно-воспитательном процессе школы.

В учебном процессе школы краеведческий материал изучается на уроках разных учебных дисциплин и во внеклассной работе. Реализация краеведческого принципа углубляется от класса к классу с учетом возраста

учащихся и изучения новых учебных предметов, с появлением новых аспектов межпредметного характера в изучении родного края.

Известный географ А.С. Барков считает, что «объект и методы изучения географии и краеведения совпадают. Последнее можно и должно рассматривать как «малую географию», точнее, как малое страноведение» [1]. Л.С. Берг называет краеведение географией родного края. Говоря о краеведении, чаще всего понимают его именно как краеведение географическое, в задачу которого входит всестороннее, синтезированное изучение родного края. Сам термин «краеведение» означает, что изучается территория, определяемая понятием «родной край». «Край» понятие условное, и его трактовка зависит от того, кто и с какой целью его изучает [2]. В данной работе «родной край» интерпретируется как пространство, границы которого являются границами жизнедеятельности учащихся; как место, где они родились; как территорию, где прошли их детские годы и началась сознательная жизнь.

Краеведческий принцип – один из важнейших принципов при обучении географии, который содействует сближению преподавания географии с жизнью. При правильной постановке преподавания географии и с опорой на краеведческие знания в предшествующих курсах у школьников возникает возможность более углубленно познать природу на территории своей области (района) и добиться высокой осознанности и убежденности в приобретенных географических знаниях. На изучение природы родного края в базисном плане по географии отведена 1/10 часть годового учебного времени, материал дает возможность учителю минимально учитывать специфику территории родного края и его насущные проблемы [5].

Изучение родного края предлагается вести по нескольким направлениям, а именно:

- все элементы природы: геология, рельеф, богатства недр, климат, водоемы, почва, растительность, животный мир в их взаимной связи, взаимообусловленности и взаимодействиях, образующих биогеоценозы и ландшафты; естественные процессы в жизни природы, частично обусловленные человеческой деятельностью;
- культурная и духовная жизнь, творческая деятельность населения (народное искусство, фольклор, архитектура, художественные промыслы);
- экономическая жизнь, связь между природой и хозяйством, связь между отдельными сторонами хозяйства, хозяйственное строительство и т.д. [7].

Краеведение направляет школьников на активное познание родного края, его природных богатств, культуры, истории, следовательно, педагогически правильно организованная краеведческая деятельность обеспечивает комплексный подход в воспитании положительного воздействия на все сферы личности, способствует всестороннему и гармоничному развитию ученика.

Сущность школьного краеведения заключается во всестороннем изучении учащимися в учебно-воспитательных целях определенной территории своего края по разным источникам и главным образом на основе непосредственных наблюдений под руководством педагога.

В школьном краеведении выделяют программное (учебное) краеведение, его содержание и характер определяется учебной программой. Работы, связанные с учебным краеведением, проводятся в классе и вне класса, например на географической площадке или во время учебной экскурсии. В них обязательно участие школьников всего класса. Во внепрограммном краеведении школьники принимают участие на добровольных началах. Это туристические походы по своему краю, школьные экспедиции и т.д.

Учебное краеведение решает две задачи: всестороннее изучение своей местности и накопление краеведческого материала; использование этого материала в преподавании. Краеведение создает условия для лучшего восприятия природных и общественных явлений; облегчает усвоение географических понятий; устанавливает межпредметные связи; связывает теоретические знания с практическим применением.

В этом случае краеведение способствует соединению обучения и воспитания в единый процесс. Краеведческие походы и экскурсии помогают педагогу лучше узнать своих воспитанников, так как возникает непринужденное общение учителя и учащихся, благодаря которому познаются моральные качества и духовный мир школьников. Занимаясь краеведением, учащиеся развивают индивидуальные склонности и способности, формируется интерес к профессиям, идет подготовка школьников к общественно полезному труду, а педагоги знакомят учащихся с конкретными примерами преобразования природы края, школьники обычно активно включаются в работу по ее охране.

Краеведческие наблюдения приобретают практическое значение, они вызывают у школьников осознание необходимости участвовать в преобразовании родного края. Это способствует развитию навыков общественной работы. В краеведении многое выполняется коллективно, возникают общие интересы и ответственность, которые укрепляются сознанием полезности дела и реальными результатами работы. Краеведение создает условие для работы исследовательского характера. Патриотические чувства, любовь к Родине у человека прежде всего связываются с родным краем, где протекала ранняя сознательная жизнь [8].

Кроме школьного краеведения, есть «природное» краеведение – это один из путей патриотического и нравственно-эстетического воспитания школьников, так как оно помогает увидеть и оценить красоту родной природы, ощутить ее эмоциональное и нравственное воздействие. Л. Н. Толстой писал: «Неужели может среди обаятельной природы удержаться в душе человека чувство злобы, мщения или страсти истребления себе подобных? Все недоброе в сердце человека должно бы, кажется, исчезнуть в

соприкосновении с природой – этим непосредственным выражением красоты и добра» (цит. по [14]). Внеклассная работа способствует углублению знаний, развитию умений и навыков, удовлетворению и развитию интересов, способностей и обеспечению разумного отдыха школьников. В школе должны быть организованы различные формы внеклассной работы: кружки, всевозможные секции, общества и т.д.

Все знания, умения, навыки школьников, полученные в ходе изучения родного края, должны закрепляться на практике средствами регионально-краеведческого компонента, к которым относятся:

- предметное краеведение;
- прикладной курс краеведческой направленности;
- эколого-краеведческо-туристическая деятельность общества.

Основными задачами изучения регионально-краеведческого компонента являются:

- совершенствование организации обучения и воспитания учащихся;
- воспитание у школьников патриотизма, бережного отношения к природному и культурному наследию родного края;
- приобщение учащихся к краеведческой и поисково-исследовательской деятельности;
- сохранение исторической памяти.

В основе учебно-воспитательного процесса с участием регионально-краеведческого компонента лежат фундаментальные неустаревающие принципы образования и воспитания:

- гуманно-демократический;
- концептуально-методологический;
- системно-целостный (системно-интегрированный);
- творчески-развивающийся;
- личностно-ориентированный;
- созидательно-деятельностный.

Реализация данных принципов средствами регионально-краеведческого компонента обеспечивает создание системы патриотического воспитания старшеклассников в учебно-воспитательном процессе школы. Основной задачей воспитательной системы является создание единого воспитательного пространства, нацеленного на формирование критически мыслящей, способной к самореализации социальной личности, сочетающей в себя высокие нравственные качества, деловитость, творческую индивидуальность, гуманистическое отношение к миру. Достижение целей и задач в воспитании зависит от методического мастерства учителей-предметников, классных руководителей; от внедрения новых педагогических технологий.

Организация и реализация регионально-краеведческого компонента как части учебно-воспитательного процесса – это разработка новой педагогической технологии, а именно «частная или авторская методика», которая, как считает К.У. Сабиева, есть совокупность методов и средств

реализации определенного содержания обучения и воспитания в рамках одного предмета, учителя [11].

Частнопредметная педагогическая технология по регионально-краеведческому компоненту подчиняется целостному образовательному процессу в школе, включает в себя еще локальную технологию, которая решает частные дидактические и воспитательные задачи (технология отдельных видов деятельности, формирования понятий, воспитания отдельных личностных качеств, усвоения новых знаний и др.). Из выше обозначенного следует, что наша педагогическая технология связана с учебно-воспитательным процессом деятельностью учителя и ученика, ее структурой, средствами и формами.

Образовательный процесс в рамках регионального компонента необходимо рассматривать не только как средство формирования знаний и умений, но и как важнейший фактор всестороннего развития личности, исходя из того, что таково важнейшее требование дидактики, которая исследует обучение в тесном единстве с воспитанием.

Педагогическое мастерство заключается во владении педагогической технологией как системой способов, приемов, шагов, последовательность выполнения которых обеспечивает гарантированное решение задач воспитания, обучения и развития личности воспитанника.

Воспитание через краеведение – это многогранный и сложный педагогический процесс. В воспитании духовных основ патриотизма педагог должен помнить важное методологическое требование – комплексность в работе, что помогает учащимся:

- развивать наблюдательность, мышление, научную любознательность;
- повышать интеллект и культурный уровень личности;
- расширять кругозор, эрудицию;
- приобщаться к творческой деятельности;
- психологически готовиться к самостоятельной жизни и труду;
- повышать нравственность;
- воспитывать в себе любовь к родному краю, а через него – к родине [7].

Не вызывает возражений мнение многих ученых-педагогов о том, что старшеклассников нужно привлекать к доступным для них видам краеведческой деятельности, включающим:

- изучение краеведческой литературы, в которой рассматривается география и история края;
- сбор статистических данных, содержащих сведения о населении и хозяйстве района за прошедший год и, для сравнения, данные за предыдущие годы;
- изучение архивных документов, памятников истории культуры или природы;
- проведение школьных экскурсий, экспедиций, походов и др.;

- обработку, систематизацию и оформление краеведческих материалов, устройство выставок, пополнение фондов или организацию школьного краеведческого музея (уголка) [3].

Регионально-краеведческий компонент в учебно-воспитательном процессе имеет реальную возможность формирования сознания и поведения учащихся в их единстве, формирования нравственных убеждений в их высшем выражении – единстве интеллекта, эмоций и чувств, поведения и деятельности.

Эколого-краеведческо-туристическая деятельность вводит школьников в социальную среду (макросреду), знакомит с ней, чем значительно ускоряет процесс воспитания. В походах, экспедициях ярко раскрывается нравственный аспект личности школьника. Здесь проходят проверку и закалку такие важные морально-волевые качества, как честность, скромность, организованность, дисциплина, смелость, решительность, отзывчивость, доброта, принципиальность, дружба, товарищество, ответственность, аккуратность, трудолюбие и т.д. Например, в походе учащиеся находятся в таких условиях, когда каждый оказывает помощь своему товарищу и одновременно принимает помощь от него. Выполняя эту деятельность у всех на виду, каждый участник несет за нее полную ответственность перед своими товарищами, коллективом. Здесь удовлетворение личной потребности сливается с выполнением общественной обязанности. Все это делается добровольно, под влиянием внутренней потребности действовать сообща, в условиях простора для инициативы и самостоятельности. Дисциплина в походе – это сознательное и активное стремление каждого участника выполнить свой долг перед коллективом [10].

Учебное краеведение формирует нравственные представления, понятия, убеждения, а внеклассное – служит основой для их закрепления в поступках, поведении. Изучая родной край, школьники наблюдают позитивные и негативные явления в природе, обществе. Негативные явления в природе связаны с хозяйственной деятельностью человека. Вовлечение школьников в посильную природоохранную деятельность формирует активную гражданскую позицию. Общественно-полезная, трудовая, учебно-познавательная деятельность школьников занимает ведущее положение в патриотическом, трудовом, нравственном, эстетическом, физическом и других видах воспитания.

Как отмечает известный педагог П. В. Иванов, школьное краеведение можно определить как доступное и посильное для учащихся, всестороннее и многообразное по форме и методам познание родного края: его природы, трудовой и общественной жизни, экономики и культуры, его прошлого и перспектив развития, осуществляемое в процессе учебной и внеклассной работы, в связи с задачами общего и трудового воспитания и общественно полезной работы школьников при активном участии учителей. Туризм в большей степени способствует познавательному и исследовательскому краеведению, а краеведение обращается к туризму как одной из весьма

популярных и педагогически ценных форм. Между краеведением и туризмом – полный практический контакт и единство целей; в условиях местного края туристы часто становятся краеведами, а краеведы – туристами [6]. Активизация восприятия достигается за счет зримости, «жизненности» объекта. Так происходит конкретизация знаний, усвоенных в школе, обогащение новыми знаниями и закрепление их в практической деятельности.

Выводы. Таким образом, вся организация регионально-краеведческого компонента как средства патриотического воспитания определяется ее методологическими основами, важнейшими из которых являются положения теории о социальной среде – определяющем факторе в развитии личности, о роли в развитии индивида важнейших человеческих потребностей. Исследованиями ученых-педагогов, психологов, учителей-практиков доказано, что педагогическая ценность туристско-краеведческой деятельности в значительной степени определяется возможностью использования ее как мощного воспитательного средства, эффективного инструментария изучения школьников, диагностики их отклонений в нравственном развитии, средств познания детьми друг друга. Изучение особенностей школьников в походе, экспедиции, на экскурсии позволяет выбрать оптимальные средства и условия воспитания, определить необходимый комплекс педагогических воздействий на личность ребенка, сделать процесс воспитания управляемым.

Список использованных источников:

1. Барков А. С. *Вопросы методики и истории географии*. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1961. – С. 80.
2. Берг Л. С. *Предмет и задачи краеведения // Как изучать свой край*. – Л., 1925.
3. Горбова М. А. *Патриотическое воспитание средствами краеведения*. – М.: Глобус, 2007. - С. 208-214.
4. Греханкина Л. Ф. *Региональный компонент содержания образования и место его изучения в школах Московской области // География в школе*. – 2007. – № 6. – С. 51.
5. Есназарова У. А. *Разработка учебно-методического комплекса по курсу «География Республики Казахстан»*. – Алматы, 2004. – С.7-11, 47-68, 69-89.
6. Иванов П. В. *Педагогические основы школьного краеведения*. – Петрозаводск, 1966.
7. Имангулова Т. В. *Краеведение в школе – эффективное средство формирования казахстанского патриотизма // Материалы Республиканской научно-практической конференции «Совершенствование профессиональной подготовки педагогических кадров в условиях модернизации современного образования»*. – Костанай, 2008. – С. 414-418.

8. Имангулова Т. В., Безгина Т. А. Поиск и изучение краеведческого материала как способ познания родного края // *География в школах и вузах Казахстана*. – 2007. – № 1. – С.16-18.
9. Николаев П. Н. Дифференцированное изучение регионального курса географии // *География в школе*. – 2007. – № 8. – С.80.
10. Остапец А. А. Педагогика туристско-краеведческой работы в школе. – М.: Педагогика, 1985. – С. 27-28,33,43-47,51-61,63-69.
11. Сабиева К. У. Технологический подход как основа современной образовательной парадигмы // *Педагогический вестник СКО*. – 2007. – № 1. – С. 9-12.
12. Салыкжанов Р. Патриотическое воспитание студентов: опыт и проблемы // *Саясат*. – 2007. – № 8. – С. 35-36.
13. Соловьев А. И., Карпов Г. В. *Словарь-справочник по физической географии*. – М.: Просвещение, 1983. – С.168.
14. Степов П. Школьный туризм как средство воспитания // *Народное образование*. – 2007. – № 3.
15. Тайбогаров С. З. *Региональное профессиональное образование (управление в рынке)*. – Усть-Каменогорск, 2003. – 120 с.
16. Ткачева З. Н. Методические рекомендации изучения регионов России // *География в школе*. – 2008. – № 1, 2. – С.31-35.

УДК 796.5

Константинов Юрий

*Международная академия детско-юношеского туризма и краеведения им.
А.А. Остапца-Свешникова*

История развития туристско-краеведческой деятельности (детского туризма) в системе дополнительного (внешкольного) образования детей

В статье представлен исторический анализ развития туристско-краеведческой деятельности в системе дополнительного (внешкольного) образования детей, начиная с 19 века.

Ключевые слова: *дополнительное (внешкольное) образование детей; туристско-краеведческая деятельность; детский туризм; история развития детского туризма.*

Константинов Ю. *Історія розвитку туристсько-краєзнавчої діяльності (дитячого туризму) в системі додаткової (позашкільної) освіти дітей. У статті представлений історичний аналіз розвитку туристсько-краєзнавчої діяльності в системі додаткової (позашкільної) освіти дітей, починаючи з 19 століття.*

Ключові слова: *додаткова (позашкільна) освіта дітей; туристсько-краєзнавча діяльність; дитячий туризм; історія розвитку дитячого туризму.*

Konstantinov Yu. History of Development of Tourism and Local Lore Activities (Children's Tourism) in the System of Supplementary (Out-of-School) Education for Children. *The article presents a historical analysis of development of tourism and local lore activities in the system of supplementary (out-of-school) education for children, from the 19 th.*

Key words: *supplementary (out-of-school) education of children, tourism and local lore activity, children's tourism, history of development of children's tourism.*

Детский туризм в дореволюционный период. В России детский туризм возник в середине 19 века и носил характер образовательных экскурсий, прогулок, тесно связанных с изучением родного края. Мысль об использовании прогулок и экскурсий в народном образовании России, как средства обучения и воспитания учеников, медленно, трудно проникала в педагогическое сознание российского общества. Первые шаги по школьному краеведению, как общественная инициатива, посвящаемая изучению своего родного края, были предприняты отдельными прогрессивными, передовыми педагогами. В педагогической науке первое слово о школьном краеведении было сказано К.Д. Ушинским, который видел в таких путешествиях пользу от общения учеников с миром живой природы. Но прогулки на природу (термин «туризм» тогда не употреблялся) с учащимися не получили повсеместного распространения.

В конце 19 века в России складывается большая группа педагогов-ученых, которые считали, что в школах непременно должна быть поставлена работа по изучению учащимися местного края, на теоретическом уровне разрабатывали, а главное – ввели в практику школьной жизни новейшую методику преподавания естественнонаучных дисциплин через экскурсионную деятельность: Б. Райков, Н. Соколов, В. Герд, И. Гревс, А. Закс, Д. Кайгородов, П. Каптерев, В. Половцев и другие.

Педагог Д. Семёнов считал, что в начальной школе детям нужно дать знания о своём родном крае, деревне, селе, а в средней школе – расширить это до масштаба губернии, края. Он впервые создал краеведческий курс «Отчизноведение» (1864 г.).

В 1890-х гг. естественнонаучные экскурсии получают признание во многих учебных заведениях Российской империи. С 1901 г. регулярные занятия по естествознанию средствами экскурсий проводились в конце первой ступени обычных школ, в двухлетних школах, иногда и в одногодичных, в церковноприходских школах, в мужских и женских епархиальных училищах, в торговых учебных заведениях.

Вопросам организации экскурсий среди учащихся были посвящены статьи в журналах и педагогических изданиях, книгах.

Об издании особого распоряжения Министерства просвещения об оплате учителям за проведение экскурсий, включенным в учебный процесс, а также за проведения экскурсий во внеурочное время говорится в предисловии

к книге «Образовательные прогулки по России» 1894–1902 г. (издание Санкт-Петербург 1903 г.).

«Важное значение образовательных экскурсий учащихся признано в последнее время и нашим Министерством народного просвещения. Вопрос о правильной постановке и устройстве ученических поездок был подвергнут внимательному рассмотрению ... экскурсии включены в число необязательных занятий во время каникул и даже уделено несколько дней из учебного времени, посвящая эти дни экскурсиям в окрестностях города, осмотрам музеев, выставок и тому подобным разумным развлечениям.

...На практические занятия, в том числе и на экскурсии, с прошлого года ассигновывается в каждое заведение определенная сумма в размере 2 рублей на каждого воспитанника в год, и выдаются от казны прогоны и суточные деньги лицам, сопровождающим воспитанников в дальние поездки».

Определенную роль в развитии ученических экскурсий сыграло также введение в 1902 г. специального тарифа № 6900 на проезд учащихся, отправляющихся в образовательные экскурсии. На всех железных дорогах для групп экскурсантов устанавливался удешевленный проезд в вагонах третьего класса, а воспитанникам низших учебных заведений при поездках на расстояние до 50 км предоставлялся бесплатный проезд. Условия этого специального тарифа для учащихся, совершающих групповые экскурсии, несколько менялись, но он сохранился в общих чертах вплоть до 1917 г.

Расширению экскурсионной деятельности способствовал циркуляр Министра народного просвещения от 1910 г., которым отменялись летние каникулярные работы учеников, а взамен их рекомендовалось начальникам учебных заведений организовывать в период каникул для учащихся оздоровительные прогулки и путешествия. Для дальних экскурсий рекомендовалось выделить по несколько полных учебных дней в течение года.

После 1910 г. на развитие экскурсионного дела среди учащихся обратили внимание уездные и губернские земства, начавшие выделять некоторые средства для экскурсий. В их сметах даже появилась особая графа – «Ученические экскурсии». Среди уездных земств выделялось своим отношением к экскурсиям для учащихся Ростовское Ярославской губернии, из года в год увеличивавшее ассигнования на экскурсионную работу. К 1914 г. Ростовское уездное земство организовывало экскурсии почти в половине школ уезда.

В начале 20 века некоторыми передовыми педагогами стали организовываться дальние самостоятельные экскурсии – путешествия, которые носили характер многодневных туристских походов или экспедиций. Сохранились сведения о путешествии летом 1911 года группы реального училища г. Ярославля. Путешествие это даже для нашего времени является удивительным: учащиеся прошли пешком более 1100 верст от Ярославля до Киева за 87 дней. На ночлег останавливались в школах, училищах, на почтовых станциях, в трактирах, частных домах и в палатках. Маршрут

проходил по большим дорогам, связывающим крупные города. Выйдя из Ярославля, ребята прошли Москву, Смоленскую и Могилевскую губернии, Гомель, Чернигов и, наконец, завершили маршрут в Киеве. Некоторые переходы были весьма протяженными – до 40 верст в день. В течение всей экскурсии учащиеся выполняли различные задания.

Среди экскурсионных журналов ведущим к середине 1910–х гг. становится «Русский экскурсант», издававшийся членами Ярославской экскурсионной комиссии, основанной Ярославским педагогическим обществом.

Можно констатировать, что в Российской империи к началу XX века начала складываться система краеведо-туристской работы, подчиненной задачам получения новых познаний и конкретизации теоретических основ в процессе экскурсионной деятельности, с которыми соотносился и учебный процесс. Теоретическое обоснование и методика проведения естественно-научных экскурсий разрабатываются ведущими учеными-педагогами, они пользуются организационной и финансовой поддержкой Министерства Народного Просвещения, вследствие чего экскурсии получают распространение среди различных учебных заведений.

Таким образом, еще до революции мысль о том, чтобы «впустить» в школу туризм в качестве «подсобного рабочего», помогающего учителю в воспитании и обучении школьников – эта мысль уже достаточно глубоко внедрилась в официальную педагогическую идеологию. Но полностью реализоваться она не могла: тот же В. Вахтеров в своей книге с сожалением констатирует, что «... прогулки со школьниками не получили у нас широкого распространения...».

Родители, образовательные учреждения, местные органы власти оказывали помощь в развитии ученических экскурсий, но говорить о создании государственной системы этого нового явления еще нельзя, хотя было сделано немало.

Период становления государственной системы детского туризма (1918-1940 гг.). В целях реализации задач по наглядному обучению, организации экскурсий, урегулирования приема школьников и помощи им, Народный Комиссариат Просвещения РСФСР по предложению Н. Крупской в августе 1918 года организовал в Москве Центральное бюро школьных экскурсий. Таким образом, было положено начало создания государственной системы детско-юношеского туризма. В окрестностях Петрограда в мае 1919 года было организовано шесть экскурсионных станций. Создаваемые учреждения стали называть станциями, имея в виду место, где учащиеся делали остановку во время своих путешествий. Уже в первые мирные годы Советской власти кроме непродолжительных по времени массовых оздоровительных туристских походов начинают практиковаться достаточно сложные групповые многодневные походы, воспитывающие у участников стремление к познанию истории и природных богатств родного края, общению с представителями различных наций и народностей. Во время таких походов решались важные для того времени

государственные задачи В условиях, когда средства массовой информации трудящихся были развиты слабо, а уровень грамотности населения невысок, это считалось особенно необходимым. Нарком просвещения А. Луначарский, оценивая значение школьного туризма, подчеркивал, что советская школа должна вносить определенный вклад во «всенародное научное обследование нашей страны».

Туристско-экскурсионная работа среди детей и подростков в практике многих советских педагогов того времени занимала значительное место. Интересен опыт А. Макаренко, который широко применял коллективные многодневные походы-путешествия в целях воспитания. Новая традиция была еще одной «завтрашней радостью» колонистов, которую выдающийся педагог использовал как стимул, «подарок» коллективу за успехи учебного и трудового года. Ежегодные летние походы стали важным и необходимым звеном учебно-воспитательного процесса и рассматривались как «перспективная точка впереди». Своим опытом туристской работы А. Макаренко доказал, что в каникулярный период «нет лучше метода развития и образования молодежи, как летние походы». Но, к сожалению, такие коллективы были единичны, в стране еще не сложилась единая система методической службы помощи школам, отсутствовала подготовка специальных кадров.

В сентябре 1931 г. Президиум Центрального бюро детских организаций ЦК ВЛКСМ обсудил вопрос о состоянии и задачах экскурсионно-туристской работы среди детей. Главной базой для развертывания экскурсионно-туристской работы признавался пионеротряд и школа, а основной формой работы – местные экскурсии с включением туристских элементов, а также дальние экскурсии на новостройки, в национальные области и пролетарские центры.

Коллегия Наркомпроса РСФСР в 1932 г. рассмотрела вопрос о состоянии экскурсионно-туристской работы с детьми и приняла постановление, в котором отмечалось, что эта деятельность является одним из наиболее актуальных и необходимых приемов в деле максимального повышения качества работы школы, общеобразовательной и политехнической подготовки детей. Ставилась задача каждой школе, в соответствии с программами, включить в учебный план и расписание школы минимум проведения местных экскурсий.

В 1934 г. Наркомпрос РСФСР и ЦК ВЛКСМ путем слияния двух всероссийских внешкольных учреждений создают Центральную детскую экскурсионно-туристскую станцию (ЦДЭТС), наделяя ее организационно-методическими функциями не только в РСФСР, но и во всех других республиках. Вскоре в областях и краях начинают создаваться республиканские, краевые и областные ДЭТС. В 1936 году в Москве открывается городская станция – МосгорДЭТС, а к 1941 году только в Российской Федерации насчитывалось 54 ДЭТС.

В 1940 году Академия наук СССР обратилась к школьникам Советского Союза с призывом взяться за изучение малых рек, а ЦДЭТС были объявлены два всероссийских похода: по историческим местам Гражданской войны и по малым рекам.

В приказе Наркомпроса РСФСР «О детском туризме» 1940 года предлагалось: «Организовать в каждой средней школе кружок юных туристов, выделить из числа учителей в каждой средней школе ответственного организатора туристской работы с учащимися». Это был первый официальный документ, обязывавший школы и учителей включать туризм в педагогические средства воспитания.

В декабре 1940 г. Коллегия Наркомпроса вынесла решение о проведении в 1941 г. Всероссийской туристской экспедиции пионеров и школьников по изучению своего края, вменив в обязанность всем школам и отделам народного образования подготовить группы ее участников. Идея экспедиции была поддержана Академией наук, научными и хозяйственными организациями. В экспедиционных отрядах объединились около двух миллионов школьников.

Дальнейшему развитию детского туризма помешала Великая Отечественная война 1941-45 гг.

Список использованных источников:

1. *Константинов Ю.С. Туристско-краеведческая деятельность в системе дополнительного образования детей: монография. – М.: ЦДЮТК МО РФ, 2001.*
2. *Константинов Ю.С. Из истории детского туризма в России (1918 – 2008 гг.): уч.метод. пособие. – М.: ФЦДЮТК, 2008.*
3. *Константинов Ю.С. Теория и практика спортивно-оздоровительного туризма: учеб. пособие по дисциплине специализации специальности «Менеджмент организации».- М.: Советский спорт, 2009.- 392 с. (Профессиональное туристское образование).*
4. *Константинов Ю.С. История отечественного детского туризма (1918 – 2018 гг.): монография. – М.: МАДЮТК ФЦДЮТК, 2018.*

СЕКЦІЯ 2

Географія туризму та рекреації

УДК 338.48

Смирнов Ігор, Любіцева Ольга

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Забута столиця Соборної України та її туристичний потенціал у сучасних умовах

У статті висвітлено туристичний потенціал та напрямки його використання стосовно Кам'янецької доби Директорії УНР (1919-1920 рр.), коли м.Кам'янець-Подільський виконувало функцію столиці Соборної України. Тут працювали Директорія УНР та її голова, Головний Отаман С.Петлюра, Диктатура ЗУНР та диктатор Є.Петрушевич уряд та міністерства УНР та ЗУНР, Генеральний штаб Дієвої Армії УНР та Начальна команда Української Галицької Армії, Народний університет, театр, друкувалися 16 газет та журналів, приймалися закони УНР, постанови та відозви Директорії, накази по Дієвій Армії УНР тощо. З Кам'янецькою добою Директорії УНР пов'язаний важливий період Українських національно-визвольних змагань та творення державності України. Однак наявний туристично-ресурсний потенціал, пов'язаний з столичним статусом м.Кам'яця-Подільського, який тимчасово був столицею Соборної Української Держави у 1919-1920 рр. на цей час використовується поки що недостатньо.

Ключові слова: *Соборна Українська Держава, УНР, ЗУНР, Кам'янець-Подільський, столиця, туристичний потенціал, екскурсійні маршрути, військово-історичні фестивалі.*

Smyrnov I., Lubicewa O. Zapomniana stolica Sobornej Ukrainy i jej potencjal turystyczny w warunkach nowoczesnych. *W artykule podkreślono potencjal turystyczny i kierunki jego wykorzystania w odniesieniu do Ery Kamienieckiej Dyrektoriatu URL (1919–1920), kiedy Kamieniec Podolski pełnił funkcję stolicy Sobornej Ukrainy. Pracowali tutaj Dyrektoriat URL i jego przewodniczący, Naczelny Wodz S. Petliura, dyktatura ZUNR i dyktator E. Petrushevych, rząd i ministerstwa URL i ZURL, Sztab Generalny Ukrainskiej Armii URL oraz Comenda Naczelna Ukrainskiej Galicyjskiej Armii, Uniwersytet Narodowy, teatr, drukowano 16 gazet i magazynow, byly przymowani państwowe akta UPR, uchwały i apelie, zarządzenia stosownie Wojska UPR itp. Z era Kamieniecka Dyrektoriatu URL związany jest ważny okres Ukrainskiej Narodowej Wojny Wyzwoleńczej i tworzenie państwowości Ukrainy. Jednak istniejący potencjal turystyczny i zasobowy związany ze statusem stolicznym Kamienca Podolskiego, który w latach 1919–1920 był tymczasową stolicą Ukrainskiego Państwa Sobornego, jest obecnie wykorzystany niedostatnio.*

Słowa kluczowe: *Українське Паństwo Soborne, URL, ZURL, Kamieniec Podolski, stolica, potencjal turystyczny, trasy wycieczkowe, festiwale wojskowo-historyczne.*

Smyrnov I., Lubitseva O. Forgotten capital of the United Ukrainian State and it's tourism potential in modern conditions. *The article highlights the tourist potential and directions of its use in relation to the Kamyanets era of the UPR Directoriat (1919-1920), when Kamianets-Podilsky served as the capital of the United Ukrainian State . The UPR Directoriat and its chairman, Chief Commander S. Petliura, the WUPR Dictatorship and the dictator Ye.Petrushevych, the government and the ministries of the UPR and WUPR, the General Staff of the Ukrainian Army of the UPR and the Leadership of the Ukrainian Galician Army, the National University, theater worked here , the laws of the UPR, resolutions and appeals of the Directoriat, orders on the Active Army of the UPR, etc. were adopted here. The Kamyanets era of the UPR Directoriat is connected with an important period of Ukrainian national liberation competitions and creation of the statehood of Ukraine. However, the existing tourist and resource potential related to the metropolitan status of Kamianets-Podilskyi, which was temporarily the capital of the Soborna (United) Ukrainian State in 1919-1920, is currently underutilized.*

Keywords: *Soborna (United) Ukrainian State, UPR, WUPR, Kamianets-Podilskyi, capital, tourist potential, excursion routes, military-historical festivals.*

Постановка проблеми. Кам'янець-Подільський, який згадується першим серед туристичних див України, відомий широкому загалу українських та іноземних туристів передусім своєю історичною фортецею XV –XVIII ст. польсько-турецького походження (правильніше – замком, тому що за середньовіччя неприступну фортецю являло собою усе місто) [9,418-420]. Але туристичний потенціал міста цим далеко не вичерпується, оскільки Українські визвольні змагання 1917 – 1920 рр. надали йому можливість стати на досить тривалий час (біля 1 року) столицею УНР та ЗУНР (Соборної України)з повноцінним виконанням столичних функцій та наявністю усіх відповідних структур. Практично усі будівлі, де вони знаходились, збереглися в місті до нашого часу і мають пряме відношення до діяльності найбільш відомих очільників Директорії УНР, в першу чергу, до Голови Директорії і Головного Отамана Армії УНР Симона Петлюри. Усі ці факти повинні відбитися на іміджі та розвитку туристичних потоків та брендів цієї дестинації, тим більше, що у світовій практиці (США, Китай) туристичні бренди іноді створюються штучно, міста змінюють назви відповідно до туристичного попиту [10]. У Кам'янці-Подільському нічого придумувати та змінювати не треба – його доба, як столиці УНР та ЗУНР (тобто Соборної України), залишила по собі як документну, так і матеріально-архітектурну спадщину. Не використати її для урізноманітнення туристичної пропозиції міста у напрямку пріоритетного розвитку національно- та військово-патріотичного туризму в сучасних умовах незалежної України просто не можна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження джерельної бази статті показало, що публікацій чимало, але вони переважно мають історичну спрямованість – без прив'язки до туризму. Можна послатися, в першу чергу, на інтернет-джерела [1;2;3;4], а також на путівник «Кам'янець – остання столиця УНР» [5], книгу Я. Тинченка «1919. Дієва армія УНР, листопад 1918- листопад 1919 р.» [6], польські [7;8] та інші джерела [9;10].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Як зазначалося, лівова частка публікацій з теми статті має в основному історичний характер без прив'язки до туристичного використання цього воістину унікального потенціалу. Отже, є на часі розробити основні напрямки і підходи до застосування в туризмі такого унікального ресурсу, як столичний статус Кам'янця-Подільського під час функціонування Директорії УНР та Диктатури ЗУНР у 1919 -1920 рр. під час Українських національно-визвольних змагань.

Мета статті. Головною метою роботи є розкрити особливості функціонування Кам'янця-Подільського, як повноцінної столиці Української Соборної Держави за часів Директорії УНР, з характеристикою відповідних туристичних ресурсів, запропонувати розширити перелік екскурсій та поглибити їхній зміст, більше орієнтувати на туризм військово-історичний фестиваль «Остання столиця», на базі якого можна провести загальноміський кількадекний захід «Дні УНР у Кам'янці» тощо.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, УНР була створена 7 листопада 1917 р. у Києві. Державний переворот 29 квітня 1918 р. змішав усі карти: в Київ вступили німецькі війська, Павла Скоропадського обрано Гетьманом України. Факт зі шкільного підручника історії: 14 грудня 1918 р. на зміну Гетьманату прийшла Директорія УНР, якій судилося протриматися до кінця листопада 1920 р. Уряд УНР був змушений відступити з Києва. Далі керівництво Директорії та уряд УНР змінювали своє місцеперебування в залежності від того, як складалися воєнні обставини. За період існування УНР Республіка мала чимало столиць – Київ, Житомир, Вінницю, Рівне, Кам'янець-Подільський і, навіть, такі провінційні на той час міста, як Сарни, Проскурів, Станіслав (табл.1). Столиці УНР – це міста, у яких упродовж певних часових проміжків у 1917 - 1918 рр. містились державні органи та центральний апарат Української Народної Республіки – керівництво Центральної Ради, Генеральний Секретаріат УНР, військові відомства, міністерства та Генеральний штаб Армії Української Народної Республіки, а протягом 1919 – 1921 рр. – Директорія УНР або вище колективне політичне керівництво Республіки. Ворожа приказка «У вагоні Директорія, під вагоном територія», звісно, існуючу на той час ситуацію значно перебільшувала. Так, найбільша тривалість перебування керівництва УНР, як видно з табл.1, характерна для Кам'янця-Подільського, який мав столичний статус із короткотерміновими перервами, пов'язаними з бойовими діями, з 11 березня 1919 р. до кінця листопада 1920 р., тобто сумарно понад 1,5 року, коли у місті знаходилась більшість державних та урядових структур УНР. Місто

мало важливе стратегічне значення і українська влада зробила все, щоб закріпитися тут всерйоз і надовго. «Тихий Кам'янець дуже пожвавився і наповнився людьми, всі приміщення в місті переповнилися» - писав колишній міністр закордонних справ Української держави, а на той час приват-доцент місцевого університету Дмитро Дорошенко [1]. Ще в кінці лютого 1919 р. в Кам'янець прибуло Міністерство народної освіти УНР, а 11 березня того ж року долучилися й інші міністерства. На початку червня 1919 р. до Кам'янця-Подільського переносять столицю УНР. Місто пробуло в цьому статусі біля 1,5 року з нецілих 3 років існування УНР, тобто більше, ніж усі інші «столиці». Тут розміщувалася Директорія УНР на чолі з Головним Отаманом Симоном Петлюрою (1919-1920 рр.) та Диктатором ЗУНР Євгеном Петрушевичем (1919 р.), Командування Дієвої армії УНР та Начальна Команда УГА. Кам'янець став пристанищем для державних установ УНР та української інтелігенції. Тут працювали уряд і міністерства, друкувалася національна валюта – гривні УНР, приймалися іноземні делегації.

Табл. 1.

Список столиць Української Народної Республіки (за [1] з додатками автора)

№	Міста – столиці УНР	Часові рамки перебування у статусі столиці УНР	Тривалість перебування у статусі столиці УНР
1	Київ	20 листопада 1917 р. - 8 лютого 1918 р.	2 міс. 18 днів
		9 березня 1918 р. - 29 квітня 1918 р.	20 днів
		14 грудня 1918 р. - 5 лютого 1919 р.	1 міс. 20 днів
2	Житомир	8 лютого 1918 р. - 14 лютого 1918 р.	7 днів
		24 лютого 1918 р. - 9 березня 1918 р.	18 днів
3	Сарни	14 лютого 1918 р. - 24 лютого 1918 р.	10 днів
4	Вінниця	5 лютого 1919 р. - 6 березня 1919 р.	1 міс.
		9 травня 1920 р. - 9 червня 1920 р.	1 міс.
5	Прискурів (нині м. Хмельницький)	8-10 березня 1919 р. - 28-29 березня 1919 р.	3 тижні
		17-20 листопада 1919 р.	4 дня
		15 - 21 червня 1920 р.	1 тиждень
6	Кам'янець-Подільський	11-28 березня 1919 р.	2,5 тижні
		14 червня - 16 листопада 1919 р.	5 місяць
		21 червня - 9 листопада 1920 р.	2,5 тижні
		Вересень - листопад 1920 р.	3 місяці
7	Рівне	31 березня - 5 травня 1919 р.	прибл. 1 міс.
8	Станіслав (нині м. Івано-Франківськ)	Квітень - травень 1919 р.	прибл. 2 міс.
9	Тарнів (в екзилі) (Польща)	Кінець 1920 - 1922 рр.	Понад 2 роки

Військові залюбки ходили на вистави столичного театру Садовського (театр теж переїхав до Кам'янця), про які потім із ностальгією згадували в

окопах. 22 жовтня 1919 р. відкрився Кам'янець-Подільський народний університет, навчання в якому велося українською мовою, а українська мова, історія та література були обов'язковими предметами на всіх факультетах. Одним із перших студентів університету став побратим В. Сосюри по письменницькому цеху П. Губенко, відомий нам, як Остап Вишня. Тут виконувалися пісні української революції на слова великих українських поетів Олександра Олеся, Спиридона Черкасенка, Бориса Грінченка, Христі Алчевської, Богдана Лепкого, Осипа Маковея, Марка Кропивницького, Володимира Самійленка – і на музику видатних українських композиторів, які творили добу українського відродження: Кирила Стеценка, Миколи Лисенка, Дениса Січинського, Якова Степового, Михайла Гайворонського, Миколи Леонтовича, Павла Синиці. Шкода, що цей пласт української культури нині майже не відомий. Деякі з цих творів були написані саме у Кам'янці, коли він був столицею УНР. Так, на слова С. Черкасенка К. Стеценко тут написав «Гайдамаків». Також тут писав свої химерні вірші про Кам'янець С. Черкасенко, творили В. Самійленко і Л. Старицька-Черняхівська. 11 липня 1919 р. відбувся Кам'янецький ярмарок, у міському театрі, крім театру Садовського виступали оперна діва Марія Шекун-Коломийченко, хор Кирила Стеценка, у місті працювали читальня «Провіти», кінотеатри, йшов набір до Народної консерваторії, був заснований «Союз українок».

10 червня 1919 р. до міста прибув Голова Директорії УНР С. Петлюра, а 25 червня роботу у Кам'янці розпочали усі міністерства УНР. 5 липня цього ж року у місті пройшли перемовини С. Петлюри та Є. Петрушевича. Стосунки між наддніпрянським та галицьким проводами були досить напруженими, але 15 липня 1919 р. вдалося досягти домовленості про злиття Української Галицької Армії (УГА) та Армії УНР. 31 серпня 1919 р. у Кам'янці відбувся масштабний парад на честь захоплення військами УНР Києва. 25 вересня Директорія УНР та Диктатура ЗУНР оголосили війну білим військам А. Денікіна, а 14 жовтня 1919 р. у Кам'янці пройшло Свято урочистої присяги Директорії, уряду, урядовців і війська на вірність Самостійній Українській Народній Республіці та військовий парад, на якому були присутні представники польської та румунської місії. 7 листопада того ж року більшовики розпочали третій похід на Україну зі сходу і з півночі. Цього ж дня до Кам'янця надійшла звістка про перехід УГА на бік Денікіна. 15 листопада 1919 р. відбулося останнє засідання Директорії й уряду УНР перед від'їздом з міста. В ніч з 16 на 17 листопада Кам'янець зайняли польські війська, але у місті залишився головноуповноважений від уряду УНР для зносин з польською стороною ректор Кам'янець-Подільського університету І. Огієнко, а Кам'янець упродовж зими й весни 1920 р., хоча і був формально окупований поляками, залишався по суті нейтральним містом, навколо якого стояли чотири армії: польська, денікінська, більшовицька й румунська. Ця унікальна ситуація, названа в історичній літературі «чотирикутником смерті», дозволила напівлегально залишитися в місті 1-му

Рекрутському полку і зберегти українську владу. На базі цього полку навесні 1920 р. з вояків Армії УНР та УГА був сформований підрозділ, що увійшов до Залізної дивізії, як Перша стрілецька бригада. У місті перебували прем'єр УНР І. Мазепа, І. Огієнко та кілька членів уряду УНР. 14 лютого 1920 р. відбулося засідання уряду, на якому ухвалено «Тимчасовий закон про державний устрій і порядок законодавства УНР». 1 травня 1920 р. у Кам'янці С. Петлюра приймав міністрів та делегації від партій і студентів. Невдовзі тут був знову весь уряд і міністерства УНР, але не надовго – 9 липня вони виїхали до Станіслава та повернулися 30 вересня, оскільки 19 вересня українські війська знову зайняли Кам'янець. 30 вересня 1920 р. до столиці Поділля востаннє навідався С. Петлюра, а 14 жовтня прибули й інші члени Директорії. 14 листопада 1920 р. Директорія УНР назавжди залишила Кам'янець.

Сьогодні про перебування Директорії УНР у Кам'янець-Подільському свідчать досить багато об'єктів. Це, наприклад, особняк Осавулової, де знаходилась резиденція С.Петлюри, а зараз розміщується дитячий тубдиспансер; будинок колишньої міської управи, де у 1919 р. розміщувалося Міністерство охорони здоров'я УНР, а нині розташований коледж будівництва, архітектури та дизайну; Південно-Російський банк, відданий владою УНР під Головне казначейство України – тепер тут коледж культури і мистецтв. При переїзді уряду УНР до Кам'янця деяким відомствам виділили окремі будівлі, інші продовжували тулитися у вагонах на залізничній станції – будинок вокзалу теж зберігся, хоча і перебудований. Десь тут стояв штабний бронепоезд із паровозом серії «О»: для Голови Директорії була підготовлена ще одна резиденція в губернаторському палаці (не зберігся), та С. Петлюра все-таки волів мати свій вагон із просторим кабінетом, де і проводив основні наради. Вагон був дуже комфортним і затишним, оскільки ним ще донедавна їздив начальник Південно-Західної залізниці і на ньому ще не встигли поблякнути місця під відбитими двоголовими орлами Романових. Після Петлюри ним їздив польський маршал Пілсудський. Поруч, на запасних шляхах стояло ще кілька вагонів і деякі міністерства УНР діяли просто в них. В одному з будинків комплексу колишнього францисканського монастиря проживав глава ЗУНР Є.Петрушевич – сьогодні у цій будівлі канцелярія Кам'янець-Подільської єпархії. У нинішньому корпусі історичного факультету університету в 1919 р. квартирувало Міністерство народного господарства і засідала Рада Міністрів УНР.

І цими об'єктами перелік пам'яток з часів УНР у Кам'янці далеко не вичерпується. До першої споруди, котра пам'ятає столичні часи Кам'янця, від вокзалу доведеться прогулятися з чотири квартали. Це на вул. Пушкінській, напроти стадіону – солідна триповерхова будівля з невеликим куполом, колишня губернська, а зараз міська лікарня (роки будівництва 1864-1872). 1916 р. тут працював хірургом Михайло Булгаков, а у 1919 р. лікували воїнів УНР та ЗУНР, хворих на тиф. Кварталом нижче, на перетині вул. Шевченка і Пушкінської, знаходиться міський будинок культури, колишній Пушкінський

дім (1899-1901), розташований під кутом до вулиць. У 1918 р. сюди після пожежі театру у Старому місті перенесли всі вистави та культурні події. Верхівка Директорії була тут на спектаклях. Письменник Євген Маланюк згадував, як влітку 1919 р. він, молоденький ад'ютант начальника Генерального штабу Армії УНР Василя Тютюнника, зустрів у Кам'янці полковника Андрія Мельника (майбутнього ідеолога ОУН): «Надвечір повернувся Андрій Мельник. Своім стримано дружнім тоном зробив мені пропозицію: сьогодні річниця другого Універсалу, є парадний спектакль із Садовським у театрі – чи не хотів би я товаришувати йому в урядовій ложі? Це була пропозиція, не наказ. Спектакль був винятковий – «Останній сніп» Людмили Старицької-Черняхівської» [1].

Прямуючи вул. Шевченка в північному напрямку, на території Подільського аграрно-технічного університету побачимо червоний корпус із білими обрамленнями вікон і двома левами перед входом. Це колишній будинок православної семінарії (1861-1865), де за часів Директорії знаходилась Експедиція заготівель і державних паперів. Саме тут у серпні 1919 р. на обладнанні фірми «Карл Краузе» друкували гривні УНР та облігації. А ще тут квартирувала сотня Зубка-Мокієвського, у складі якої перебував 21-річний козак Володимир Сосюра. Свого сотника, колишнього графа, Сосюра називав «поетом мілітаризму». У споруді колишньої міської управи (1901, Соборна,1, зараз коледж будівництва, архітектури і дизайну) у 1919 р. працювали Міністерство охорони здоров'я, Військово-авіаційна школа, а під час епідемії чуми були госпітальні палати. З протилежного боку — ЗОШ №8, в минулому жіноча Маріїнська гімназія (1884). У 1919 р. в будівлі квартирував батальйон УГА під командою сотника Байрака. Д. Дорошенко згадував: «Цей Байрак зробився комендантом залоги міста. Стало всім спокійніше на душі. Штаб батальйону розмістився в будинку жіночої гімназії на головній (Шевченківській) вулиці і на великій площі щодня можна було бачити вправи галицького батальйону» [1].

Вулиця Ю. Сіцинського, 2. За старим парканом – зелена оаза: маленький парк, у ньому гарна кам'яниця. Перед нами чи не найголовніший будинок столичного Кам'янця: особняк поміщиці Осавулової (зараз дитячий тубдиспансер). Тут із серпня по листопад 1919 р. містилася резиденція Директорії, приймали офіційні делегації Великої Британії, Франції, США. Містом усе ще кружляють метеликами напівлегенди, напівбувальщини про те, як Симон Петлюра грав тут на роялі та на більярді. Восени 1919 р. на варті біля Високої Директорії довелося стояти 20-річному козаку Армії УНР Володимиру Сосюрі (майбутньому класику української поезії): «Ми ходили на варту до Високої Директорії. Мене, як недисциплінованого, не ставили біля кабінету Петлюри, а все в його садку. Була осінь, і я «добре» стеріг Петлюру: полізу в сусідній садок та й їм собі груші. Вони холодні, гарні. Я дійшов майже до божевілья і хотів заколоти «українського Гарібальді», як писали про нього італійські газети» [1]. На місці Сосюри ми б не жалілися. Сад біля особняка пречудовий: старі липи, червонолистий бук, клен, айлант –

вік дерев уже давно перевалив за сотню років. Мрійливе місце, якраз для писання віршів – і вартовий Сосюра цим користався. 3 серпня 1919 р. в газеті «Селянська громада» опубліковано вірш «Останній бій», підписаний «козаком полку гайдамаків В. Сосюрою», з такими рядками: «Я знаю, розцвітуть чудових чар надії, душею спалахне і старець, і боєць» [1]. Біля дверей нині – меморіальна бронзова дошка на честь Директорії, встановлена 4 вересня 1997 р. У сусідній кам'яниці, яку займає Станція юних техніків, у 1919 р. розміщувалася Канцелярія Директорії. На розі вул. Сіцинського й Лесі Українки стоїть найгарніший представник модерну в Кам'янці: схожий на романтичний замок-особняк Дембицького (1902-1903). Кутова башта під червоною черепицею, відкрита простора веранда, жар-птиця над входом до будинку, типовий для сецесіону декор із водяних лілій... У цій садибі в 1919 р. часто збиралася творча інтелігенція. Біля Новопланівського мосту (1874) – дві кам'яниці (1896-1901). У скромній триповерховій будівлі розмістилася центральна міська бібліотека, ошатну двоповерхову споруду за адресою Князів Коріатовичів, 1 займає, як і сто років тому, банк. Що за банк без надійного сховку для грошей? Щоб влаштувати такий, будівничим довелося довбати у скельній породі підвали глибиною понад 10 м. Напевно, в них було зовсім порожньо, коли уряд УНР ухвалив рішення друкувати гроші в Кам'янці. У 1919 р. тут було Міністерство фінансів Директорії.

А тепер – до Старого міста. Як і в 1919 р., стоїть на Троїцькому майдані колишній готель «Бель В'ю» (1875, вул. Троїцька, 2), де жили члени уряду. Розкішна сецесійна кам'яниця на Зарванській, 3 (Південно-Руський банк) віддана студентам коледжу культури і мистецтв, а у 1919 р. була Головною скарбницею України. Біля красеня-коледжу, якщо озирнутися, то кварталом нижче можна побачити зелений купол – це на вул. Татарській знаходиться Петропавлівська мурована церква (XVI ст.) – єдиний збережений триконховий храм Кам'янця. У 1919 р. святиня стала автокефальною. 23 квітня 1991 р. храм відвідав племінник С. Петлюри, патріарх Київський і всієї України Мстислав. Піднявшись угору, праворуч побачимо корпус історичного факультету університету (вул. Татарська, 14). Колись у цій солідній будівлі (1837-1841) містилася Перша російська чоловіча гімназія. В часи Директорії тут також діяв навчальний заклад. Гімназисти мали незвичних сусідів: у корпусі розташувалося Міністерство народного господарства та праці й засідала Рада міністрів. Трьохповерховий будинок поруч із Триумфальною аркою (де зараз - міська друкарня та редакція газети «Край Кам'янецький») теж релікт давніх часів: його зведено ще 1782 р. під католицьку семінарію. З 1793 р. на другому поверсі розташовувалася міська друкарня. В місті в 1919 р. працювало кілька друкарень і видавництв, виходило 16 газет (удвічі більше, ніж зараз). З усіх споруд колишнього францисканського монастиря нас цікавить двоповерховий будинок, в якому зараз знаходиться канцелярія УПЦ МП. У 1919 р. тут перебував диктатор ЗУНР Є. Петрушевич з своїми міністрами (державними секретарями).

Стратегічно важливим пунктом столичного Кам'янця був Вірменський ринок, про що нагадує меморіальна дошка на честь Симона Петлюри (скульптор Андрій Кліщ), встановлена 2002 р. на будинку № 8. Монументальна споруда, найбільша на майдані (колишній губернський суд, де нині – один із цехів швейної фабрики), дала прихисток Міністерству військових справ УНР та Генеральному штабу Армії УНР. Тут генерали Армії УНР О. Осецький, М. Капустянський, М. Юнаков зустрічалися з полковниками УГА Андрієм Мельником та Євгеном Коновальцем. Також тут Головний Отаман 31 серпня 1919 р. приймав парад військ, які вирушали на фронт. Тоді ж відбувся мітинг на честь взяття з'єднаними арміями УНР та ЗУНР Києва. Головному Отаману й помешкання виділили поруч – у губернаторському палаці (згорів у 1920 р.), де вже розмістилися Міністерство внутрішніх справ і Міністерство галицьких справ УНР. Залишився лише один об'єкт, але який – знаменита Стара фортеця (замок), де розмістилися кінні підрозділи Української армії.

Прошло понад століття з дня проголошення Кам'янець-Подільського столицею УНР, і чим далі від нас ті події, тим більшу цікавість викликає кожна деталь становлення української державності, і період перебування Кам'янця-Подільського у статусі столиці УНР та ЗУНР (Соборної України) надає для цього величезні можливості, оскільки протягом майже півроку це місто мало всі ознаки столиці Незалежної Соборної Української держави: вищу владу (Директорію з її Головою С. Петлюрою), уряд, міністерства, армію на чолі з Головним Отаманом С. Петлюрою та Генеральним штабом, Об'єднану юнацьку школу (військове училище), Військово-авіаційну школу, Банк УНР, Головну скарбницю України (казначейство), Експедицію заготівель і державних паперів (монетний двір), а також численні освітньо-культурні установи – Народний університет, театр, Українське хорове товариство, Українське військове товариство, Головний осередок «Союзу українок», виходило 16 видань і журнал УГА «Стрілець» тощо. Загальнооглядову екскурсію під назвою «Кам'янець – столиця УНР» (або альтернативною назвою «Забута столиця Української революції») можна проводити на підставі вищевикладеного матеріалу та розпочинати від вокзалу, куди прибувають туристи залізницею. При цьому можна запропонувати наступний алгоритм розробки такої екскурсії:

Табл. 2.

Алгоритм розробки міської екскурсії (авторська розробка)

Складники алгоритму	Назви складників
1	Тема
2	Зміст
3	Об'єкти
4	Маршрут
5	Інформаційне навантаження
6	Транспортно-логістичне забезпечення

Крім загальноміської екскурсії з вищеподаною пропозицією назв, можна запропонувати ще декілька тематичних екскурсій, наприклад, «Слідами Симона Петлюри», «С. Петлюра у Кам'янці» [3], «Дієва армія УНР та УГА у Кам'янці» [6] тощо. Взагалі терміни «Петлюра» та «петлюрівський» повинні стати для Кам'янця-Подільського туристичними брендами, так як у Львові – це «Бандера» (пам'ятник) та «бандерівський» (кав'ярня «Криївка» на площі Ринок та її меню, гапунок кави у «Львівській копальні кави» тощо). Зрозуміло, що за комуністичної влади ці терміни мали дуже негативний і, навіть, небезпечний сенс, але від цього радянського спадку вже слід рішуче відмовлятися.

Зокрема, для екскурсії «Слідами Симона Петлюри» період перебування Кам'янця у статусі столиці УНР у 1919-1920 рр. надає ґрунтовні можливості, оскільки до нашого часу збереглися майже всі об'єкти, пов'язані з діяльністю Голови Директорії та Головного Отамана у місті. З іменем Симона Петлюри (1879-1926 рр.) пов'язана ціла епоха українських національно-визвольних змагань та творення державності України. Досить важливим періодом його діяльності на посту голови Української республіки був Кам'янецький період. З червня 1919 р. Українські Збройні Сили в результаті успішного наступу оволоділи Кам'янцем-Подільським. Через низку причин було вирішено зробити місто «тимчасовою столицею» УНР. С. Петлюра прибув до Кам'янця 10 червня, а наступного дня на його честь відбувся обід, на якому були присутні члени Директорії УНР, міністри, представники місцевої влади та громадськості. У своїй промові голова Директорії відзначив, що він бачить Україну тільки демократичною державою, і висловився за твердість влади та ясність політики. На цьому зібранні заслухано багато промовців. Зокрема, голова Подільської губернської народної управи В. Приходько сказав, що подільське громадянство прагне ділом допомогти українському війську. Наприкінці зустрічі Головний Отаман подякував присутнім за привітання і "за ту здорову атмосферу, якою дихає Кам'янець. В ньому тече певна організаційна сила і енергія" [3].

У Кам'янці тривала активна державна та громадська праця С. Петлюри. За його підписом виходили постанови та відозви Директорії, накази по Армії УНР. Він здійснював велику політичну роботу, консультації з партіями, зустрічі з іноземними місіями, представниками повстанців, з різними національними делегаціями та громадськими організаціями, часто виїжджав на фронт. Коли на початку липня більшовики стояли за 20 км від Кам'янця, Петлюра у цей важкий час перебував на бойових позиціях разом з вояками Армії УНР. Ось чому він мав у військах велику популярність. У середині липня Українська Галицька Армія (УГА) і уряд ЗУНР перейшли на подільську землю. У зв'язку зі з'єднанням УГА і Армії УНР командування взяв на себе Головний Отаман. Під час спільного походу українських армій на Київ - Одесу Петлюра часто бував у штабі Дієвої Армії і детально вникав у ситуацію на фронті, розпитував про оперативні плани.

У Кам'янецьку добу значно загострилась боротьба між різними течіями українського національно-визвольного руху. Опозицію не влаштовувала і дратувала соціалістична політика Директорії та уряду УНР і особливо – особа Головного Отамана. Напруженими були відносини С. Петлюри з Є. Петрушевичем та іншими галицькими провідниками. У цей період С. Петлюрою було зроблено все, щоб унеможливити єврейські погроми. 17 липня 1919 р. Головний Отаман прийняв у Кам'янці єврейську делегацію, в якій були представники партій, організацій, духовенства. Петлюра обіцяв ужити найсуворіших заходів у боротьбі із злочинними антисемітськими проявами. 20 липня 1919 р. видано наказ про покарання винних у антиєврейській агітації. А 26 серпня за підписом С. Петлюри вийшла відозва "Проти погромів". Наприкінці липня - на початку серпня С. Петлюра все більше переконується, що для того, щоб підвищити престиж Директорії за кордоном, задовольнити опозицію та галицький провід і збільшити коло прихильників у самій Україні, потрібно перейти до Парламентаризму. 12 серпня 1919 р. оголошено, що уряд виробляє закони про вибори до парламенту на основі всезагального виборчого права. Таким чином, у Кам'янці відбулась зміна державної політики УНР. Вона пройшла шлях від соціалістичного "трудового принципу" державотворення до загальнолюдських, демократичних засад побудови українського республіканського ладу.

Незважаючи на те, що Петлюра активно займався державними та військовими справами, він підтримував зв'язки з місцевою громадськістю, відвідував народні управи, цікавився роботою губернiального земства. 12 вересня Головний Отаман відвідав Подільську губернську Народну Управу. Тут він мав розмову з головою Управи, відомим діячем на Поділлі В. Приходьком, членами Управи М. Рекою, М. Кириленком та іншими. Обговорювалось питання оплати податків населенням.

Петлюра звертав увагу і на господарську діяльність. У жовтні 1919 р. він їздив у м. Дунаївці, де в супроводі інженера оглядав текстильні фабрики. Отаман відгукувався на події на різних ділянках політичного, громадського, культурного життя. Після утворення в Кам'янці "Союзу українок" було прийнято делегацію від цієї організації. С. Петлюра цікавився українським жіночим рухом, намагався сприяти йому.

Армія УНР вела виснажливі бої з більшовиками і денікінцями. Щоб об'єднати всі сили України перед лицем страшної небезпеки, 25 жовтня 1919 р. Директорія УНР скликала державну нараду, на якій були присутні представники від українських і єврейських партій, Селянської спілки та інших організацій. У виступі на нараді Головний Отаман наголосив, що доля республіки залежить від армії і змалював її важке становище. Та все ж С. Петлюра вірив у перемогу української справи і створення демократичної республіки. Але перехід УГА на бік Денікіна та розвал фронту призвели до листопадової катастрофи. 15 листопада 1919 р. у місті відбулося останнє засідання Директорії на чолі з С. Петлюрою та міністрів уряду. На ньому

ухвалили, що у зв'язку з виїздом за кордон двох членів Директорії, верховне керівництво справами Республіки покладається на Головного Отамана С. Петлюру, який іменем Директорії затверджує всі закони та постанови. 16 листопада 1919 р. С. Петлюра покинув Кам'янець, а дещо пізніше виїхав за кордон. Так закінчилась одна з найдраматичніших сторінок української національно-визвольної боротьби – Кам'янецька доба Директорії УНР, в якій С. Петлюра відіграв провідну роль.

Отже, вперше до Кам'янця Симон Петлюра прибув 10 червня 1919 р. по дорозі з Галичини, після того, як місто в результаті впертих і кровопролитних боїв знову повернулося до УНР. Кількома днями раніше сюди дісталися міністри. Оголосивши мобілізацію всіх козаків 1889-1898 рр. народження та всіх підстаршин у віці до 40 років і переконавшись, що у Кам'янці ця робота йде добре, С. Петлюра відбув на фронт, що просувався у північному і східному напрямках. Наступний приїзд до тимчасової резиденції припав на початок липня 1919 р., коли становище держави різко погіршилося. Для зміцнення позицій на підступах до Кам'янця Головний Отаман 5 липня видав наказ про мобілізацію старшин, підстаршин і козаків, які тоді були на державній службі. Того ж дня він прийняв у Кам'янці Президента ЗОУНР Є. Петрушевича, з яким розглянув питання про становище УНР та Української Галицької Армії. 17 липня Голова Директорії прийняв делегацію від єврейської громади Кам'янця, запевнив її у послідовності свого курсу на боротьбу з погромниками. Візитери, у свою чергу, заявили, що всі кола єврейського населення готові захищати УНР разом з українцями. 18 липня в С. Петлюри побували Є. Петрушевич і командир 2-го корпусу УГА А. Вольф. Обговорювався комплекс питань, пов'язаних як з виконанням оперативно-стратегічного плану, так і з постачанням галицького війська. Того ж дня до Кам'янця пробився з Київщини Головний повстанський штаб Ю. Мазуренка. Переговори С. Петлюри і Ю. Мазуренка виявили протилежність поглядів в питанні державного устрою України – перший обстоював ідею народної республіки, другий – радянської. Через незгоди Головний Отаман наказав заарештувати делегацію (Ю. Мазуренка, М. Ткаченка, А. Пісоцького та ін.). На їх захист виступили місцеві єсери, які домоглися звільнення спочатку рядових членів, а наприкінці місяця – і керівників. 22 липня 1919 р., далі перебуваючи в Кам'янці, С. Петлюра видав наказ, яким намагався піднести бойовий дух наступаючого війська. На початку серпня Український національно-державний союз, що згуртувався в Кам'янці у другій половині липня 1919 р., подав Голові Директорії програмну "записку", в якій різко критикував соціалістичний уряд Б. Мартоса. Ознайомившись з нею, С. Петлюра вирушив на фронт. Наступ об'єднаних армій на Київському і Житомирському напрямках проходив успішно. На початку 20-х чисел серпня С. Петлюра повернувся із Ставки до Кам'янецької резиденції. У ці дні він знову виступив на захист євреїв, проти злочинних військових елементів, які ініціювали погроми.

У зв'язку з наступом денікінських військ на Україну виникла потреба визначитися щодо ще одного російського режиму. 22 серпня у Кам'янці С. Петлюра скликає з цією метою спільне засідання Директорії і уряду. Але вже 30 серпня стало відомо, що перед походом на Москву денікінці мають намір розправитися з "українськими сепаратистами". Так несподівано для себе С. Петлюра отримав денікінський фронт. 2 вересня він звернувся, до громадян УНР із закликом допомогти армії одягом і взуттям, оскільки очікувались затяжні бої. Не маючи коштів для утримання і збільшення чисельності свого війська, Головний Отаман 12 вересня 1919 р, прибув до Подільської губернської народної управи, де з'ясував питання про можливість збору з населення податків за 1918-1919 рр. 17 вересня у Кам'янці було віддруковано відозву С. Петлюри до населення Соборної України, де містився виклад основних положень Програми уряду УНР: державна самостійність, передача земель без викупу селянам, запровадження восьмигодинного робочого дня, а також загального, рівного, таємного, безпосереднього і пропорційного права на виборах Великої державної ради - парламенту з установчими функціями. Український лідер намагався виробити такий державний курс, який би дозволив консолідувати широкі верстви населення, його політичні чинники і тим самим поліпшити внутрішнє становище УНР. Того ж дня у Кам'янці відбулася нарада представників українських політичних партій, громадських організацій та членів комісій Конгресу трудового народу, яка схвалила політичну лінію Головного Отамана. Успіхи білогвардійців в Україні змусили С. Петлюру прийняти в середині вересня пропозицію швейцарського соціал-демократа Ф. Пляттена щодо посередництва між урядами УНР і РСФРР у справі укладення військового союзу проти Денікіна. 23 вересня в Кам'янці відбулося спільне засідання Директорії та урядів УНР та ЗОУНР, які висловилися за офіційне оголошення війни денікінцям. Наступного дня учасники зібрання підписали декларацію, у якій закликали український народ піднятися на боротьбу проти армії Денікіна.

Крім керівництва державою, С. Петлюра приділяв увагу й іншим питанням. Так, даючи інтерв'ю французькому публіцистові Щ. Дебрею, він намагався поінформувати його країну про катастрофічне становище Української держави та її Армії. Симон Васильович знайшов час, щоб привітати Українське хорове товариство з першою річницею існування, "Союз Українок" – з початком діяльності, розібратися у тексті військової присяги і статуті Українського військового товариства, прийняти делегацію жінок тощо.

12 жовтня 1919 р. Головний отаман знову опиняється в Кам'янці і відразу видає відозву "Проти погромів", яка була звернена до Українського війська і повторювала основні моменти попередньої відозви від 27 серпня. Наступного дня він разом з іншими членами найвищого органу УНР затвердив текст присяги Директорії, а 14 жовтня всі вони, а також уряд, урядовці і військо присягнули на вірність УНР. У той же день Головний

отаман відвідав кам'янецький Народний університет. Сюди він ще раз навідався 22 жовтня, коли урочисто відзначалася перша річниця закладу. Його зустріли вигуками: "Слава!" Для незаможних студентів С. Петлюра передав від Директорії 10 стипендій.

25 жовтня глава держави відкрив у Кам'янці Державну нараду, в якій взяли участь Директорія, уряд УНР, диктатор ЗОУНР Є. Петрушевич, державні секретарі Галичини, представники політичних партій, громадських організацій. З 28 жовтня до 4 листопада Головний отаман був у Вінницько-Жмеринському районі. 7 листопада до Кам'янця надійшла звістка про перехід небоєздатної УГА на бік Денікіна. 9 листопада Директорія і уряд ухвалили кілька негайних заходів щодо виправлення становища на фронті. Шукаючи порятунку від денікінців, С. Петлюра запропонував Директорії і уряду віддати ще не захоплену ними територію УНР під військовий контроль Польщі. Про це було домовлено українськими та польськими дипломатами у Варшаві. Головний Отаман сподівався, що надалі з поляками можна буде домовитися і використати їх силу на користь української справи. Кам'янець, як резиденція вищих органів УНР, доживав останні дні. 14 листопада, в день річниці Директорії, її члени відвідали університетську церкву і взяли участь у молебні.

Наступного дня Директорія розпалася – С. Петлюра і прем'єр І. Мазепа видали двом її членам А. Макаренку і Ф. Швецю повноваження представляти УНР за кордоном. 16 листопада Головний отаман прийняв І. Огієнка, який залишався у Кам'янці головноуповноваженим від уряду УНР для зносин з польською владою. Давши міністру-ректору необхідні вказівки, він на прощання зауважив: "Не знаю, що буде далі... Полякам не вірю, з ними писаної угоди немає, не дають... Бережіть Україну, як зможете" [3]. При виїзді з міста С. Петлюру і його кортеж затримали польські жовніри, намагаючись конфіскувати автомобілі. Після тривалих переговорів справу вдалося владнати без ексцесів. На початку грудня 1919 р. він відбув до Варшави, де пробув до кінця квітня 1920 р.

До Кам'янця Головний Отаман повернувся 1 травня 1920 р., коли польські і українські військові частини наступали на Київ. Після пишної зустрічі на вокзалі він відразу взявся за державні справи - почергово приймав міністрів, делегацію студентів, представників політичних партій, вивчив питання про становище українських державних інституцій на Поділлі. 3 травня того ж року С. Петлюра покинув місто. Наступний короткий візит відбувся 7 травня 1920 р., коли Київ уже був у руках союзних польсько-українських військ. На цей раз керівник УНР зайнявся підготовкою переїзду міністерств до Вінниці. Контрнаступ червоних змусив польсько-українське військо відступити в західному напрямку. До Кам'янця С. Петлюра навідався 1-го, а потім 7 липня 1920 р., коли червоні захопили Летичів і Проскурів. Він оголосив місто і його околиці в стані облоги, але зарадити катастрофі не було змоги - польські частини спішно відступали до р. Збруч, а своїх сил було замало. 8 липня С. Петлюра виїхав до Станіслава. Восени 1920 р. Головний

Отаман, як безпосередній учасник завершальних військових акцій на Поділлі, ще двічі навідувався до Кам'янця - 30 вересня (після перемоги об'єднаних сил на лінії Збруча) і 14 жовтня 1920 р. (після успіху в районах Летичева-Літина, Ялтушкова-Бару і на Могилево-Жмеринському напрямі). 20-21 листопада 1920 р. останні загони Української Армії перейшли р. Збруч і потрапили на територію Галичини, що була під контролем Польщі. З ними відступив і С. Петлюра, який більше ніколи не повертався в Україну.

Отже, у Кам'янці-Подільському С. Петлюра провів сумарно понад 100 днів наповнивши їх різноплановою-змістовною державною працею, що відповідала його розумінню та ідеалу державотворення. Тут у адміністративному центрі Поділля, який став тимчасовою резиденцією Директорії і уряду УНР, він виробляв і добивався прийняття рішень, що мали доленосне значення для народу України.

Істотне значення для приваблення туристів до Кам'янця-Подільського, як бувшої столиці УНР, мають військово-історичні фестивалі та реконструкції. Взагалі у місті можна рекомендувати щорічно проводити «Дні УНР» тривалістю декілька днів, під час яких - відтворити події тих декількох місяців 1919 р., коли столиця незалежної України містилася у Кам'янці-Подільському. Це можуть бути військові паради, вишколи підрозділів армій УНР та ЗУНР, театральні вистави, виступи поетів та співаків з аутентичними творами часів УНР, інсценізовані «виступи лідерів УНР» на мітингах, відтворення боїв силами реконструкторів тощо. Якщо залучити студентів разом з учнями старших класів та перевдягти їх у військові однострої армій УНР та ЗУНР для участі в інсценізованих заходах, то усе місто опиниться в атмосфері «столиці УНР 1919 р.». Для туристів (українських та іноземних) це буде незабутній фест. Відповідну програму заходів слід підготувати завчасно та надати у друкованих та електронних ЗМІ, прорекламувати в інтернеті, на телебаченні тощо.

Основа для такого фесту вже є – це військово-історичний фестиваль «Остання столиця», присвячений Кам'янецькій добі Української Народної Республіки, що був проведений 24-25 серпня 2019 р. після п'ятирічної перерви. Під час фесту відбулася реконструкція двох зіткнень – між Дієвою Армією УНР, збройними силами півдня Росії (армія А. Денікіна) та Революційною повстанською армією Махна. Захід проходив у парку напроти РЦКіМ «Розмай» на вул. Шевченка – о 16.00 та на площі Польський ринок (за Ратушою) – о 17.30. Глядачам під час цих двох битв все, що відбувалося, коментував ведучий – відомий київський історик та геральдист Олекса Руденко. На другий день фестивалю відбулася тактична гра – на Польських фільварках, коли: «Ворог був зовсім близько. Більшовики засіли на сусідньому полі та хлопці з Чоти пішої розвідки Третьої залізної дивізії Дієвої Армії УНР про це не знали. Їхній загін розділився: половина рушила лівим берегом р. Смотрич, а далі перейшла річку вброд. Інші відправились дорогою повз Польську браму. Панцерник «Петлюра» їхав слідом за загonom, та потім зупинився, чекаючи на свій час. Наближення розвідників більшовики

бачили і підготувалися: дорогу до поля забарикадували, у хащах з кущів та дерев підготували три засідки. З кукурудзи стирчали дула гвинтівок, в очереті часом можна було помітити кудлату папаху. Постріли луною відбивалися від високих скель каньйону, кулемети панцерника відпльовувались гільзами, більшовики намагались поцілити у броневик гранатами. Бій тривав з чверть години: поле вкрилося тілами полеглих, із більшовицького загону вижив один лише юнга, а люди, котрі прийшли на кам'янець-подільський пляж позасмагати, фільмували все на телефони, часом навіть не піднімаючись із розстелених на березі Смотрича рушників. Так виглядала тактична гра в останній день військово-історичного фестивалю. Глядачів (туристів) на відтворення вуличних боїв зібралось чимало, а от тактичну гру спостерігали, нажаль, небагато людей, хоча всі події фестивалю були безкоштовними [4].

Приймали участь у цьому дійстві більше 200 реконструкторів, у т.ч. члени міського військово-історичного товариства, Товариства пошуку жертв війни "Пам'ять" (Львів), ГО "Жива Історія" (Вінниця), Центру історії Вінниці; ВІК "Захисник" (Одеса); ВІК "172 піхотний полк" (Київ); ВІК "Пластун" (Київ); ВІК «44 піхотний полк» (Київ), ВІК "Повстанець" (Київ), реконструктори з Хмельницького, ВІК «46 Добрянський полк» з міста Добрич (Болгарія). Серед реконструкторів було чимало учасників АТО/ООС, які з передової перейшли на «історичний фронт», відстоюючи позицію незалежності України через реконструкцію подій Визвольних змагань. Серед реконструкторів були і жінки, які відтворювали постаті сестер-жалібниць, що надавали першу медичну допомогу під час та після бою, та «фельчерок». Вулицями міста їздили три панцерника (кам'янецький "Черник", вінницький "Пеглора" та безіменний львівський броньовик), антикварного вигляду вантажівка Fiat та кілька легкових автомобілів тієї епохи. У вільний від «бойових дій» час реконструктори вправлялися у муштрі та демонстрували табірне життя вояків початку ХХ ст. для усіх гостей Кам'янецького замку. Фестиваль розпочався з безкоштовного концерту Народного артиста України Тараса Компаніченка та «Хорей козацької» у дворі Старого замку. Колектив привіз програму «Пісні української революції» з творів часу Визвольних змагань 1917-1921 рр. Кам'янецький захід став «хрещеним батьком» подібного фестивалю у Вінниці, а у планах організаторів – відтворення подій 1920 р., а саме епізоду польсько-більшовицької війни. Це цікава та важлива тема, яка переважній більшості населення України, нажаль невідома [7;8]. У планах реконструкторів - також ввести у фестиваль освітню складову [4].

У такий спосіб Кам'янець-Подільський відроджує пам'ять про свої столичні часи. Здобутки і втрати Директорії стають темами військово-історичних фестивалів та реконструкцій («Остання столиця»), публікацій, путівників та екскурсій. Кам'янець поволі пригадує своє минуле і столичний статус, який він мав за часів УНР, але його туристичний потенціал у цьому контексті розкритий ще далеко не повністю. Так, путівник «Кам'янець – остання столиця УНР», виданий 2011 р. [5], з тих пір не перевидавався і вже став рідкістю навіть в інтернет-магазинах, а екскурсії під однойменною

назвою не мають належної реклами в Україні, а тим більше за кордоном, що відмітила кореспондентка львівської газети «Високий замок» під час відвідання міста, звернувши увагу на пропозицію екскурсії про ... відьом. Про військово-історичний фестиваль – реконструкцію «Остання столиця», який відбувся у Кам'янці-Подільському у серпні 2019 р. після 5-річної перерви, теж загальноукраїнської реклами та розголосу якось не було чути. В результаті організатори цього дуже цікавого для туристів фестивалю похвалилися, що зібрали на ньому понад 200 реконструкторів з України та зарубіжжя, а от про число туристів промовчали, і хоча більшість подій фестивалю були безкоштовними для глядачів, на тактичну гру завітали лише поодинокі випадкові туристи [4].

Висновки і пропозиції. Кам'янцю-Подільському, як важливій туристичній дестинації України, необхідно урізноманітнити свій туристичний імідж, залучивши до нього столичне минуле міста за часів УНР та ЗУНР (Соборної Української Держави), що є особливо істотним нині для виховання учнівської та студентської молоді (із урахуванням вимоги МОН щодо її туристичної мобільності), та закріпити цей імідж відповідним брендом (логотипом, гаслом тощо). Як не як, столичний статус до цього зобов'язує.

Список використаних джерел:

1. Пустиннікова І. *Остання столиця УНР*. URL: <http://incognita.day.kyiv.ua/ostannya-stoliczja-unr.html>
2. *Список столиць Української Народної Республіки*. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
3. Симон Петлюра в Кам'янецьку добу Директорії УНР. URL: <http://www.irekw.internetdsl.pl/spetlurakamien.html>
4. «Остання столиця», або як Кам'янець на три дні повернувся в минуле. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/08/27/156149/>
5. Юркова Г., Пустиннікова І., Мошак М. *Кам'янець – остання столиця УНР. Путівник. Кам'янець-Подільський: Медобори, 2011. 80 с.*
6. Тинченко Я. 1919. Дієва армія УНР, листопад 1918–листопад 1919 р.К.: Темпора, 2017. 164 с.
7. Malkowicz A. *Wspolpraca organizacyjna wladz polskich i ukrajskich w okresie wojny 1920 r. we wspornieniach gen. Jana Romera. Регіональна політика: політико-правові засади, урбаністика, просторове планування, архітектура. [Зб.наук.пр.]. Вип.5. Матеріали міжн.наук.практ. конф. Мін-во освіти України, Мін-во розвитку громад та територій України, Київськ.нац. ун-т будівництва і архітектури. Київ – Тернопіль: Бескиди, 2019. В 2 ч. Ч.1. С.79-84.*
8. *Kamieniec w latach 1919-1920*. URL:<http://slowopolskie.org/kamieniec-w-latach-1919-1920/>
9. Смирнов І.Г. *Логістика туризму: навч.пос. К.: Знання, 2009. 444 с.*
10. Карелов К. *Поддельные достопримечательности. Тайны XX века. 2020. №4. С.26-27.*

Геопросторові особливості і межі спортивного туризму

В статті розглядаються геопросторові особливості та визначаються межі спортивного туризму як важливої складової феноменального геопросторового явища сучасності – туризму. Визначаються основні риси геопросторовості (територіальності) спортивного туризму, вводиться поняття «туристсько-спортивний простір». «геоторія спортивного туризму».

Ключові слова: туризм, спортивний туризм, геопросторова організація, туристсько-спортивний простір, геоторія спортивного туризму.

Колотуха А. **Геопространственные особенности и границы спортивного туризма.** *В статье рассматриваются геопространственные особенности и определяются границы спортивного туризма как важной составляющей феноменального геопространственного явления современности – туризма. Определяются основные черты геопросторовости (территориальности) спортивного туризма, вводится понятие «туристско-спортивное пространство», «геотория спортивного туризма».*

Ключевые слова: туризм, спортивный туризм, геопространственная организация, туристско-спортивное пространство, геотория спортивного туризма.

Kolotukha O. **Geospatial features and boundaries of sports tourism.** *The article deals with geospatial features and defines the boundaries of sports tourism as an important component of the phenomenal geospatial phenomenon of modern times - tourism. The basic features of geospatial (territoriality) of sports tourism are defined, the concepts of "tourist-sports space" and "geotory of sports tourism" are introduced.*

Keywords: tourism, sports tourism, geospatial organization, tourist and sports space, geotory of sports tourism.

Вступ. Постановка проблеми. На початку XXI століття туризм став визначним глобальним соціально-економічним явищем. Розвиток туризму як феноменального явища сучасності нерозривно пов'язаний із розвитком його складової – *спортивного туризму*, розвиток якого передбачає дотримання принципів збалансованості, екологічності, які є домінантами сучасного туризму. Властивості території є невід'ємною складовою спортивного туризму, а пряма взаємодія туриста-суб'єкта туристського процесу з властивостями території (рельєф, погодні умови, наявність водних ресурсів, типи ландшафтів тощо) становить його сутність і обумовлює необхідність виявлення геопросторових особливостей туристсько-спортивної діяльності, геопросторових меж спортивного туризму.

Автор розглядає *спортивний туризм* як вид активної рекреаційно-туристської діяльності, яка здійснюється в природному середовищі, і полягає у проходженні туристських спортивних маршрутів з подоланням

різноманітних перешкод (перевалів, вершин, порогів, каньйонів, печер тощо) різними засобами пересування із використанням спеціальних технічних прийомів і спорядження [1, с. 24].

Аналіз наукової літератури, дисертаційних досліджень з питань туризму свідчить про недостатній рівень вивченості спортивного туризму, в т.ч. з позицій соціально-економічної географії. Теоретико-методологічні розробки географії туризму проведені А. Александровою, О. Бейдиком, Ю. Веденіним, С. Єрдавлетовим, О. Зиряновим, І. Зоріним, Є. Котляровим, М. Крачилом, С. Кузиком, О. Любіцевою, Л. Мажар, М. Мальською, П. Масляком, М. Мироненком, І. Пірожником, В. Преображенським, І. Твердохлебовим та ін. З позицій соціально-економічної географії цільові дослідження власне спортивного туризму тільки започатковуються. В цьому контексті слід відзначити російську пермську школу географії спортивного туризму на чолі з професором О. Зиряновим та вченими А. Корольовим, В. Раскваловим, С. Мишлявцевою, С. Мічуріним та іншими.

Виклад основного матеріалу. Предметом нашого дослідження виступає геопросторова організація спортивного туризму як специфічного виду людської діяльності, визначення його геопросторових особливостей і меж. Український географ К. Мезенцев справедливо відзначає, що геопросторова організація людської діяльності має характеризуватися трьома аспектами: топологічним (взаєморозташування об'єктів, пов'язаних із людською діяльністю, на земній поверхні), комунікаційним (взаємозв'язки цих об'єктів) та інтегративним (формування інтегративних утворень – вузлових, лінійних та площинних об'єктів). Результатом геопросторової організації є формування опорного каркасу людської діяльності в регіоні, різноманітних суспільно-географічних просторових комплексів, вузлів, агломерацій тощо. Просторово-часова організація людської діяльності доповнюється четвертим аспектом – часовим (зміна у часі взаєморозташування, взаємозв'язків об'єктів, пов'язаних з людською діяльністю, та сформованих у результаті цього інтегративних утворень). Результатом просторово-часової організації людської діяльності є суспільно-просторові процеси (територіальне концентрування, агломерування, просторова дифузія) [2, с. 42]. Спортивний туризм виступає як одна з форм просторово-часової організації людської діяльності.

Український географ О. Шаблій предметом суспільної географії визначає саме геопросторову (територіальну) організацію суспільства чи його окремих частин, в т.ч. і туризму. При цьому поняття «геопросторовий» він трактує дещо ширше за обсягом, ніж «територіальний», бо воно стосується не лише суші (території), а також водної поверхні та повітряної оболонки [3, с. 14-15].

О. Шаблій виділяє, як мінімум, чотири риси геопросторовості (територіальності):

- 1) взаєморозташування (взаєморозміщення) об'єктів у двовимірному просторі земної поверхні (вертикальну – третю координату у більшості

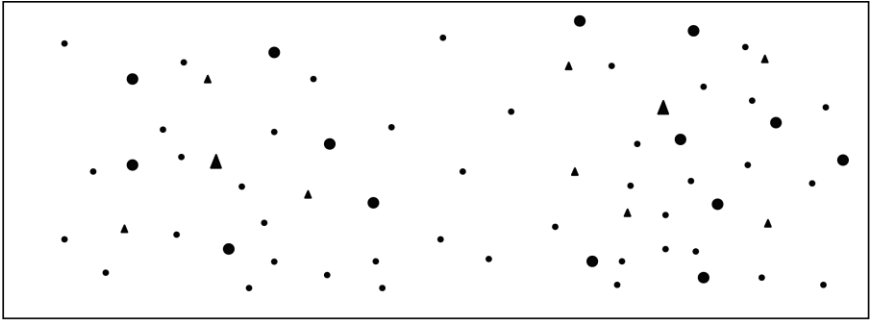
випадків до уваги не беруть). Воно існує між двома пороговими масштабами: а) загальноземним (глобальним); б) «точковим», вираженим рівнем окремого об'єкту (рис. 1.а). Усі просторові відношення явищ і процесів між двома названими масштабами характеризуються географічністю. Розміщення вище першого масштабу – це вже космічне розташування, яке не належить до сфери географії. Так само внутрішня просторова організація об'єкту не є завданням географічної науки. Важливою рисою геопросторовості є взаємопов'язаність об'єктів із природним довкіллям земної поверхні.

Автором визначено, що об'єкти у спортивному туризмі виступають дwoяко. По-перше, в якості перешкод певного виду туризму (перевали, гірські вершини, річкові пороги тощо). Їх подолання – основна мета спортивних туристських походів. По-друге, це атрактивні об'єкти, заради споглядання яких туристи також відправляються в подорож (красиві вершини, водоспади, озера тощо). Вертикальна координата розташування об'єктів у спортивному туризмі обов'язково враховується, що пов'язано з фізіологічними особливостями організму людини у подоланні перешкод на значних абсолютних висотах. Надзвичайно важливою, а у багатьох випадках – життєво важливою, є оцінка ступеня труднощі об'єктів (перешкод), що долаються. Адже часто вони долаються на межі фізичних та технічних можливостей туристів-спортсменів. Тому фахова, обґрунтована градація таких перешкод, з рекомендаціями їх подолання в спортивному туризмі є необхідною;

- 2) наявність просторових зв'язків між розташованими у межах земної поверхні об'єктами, що виражаються: а) наявністю ліній зв'язку; б) переміщенням речовини, енергії та інформації (у першу чергу, людей - носіїв усіх цих «субстанцій» – туристів-спортсменів) (рис. 1б).

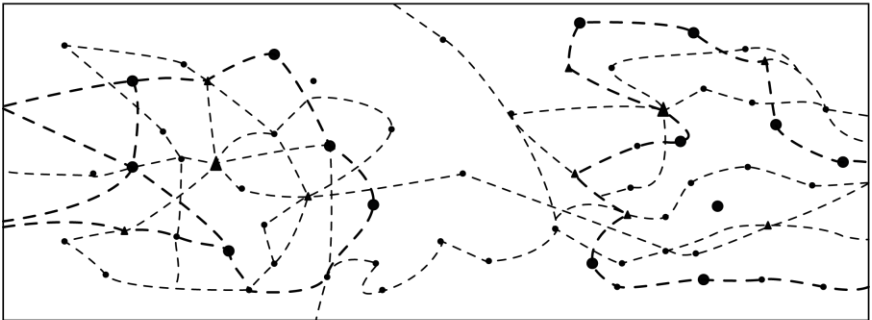
Лініями зв'язку об'єктів (перешкод) в спортивному туризмі виступають туристсько-спортивні маршрути. Вони, в багатьох випадках, можуть не мати строгої прив'язки до місцевості (дороги, марковані стежки тощо), крім водного туризму, де лінією руху є річка. У ряді видів туризму (пішохідному, лижному, велосипедному тощо) деякі ділянки маршруту можуть визначитися як протяжні перешкоди, подолання яких також потребує значних фізичних та технічних можливостей туристів (болота, снігові та льодові ділянки, ділянки пісків тощо). Тому оцінка складності туристсько-спортивних маршрутів є надзвичайно важливою в спортивному туризмі, в першу чергу з точки зору безпеки туристів-спортсменів;

- 3) існування територіальних суспільних утворень (формувань, поєднань, систем, структур). Найчастіше ці територіальні утворення є конкретними об'єктами суспільно-географічних досліджень. Прикладами таких утворень, в нашому випадку, можуть бути туристсько-спортивні дестинації різного рівня – вузли, елементарні, локальні та ін. (рис. 1в). І, якщо туристсько-спортивний вузол є

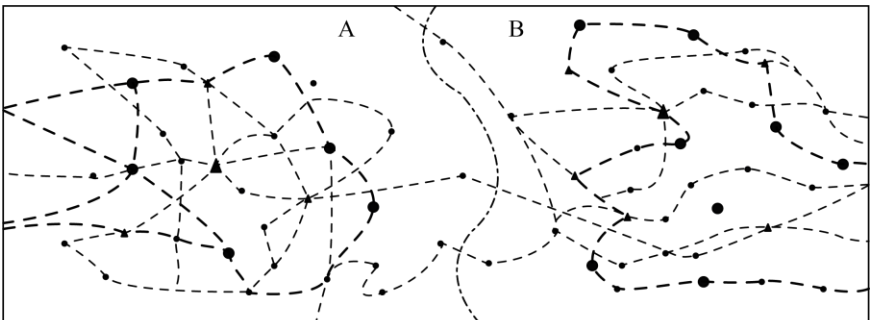
а) взаєморозташування туристсько-спортивних об'єктів у двовимірному просторі земної поверхні

- ▲ ▲ - природні атрактивні об'єкти різного ступеня привабливості
- ● - локальні перешкоди різної категорії труднощі

б) геопросторові зв'язки між туристсько-спортивними об'єктами - туристсько-спортивні маршрути

- - туристсько-спортивні маршрути різної категорії складності

в) геопросторові формування А і В - туристсько-спортивні райони дестинації

Рис. 1. Три «пласти» геопросторової організації спортивного туризму (за матеріалами О. Шаблія [3])

скупченням туристсько-спортивних об'єктів, то туристсько-спортивна районна дестинація формує мережа туристсько-спортивних маршрутів, більшість з яких пролягає в межах такого утворення;

- 4) функціонування територіальних утворень в часі, що полягає в регульованій (в т.ч. саморегульованій) зміні їх станів внаслідок взаємодії з природним і суспільним довкіллям для досягнення передбачених цілей [3, с. 14-16].

О. Шаблій радить розглядати поняття геопросторовості, відштовхуючись від загальногеографічних категорій «простору» і «території» та їх логічної взаємопов'язаності. Поняття території – одна з фундаментальних категорій географії в цілому та її галузей. Територія – це передусім один із абстрактних об'єктів географічної науки, що має спільний об'єкт вивчення – географічний простір. Вона є частиною географічного простору. Тому територію потрібно розуміти передусім як підсистему географічного простору зокрема і простору загалом [3].

Відомо, що простір і час – дві взаємопов'язані форми існування реальної дійсності. Для географії, яка є однією з наук про Землю, суттєвий не простір - час взагалі, а передусім земний простір і час. При цьому важливий простір - час не будь-якої частини Землі, наприклад її ядра, де надзвичайно висока щільність речовини, чи космічного простору в зоні земної гравітації, а саме земної поверхні, тобто географічний простір - час, в якому виникло й існує людське суспільство.

Континуум простір - час проявляється лише у випадку високих швидкостей, близьких до швидкості світла. Отже, можна абстрагуватися від часової компоненти. Таким чином ми переходимо від географічного простору-часу до географічного простору (геопростору).

Отже, геопростір – це підпростір системи земних просторів. Його подальша конкретизація веде до думки про те, що це груповий простір земних сфер – літо-, гідро-, атмо-, біо- і антропосфери, єдність і взаємозв'язок яких виступають у формі ландшафтної сфери. З іншого боку, геопростір – це система підпросторів: а) фізичного та б) інформаційного (простору ознак). Правда, такий поділ геопростору, на думку О. Шаблія і з цим можна погодитися, досить умовний, оскільки фізичний простір можна розуміти як вид широко трактованого простору ознак [3].

Погоджуємося з О. Шаблієм у тому, що поняття території є ланкою загального ланцюга категорій: простір - час, географічний простір - час, географічний простір, місце, територія. В системному економіко-географічному аналізі територія може замінюватися її функціями і представлятися просторовою їх організацією. Так, під економіко-географічним простором варто розуміти двомірний (площинний) простір. Фізичний же простір характеризується тривимірністю [3].

Отже, автор вважає, що *туристсько-спортивний простір* – це частина навколишнього географічного середовища в сукупності природних елементів (перешкод різної складності, атрактивних об'єктів) та їх взаємозв'язків

(маршрутів), яка може долатися різними активними засобами пересування та на яку склався реальний суспільний туристсько-спортивний попит [1].

Туристсько-спортивний простір – явище об'ємне, тривимірне, яке являє собою геоторію спортивного туризму. *Геоторія спортивного туризму* (від грец. *geo* – Земля та *тери(торія)*) – частина географічного простору, яка охоплює *територію* (всієї твердої поверхні Землі), *акваторію* (частини водної поверхні Землі), *аероторію* (частини повітряної оболонки геосфери, співвіднесеної з відповідною територією чи акваторією) та *літоторію* (обмеженої частини підземного простору, земної товщі) (рис. 2).

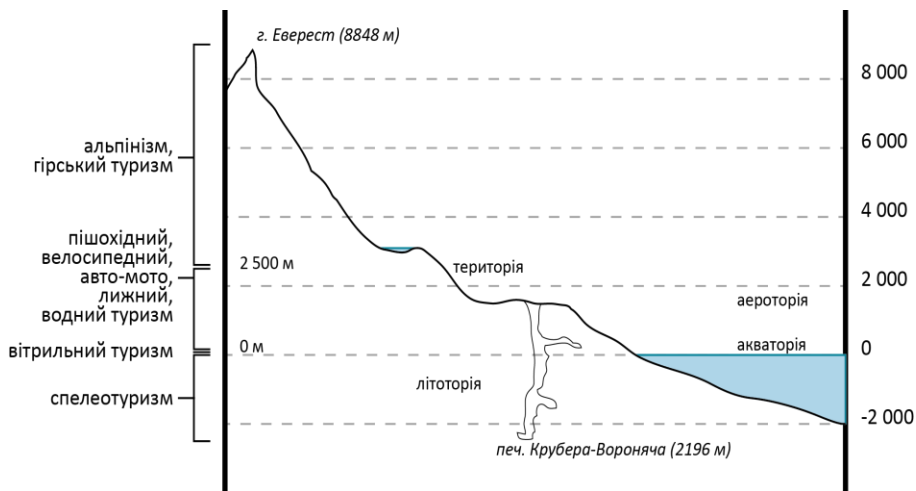

Рис. 2. Геоторія спортивного туризму

Територія відповідає твердій поверхні нашої планети і може бути використана в туризмі у повній мірі. Практично не залишилося й клаптика земної поверхні де би не ступала нога туриста-дослідника. Наземними видами спортивного туризму виступають пішохідний, гірський, лижний, велосипедний, автмототуризм із різним ступенем освоєння у висотному вимірі. Так, альпінізм та гірський туризм задіює території розташовані, як правило, вище 2500 м. Натомість, пішохідний, лижний, велосипедний, автомобільний, мотоциклетний, водний туризм, більшою мірою, використовують території до цієї умовної висотної відмітки.

Акваторія як частина водної поверхні нашої планети використовується в спортивному туризмі не в повному обсязі. Це – водні акваторії суходолу (річки, озера, канали) та частково акваторії Світового океану (прибережні зони). Водний туризм та його підвиди (рафтинг, каякінг та інші) використовує, в першу чергу, річки в їх активній фазі. У вітрильному туризмі

здійюються акваторії великих озер, водосховищ, прибережна зона морів і навіть океанів на відстань, як правило, до 300 м від берега. При цьому такий підвид вітрильного туризму як яхтинг використовує практично всю не вкриту льодом акваторію Світового океану. Водні глибини використовуються обмежено – до 200 м, на які можуть занурюватися сучасні дайвери. Так, світовий рекорд занурення з ластами становить 273 м. Льодовкритими поверхнями Світового океану можуть пересуватися туристи-лижники, подорожувальники на собачих упряжках (наприклад, екстремальні подорожі до Північного полюсу).

Аероторія використовується спортивними туристами також обмежено. Так, в балунінгу сучасні повітряні кулі (аеростати) здатні підніматися на висоту до 2000 м.

Літоторія освоєна туристами-спелеологами до глибини 2196 м – це найнижча точка печери Крубера-Вороняча у масиві Арабіка в Абхазії, яка, на сьогоднішній день, вважається найглибшою печерою світу. Цей рекорд встановили українські спелеологи у 2007 р. Дослідження печер тривають.

Спортивний туризм висуває свої специфічні вимоги до комплексу рекреаційно-туристських ресурсів, в першу чергу, до природних. Він служить для перевірки і розвитку фізичних і моральних якостей людини в природних умовах різної дискомфорності і досягнення при цьому певних результатів, тому тут особливо цінуються мало змінені людиною ландшафти (природні перешкоди), що вимагають для їх подолання спеціальної підготовки і спеціального спорядження. Тому ці специфічні рекреаційно-туристські ресурси набувають особливого значення в системі спортивного туризму.

Дійсно, спортивний туризм прагне залишати території інтенсивної рекреаційної діяльності на користь районів, які слабо використовуються в рекреації. Цей процес можна оцінювати двоюко: і як «видавлювання» спортивного туризму та заміщення його іншими формами рекреації, і як освоєння за допомогою спортивного туризму нових рекреаційних територій. У цьому сенсі спортивний туризм є піонером рекреаційного освоєння територій. У тих випадках, коли переміщення спортивного туризму в інші райони є утрудненим, він змушений співіснувати з іншими формами рекреації.

Висновки. В дослідженні геопросторової організації спортивного туризму в якості основного методологічного підходу дослідження пропонується просторово-ресурсний підхід, сутність якого полягає у застосуванні принципів геопросторового підходу до дослідження туризму, який доповнює ресурсний підхід, оскільки ресурси є властивістю території. Спортивний туризм задіює обмежену частину географічного простору. Геоторія спортивного туризму охоплює практично всю територію, частину акваторії, аероторії до висоти близько 2000 м та літоторію до глибин трохи більше 2000 м. Освоєння та підкорення граничних меж географічного простору (найвищих вершин, найглибших печер, морських глибин тощо) часто відбувається на межі людських можливостей, з ризиком для життя. Однак, таке освоєння, без сумніву, буде тривати.

Список використаних джерел:

1. Колотуха О.В. Геопросторова організація спортивного туризму: Монографія / О.В. Колотуха. – Кіровоград: ФО-П Александрова М.В., 2015. 448 с.
2. Мезенцев К.В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку Монографія / К.В. Мезенцев. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. 253 с.
3. Шаблій О.І. Основи суспільної географії / О.І. Шаблій. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2011. 296 с.

УДК 911.52:338.483.11

Браславська Оксана, Рожі Інна, Барвінок Олександр
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Умови дієвості туристсько-рекреаційного потенціалу території

У статті визначено основні умови дієвості туристсько-рекреаційного потенціалу території, за яких створюється можливість його удосконалення та забезпечення рекреантами і туристами з урахуванням якісного оцінювання, вибору пріоритетів оптимізації, що дає змогу зменшити негативний вплив різноманітних елементів, а також збільшити можливості з підвищення рівня його затребуваності.

Ключові слова: рекреація, туризм, туристсько-рекреаційний потенціал, основні умови.

Браславская О., Рожы И., Барвинок А. Условия действенности туристско-рекреационного потенциала территории. В статье определены основные условия действенности туристско-рекреационного потенциала территории, при которых создается возможность его совершенствования и обеспечения рекреантами и туристами с учетом качественной оценки, выбора приоритетов оптимизации, что позволяет уменьшить негативное влияние различных элементов, а также увеличить возможности по повышению уровня его востребованности.

Ключевые слова: рекреация, туризм, туристско-рекреационный потенциал, основные условия.

Braslavska O., Rozhi I., Barvinok O. Conditions of effectiveness of tourist and recreational potential of the territory. The article defines the basic conditions for the effectiveness of the tourist and recreational potential of the territory, which creates the opportunity to improve it and provide tourists and tourists with quality assessment, the choice of priorities for optimization, which can reduce the negative impact of various elements, as well as increase its ability to increase the level of opportunities.

Keywords: recreation, tourism, tourist and recreational potential, basic conditions.

Постановка проблеми. Важливу роль у розвитку туристсько-рекреаційного потенціалу останніми десятиліттями відіграє прогрес у підсиленні умов, які є визначальними для конкретної території. Адже оздоровлення, відпочинок, позитивні враження значною мірою залежать від належного стану того регіону де це відбувається, що сприяє забезпеченню високого рівня у наданні послуг. Такий рівень може бути досягнутий шляхом послідовного і структурованого опису основних умов та виявлення серед них найбільш оптимальних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Туристсько-рекреаційний потенціал це – «сукупність можливостей природних ресурсів, історико-культурних комплексів, об'єктів та соціально-економічних показників на певній території, що дають змогу створювати умови для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності з дотриманням режиму її охорони» [4, с.130], що розвивається за дотримання організаційних, управлінських, антропогенних та інших умов.

Суттєвою умовою визначають «оптимальне туристично-рекреаційне навантаження і повне збереження туристичних ресурсів та можливість отримання відповідного соціально-економічного ефекту без порушення екологічної рівноваги довкілля». С. П. Кузик до умов дієвості туристсько-рекреаційного потенціалу зараховує «наявність сучасної матеріально-технічної бази туризму, зокрема новітніх готельних комплексів, спеціалізованих закладів із відповідним асортиментом послуг, які вони прощують та ін.» [9].

За різними літературними джерелами подано різні підходи до якісного оцінювання умов дієвості туристсько-рекреаційного потенціалу (О.О. Бейдик [2], О.В. Браславська [14], В.Ф. Киф'як [6], О.В. Колотуха [7], С.П. Кузик [9], П.О. Масляк [10], Д.В. Ніколаєнко [11], І.М. Писаревський, С.О. Погасій, І.Б. Андренко, М.М. Покоłodна, І.В. Сеґеда [12], М.М. Покоłodна [13], Т.І. Ткаченко, О.М. Костіна, В.І. Рачко [15], В.К. Федорченко, Т.А. Дьорова, В.А. Смолій [16], В.К. Федорченко, Н.А. Фоменко, Н.В. Фоменко [19], М. Скрипник, Г.С. Цехмістрова [17], та інші).

Мета дослідження. Визначення умов дієвості туристсько-рекреаційного потенціалу території.

Виклад основного матеріалу. У Концепції розвитку туризму до 2022 р. зазначено необхідність створення конкурентоспроможного на міжнародному ринку національного туристичного продукту, здатного максимально задовольнити туристичні потреби населення країни, забезпечення на цій основі комплексного розвитку регіонів за умови збереження екологічної рівноваги та культурної спадщини [8]. Для того, щоб створити конкурентоспроможний продукт (у нашому випадку туристсько-рекреаційний потенціал), необхідно отримати об'єктивну інформацію, яка може використовуватися, наприклад, для розробки «Паспорту привабливості території туристсько-рекреаційного призначення» в країні та її окремих

регіонах, підвищення конкурентоспроможності туристичних підприємств і туристських продуктів.

Крім того, оптимізація туристсько-рекреаційного потенціалу можлива за виконання ряду умов (шляхом демографічних та соціальних змін; економічного й фінансового розвитку; змін політичного та правового регулювання; технологічних змін; торгового розвитку; транспортної інфраструктури; безпеки подорожей; дотримання факторів ринку: процеси попиту, пропозиції; сегментація ринку, в якому розвивається туристський продукт; власне маркетинг; туристський приватний сектор; людський фактор) [12]. Адже туризму «є популярною формою організації відпочинку, проведення дозвілля, пізнання рідного краю, навколишнього середовища, знайомства з історією, культурою і традиціями певної країни» [6, с. 4].

Основними умовами, які забезпечують дієвість туристсько-рекреаційного потенціалу ми визначаємо належний розвиток економіки, інформаційності про територію, ресурсів, інфраструктури, наявність зацікавлених туристів і рекреантів, змінювані події, соціокультурні фактори. Дослідження визначених умов веде до вирішення проблеми оптимізації туристсько-рекреаційного потенціалу, що дає змогу зменшити негативний вплив різноманітних елементів, а також збільшити можливості з підвищення рівня його атрактивності.

Для дотримання визначених умов на різних територіях науковцями пропонується:

- вивчення і раціональне використання рекреаційно-ресурсного потенціалу, соціально-туристичної інфраструктури, фінансових та інших ресурсів;
- формування регіональних і міжрегіональних рекреаційно-туристичних систем на основі цільових програм;
- комплексний соціальний та економічний розвиток територій активного туризму і курортно-рекреаційних послуг;
- розробка наукових основ кластеризації підприємств і організацій сфери туризму та регіонального планування їх розвитку;
- перетворення туристичного регіону як територіально-функціональної частини країни в раціонально організований елемент структури регіонального суспільно-економічного комплексу;
- створення наукових інформаційних систем для політики регіонального розвитку туризму;
- розробка регіональних програм та програм розвитку регіональних ринків рекреаційно-туристичних послуг;
- вивчення процесів взаємодії суспільства і природи, визначення принципів екологічної політики регіонального розвитку туризму, підготовка програм охорони та ефективного використання природних і рекреаційно-туристичних ресурсів.

Зважаючи на просторову взаємодію різних елементів територіальної транспортної системи, визначальною сьогодні вважаємо роль інформації про

територію так як «від кількості доступної інформації про туристичні території значною мірою залежить кількість туристів, які забажають відвідати цю місцевість» [5, с. 30]. Широко розвинений інформаційний комплекс передбачає наявність достатньої і доступної інформації про туристсько-рекреаційний потенціал, привабливість території (мас-медійна інформація, туристичні інтернет-комунікації, друкована продукція) та туристичну діяльність в її межах.

Науковці також звертають увагу на територіальний імідж, який в наш час стає реальним і надзвичайно важливим ресурсом в зв'язку з процесом глобалізації. Імідж території, її репутація у вітчизняних та зарубіжних суспільно-географічних, політичних і ділових колах стає основним фактором просування загальнодержавних і регіональних проектів, найважливішим конкурентним ресурсом для налагодження партнерських відносин. Сприятливий імідж виступає передумовою для прискорення соціально-економічного розвитку, і в кінцевому рахунку підвищення рівня і якості життя населення, оскільки сприяє вирішенню ряду основоположних питань, що мають важливе значення для інтенсивного розвитку території. Це, перш за все, залучення інвестицій (в т.ч. – іноземних), розширення ринків збуту продукції національних / регіональних виробників, залучення трудових ресурсів, розвиток в'їзного туризму [1].

Разом з тим, для дієвості туристсько-рекреаційного потенціалу широко використовуються природні, культурно-історичні рекреаційно-туристичні ресурси, соціально-економічні, соціально-демографічні та економічні ресурси, що можуть бути об'єднані в антропогенні рекреаційні ресурси так як рушійною силою до їх виникнення є людина [3, с. 20], де «рекреаційні ресурси – природні й антропогенні геосистеми, об'єкти та явища природи, які мають комфортні властивості, унікальність, історичну або художню цінність, оригінальність, естетичну привабливість, лікувально-оздоровчу значимість, споживчу вартість для рекреаційної діяльності й можуть бути використані з метою відпочинку та оздоровлення людей у певний час та за допомогою існуючих технологій і матеріальних можливостей» [14, с. 20].

Сукупність засобів, закладів, споруд, мереж та інших елементів матеріально-технічної бази, що уможливають здійснення рекреаційної діяльності, задовольняє, з одного боку, звичайну життєдіяльність відпочиваючих і обслуговуючого персоналу, а з другого – задоволення специфічних рекреаційних потреб туристів. Характеризується вона за допомогою показників ємності, комфортабельності, надійності, інженерно-будівельних і експлуатаційних характеристик (норм, що відображають технологію їх створення і експлуатації) [14, с. 10]. У фактор «інфраструктура» об'єднано можливі елементи матеріально-технічної бази, ресурсів та матеріального виробництва (наприклад, галузі, що продукують товари та послуги для туризму: санаторно-курортна та інші галузі закладів для тимчасового проживання, галузь громадського харчування (наприклад, об'єкти ресторанного господарства), галузь розваг, транспортна

інфраструктура, галузі пасажироперевезень, галузі АПК, галузь банківсько-страхових послуг, фахова освіта працівників туристичної індустрії тощо).

Важливим є і дотримання законодавчої бази в туристській політиці як головного вектора соціально-економічної політики держави, яка регулює й координує розвиток туристської індустрії за допомогою різноманітних методів та «залучення до туристської індустрії виробництв як матеріальної, так і духовної сфери, втягнення в орбіту її впливу ряду суміжних галузей, специфіка виробничого продукту обумовлює винятково складний і комплексний характер впливу туризму на національну економіку та підвищує відповідальність держав за ефективність їх туристичних зв'язків» [20, с. 48].

«Для розуміння особливостей впливу геополітичного фактору на щорічні рекреаційні потоки важливо з самого початку враховувати що це найбільш динамічна і соціокультурно завантажена частина рекреаційних переміщень. Вони змінюють форму, соціокультурну орієнтацію, але далеко не випадкові й завжди зв'язані з чітко визначеними особливостями та етапами освоєння території» [11, с. 123]. Саме це регламентує соціокультурні умови, які «працюють» через міжнародний обмін ідеями на всіх рівнях, серед яких сфера культури і мистецтва посідає особливу, надзвичайно важливу роль. Обмін культурними і, зокрема, мистецькими досягненнями, який несе із собою міжнародний туризм, надзвичайно розширює сферу людського спілкування [18].

Перспективна точка зору повинна враховувати рекреаційні потреби, які відображають закони руху рекреаційних потреб (структури споживання), ґрунтовні методи і форми територіальної організації рекреаційної діяльності. Різні соціальні й вікові групи людей виявляють специфічні вимоги в процесі рекреаційної діяльності. Безумовно, всього різноманіття вимог, які виникають під впливом комплексу факторів, врахувати неможливо. Але наукове обґрунтування класифікації вимогливості різних груп відпочивальників до природних і антропогенних рекреаційних ресурсів, можливих рекреаційних занять, до структури місць відпочинку, територіальної організації рекреаційної діяльності [3, с. 11].

Висновки і перспективи подальших пошуків. Нами визначено основні умови дієвості туристсько-рекреаційного потенціалу, що дають можливість його оптимізації за їх дотримання. Узагальнена характеристика умов дозволила лише їх скомпонувати й потребує подальших досліджень та наукових розвідок, наприклад, визначення умов для оцінювання неоднорідних факторів привабливості території як елемента туристсько-рекреаційного потенціалу з урахуванням їх різнорідності й постійного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Балуєва О.В., Рибаченко Т.Ю. *Формування іміджу територій в контексті сталого розвитку. Економіка і організація управління. Київ: 2014. Вип. 3-4. С. 19-24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eiou_2014_3-4_4 (дата звернення: 12.11.2019).*

2. Бейдик А. А. *Словарь-справочник по географии туризма, рекреологии и рекреационной географии*. Київ: Палитра, 1997. 300 с.
3. Браславська О. В., Кравцова І. В. *Методологічні аспекти сучасної рекреаційної географії. Географія та туризм / ред. кол.: О.О. Любіцева (гол. ред.) та ін.* Київ: Альфа-ПК, 2018. Вип. 42. С. 3–11.
4. Будзович Г. В. *Науковий зміст і сутність поняття рекреаційний потенціал. Екологічні науки*. 2012. №2. С.130–133.
5. Зорин І. В., Квартальнов А. В. *Енциклопедія туризму: справочник*. Москва: Финансы и статистика, 2000. 356 с.
6. Киф'як В. Ф. *Організація туристичної діяльності в Україні: навч. посіб.* Чернівці: Книги-XXI, 2003. 300 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/kyfjak_1.htm (дата звернення: 11.11.2019).
7. Колотуха О.В. *Словник-довідник зі спортивного туризму та активної рекреації: географія, систематизація, практика*. Кропивницький: Видавництво Льотної академії НАУ, 2017. 392 с.
8. *Концепція Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/638-2013-%D1%80> (дата звернення 16.11.2019).
9. Кузик С.П. *Географія туризму: навч. посіб.* Київ: Знання, 2011. 271 с. URL: https://pidruchniki.com/1597012243744/turizm/formuvannya_turistichnoyi_priv_ablivosti_teritoriyi (дата звернення: 16.11.2019).
10. Масляк П.А. *Рекреационная география: учеб. пособ.* Киев: Знание, 2008. 343 с.
11. Николаенко Д. В. *Рекреационная география: учеб. пособ. для студ. высш. учебн. заведений*. Москва: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. 288 с.
12. Писаревський І.М., Погасій С.О., Андренко І.Б. та ін. *Організація туризму: підручник / за ред. І. М. Писаревського*. Харків: ХНАМГ, 2008. 541 с.
13. Поколodная М. М. *Рекреационная география: учеб. пособ.* Харьков: ХНАМГ, 2012. 275 с.
14. *Рекреаційна географія: курс лекцій для студ.-геогр. пед. ун-тів / уклад. О. В. Браславська*. Умань: ВПЦ «Візаві», 2014. 252 с.
15. Ткаченко Т.І., Костіна О.М., Рачко В.І. та ін. *Туризм України: економічні та організаційні механізми розвитку*. Тернопіль: Терно-граф, 2008. 976 с.
16. Федорченко В. К., Дьорова Т.А. *Історія туризму в Україні: навч. посіб. / передм. В. А. Смоля*. Київ: Вища школа, 2002. 195 с.
17. Федорченко В. К., Фоменко Н. А., Скрипник М. І. та ін. *Педагогіка туризму: навч. посіб.* Київ: Видавничий дім «Слово», 2004. 296 с. URL: https://www.studmed.ru/fedorchenko-vk-fomenko-na-skrpnik-m-cehmstrova-gs-pedagogka-turizmu_d1b5e6b4f87.html (дата звернення: 18.11.2019).
18. *Філософія туризму: навч. посіб. / за ред. В. С. Пазенок*. Київ: Кондор, 2004. 268 с.
19. Фоменко Н. В. *Рекреационные ресурсы и курортология: учеб. пособ.* Київ: Центр учебной литературы, 2007. 312 с.
20. Явкін В. Г., Руденко В. П., Король О. Д. та ін. *Проблеми географії та менеджменту туризму: монографія*. Чернівці: Рута, 2006. 260 с.

Яворська Вікторія, Сич Віталій, Коломієць Катерина
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Транченко Людмила
Уманський національний університет садівництва

Проблеми та перспективи розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні

В статті розглядаються проблеми та перспективи розвитку лікувально-оздоровчого туризму. Проведений аналіз становлення та дана оцінка сучасного стану лікувально-оздоровчого комплексу на території України. В статті наголошується, що курортна рекреація повинна стати пріоритетною сферою перспективного розвитку туризму в державі, оскільки вже тепер вона може забезпечити значні валютні надходження, сприяти зміцненню національної грошової системи і створити у цій сфері додаткові робочі місця. Центрами лікувально-оздоровчого туризму є санаторно-курортні заклади різного медичного профілю. Особливістю турпродукту в лікувально-оздоровчому туризмі є його сезонний характер, переважання внутрішнь орегіональних поїздок і специфічний віковий склад споживачів.

Ключові слова: туризм, лікувально-оздоровчий туризм, курорти, рекреація, санаторії.

Яворская В., Транченко Л., Сич В. Коломиец Е. Проблемы и перспективы развития лечебно-оздоровительного туризма в Украине. *В статье рассматриваются проблемы и перспективы развития лечебно-оздоровительного туризма. Проведенный анализ становления и дана оценка современного состояния лечебно-оздоровительного комплекса на территории Украины. В статье отмечается, что курортная рекреация должна стать приоритетной сферой перспективного развития туризма в стране, поскольку уже сейчас она может обеспечить значительные валютные поступления, способствовать укреплению национальной денежной системы и создать в этой сфере дополнительные рабочие места. Центрами лечебно-оздоровительного туризма является санаторно-курортные учреждения различного медицинского профиля. Особенностью турпродукта в лечебно-оздоровительном туризме является его сезонный характер, преобладание внутри орегиональных поездок и специфический возрастной состав потребителей.*

Ключевые слова: туризм, лечебно-оздоровительный туризм, курорты, рекреация, санатории.

Yavorskaya V., Tranchenko L., Sich V., Kolomiets K. Problems and prospects for the development of health tourism in Ukraine. *The article discusses the problems and prospects of development of health tourism. The analysis of the formation and the assessment of the current state of the health complex in Ukraine. The article notes that resort recreation should become a priority area for the future development of tourism in the country, since now it can provide significant foreign*

exchange earnings, help strengthen the national monetary system and create additional jobs in this area. Health tourism centers are sanatorium-resort establishments of various medical profiles. A feature of the tourism product in health tourism is its seasonal nature, the predominance of intra-regional travel and the specific age composition of consumers.

Key words: *tourism, health tourism, resorts, recreation, sanatoriums.*

Актуальність дослідження. Сучасне суспільство все більше піклується про зміцнення та охорону свого здоров'я. Високий потенціал фізичної та розумової діяльності людей є безпосередньою передумовою повноцінного життя. Лікувально-оздоровчий туризм дає змогу в комфортних і невимушених умовах підтримувати стан здоров'я у належному стані, тому його розвиток останніми роками є вкрай динамічним як на вітчизняному, так і на міжнародному туристичних ринках. Постійно зростаюча конкуренція в сфері туристських послуг вимагає розвитку нових видів туризму в світі та Україні зокрема.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З огляду на те, що Україна має один із найкращих природних лікувально-оздоровчих потенціалів у Європі, питання вдосконалення санаторно-курортного комплексу стає одним з найпріоритетніших напрямів розвитку вітчизняного туризму, зокрема його лікувально-оздоровчого виду, що призводить до поповнення бюджету і зміцнення державної економіки в цілому. Значний внесок у дослідження проблем розвитку і функціонування сфери туристично-рекреаційних послуг та лікувально-оздоровчого туризму зробили такі відомі зарубіжні та вітчизняні вчені, як: О. О. Бейдик, Н. М. Влащенко, В.Г.Гуляев, П.В. Гудзь, В.І.Карсекін, В.А.Квартальнов, В. Ф. Кифяк, Н. П. Крачило, О. О. Любіцева, М. П. Мальська, П. О. Масляк, І. В. Скмаль, В. І. Стафійчук та ін. У їх працях розглядається як тематика розвитку санаторно-курортної галузі у цілому, так і аналізуються окремі аспекти функціонування таких інституційно-територіальних утворень, якими є туристично-рекреаційні комплекси.

Мета статті – огляд лікувально-оздоровчого туризму України та оцінювання його конкурентоспроможності в Україні.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використано загальнонаукові методи - аналіз і синтез, систематизації системний підхід. Інформаційною базою дослідження були аналітичні огляди, зарубіжна і вітчизняна монографічна література, періодичні наукові видання.

Виклад основного матеріалу. Правовий режим, організаційні та економічні засади використання рекреаційно-туристських ресурсів в Україні регулюються законом "Про курорти" від 5 жовтня 2000 р. Згідно з цим документом рішення про оголошення природних територій курортами державного значення приймаються Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України; місцевого значення -- Верховною Радою АР Крим, обласними, а також Київською та Севастопольською міськими радами за поданням відповідних органів місцевого самоврядування.

Протягом останніх років в галузі законодавчого регулювання діяльності туристично-рекреаційних закладів України зроблено чимало. Уся законотворча діяльність у цій сфері ґрунтується на документах Всесвітньої туристичної організації, до якої Україна вступила у 1997р., а також Манільській декларації з туризму, Хартії туризму, Кодексу туриста, Глобальному етичному кодексі туризму та ін. Окрім Закону України "Про курорти" (2000 р.), прийнято Закон України "Про туризм" (1995 р., зі змінами, внесеними у 2003 р.). У 1999 р. Кабінет Міністрів України затвердив постанову "Про заходи подальшого розвитку туризму", а також було видано Указ Президента України "Про основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 р." [5].

Сучасне використання рекреаційних територій в Україні характеризується неврегульованістю процесів їхнього освоєння та застосуванням за іншим призначенням (наприклад, житлове та дачне будівництво). Проектування розвитку рекреаційних територій має здійснюватися відповідно до Концепції Генеральної схеми планування території України, яка головними проблемами збереження та раціонального використання рекреаційних територій у країні визначає такі:

- визнання на державному рівні їх пріоритетної цінності;
- створення державного кадастру земель оздоровчого та рекреаційного призначення;
- установлення проектних меж охоронних зон усіх видів;
- визначення та юридичне оформлення резервних рекреаційних територій [6].

У Генеральній схемі також передбачено поетапне освоєння потенціалу рекреаційних та оздоровчих ресурсів: до 2010 р. - 16 %, до 2020 р. - 23, на віддалену перспективу - до 48 % усіх територіальних ресурсів країни. Також заплановано поетапний розвиток матеріально-технічної бази туризму і рекреації в Україні: на першому етапі (2001--2006 рр.) - у 1,2 рази; на другому (2006-2016 рр.) - у 1,5-2 рази; на третьому (2016-2026 рр.) - у 2,1-3 рази. Максимальне збільшення чисельності рекреаційних закладів передбачається в Карпатах, на Поліссі, в Придніпров'ї та Приазов'ї [5].

Отже, можна зробити висновок: різноманітний і потужний рекреаційний потенціал України потрібно розглядати як вагоме джерело економічного розвитку держави на перспективу.

Загальним гальмівним чинником розвитку рекреаційної діяльності, насамперед його матеріально-технічної бази, є проблеми, пов'язані з податковим законодавством України. Це стосується передусім сплати податку на додану вартість, земельного податку, готельного та курортного зборів. Не відпрацьовано механізм заохочувального оподаткування інформаційно-рекламної діяльності, стимулювання інвестицій у туристичну галузь. У роботі рекреаційної галузі можна виділити наступні проблеми, що стримують її розвиток. Серед них:

- відсутність розгалуженої системи інформаційно-рекламного забезпечення діяльності галузі;
- податкове законодавство, що не сприяє вкладенню інвестицій в рекреаційну інфраструктуру та санаторно-курортний комплекс;
- різновідомча підпорядкованість рекреаційного та санаторно-курортного комплексів;
- недоліки в системі регіонального управління;
- проблема тіньової економіки;
- необхідність передання частини повноважень органам місцевого самоврядування.

Після розпаду Радянського Союзу в санаторно-курортній галузі України склалась складна ситуація. Сформована матеріальна, лікувально-діагностична та наукова база через ряд соціально-економічних причин використовувалась не в повну міру. Створення у 1992 р. Федерацією профспілок України, Фондом соціального страхування України та Українською республіканською радою з управління курортами профспілок на базі курортних закладів профспілок України акціонерного товариства "Укрпрофоздоровниця" дало змогу не тільки зберегти, але й дати поштовх до розвитку курортної системи незалежної України [12].

Більшість готелів, мотелів, кемпінгів, санаторіїв, баз відпочинку та туристичних баз будувались за проектами, що сьогодні не відповідають міжнародним стандартам. Мережа їх активно формувалась у період масового туризму, з інтенсивною експлуатацією та несвоєчасним капітальним і поточним ремонтом, що призвело до значного зносу цих будівель та оснащення.

Багатопрофільність засобів розміщення потребує їх класифікації та стандартизації. Типологічна уніфікація засобів розміщення дозволить створити стандарт, центральною частиною якого має стати класифікація засобів розміщення, розроблена ВТО.

Рекреаційні заклади потребують загальної реконструкції для підвищення рівня сервісу, комфортності, розширення спектру рекреаційних та супутніх послуг. Розвиток індустрії колективного відпочинку, орієнтований на задоволення потреб рекреантів низького та середнього рівня забезпеченості, передбачає модернізацію санаторіїв, реконструкцію будинків відпочинку з цілолітнім режимом роботи, розвиток мережі туристичних маршрутів (пішохідних, водних, кінних), розвиток мережі супутніх послуг для рекреантів. Організація індивідуального відпочинку, що забезпечує задоволення потреб багатих рекреантів, повинна відповідати найвищим світовим стандартам. Це передбачає будівництво спеціальних котеджів, які можуть здаватися в оренду або продаватися, будинків відпочинку зі здачею в оренду юридичним особам; організацію служби забезпечення індивідуального відпочинку [10].

З погляду організації інфраструктурного забезпечення рекреаційного процесу, одне з ключових місць належить транспортній системі. Питання

охоплює проблему транзитних перевезень, організацію залізничного сполучення, розвиток автомагістралей, повітряного, морського, річкового транспорту.

Україна має розвинуту мережу автомобільних доріг і залізниць, аеропортів, річкових і морських портів. Авіаційний, автомобільний, залізничний, річковий і морський транспорт здатні забезпечити перевезення туристів з резервом транспортних потужностей на деяких видах транспорту.

Транспортні шляхи України повинні відповідати міжнародним вимогам та надавати можливість здійснювати перевезення швидко, безпечно, надійно, комфортно. В Україні прийнята Програма функціонування національної мережі міжнародних транспортних коридорів. Її реалізація дозволить розв'язати проблему облаштування доріг, створити сприятливі умови для розвитку туристичної індустрії [10].

Не менш важливою складовою інфраструктури є існуюча мережа прикордонних переходів із країнами-сусідами, її розширення та сервісне облаштування. Неможливий розвиток рекреації без системи зв'язку і комунікацій, функціонування різноманітних служб сервісу, розвитку громадського харчування і побутового обслуговування, організації культурно-розважального обслуговування. Актуальною для України залишається проблема водопостачання та каналізації населених пунктів і, в першу чергу, рекреаційних центрів [12].

Перспективи розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні зумовлюються дією широкого спектра природних, історико-культурних, соціальних, економічних та політичних факторів, які мають чітко виражену регіональну специфіку [7]. Крім цього, особливості сучасної ситуації полягають у тому, що формування високорозвиненої національної індустрії рекреації та її інтеграція в світовий ринок туристично-рекреаційних послуг пов'язані з необхідністю розв'язання гострих соціально-економічних проблем в період трансформації суспільно-економічних відносин. Зокрема при плануванні подальшого розвитку рекреаційного комплексу в основу повинна бути покладена ідея природно - історично - етнографічної рекреації, що базується на найбільш раціональному використанні територіального поєднання природних умов, ресурсів та історичних, архітектурних пам'яток краю.

Крім того, у разі рекреаційного планування необхідне визначення допустимих та оптимальних навантажень на ландшафт, які забезпечують стійкість природних комплексів - важливу умову збереження рекреаційного потенціалу території. Для будь-якої території є екологічна межа щодо використання рекреаційних ресурсів. Тому в процесі формування рекреаційних зон треба утримувати оптимальну рівновагу між природними передумовами, можливостями та потребами споживачів рекреаційних ресурсів із метою збереження навколишнього середовища та динамічного використання складових природних комплексів.

Україна має унікальні та одні з найрізноманітніших в Центральній Європі запаси ресурсів для розвитку санаторно-курортного лікування. На сьогоднішній день їх використання, на жаль, не можна назвати ефективним. Особливі кліматичні умови склалися в гірських районах України: Карпатах і Кримських горах (рис.1). Кліматичні умови Карпат є досить комфортними для організації зимових видів рекреації, а передгірних районів і Закарпаття, як зимових, так і літніх [1].

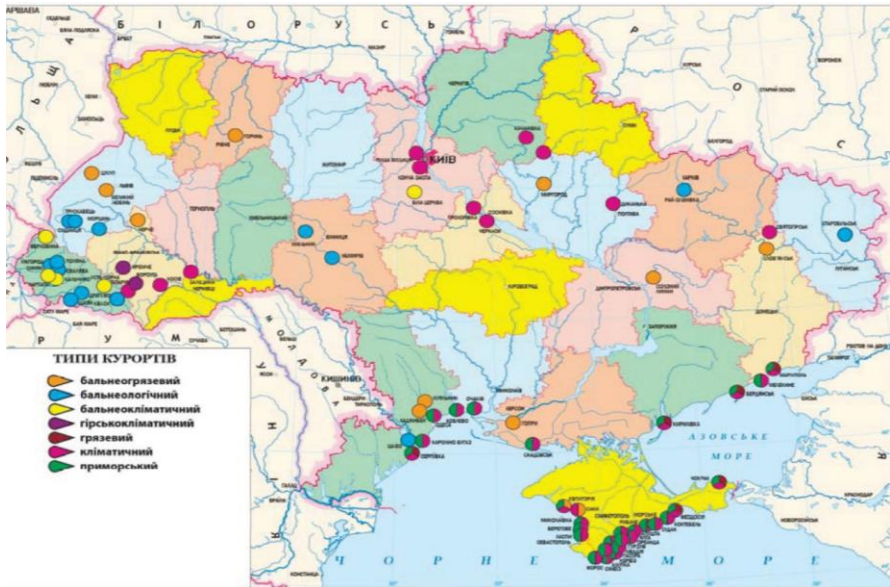

Рис. 1. Курорти України [11]

Важливими кліматичними курортами регіону є Яремча, Ворохта, Косів, Шешори, Ясиня, Яблуниця, Славське, Соїми, Чинандієве, Кобилецька Поляна та ін. Карпатський регіон має всі умови, щоб стати успішним центром розвитку вітчизняних спа-курортів: особливості розміщення, природнокліматичні умови, наявність мінеральних джерел, термальних джерел Закарпаття, велика кількість лісів. Поступове покращення інфраструктури, розміщення і якості продукту буде відкривати для Карпат нові можливості на нових ринках. Необхідно систематично і наполегливо працювати в країнах-сусідах, приділяючи більше уваги підтриманню уваги до Карпат і постійному покращенню іміджу регіону [2].

Львівщина належить до тих областей, в яких санаторно-курортна сфера є однією із галузей спеціалізації; тут виявлені майже усі типи

мінеральних вод. За показником балансу прогнозних ресурсів, розв'язаних і затверджених запасів мінеральних вод регіон посідає перше місце серед усіх областей України. Проблемаю для курортно-оздоровчих центрів Львівщини є необхідність пошуку інвестицій для реконструкції санаторно-курортних закладів, а також розвиток туристичної та допоміжної інфраструктури. Тому актуальними є наукові дослідження, результати яких спрямовані на вироблення практичних рекомендацій щодо покращення функціонування санаторно-курортної галузі регіону. Аналіз особливостей функціонування санаторно-курортної галузі Львівської області (на прикладі курортів Моршин, Трускавець і Східниця) виявив, що Львівщина є лідером серед усіх областей західноукраїнського регіону за показниками розвитку сфери лікувально-оздоровчого туризму. Так, тут діє 124 санаторно-курортні заклади (4,07% загальної кількості в Україні), що у 3–4 рази більше, ніж у Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Рівненській, Тернопільській чи Чернівецькій області [4].

Основну частину санаторно-курортних закладів Львівської області складають санаторії (37,9% від загальної кількості) і бази відпочинку; надають послуги пансіонати з лікуванням, самостійні заклади 1–2 денного перебування, пансіонати відпочинку, санаторії-профілакторії, бальнеогрязелікарні і курортні поліклініки. Негативною тенденцією у розвитку сфери лікувально-оздоровчого туризму в Львівській області є значне і постійне скорочення чисельності осіб, які лікуються і відпочивають в санаторно-курортних закладах. Поряд зі скороченням чисельності обслугованих відбувається процес подорожчання вартості послуг.

Курорти Моршин, Трускавець і Східниця є частиною Прикарпатського рекреаційного району, що простягається смугою із північного заходу на південний схід і частково охоплює Старосамбірський, Самбірський, Дрогобицький, Сколівський та Стрийський райони. Основним видом рекреаційної діяльності Прикарпатського рекреаційного району є санаторнокурортне лікування. З огляду на існуючі об'єктивні і суб'єктивні передумови розвитку та наявний ресурсний потенціал, санаторно-курортне господарство Львівської області є однією із пріоритетних сфер перспективного розвитку області з чітко визначеною політикою по відношенню до неї і програмою дій [7, 9]. На Івано-Франківщині є десять курортних місцевостей, працюють 42 санаторно-курортні заклади загального та спеціалізованого профілю на 4351 місця.

Для курортної терапії використовуються кліматичне лікування, мінеральні ванни, лікувальні грязі, на базі яких можна розвивати окремі види туризму, такі як: бальнеологічний, спа-туризм. Основні курортні місцевості – низькогірні с. Татарів, м. Яремче і с. Микуличин Яремчанської міськради, с. Мислівка і с. Новий Мізунь Долинського району, м. Косів та с. Шешори Косівського району, високогірні смт. Ворохта і с. Яблуниця Яремчанської міськради і бальнео-грязевий передгірний курорт Черче Рогатинського району. Для курортної терапії використовуються кліматичне лікування,

мінеральні ванни. Серед мінеральних джерел найвідомішим є джерело води "Горянка", аналогічної за дією трускавецькій "Нафтусі", в с. Новий Мізунь Долинського району. Лікувальні властивості джерела "Буркут" для лікування внутрішніх органів були відомі ще у XIX ст. Для лікування опорнорухового апарату використовуються торфові грязі і мінеральні води курорту Черче.

Перспективними для лікування є води курорту Шешори з високим вмістом органічних речовин. Санаторно-курортні заклади спеціалізуються на загальному оздоровленні та лікуванні органів травлення. Частина закладів проводить лікування органів дихання ("Кремінці", с. Татарів, Яремче) та опорно-рухової системи. У більшості санаторіїв є діагностична база для обстеження пацієнтів та бальнеологічні відділення.

Для лікування опорно-рухового апарату використовуються торфові грязі і мінеральні води курорту "Черче" (с. Черче, Рогатинський район). У Івано-Франківській області діють близько 40 санаторно-курортних заклади (будинки і пансіонати відпочинку, бази відпочинку, санаторії-профілакторії, санаторії), діє близько 850 дитячих оздоровчих таборів (міські та замські табори) на 3800 місць [8].

Висновки. Аналіз становлення і оцінка сучасного стану лікувально-оздоровчого комплексу на території України свідчить про те, що курортна рекреація повинна стати пріоритетною сферою перспективного розвитку туризму в державі, оскільки вже тепер вона може забезпечити значні валютні надходження, сприяти зміцненню національної грошової системи і створити у цій сфері додаткові робочі місця.

Центрами лікувально-оздоровчого туризму є санаторно-курортні заклади різного медичного профілю, де забезпечується високий рівень обслуговування, задіяний медичний персонал і обслуговують переважно осіб середнього і старшого віку чи людей з послабленим здоров'ям. Особливістю турпродукту в лікувально-оздоровчому туризмі є його сезонний характер, переважання внутрішньорегіональних поїздок і специфічний віковий склад споживачів.

Україна завдяки унікальному природно-рекреаційному потенціалу, зростанню потреби населення в послугах санаторно-курортних закладів, збільшенню зацікавлення цією сферою іноземних туристів володіє усіма передумовами для відновлення і розвитку лікувально-оздоровчого туризму. Головною перешкодою для цього є відсутність державної і регіональної стратегії розвитку санаторно-курортного господарства області, яка б передбачала активний вплив на його інвестиційну привабливість.

Список використаних джерел:

1. Бабов К.Д., Омеципський С.В., Леонова С.В., Нікіпелова О.М. *Передумови та перспективи розвитку курортного комплексу України // Український географічний журнал. - 2005. - №2. - С. 67-68.*
2. Бейдик О.О. *Рекреаційно-туристські ресурси України / О.О. Бейлик. - К.: ВЦ КНУ, 2009. - 396 с.*

3. Биржаков М.Б. Введение в туризм. – СПб.: Издательский Торговый Дом «Герда», 1999.
4. Влащенко Н.М. Закономірності економічного розвитку регіонального санаторно-курортного комплексу: [Електронний ресурс] / Н.М. Влащенко. - Режим доступу: tourlib.net/statti_ukr/vlaschenko3.htm
5. Закон України "Про курорти" від 5.10.2000 р., № 2026-III // Відомості Верховної Ради України. - 2000. - № 50. - ст. 435.
11. Зорін І.В., Квартальнов В.А. Енциклопедія туризму. - М: Фінанси і статистика, 2000.
6. Карсекін В.І., Гоикало Л.М. Економіко-організаційні проблеми розвитку лікувально-оздоровчих закладів туристичної сфери в Україні // Проблеми інформатизації рекреаційної та туристичної діяльності в Україні: Перспективи культурного та економічного розвитку / Праці Міжнародного Конгресу. - Трускавець, 2000. - С. 223-226.
7. Кицяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні: Навчальний посібник. – Чернівці: Книги – XXI, 2003. – 300 с.
8. Масляк П.О. Країнознавство: підручник / П.О. Масляк. - 2-ге вид., виправл. і доповн. - К.: Знання, 2008. - 293 с.
9. Смаль І.В. Туристичні та санаторно-курортні кластери в Україні: перспективи та проблеми створення / Туристично-краєзнавчі дослідження: Збірник. - К., 2002.- Вип. 4.- С. 214-216.
10. Смаль І.В. Основи географії рекреації та туризму: навч. посіб. / І.В. Смаль. - Ніжин: НДПУ, 2004. - 105 с.
11. Ткаченко Т.І. Сталій розвиток туризму: від теорії до реалій / Т.І. Ткаченко // Туризм: реалії та перспективи сталого розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 23–24 жовтня 2014 р. – С. 41–43.
12. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія / Н.В. Фоменко. - К.: ЦНЛ, 2007. - 311 с.
13. Шатило О.А. Напрями державного регулювання туристичної галузі України / Шатило О.А. // Туризм: реалії та перспективи сталого розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 23–24 жовтня 2014 р. – С. 60–61.

УДК 338.48 (477.72)

Гуда Андрій, Пацюк Вікторія
Криворізький державний педагогічний університет

Перспективи Олешківських пісків щодо розвитку різних видів туризму

У статті розглянуто туристичні ресурси відносно нового туристичного регіону України - Олешківських пісків. Розкрито географічну специфіку та ресурсний потенціал даної території для становлення диверсифікованого

туристичного продукту та створення унікальної туристичної дестинації. Проаналізовано можливості залучення різних видів туризму до туристичної пропозиції Олешківської пустелі.

Ключові слова: Олешківські піски, види туристичної діяльності, туристична пропозиція.

Гуда А., Пацюк В. Перспективы Олешковских песков для развития разных видов туризма. В статье рассмотрены туристические ресурсы относительно нового туристического региона Украины – Олешковских песков. Раскрыто географическую специфику и ресурсный потенциал данной территории для становления диверсифицированного туристического продукта и создания уникальной туристической дестинации. Проанализированы возможности привлечения различных видов туризма для туристического предложения Олешковской пустыни.

Ключевые слова: Олешковские пески, виды туристической деятельности, туристическое предложение.

Huda A., Patsiuk V. Prospects of the Oleshkivski Sands as to the development of different types of tourism. In the article have been examined the tourism resources of the new tourist region of Ukraine – Oleshkivski Sands. The geographical specificity and resource potential of the territory for the development of a diversified tourism product and the creation of a unique tourist destination have been revealed. Possibilities of enlisting different types of tourism in the tourist offer of Oleshkivski Desert have been analyzed.

Keywords: Oleshkivski Sands, types of tourist activity, tourist offer.

Постановка проблеми. Динамічний розвиток туристичної діяльності відіграє важливу роль у матеріальному благополуччі країни та вирішенні соціально-економічних проблем. У багатьох країнах світу саме за рахунок туризму виникають нові робочі місця, підтримується високий рівень життя населення, формується позитивний імідж. Україна має величезний потенціал розвитку туристичного сектору, однак він у значній мірі не реалізований. На жаль, більшість населення країни слабо поінформоване про її природні та культурно-історичні багатства. Відтак, існує нагальна потреба в комплексних дослідженнях та концептуальних наукових обґрунтуваннях напрямів та конкретних завдань перспективного розвитку регіонів та виведення на туристичний ринок нових дестинацій. Такі унікальні та специфічні райони як Олешківські піски можуть виступити каталізатором розвитку вітчизняного туризму. Дослідження херсонської пустелі допоможе українському туристу знайти виняткову дестинацію, навіть не покидаючи кордони своєї батьківщини.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблематика становлення та розвитку різних видів туризму, а також включення до туристичної діяльності нових локацій регулярно піднімається у працях багатьох вітчизняних вчених. Щодо Олешківських пісків, то їх географічну оцінку здійснювали О.П. Андріяш, Л.М. Шевченко, В.М. Пашенко, Є.Г. Роман та інші, тоді як

особливості використання даної території для становлення різних видів туризму вивчали В.Л. Казаков та С.В. Дмитрієв.

Метою дослідження є аналіз ресурсного потенціалу Олешківських пісків та оцінка перспектив становлення різних видів туристичної діяльності задля створення в майбутньому нового потужного туристичного кластеру міжнародного рівня.

Інформаційно-емпіричну базу дослідження склали матеріали літературних джерел, публікації в мережі Інтернет, власні спостереження під час підготовки та участі у спортивно-туристичних походах до даної місцевості, статистична інформація надана НПП «Олешківські піски».

Виклад основного матеріалу. Указом Президента України №221/2010 від 23 лютого 2010 р. було створено на території Голопристанського, Цюрупинського (Олешківського) районів та Новокаховської міської ради Херсонської області національний природний парк "Олешківські піски" [1]. Розглядаючи Олешківські піски як перспективний регіон для розвитку туристичної діяльності, об'єднуємо національний природний парк «Олешківські піски» з прилеглими територіями, які не є природоохоронною територією, але мають туристичні ресурси.

Оцінка туристичного потенціалу Олешківських пісків неможлива без попереднього розгляду наявних на цій території природних ресурсів, які можна залучити до туристично-рекреаційної сфери.

Олешківські піски займають площу 161,2 тис. га (НПП «Олешківські піски» займає 11671,06 га). Простягаються уздовж лівого берегу р. Дніпро від м. Нова Каховка до Кінбурнського півострову на відстані майже 250 км [2]. Геологічну основу Олешківських пісків утворюють піщані відклади першої надзапlavної тераси Дніпра, розвіяні та перевідкладені в історичний час. Потужність змінюється від 5-7 м до 78 м. На заболочених ділянках розвинені мулисто-глинисті і мулисто-піщані відклади. Ґрунти майже нерозвинені. Орографічно район Олешківських пісків – слабохвиляста низовинна рівнина з абсолютними відмітками від 40-50 м в північно-східній частині, до 3-5 м – в приморській частині. В межах Олешківських пісків виділяються 7 піщаних масивів – арен, відокремлених один від одного вузькими долиноподібними зниженнями [3]. Безпосередньо до заплави Дніпра прилягають п'ять арен – Каховська, Козаче-Лагерська, Олешківська, Чулаківська, Іванівська. На південь від заплави Дніпра розташована Виноградівська (Чалбаська) арена. Сьома Кінбурнська піщана арена знаходиться на Кінбурнському півострові між Дніпровським лиманом і Ягорлицькою затокою. Всі арени мають горбисту поверхню. Коливання відносних висот на невеликій відстані досягає 15-20 м. На аренах розвинуті піщані горби (дюни), ували (витягнуті пасма), замкнені улоговинами між дюнами та пасмами, невеликі дефляційні западини. Кругизна схилів піщаних горбів змінюється від 3-5° до 25-30°, на великих площах арени – суцільні дюни і пасма, поверхня дуже покручена (кучугурна). На поверхні арен поширені западини колишніх стариць Дніпра (саги). Між аренами зустрічаються порівняно великі суфозійні лійки. Клімат

пісків жаркий, сухий влітку, помірно холодний взимку. Середня температура повітря липня +23-24°C, до 20-25 днів з середньодобовими температурами +25-30°C. Середні січневі температури – -3°C. Літо тривале – понад 140 днів. Середньорічна сума опадів незначна – 250-350 мм. Часті сильні вітри, які зумовлюють перенесення піску як по земній поверхні, так і в повітрі [3].

В цілому, природні ресурси Олешки характеризуються високим рівнем унікальності не тільки на теренах України, але і в Європі.

Слід розглянути перспективи використання Олешківських пісків в екскурсійній діяльності і тут вже є певні напрацювання. Національним природним парком з метою ознайомлення з Олешківськими пісками розроблено два пішохідних та два автомобільних маршрути. Облаштовані рекреаційні зони, виготовляються буклети і проводиться рекламна кампанія на загальнодержавному та міжнародному рівнях, налагоджується співпраця та укладання договорів з туристичними фірмами з проведення екскурсій «Олешківською пустелею» [4].

Найбільший спектр екскурсій пропонується з обласного центру – Херсону, а також із міст, що знаходяться на незначній територіальній відстані: Миколаїв, Одеса, Запоріжжя, Кривий Ріг тощо. Велика кількість екскурсій в літній період також організовується напівлегально функціонуючими туристичними фірмами зі Скадовська, Лазурного, Залізного Порту тощо. Екскурсії для туристів з більш віддалених від пісків регіонів часто комбінують з іншими об'єктами культурної спадщини або природними пам'ятками: Асканія-Нова, Зелені хутори Таврії, Кінбурнська коса, о. Джарилгач, Виноробне господарство князя Трубецького. Тривалість таких заходів залежить від розташування пункту відбуття туристів, транспортного забезпечення та кількості об'єктів на загальному маршруті. Вартість дуже варіює, що обумовлено транспортним обслуговуванням та послугами розміщення. Одноденна екскурсія стартує від 300 грн.

Крім того, офіційна статистика НПП «Олешківські піски» свідчить про зростання попиту на екскурсійний продукт з боку споживачів. Зростає чисельність як вітчизняних, так і зарубіжних відвідувачів, збільшується кількість проведених екскурсій (рис.1) [4].

Аналізуючи ресурсний потенціал Олешківських пісків, можна говорити про значні перспективи даної території для розвитку різноманітних видів туризму, зокрема, як традиційних, так і нетрадиційних та екстремальних видів. Тож розглянемо їх більш змістовно.

Спортивний туризм. Спортивно-туристичний потенціал району Олешківських пісків обумовлений характером функціонування та особливостями будови, розміщенням та річною динамікою різноманітних природних об'єктів. Серед них для планування різних видів спортивно-туристичних походів, оцінки і обґрунтування ступеня їх складності найбільше значення мають геологічні відклади та субстрат поверхні ландшафтів, форми рельєфу, наявність і характер рослинності, водні об'єкти, клімат тощо.

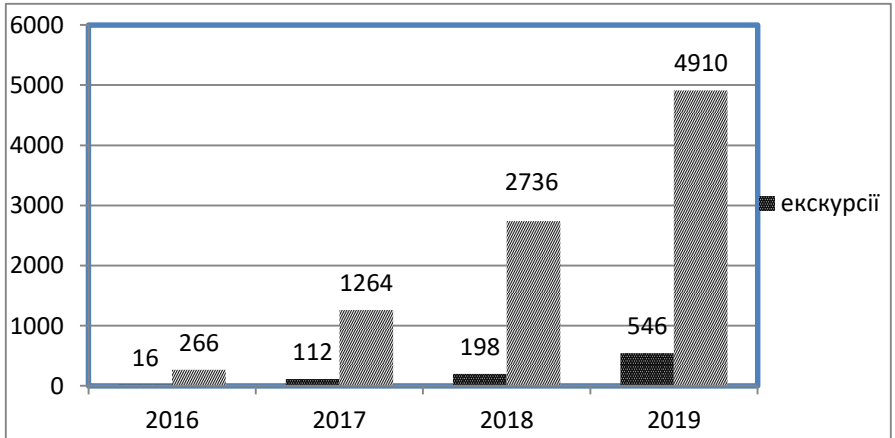

Рис. 1. Динаміка відвідування НПП «Олешківські піски» за кількістю рекреантів та екскурсій у період 2016-2019 років (інформацію надано НПП «Олешківські піски»)

Оцінка спортивно-туристичного потенціалу району Олешок проведена на основі діючих методик визначення складності туристичних маршрутів, розроблених Федерацією спортивного туризму України. Змістовну роботу щодо оцінки спортивно-туристичних ресурсів даної території та розробки маршрутів для спортивних туристичних походів здійснив В.Л. Казаков.

1. Основною перешкодою для цілей спортивного туризму в межах Олешчя є форми еолового рельєфу – пагорби дюн, пасмові піски, міждюнові западини, дефляційні котловини, рівні піщані поверхні.

2. Піщані поверхні віднесені до виключно протяжних перешкод. Безперервна протяжність пісків значна, за однією лінією туристичного маршруту може досягати 30-40 км. Тому, на думку В. Казакова, суцільні піски слід оцінити як 1А категорії складності для цілей пішогохідного туризму. Для велосипедного туризму – піски Олешчя мають безмежний потенціал щодо прокладання ґрунтових трас.

3. Водними перешкодами в районі Олешківських пісків є: 1) водні лінійні перешкоди – обвідний дренажний канал ставків Новокаховського рибзаводу, що має довжину 10 км, ширину 6-10 м, глибину від 1,0 до 1,5 м; переправа через канал оцінена як 1А (проста) складності; 2) неглибокі (до 1-1,5 м) сагові озерця – може бути залучена до пішогохідного туризму як локальна перешкода у випадку проходження їх переправою 1А (проста) складності вбхід; 3) заболочені саги і суфозійні поди з пересихаючими озерами – оцінені як протяжні перешкоди категорії Н/К – легкопрохідне болото з в'язким мулистим субстратом дна, де можливе провалювання на

глибину до 0,5 м; 4) низинне Кардашинське болото – протяжна перешкода Н/К категорії.

4. Оцінка лісових урочищ як протяжних перешкод. Безперервні переходи по лісам пісків можуть досягати від 1-1,5 до 15-25 км і більше. Густина лісів коливається від легкопрохідного (Н/К категорія) – по ним можна набрати до 60-80 км довжини маршруту, до середньопрохідного (1А категорія складності) із потенційною максимальною протяжністю до 20-25 км. Середньопрохідні ліси приурочені до густих рядних насаджень акації, сосни, через які необхідно продиратись або навіть робити проходи.

5. Оцінка трав'янистого покриття. Основна частина Олешківських пісків – невисокі та розріджені степові трави, тому не являють перешкоди для подолання. Винятком є ділянки заболочених саг і подів (високий очерет) та ділянки рівних пісків. Тут навесні наявне підтоплення земель з виходом води на земну поверхню, тому тут виростають злакові трави висотою до 1,5-2,0 м. Проходити їх цікаво, але важко як і болотні зарості. Ці ділянки Олешшя В. Казаковим визначені як протяжні перешкоди високотрав'я з пониженням категорії складності з 1Б до 1А (згідно діючих вимог Федерації спортивного туризму України).

6. Відсутність джерел питної води на всіх аренах пісків – це фактор, який підвищує екстремальність маршрутів по Олешківським піскам. Питну воду на 1-3 ночівлі необхідно нести з собою і використовувати дозовано як в пустелях. Частково питна, але сірководневого хімічного складу й смаку може добуватись шляхом закладання шурфів – невеличких колодязів, з фільтруванням води. Орієнтування на місцевості майже виключно за азимутом (використовуємо компас), географічною картою масштабом 1:100000.

7. Піщані арени Олешківських пісків оточені численними населеними пунктами. Значна кількість населених пунктів значно знижує ступінь автономності маршруту. Доволі складно прокласти маршрут, не обминаючи хоча б 3-4 поселення. Тому ступінь автономності маршрутів пішохідного туризму по Олешківським піскам В. Казаков оцінив найнижчим коефіцієнтом – 0,2.

8. Враховуючи характер і складність усіх можливих перешкод та автономності в межах Олешшя, даний район може бути рекомендовано для 2-х видів спортивного туризму – пішохідного та велосипедного. Складність маршрутів: для пішохідного туризму район Олешківських пісків придатний для походів I-II категорій складності однозначно, можливості для обґрунтування маршрутів III категорії потребують перевірки; в галузі велосипедного туризму можуть бути заплановані маршрути I-II категорій складності, а також ділянки маршруту III категорії. Можливі й некатегорійні туристичні походи [3].

Восени 2019 року було апробовано новий маршрут некатегорійного туристичного походу в міжсезоння, що відбувся з 10 по 14 жовтня. Його картосхема представлена на рис. 2. Подібних маршрутів на території Олешківських пісків може бути безліч з різними перешкодами та різних категорій складності.

Рис. 2. Картосхема маршруту пішохідного походу Олешківськими пісками, апробованого восени 2019 року

Екологічний туризм. На території національного парку розроблено та облаштовано дві пішохідні екологічні стежки: «Олешківською пустелею» (природоохоронне науково-дослідне відділення «Раденське») і «Березовий гай» (природоохоронне науково-дослідне відділення «Буркути»). Екологічна стежка «Олешківською пустелею» знаходиться в Олешківському районі Херсонської області в західній частині Козаче-Лагерської арени на схід від села Раденськ Нижньодніпровських пісків на території природоохоронного науково-дослідного відділення «Раденське». Екологічна стежка розрахована на дітей старшого дошкільного віку, учнів шкіл, вчителів, батьків, що відпочивають, організованих екскурсійних груп та ін.

Екологічна стежка «Березовий гай» розташована в Голопристанському районі в південно-західній частині Херсонської області на землях Малокопанівської сільської ради природоохоронного науково-дослідного відділення «Буркути».

Але проходити зазначеними двома екологічними стежками без представника НПП «Олешківські піски» заборонено. Це пов'язано з піклуванням про життя та безпеку туристів, тому що територія національного природного парку межує з воєнним полігоном [4].

Екстремальний туризм. Основними аспектами становлення екстремального туризму на зазначеній території є:

1. Олешківські піски – це почленована територія із великою кількістю піщаних горбів, які називаються «кучугурами». Ці кучугури не перевищують 10 м у висоту; більшість з них пологі, але зустрічаються і круті. З огляду на останній факт, можна запропонувати використовувати їх для занять сендбордінгом, який в останній час набуває все більшої популярності. Сендбордінг – це вид рекреаційної активності та спорт, в якому використовується дошка, схожа на ту, що використовують у сноубордінгу. На відміну від сноубордінгу, спортсмен, що займається сендбордінгом з'їжджає вниз по піщаному пагорбу, дюні або схилу, долаючи можливі перепони. Хоча ми і розуміємо, що такий вид відпочинку на території Олешківських пісків не може набрати значного поширення в світі (через невелику висоту кучугурів та їх пологий уклін), але, з точки зору регіонального та державного значення сендбордінг міг би стати непоганою альтернативою Карпатам у теплий період року. Крім цього, сендбордінг для українців – це новий та екзотичний вид рекреаційної діяльності [5].

2. Олешківські піски можуть бути використанні як осередок розвитку джипінгу (джипінг – екстремальний вид відпочинку й туризму, що полягає у проходженні туристичних маршрутів по бездоріжжю на автомобілях (джипах або позашляховиках) та мотоспорту. Наразі розробляється новий туристичний маршрут під назвою «Сафарі по Олешківським піскам» – вже встановлено два оглядових майданчика та прокладаються зручні під'їзні шляхи до Олешківських пісків. Розробники маршруту сподіваються на великий потік туристів-екстремалів – до 150-200 чоловік на день [5].

3. В Олешківських пісках екстремали пропонують усім охочим проїхатися на квадроциклах. Медична страховка на один день – обов'язкова умова. Інструктори розповідають, як сидіти, за що триматися, і як поводитися в екстремальних ситуаціях. Аналогів такої траси в Європі немає. За одне коло по трасі турист повинен заплатити 20 грн [6].

4. Три роки поспіль на території НПП «Олешківські піски» (2017, 2018, 2019 рр.) проходив ультрамарафонський забіг «WILD desert ultratrail». Щороку кількість учасників складала від 100 до 120 чоловік [4]. Авторами фестивалю-трейлу пропонувалися три дистанції на 10, 20 та 50 км Олешківською пустелею з подальшим нагородженням переможців змагань. Подія заохочує не лише спортсменів та атлетів, а й простих туристів. Зокрема, на фестивалі можна замовити додаткові послуги, такі як екскурсія з гідом НПП «Олешківські піски» чи подорож до «цілющого гейзера».

5. Також на основі цього можна запропонувати проводити в Олешківських пісках скітури. Скітур (англ. Ski-tour) – проходження маршрутів по пересіченій місцевості на спеціальних лижах, що включає підйоми і спуски. Інноваційність таких турів може зобразити Олешки в іншому ракурсі, перш за все, для вітчизняного туриста.

Військовий туризм. Олешківські піски за всю свою величезну історію змінювали не тільки вигляд, а й статус. То ця територія була пасовищем для отар овець, то слугувала місцем розташування Олешківської Січі, то була

військовим полігоном за часів СРСР. Нині це національний природний парк, але трохи нетрадиційний. Вся справа у тому, що в 2015 р. на території Олешця поновив свою діяльність військовий полігон. Територія парку межує з військовою частиною і полігоном, на якому періодично відбуваються навчання зі стрільбами. Полігон перебуває у відомстві Міноборони. У радянські часи його використовували для тренувальних польотів військової авіації. Пілоти вправлялися у бомбометанні. Відтоді тут періодично знаходять залишки бомб, які виринають з-під кучугур після буревіїв, а потім знову ховаються в пісках. В останні роки колекцію військових відходів поповнюють гільзи та залишки інших снарядів українських вояків [7].

Весь цей історичний фундамент та військове сьогодення території Олешця формують неабиякий потенціал для розвитку військового туризму. Територія Олешківських пісків у майбутньому може бути використана для різноманітних мілітарі-турів з оглядом діючого полігону. Можна додати розваги у вигляді стрільби чи участі у військових навчаннях для поціновувачів екстремального відпочинку, або бути просто глядачем на полігоні та спостерігати за навчанням професійних вояків – отримувати патріотичні відчуття та переконання у захищеності від ворогів нашої держави. Для зацікавлених можна організовувати життя в армійських умовах та різноманітний скаутинг.

Слід пам'ятати, що на території Олешківських пісків декілька століть тому розташовувалась Олешківська Січ, яка може слугувати також об'єктом військового-історичного туризму. Тут можна здійснювати історичні реконструкції воєнної тематики.

Перспектива розвитку військового туризму на території Олешця характеризується високим показником, але для цього потрібна належна інфраструктура, тому що такий вид туризму може бути небезпечним. Формування військово-туристичного комплексу в Нижньодніпровських пісках може слугувати одним з наріжних каменів забезпечення диверсифікованого туристичного продукту у майбутньому.

Нині адміністрацією національного парку «Олешківські піски» налагоджено взаємодію з військовослужбовцями Збройних Сил України, які проводять військові навчання на Козаче-Лагерській арені (відновлені після 2015 року) і межують з територією парку. Вирішено питання щодо відвідування рекреантів території науково-дослідного природоохоронного відділення «Раденське». Вартість такої екскурсії для одного дорослого буде коштувати 41,60 грн.; для дитини віком до 14 років – 20,80 грн. З начальником військового полігону узгоджується дата, час проведення екскурсії по екологічній стежці «Олешківською пустелею» [4].

Кінотуризм. Пропонуємо звернути увагу на деякі витвори кіномистецтва, в яких присутні Олешківські піски і які можуть привернути увагу туристів.

1. Нижньодніпровські піски зустрічаються у фрагментах фільму «Позивний Бандерас» – українського військового детективу режисера Зази

Буадзе. Сценарій стрічки, написаний Сергієм Дзюбою та Артемієм Кірсановим має в основі щоденники нацгвардійця Сергія Башкова з позивним «Індіанець» та розповіді воїнів АТО. Стрічка вийшла в широкий український прокат 11 жовтня 2018 року. Фільм отримав премію «Золота дзига 2019» у категорії «Найкращий монтаж» [8].

2. Подейкують, що культовий фільм "Біле сонце пустелі" хотіли знімати саме в Олешківських пісках. Розповідають, що Анатолій Кузнецов, який зіграв Сухова, приїжджав сюди в 60-х роках і цікавився пісками як знімальним майданчиком. І хоча фільм не було знято в херсонській пустелі, але зацікавленість митців у цій місцевості незаперечна.

3. У 1929 році М. Шарлемань та А. Лазаренко планували зйомки повнометражного фільму "Надморські заповідники" та окремих фільмів про три експедиції на Чорне й Азовське моря. Зйомки фільму про Надморські заповідники мали розпочатись навесні 1930 року. Є відомості про те, що один з запланованих фільмів, а саме про Олешківські піски, як частину Надморських заповідників, був знятий. Судячи з усього, до нашого часу запис фільму не збережений. Фільм вийшов, очевидно, як протиставлення агітаційній повнометражній стрічці «Проблема українських пісків», що вийшла орієнтовно 1929-1930-і рр. і була присвячена складностям господарчого освоєння нижньодніпровських пісків [9].

4. «Картографи Google. Експедиція в Херсонську область». Ідея фільму зародилася у процесі впровадження проекту «Цифрове перетворення Херсонської області», яке здійснювала компанія Google Україна, ХОБФ «Об'єднання» за підтримки місцевої влади. Проект втілювався у кілька етапів, результатами якого стали кілька зручних онлайн-карт: історичного центру Херсона, міських об'єктів комунальної власності, мапа округів, створення сайту discoverkherson.com.ua, присвяченого заповідним територіям краю, а також низка семінарів і тренінгів. У ході кількох експедицій по області (Олешківські піски, о. Джарилгач, Асканія-Нова, о. Бірючий, плавні Нижньодніпровського національного природного парку, узбережжя Чорного моря та інші) молоді режисери, оператори й актори відзняли чимало яскравого матеріалу для повноцінного фільму [10].

Складовою кінотуризму також може бути відвідування місць зйомок в процесі вироблення матеріалів для фільму, але без оплачування цієї діяльності. Складова кінотуризму у цілісному туристичному продукті Олешківських пісків дуже важлива та суттєва, вона буде сприяти цікавому та варіативному продукту.

Фестивальний туризм. Олешківські піски можуть стати чудовим осередком фестивального туризму, зокрема, аналогом американської пустелі Блек-Рок, де від 1986 року проводиться фестиваль незалежного мистецтва Burning Man. Від української спільноти Burning Man Ukraine була інформація, що територія Олешків входить до шорт-листу локацій для проведення вітчизняного арт-фестивалю [11].

Продовжуючи тему фестивального туризму, слід згадати, що в Олешківських пісках відбувся фінальний етап Всеукраїнського юнацького фестивалю «В об'єктиві натураліста-2018». Учасниками фестивалю були делегації юних натуралістів з 22 регіонів України, яким спеціалісти парку провели квест-екскурсію «Унікальний об'єкт природи та історії півдня України – Олешківські піски». Фахівці парку під час екскурсії розповіли юним дослідникам про історію виникнення піщаної арени, її особливості та легенди Олешшя [4].

Окрім цього, як вже зазначалося, Олешківські піски мають чудові можливості щодо розвитку культурно-пізнавального, археологічного, спортивного туризму. Флоро-фауністичні туристсько-рекреаційні ресурси можуть бути використанні також для розвитку фотосафари та раціонального мисливства. Тож за сприятливих умов спектр видів туризму на теренах Олешшя з роками буде лише розширюватися.

Висновки. Туристичний ринок України потребує новий та цікавий туристичний продукт. Вивчення та подальший розвиток потенціалу Олешківських пісків може сприяти створенню нової DESTИНАЦІЇ туристсько-рекреаційного спрямування, яка дозволить стимулювати зацікавленість населення в туристичній діяльності, зробити рекреантів більш активними. В Олешківських пісках зможуть знайти цікавий для себе туристичний продукт споживачі різних категорій. Нижньодніпровські піски мають перспективи розвитку екскурсійної діяльності та багатьох видів туризму, зокрема як традиційних (культурно-пізнавального, спортивного, екологічного), так і нетрадиційних (археологічного, фестивального, військового, екстремального та кінотуризму тощо). Наявні ресурси потребують комплексного вивчення та створення з них цілісного туристичного продукту, який повинен стати унікальним та інноваційним не тільки на теренах України, але й перетворитися на кластер міжнародного значення в майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Указ Президента України №221/2010 від 23 лютого 2010 року
2. Андріяш О.П., Шевченко Л.М. Олешківські піски // *Геогр. енциклоп. України*. Т. 2. К.: «Укр. Рад. Енциклопедія», 1990. С. 458.
3. Казаков В.Л. Олешківські піски – новий регіон спортивного туризму // *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди. Спец. випуск. Переяслав-Хмельн.: Вид-во ПХДПУ, 2009. С. 181-184.*
4. Національній природний парк «Олешківські піски» URL : <https://nppop.gov.ua/>
5. Дмитрієв С.В. Туристсько-рекреаційний потенціал Олешківських пісків / С.В. Дмитрієв // *Географія та туризм*. 2012. Вип. 19. С. 100-106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2012_19_17
6. Мандрівки на квадроциклах унікальною українською пустелею пропонують на Херсонщині / ТСН Україна. – URL : <https://tsn.ua/ukrayina/mandrivki-na>

kvadrociklah-unikalnoyu-ukrayinskoju-pusteleju-proponuyut-na-hersonschini-938117.html

7. *Хочете дива? Завітайте на Олешківські піски, аби побачити одне із семи чудес України* URL : <http://nk-online.com.ua/hochete-diva-zavitajte-na-oleshkiivski-piski-abi-pobachiti-odne-iz-semi-chudes-ukra%D1%97ni/>
8. «Позивний “Бандерас”»? “Мусимо ніти!” [Електронний ресурс] / Факультет української філології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – URL : <https://ff.udru.edu.ua/blog/2018/10/%>
9. Борзаковський О. Кіно та краєзнавство // Кіно. 1930. № 13 (85). С. 10.
10. «Неймовірна експедиція» - за 10 днів / День. – URL : <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-ukrayiny/neymovirna-ekspedyciya-za-10-dniv>
11. *Burning Map в Києві: радикальна толерантність та зелена економіка дарування / Хмарочос.* – URL : <https://hmarochos.kiev.ua/2019/04/22/burning-map-v-ukrayini-radykalna-tolerantnist-ta-zelena-ekonomika-daruvannya/>

УДК 911.3:[656.025.2:656.34]

Колотуха Ігор

*Кіровоградський обласний центр туризму, краєзнавства та екскурсій
учнівської молоді*

Київський фунікулер та річковий трамвай як туристичні атракції столиці України

В статті визначається, що Київський фунікулер та річковий трамвай виступають локальними екзотичними видами громадського транспорту столиці України, при цьому – більше орієнтованими на туристів. Для міста вони виконують роль туристичних атракцій, які здатні залучати значну кількість туристів, урізноманітнювати програми турів, створювати привабливий туристичний продукт.

Ключові слова: фунікулер, річковий трамвай, туристична атракція, метод графів, метод історико-географічних зрізів.

Колотуха И. Киевский фуникулер и речной трамвай как туристические аттракционы столицы Украины. В статье определяется, что Киевский фуникулер и речной трамвай выступают локальными экзотическими видами общественного транспорта столицы Украины, при этом – более ориентированными на туристов. Для города они выполняют роль туристических достопримечательностей, которые способны привлечь значительное количество туристов, разнообразить программы туров, создавать привлекательный туристический продукт.

Ключевые слова: фуникулер, речной трамвай, туристическая аттракция, метод графов, метод историко-географических срезов.

Kolotukha I. Kiev cable car and river tram as tourist attractions of the capital of Ukraine. The article determines that the Kiev cable car and the river tram

are local exotic modes of public transport in the capital of Ukraine, while being more tourist oriented. For the city, they serve as tourist attractions that can attract a large number of tourists, diversify tour programs, and create attractive tourist products.

Keywords: *funicular, river tram, tourist attraction, graph method, method of historical and geographical sections.*

Вступ. Туристична привабливість міст формується через залучення до туристичних атракцій різноманітних об'єктів, які здатні зацікавити туристів своєю унікальністю, екзотичністю, атрактивністю. В наш час до таких об'єктів почали залучатися елементи транспортної інфраструктури – підвісні мости, канатні дороги, оглядові майданчики, ретро-транспорт (трамвайчики, кінні екіпажі, ретро-залізниця), річковий транспорт, фунікулери тощо.

В столиці України – м. Києві до таких туристичних атракцій слід віднести Київський фунікулер річковий трамвай.

Виклад основного матеріалу. Фунікулер (від лат. Funiculus – канат) – рейкова дорога з канатною тягою для переміщення пасажирів і вантажів у вагонах крутим підйомом на коротку відстань.

Київський фунікулер – рейковий вид транспорту, що з'єднує Поділ із історичним Верхнім містом. Фунікулер має дві станції – Верхню та Нижню. Розташовується на Володимирській горці. Довжина траси сягає 222 м, різниця висот між станціями становить 75 м. Перевезення здійснюється двома вагонами, загальною місткістю у 100 осіб (з них 30 сидячих). Середня швидкість руху становить 2 м/с.

Фунікулер як вид міського транспорту з'явився хронологічно другим після міського трамваю в м. Києві. Поява цієї транспортної споруди була викликана великими профільними перепадами між окремими районами міста. Для організації зручного транспортного сполучення між Подолом і Верхнім містом у 1905 р. став до ладу Михайлівський механічний підйом – фунікулер. Фунікулер – це похила залізниця з канатною тягою, що з'єднує Печерський і Подільський райони міста. Регулярна експлуатація фунікулера розпочалась 8 травня 1905 р. Колії підйому простягнулися на 200 м. Спочатку фунікулер з'єднував верхню терасу Володимирської гірки з вул. Боричів тік. Пізніше він став частиною трамвайного маршруту №15. До 1930-х рр. фунікулер був частиною трамвайної мережі. У 1929 р., під час реконструкції, фунікулер було подовжено до вул. Сагайдачного. Реконструкції також проводились у 1958, 1984 та 2011 роках – проводилася зміна бетонного ложа, рейкового полотна та механічного устаткування.

Слід зазначити, що незвична транспортна споруда виявилася надійною в експлуатації і досить сучасною. У 1928 р. фунікулер було реконструйовано, лінію подовжено на 38 м до вул. Жданова (тепер П. Сагайдачного), поблизу Поштової площі [1].

У 1984 р. була проведена капітальна реконструкція київського фунікулера, що надала його станціям сучасний вигляд. Особливо своєрідно виглядає нижня станція, де арки наче піднімаються нагору схилом. Київський

фунікулер виконує значний обсяг перевезень. Щодоби його послугами користується 13,2 тис. киян та гостей міста. І хоч рейс триває всього 2,5-3 хвилини, пасажери встигають помилуватися мальовничим краєвидом, що відкривається перед ними [1].

На сьогоднішній день цей традиційний для Києва вид транспорту перестав бути основною ланкою у транспортному зв'язку Подолу та Верхнього міста, пасажери частіше обирають більш швидкісні та доступні види транспорту, такі як метро.

Фунікулер починає роботу о 7:00 і закінчує її о 22:00. Інтервали руху становлять 2-3 хвилини. Пропускна здатність виду транспорту може сягати 4000 осіб/год. В середньому фунікулер перевозить близько 3 млн. осіб за рік.

Але фунікулер набув нових функцій, зокрема він почав вважатися туристичним об'єктом. Розташування між двома великими історичними районами міста, та близьке розташування до метрополітену позитивно впливають на пасажиропотік та потік туристів зокрема.

Питаннями розвитку цього виду громадського транспорту займається Комунальне підприємство «Київпастранс», яке утворилося у 2001 р. в результаті об'єднання електро- та автотранспорту в єдине підприємство.

Фунікулер був частиною трамвайного маршруту, та вважався частиною трамвайної мережі. Згодом, в зв'язку із реорганізацією трамвайної мережі він був виділений як окремий вид транспорту. З 1929 р. траса фунікулеру лишалася незмінною.

Для аналізу зміни структури транспортної мережі у просторі та часі нами було застосовано методіку дослідження, у якій поєднуються використання методів графів та історико-географічних зрізів. При побудові графу мережі даного виду транспорту він з'єднує лише два селитебні утворення, і має у своєму складі лише одне ребро. Для побудови графу був використаний поділ міста на селитебні утворення, виконаний О. Драпівковським та І. Івановою [2]. Кожне селитебне утворення вважалося вершиною графу, і якщо у мешканців була можливість переміщення із одного утворення до іншого за допомогою громадського транспорту, то між ними проводилося ребро (рис. 1).

Далі граф аналізувався за основними показниками: кількість задіяних вершин у графі (v); кількість ребр (e); кількість компонентів зв'язності (p); кількість топологічних ярусів. Також проводився аналіз за індексами К. Канського (α -індекс, β -індекс, ϕ -індекс, μ -індекс та π -індекс) [3]. Протягом часових зрізів 1947, 1964, 1985 та 2016 рр. граф мережі лишався незмінним. Забезпеченість селитебних утворень міста фунікулером зменшувалась, з огляду на ріст та розвиток міста та стабільність мережі фунікулера. Так, у 1947 р. вона складала 4,4%, а у 2018 р. склала вже 2,3% (табл. 1).

Рідкісним видом громадського транспорту в м. Києві є Київський річковий трамвай, маршрути якого працюють тільки під час навігаційного сезону на р. Дніпро у вечірні та ранкові години. Запуск річкового трамваю – це більш соціальний проект, ніж комерційний. Водночас, він дає можливість

покращити транспортне з'єднання території Наводницького парку з житловим масивом Оболонь та, фактично, з центром міста, де є річковий вокзал. На борту теплоходу одночасно можуть знаходитися 120 пасажирів. Курсус річковий трамвай у будні дні за маршрутами: «Поштова площа» - «Наводницький парк» - «Березняки» та «Поштова площа» - «Оболонь». Рейси здійснюватимуться у вечірні години-пік відповідно до затвердженого розкладу. В перспективі річковий трамвай курсуватиме й за межі столиці – у Вишгород і Конча-Заспу.

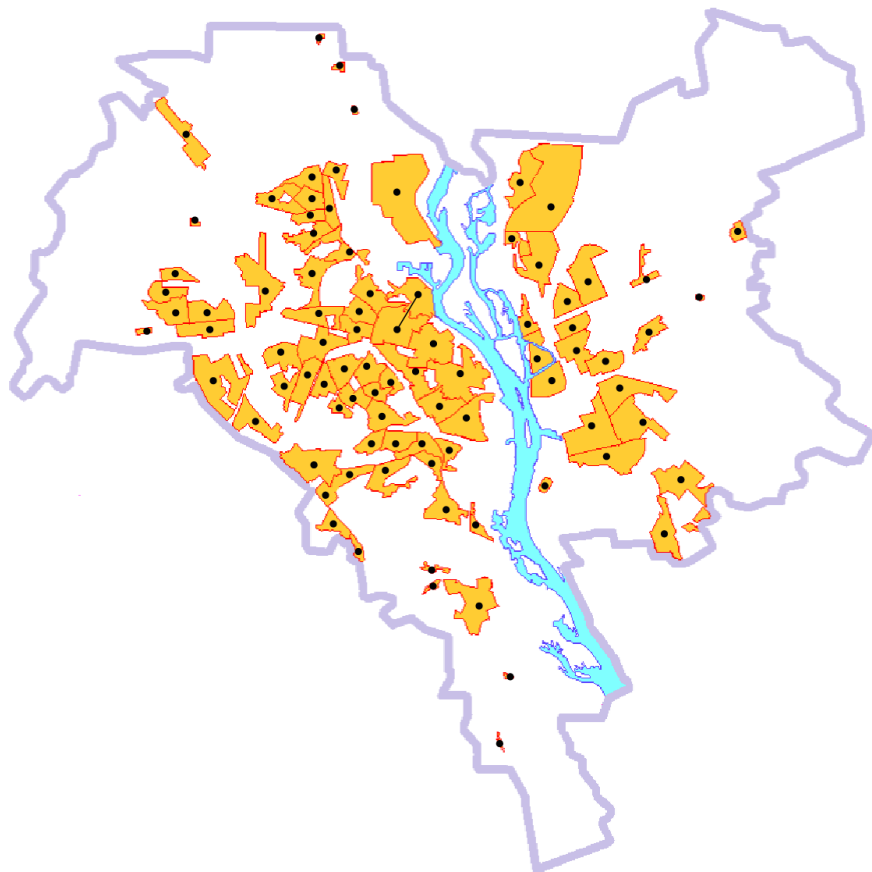

Рис. 1. Картохсхема графу мережі фунікулера міста Києва 2018 р.

Висновки. Київський фунікулер та річковий трамвай залишаться локальними екзотичними видами громадського транспорту столиці України,

більше орієнтованими на туристів. Для міста вони виконують роль туристичних атракцій, які здатні залучати значну кількість туристів, урізноманітнювати програми турів, виконуючи при цьому функції міського громадського транспорту.

Табл. 1.

Основні показники розвитку графу фунікулера міста Києва

Рік	Всього точок (V)	Задіяних вершин (V')	Ребер (E)	Діаметр (D)	α -індекс	β -індекс	ϕ -індекс	μ -індекс	π -індекс	Забезпеченість
1947	45	2	1	1	0,000	0,015	0,005	0	1,000	4,44%
1964	67	2	1	1	0,000	0,013	0,004	0	1,000	2,99%
1985	79	2	1	1	0,006	0,011	0,004	1	1,000	2,53%
2016	88	2	1	1	0,000	0,015	0,005	0	1,000	2,27%

Список використаних джерел:

1. *Офіційний сайт Київпастрансу – www.kpt.kiev.ua.*
2. *Драпіковський О.І., Іванова І.Б. Нові тенденції в розвитку системи землекористування Києва. Часопис картографії. – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2013. – Вип. 9. С. 48-62.*
3. *Kansky K.J. Structure of transportation networks: relationships between network geometry and regional characteristics // Chicago University, Department of geography, Research Paper, 1963. – nr. 84. 156 p.*

УДК 379.85

Романів Павло

Львівський національний університет імені Івана Франка

Функціональні засади формування туристичного господарства у Придністерському туристичному районі

Означено поняття та умови розвитку туризму у Придністерському туристичному районі. Визначено головні умови та фактори розвитку екологічного, активного, краєзнавчого туризму у межах району дослідження. Здійснено оцінку Можливостей розвитку видів туристичної діяльності у Придністерському туристичному районі Львівської області. Види туристичної діяльності оцінюються з точки зору ресурсного та інфраструктурно-інституційного забезпечення. Здійснено SWOT-аналіз можливостей розвитку туристичного господарства регіону дослідження.

Ключові слова: *туризм, Придністерський туристичний район, туристичні ресурси, туроператори, турагенти, SWOT-аналіз.*

Романів П. Функціональные принципы формирования туристического хозяйства в Приднестровском туристическом районе. *Отмечено поняття и условия развития туризма в Приднестровском туристическом районе. Определены главные условия и факторы развития*

екологического, активного, краеведческого туризма в пределах района исследования. Осуществлена оценка возможностей развития видов туристической деятельности в Приднестерском районе Львовской области. Виды туристической деятельности оцениваются с точки зрения ресурсного и инфраструктурно-институционального обеспечения. Осуществлен SWOT-анализ возможностей развития туристического хозяйства региона исследования.

Ключевые слова: туризм, Приднестровский туристический район, туристические ресурсы, туроператоры, турагенты, SWOT-анализ.

Romaniv P. Functional fundamentals of forming the tourist manage in the Transdnistrian tourist district. *The concepts and conditions of tourism development in the Transdnistrian tourist region are outlined. The main conditions and factors of development of ecological, active, local lore tourism within the study area are determined. The estimation of the possibilities of development of types of tourist activity in Transdnistrian district of Lviv region was assessed. Types of tourism activity are evaluated in terms of resource and infrastructure-institutional support. The SWOT analysis of tourism development opportunities in the region of research was carried out.*

Keywords: tourism, Transdnistrian tourist region, tourist resources, tour operators, travel agents, SWOT-analysis.

Постановка проблеми. Придністерський район розташований у південно-східній частині Львівської області, басейні річки Дністер, яка поділяє його на дві частини: північну – лівобережну й південну – правобережну. Своєрідною лінією тяжіння в межах району є річка Дністер (регіон Придністер'я). Саме тому вважаємо за доцільне вживати термін Придністерський туристичний район у межах Львівської області. Придністер'я в межах Львівської області репрезентуємо саме Жидачівським та Миколаївським адміністративним районом. З точки зору туристичного загосподарювання (водний туризм, комбіновані види спортивно-оздоровчого туризму тощо), гідрологічна сітка на основі долини Дністра, а саме його притоки Стрий та Свіча у межах району набирають рис повноцінного їхнього використання за умови відсутності екстремально посушливих років чи паводково-повеневих періодів. Для формування стратегії розвитку регіонів необхідно проводити аналітичну, оціночну роботу з потенціалу розвитку ключових видів господарської діяльності. Пропоновані дослідження є одним з елементів такого роду робіт, можуть бути залучені до розробки планів та програми розвитку регіону, доцільності використання ресурсів для певних видів рекреаційно-туристичної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження туристично-рекреаційного потенціалу регіону відображені у працях вітчизняних та зарубіжних авторів: Бейдик О.О., Бутко М.П., Дутчак С.В., Лось М.А. Зарубіжні економісти приділяють багато уваги дослідженням проблем організації туристичної діяльності, серед яких Луї Д'Аморе, Томас Л. Бартон, С. Каспар, Б. Рітчі, В. Хунцикер, Уільям Г. Шенкир та інші. Проблемам розвитку туризму та його конкурентоспроможності на національному, регіональному і місцевому рівнях присвячені дослідження багатьох

зарубіжних та українських учених, серед яких: В. Маракова (V. Marakova), Т. Дир (T. Dyr), А. Волак-Тузіmek (A. Wolak-Tuzimek); Б. Крстич (B. Krstic), С. Йованович (S. Jovanovic), В. Янковіч-Міліч (V. Jankovic-Milic), Т. Станішич (T. Stanisic); В. Лінг (W. Ling), Л. Лонг (L. Long). У працях зарубіжних науковців оцінювання стану і розвитку туризму проводиться переважно в рамках категорії «конкурентоспроможність», у той час як українські науковці більшу увагу приділяють категоріям «потенціал», «можливості» та «привабливість», що ми і використовуємо у нашому дослідженні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Формулювання цілей статті. Об'єктно-предметна складова досліджень у статті є виокремлення Придністерського туристичного району у межах Львівської області як дестинації з багатим природним та історико-культурним туристично-рекреаційним потенціалом для розвитку туризму, особливостей організації туристичного господарства, активів та потенціалу природно-ресурсних та історико-культурних туристичних ресурсів району як складових частини його туристично-рекреаційного потенціалу у контексті їхнього використання у формуванні екологічного, спортивно-оздоровчого (активного), краєзнавчого, сільського зеленого туризму.

Виклад основного матеріалу. Придністерський туристичний район, до якого входять Жидачівський та Миколаївський адміністративні райони Львівської області, володіє багатьма структурними компонентами рекреаційних ресурсів, історико-культурних туристичних ресурсів, потенційно масовими ресурсами пізнавально-оздоровчого відпочинку та бальнеологічного лікування, а також екологічного туризму.

Виходячи з означених позицій району, основними завданнями туристичного загосподарювання на сучасному етапі розвитку вважаємо:

- зміна національної краєзнавчої освіти з посиленням у ній ролі активно-туристичних форм пізнання рідної землі;
- активізація масового краєзнавчо-туристичного руху;
- сприяння трансформації галузевої, територіальної, функціональної та управлінської структури національного господарства на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівні;
- збереження та відтворення традиційної етнокультури української нації, її окремих частин;
- туристична популяризація об'єктів історичної пам'яті народу;
- туристичне впорядкування території об'єктів національної та регіональної спадщини;
- консервація, збереження і відтворення пам'яток національної історико-культурної спадщини у контексті завдань ЮНЕСКО;
- розробка туристично-краєзнавчих кадастрів території;
- розширення мережі державного природно-заповідного фонду та національної екомережі в контексті формування Всеєвропейської екомережі;

- формування засобами мас-медіа привабливого туристичного іміджу історико- етнографічних країв України;
- розробка та інфраструктурне облаштування національної мережі краєзнавчих стежок і турмаршрутів;
- розробка і широке тиражування путівників і туристично-краєзнавчих каталогів.

У Придністерському районі найбільші можливості для розвитку мають транзитний туризм і туристичні продукти на основі водних ресурсів. Транзитний автомобільний туризм є перспективним на відтинку міжнародної траси Київ - Львів - Чоп, а також в межах обласної дороги Львів-Дрогобич.

Інтенсивніше використання водних ресурсів дозволить створити в регіоні спектр туристичних продуктів як локального, так і регіонального й, навіть, міжнародного значення. До таких потенційних продуктів і пов'язаних з ними елементів інфраструктури послуг належать (можуть належати): сплави на каное, байдарках і плотах по Дністру, Стрию, Свічі; відпочинок над водою в околицях мальовничих природних озер в долині Дністра та штучних водосховищ у колишніх сірчаних кар'єрах Подорожного, Роздолу.

Використання водних природних ресурсів в якості об'єктів для організації рибальського туризму підвищить їхній статус в якості природних туристичних ресурсів національного та міжнародного значення [3].

Лісові масиви, котрими багатий Жидачівський район можуть служити хорошими угіддями для організації пригородницького мисливського туризму, зокрема це стосується південної частини Жидачівського району.

У перспективному туристичному загосподарюванні регіону Придністер'я Львівщини головними засадами і пріоритетними інвестиційними завданнями повинні стати наступні:

- повне обладнання регіональних відтинків доріг державного і міжнародного транзиту придорожніми об'єктами і сферою послуг для автотуристів, особливо це стосується ландшафтно і туристично привабливих транскарпатських трас;
- санація, модернізація і розбудова санаторної і відпочинкової бази;
- реалізація сучасної на зразок європейської готельної бази, у вигляді приватних готелів, мотелів і пансіонатів різного стандарту, агроосель;
- розширення мережі приватних рецепційних об'єктів індивідуального розміщення, особливо сільських гостинних господарств;
- загосподарювання об'єктів природно-заповідного фонду та прилеглих територій для потреб туризму.

Описані інвестиційні заходи, пов'язані з розвитком маркових (брендових) продуктів, утворюють пріоритетну загальну програму, а також підґрунтя інвестиційної діяльності у Львівській області та конкурентоспроможні напрями подальшого розвитку інфраструктури туристичної і послуг. У цьому контексті розвиток сільського туризму (а у районі переважає сільське населення) стає чи не найпріоритетнішим. До сільського туризму належить і екотуризм, і відвідання різних місцевостей і

різних громад, тощо. Загалом це все, що стосується автентичності, традицій, культури та природи у сільській місцевості. Розвиток сільського туризму вирішує декілька задач: мінімізує міграцію з сільських територій до міст; забезпечує можливості працевлаштування сільської молоді, етнічних меншин, жінок та маргіналізованих груп; зменшує бідність; зберігає культуру та спадщину, тобто реалізується економічна субфункція рекреаційно-туристичної сфери вирівнювання регіональних структур.

Мабуть, найбільша потреба сектору – це підготовка мешканців села до вдосконалення своїх сервісних навичок та розвитку людського капіталу, який забезпечить сталий та збалансований розвиток сільського туризму. Крім того, здоровий розвиток сільського туризму вимагає встановлення та впровадження міжнародних стандартів, об'єднаних у комплексну систему якості дестинацій, яка функціонально відповідає сучасним потребам ринку і ефективно підвищує якість обслуговування та управління.

Для визначення цільових груп як потенційних покупців певного типу туристичного продукту, зокрема сільського та екотуризму, необхідно зібрати про них дуже різноманітні дані. Як мінімум, має бути встановлено інтереси і загальне ставлення цільової групи (клієнтів) до краєзнавчої проблематики, у тому числі розуміння ними суспільних краєзнавчих проблем, потреб і обов'язків. Також необхідно встановити чинники, що визначають загальні інтереси і уподобання клієнтів.

З усіх цільових груп найменш звичними, але найбільш перспективними клієнтами для більшості природогосподарських та природоохоронних територій є туристичні організації (туроператори, турагенти), працівники бірж і частково представники мас-медіа. Взаємодія з представниками цієї великої групи вимагає від менеджерів екологічного, краєзнавчого, активного туризму певних спеціальних фахових навичок. І ця взаємодія може бути найбільш продуктивною у тому випадку, якщо екотуристські ресурси та екотуристичний потенціал є фахово виявленими та проаналізованими на відповідному науковому рівні, а послуги і продукт, що пропонуються туристам, повинні бути підготовленими та апробованими.

Налагоджуючи контакти з туроператорами і турагентами, менеджерам екологічного, краєзнавчого, активного туризму варто враховувати не тільки подібність інтересів, що полягає в бажанні отримати прибуток від реалізації турпродукту і туристських послуг, але й розходження в інтересах цих двох груп партнерів.

Так, у загальному випадку і ті, й інші завжди шукають нові можливості і намагаються познайомитися із широким набором турів і послуг. Проте серед туроператорів часто зустрічаються спеціалізовані, що розробляють досить вузький сегмент ринку і шукають цілком конкретні варіанти для формування спеціальних турів з досить жорсткими заданими умовами. Турагенти, як правило, є більш універсальними.

Туроператори заради формування та освоєння нового туристського продукту спроможні вкладати свої власні капітали і засоби. Їх цікавить

наявність необхідного спектра туристських послуг, достатнього для формування цілісного туру: транспорт, розміщення, харчування, основні об'єкти показу або ключові рекреаційні ресурси, торгівля, розваги тощо. Таблиця 1 вказує на факторні передумови та детермінанти розвитку туристичного господарства у межах досліджуваної території. Турагентів, насамперед, цікавлять умови отримання комісійних від продажу чужого продукту, на створення та просування якого свої ресурси воші не витрачають. Вони, передусім, намагаються виявити серед окремих запропонованих послуг або турпродуктів ті, які вони зможуть швидко, легко і вигідно продати.

Результуючою дією SWOT-аналізу є розробка SWOT-матриці. SWOT-матриця дозволяє виявити взаємозв'язки між «внутрішніми» (сильні та слабкі сторони) та «зовнішніми» (можливості та загрози) факторами, які мають стратегічне значення для Львівської області та Жидачівського і Миколаївського районів. Саме ці взаємозв'язки дозволяють сформулювати порівняльні переваги, виклики і ризики, які є основою для стратегічного вибору – формулювання стратегічних та операційних цілей розвитку району на довгострокову перспективу [2].

Порівняльні переваги (визначені в результаті аналізу сильних сторін і можливостей).

- Сильними сторонами Придністерського району є вигідне економіко-географічне розташування, зокрема наявність природно-географічних благ, котрі можливо трансформувати у ресурси.

- Район має значний потенціал для інтенсивного розвитку туристично-рекреаційної сфери, зокрема курортів, та розвитку зеленого, спортивного, сентиментального туризму – це значна кількість історико-культурних й архітектурних пам'яток; велика кількість природних та рекреаційних ресурсів. Також для району характерний незначний ступінь антропогенного забруднення довкілля (у порівнянні з іншими регіонами України) та однорідний етнічний склад населення з високим почуттям патріотизму, релігійності, з орієнтуванням на українські традиції.

- Потенціал міжнародної співпраці.

Виклики (визначені в результаті аналізу слабких сторін і можливостей).

- Посилення міжрегіональної співпраці може допомогти консолідувати ресурси для вирішення пріоритетних проблем та сприяти усуненню значних диспропорцій у розвитку території, навіть попри брак фінансових ресурсів у місцевого бюджету.

- Інвестування коштів «заробітчани» у місцевий бізнес та розвиток сільського зеленого туризму сприятимуть підвищенню доходів сільських домогосподарств.

- Стан багатьох об'єктів історико-архітектурної спадщини може бути покращений завдяки таким можливостям, як інтенсивний розвиток туристично-рекреаційної сфери, а також розвиток державно-приватного партнерства.

Табл. 1

Результати SWOT-аналізу актуальних та потенційних можливостей розвитку туристичного господарства у Придністерському туристичному районі [1]

<i>Сильні сторони</i>	<i>Слабкі сторони</i>
<ol style="list-style-type: none"> 1. Наявна архітектурно–історична та культурна спадщина. 2. Наявні місцеві музеї, заклади культури. 3. Наявність природних та рекреаційних ресурсів (мінеральні води, природні копалини, пам'ятки садово–паркового мистецтва тощо). 4. Потенціал для «сентиментального», релігійного, водного, спортивно–пішогодного, екологічного, сільського зеленого та інших видів туризму. 5. Історичні зв'язки з українською діаспорою у світі. 6. Потенціал участі у міжнародних проєктах. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Відсутність санаторно–курортних установ. 2. Відсутність узаконених природно–ландшафтних парків, за наявними територіями для цього (як приклад – Урочище «Бакоцино»). 3. Недостатня кількість готелів різних категорій. 4. Привабливість архітектурно–історичних будівель, споруд, визначних місць піддається ризику через соціальні патології та руйнування, недотримання умов їхньої експлуатації (Палац Скшинських у смт Журавно після пожежі знаходиться у жалюгідному стані). 5. Незначна туристично–рекреаційна промоція регіону. 6. Відсутність Жидачівщини та Миколаївщини у обласній туристичній мережі. 7. Недостатньо та неналежно розвинута інфраструктура охорони природи. 8. Екологічні проблеми (проблеми зникнення, руйнування русла та забруднення малих річок, проблеми викидів Жидачівського ЖЦПК). 9. Недостатнє фінансування культурних, освітніх закладів та організацій.
<i>Можливості</i>	<i>Загрози</i>
<ol style="list-style-type: none"> 1. Розвиток «сентиментального» туризму для українців, поляків, євреїв тощо. 2. Результативна промоція країни, Миколаївщини та Жидачівщини. 3. Поліпшення міжнародного іміджу України та регіону, сприяння міжнародним зв'язкам. 4. Поліпшення екологічної ситуації району, збереження її цінного природного середовища. 5. Розвиток різних елементів туристичної та відпочинкової інфраструктури, зокрема на техногенних об'єктах. 6. Створення туристичних кластерів, зокрема у межах Львівського Опілля. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Занепад архітектурних пам'яток та урбаністичної структури району. 2. Недостатньо активна та ефективна промоція району на рівні області, на рівні України та міжнародному рівні. 3. Стійкий негативний міжнародний імідж України та Львівської області. 4. Недостатнє поліпшення туристичної інфраструктури, розрахованої на різні цільові групи. 5. Складна екологічна ситуація. 6. Зменшення інвестицій в екологічну інфраструктуру та охорону навколишнього середовища.

- Децентралізація системи управління (від центру до громад) та розширення власних повноважень органів місцевого самоврядування збільшуватимуть фінансове забезпечення місцевих бюджетів, що призведе до покращення стану об'єктів соціальної інфраструктури та зменшення диспропорцій у розвитку територій.

- У контексті децентралізації на Львівщині створили новий туристичний кластер «Львівське Опілля», що охоплюватиме територію у межах Бібрської, Давидівської, Розвадівської і Тростянецької об'єднаних територіальних громад. Частково цей кластер охоплює територію Придністерського туристичного району. Мета проекту – перетворити Львівське Опілля на популярне місце активного й екологічного відпочинку для львів'ян і туристів, які приїжджають на Західну Україну. Вже у найближчий час органи місцевого самоврядування спільними зусиллями візьмуться за розроблення Стратегії розвитку туристичного кластеру, реалізацію спільних проєктів, пошук додаткового фінансування та виділення власного співфінансування проєктів.

Ризики (визначені в результаті аналізу слабких сторін і загроз).

- Негативні демографічні тенденції (скорочення населення, висока трудова міграція за кордон, підвищення демографічного навантаження) створюють ризик для подальшого «старіння» населення та поглиблення невідповідності між пропозицією і потребами регіонального ринку праці.

- Невирішеність проблеми поводження з відходами, зокрема зберігання та переробки хімічних засобів захисту рослин та інших небезпечних відходів, локальні екологічні проблеми (у т. ч. підтоплення, деградація земельних ресурсів) можуть бути загострені через інтенсивне природокористування.

Висновки. Так звана периферійність Придністерського району продовжуватиме тенденцію недостатньої уваги до промоціонування його туристично-рекреаційних активів, що з іншого боку мусить активізувати місцеве населення та громади здійснювати акцент на транзитність району у сенсі річки Дністер (водний туризм) з можливістю розбудови воднотуристичної інфраструктури. Аналіз ресурсно-інфраструктурних можливостей показав як потенціал так і загрози, котрі перешкоджають ефективному туристичному загосподарюванню Придністерського району. Для подальших досліджень функціонування рекреаційно-туристичної сфери у регіоні варто виокремлювати певні територіальні структури, як от рецепційні (приймаючі) зони, рекреаційні комплекси, центри та пункти. Виділяти на їхній основі не тільки маркові (брендові) туристичні продукти, але і нішеві продукти, перспективні продукти та відповідні види рекреаційно-туристичної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Романів П. Актуальні та потенційні можливості туристичної діяльності у Наддністерському туристичному районі / П. Романів // *Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід / Матеріали ІХ*

- міжнародної конференції з міжнародною участю. - Львів, 2015. - С. 164-168.
2. Романів П. Тенденції формування туристичного продукту на території Наддністрівського туристичного району. // П. Романів, М. Гамкало / Географія і туризм: міжнародні виклики українському туризму / Матеріали V міжнародної наукової конференції. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – С. 174-178.
 3. Романів П. Розвиток туризму в басейні р. Дністер у контексті сталого розвитку / М. Гамкало, П. Романів, А. Манько // Сталий розвиток – стан та перспективи: Матеріали Міжнародного наукового симпозиуму SDEV'2018 (28 лютого–3 березня 2018 року, Львів-Славське, Україна). – Львів, 2018. – 343 с. С. 296-298.

УДК 338.47: 338.48

Залевський Анатолій, Черногор Наталія
Льотна академія Національного авіаційного університету

Взаємозв'язок та взаємодія авіації і туризму

У статті розглядається проблема взаємозв'язку та взаємодії авіації і туризму. Виявлено їх фактори, охарактеризовано новітні процеси інтеграції та взаємопроникнення цих двох потужних галузей світового господарства.

***Ключові слова:** авіація, туризм, інтеграція.*

Залевский А., Черногор Н. Взаимосвязь и взаимодействие авиации и туризма. *В статье рассматривается проблема взаимосвязи и взаимодействия авиации и туризма, выявлены их факторы, охарактеризованы новейшие процессы интеграции и взаимопроникновения этих двух мощных отраслей мирового хозяйства.*

***Ключевые слова:** авиация, туризм, интеграция.*

Zalevskyi A., Chornogor N. Integration of aviation and tourism in the condition of globalization. *The article deals with the problem of interconnection and interaction of aviation and tourism. Their factors are revealed, the latest processes of integration and interpenetration of these two powerful sectors of the world economy are characterized.*

***Keywords:** aviation, tourism, integration.*

Постановка проблеми. Розвиток авіаційних пасажирських перевезень став визначальним фактором становлення масового міжнародного туризму на рівні із зростанням доходів населення розвинених країн, поширенням інформаційно-комунікаційних технологій та глобалізацією. Нині важко переоцінити взаємозалежність, симбіотичність розвитку авіації та туризму, які разом складають один з найпотужніших секторів сучасного світового господарства. Актуальні тенденції, проблеми та перспективні напрямки трансформації сфери пасажирських авіаційних перевезень знаходять

відображення у географії туристичних потоків, стають ключовими елементами системи менеджменту туристичних дестинацій, формують новий тип поведінки туриста.

Аналіз останніх публікацій. Традиційно при дослідженні зв'язків в системі «транспорт-туризм» пріоритетне місце відводиться ролі та значенню транспорту як чинника розвитку туризму. Це природно і логічно, так як туризм являє собою порівняно нове соціально-економічне явище, і в значній мірі став наслідком народження і розвитку транспорту [1-4].

В свою чергу, транспортне обслуговування туристів розглядається як сектор туристичної індустрії, обов'язкова складова туристичного пакету. Такий підхід є логічним, але не розкриває всіх аспектів взаємного впливу та ступеню взаємної залежності цих двох потужних галузей світового господарства.

Мета дослідження. Розкриття особливостей взаємозв'язку та взаємодії авіації і туризму на сучасному етапі їх розвитку.

Результати досліджень. Взаємний вплив та взаємозалежність авіації і туризму є багатоаспектними.

Серед факторів, що найбільше впливають на перебіг процесів взаємодії, виокремимо наступні [1]:

Технічний прогрес, що призвів до зростання комфортності та екологічності авіаційного транспорту, збільшення дальності польотів і зниження вартості послуг. Останнє зробило авіаційні перевезення доступними не тільки для організації ділових подорожей та відпочинку багатих туристів і віпів, але й масовому споживачу. Нині ж пасажирські авіаційні перевезення у структурі туристичного продукту такі ж дешеві, як і послуги наземних видів транспорту, виключаючи тільки автомобільний транспорт в разі його використання для організації подорожей родиною.

Лібералізація сфери міжнародних зв'язків. З одного боку, значно спростилося порядок здійснення міжнародних подорожей за рахунок усунення багатьох туристичних формальностей, запровадження безвізових режимів тощо. З іншого, відкритий доступ до іноземних ринків стимулював розвиток інтернаціонального за своїм характером підприємництва, зокрема, дозволив авіаційному бізнесу розширити географію, об'єднавши країни і регіони світу у глобальну мережу туристичних дестинацій з високим рівнем транспортної доступності.

Дерегуляція ринку авіаційних перевезень. Були зняті обмеження відносно кількості авіаліній, що можуть обслуговувати перевезення між парами міст, обсягу призначених для продажу квитків та їхньої вартості. На ринок внутрішніх перевезень стали допускатися компанії з третіх країн, з'явилися приватні авіакомпанії, що дало змогу розширити пропозицію послуг за рахунок конкуренції.

Посилення вимог до надійності й безпеки авіаперевезень в контексті глобальної терористичної загрози та інших міжнародних за своїм характером дестабілізаційних чинників (епідеміологічна ситуація, політична

нестабільність, тощо). Дерегуляція національних і регіональних ринків авіаперевезень, додаткові заходи щодо перевірки і допуску на ринок окремих авіаційних компаній, посилений контроль у аеропортах покликані відновити довіру до авіаційного транспорту у туристів і забезпечити їхню безпеку.

При дослідженні взаємозв'язку в системі «туризм-транспорт» звичайно приділяють більше уваги ролі та значенню транспорту як вирішальному фактору в розвитку туризму, чому є своє логічне обґрунтування, виходячи з наступних міркувань [2, 3]:

- транспорт існував як окрема галузь економіки до появи потреби в туризмі й перетворення її в соціальну потребу;
- транспорт може функціонувати окремо і незалежно від туризму, у той час як зворотне неможливо;
- туризм перебуває в сильній залежності від гарного стану і функціонування транспортної системи, ніж пасажирський транспорт від туристичного розвитку;
- еволюція на транспорті створила основні передумови для «звільнення» туриста від транспортної залежності – єдиний парадокс, що став реальністю з появою особистих автомобілів і вдосконалення окремих параметрів транспортної системи.

Прогрес у транспорті з'явився причиною не самої появи туризму, а високих темпів його розвитку, структурної трансформації та нових якісних характеристик даного явища, що стало можливим завдяки:

- удосконаленню якості пасажирських транспортних засобів (швидкості, безпеки, комфорту, економічності);
- істотному збільшенню провізної спроможності пасажирського транспорту;
- створенню об'єктивних умов для зменшення собівартості та ціни транспортних послуг.

У результаті відмічаються зміни у світовій транспортній системі, яка досягла винятково високого ступеня масовості та демократизації туристичного руху. Сьогодні для транспорту практично не існує перешкод для організації відвідування будь-якого куточка нашої планети. Більше того, у межах однієї доби можна подолати будь-яку відстань на Земній кулі.

Однак існують і зворотні залежності в системі «туризм-транспорт» [2, 3].

Визнана роль туризму як стимулятора соціально-економічного розвитку у повній мірі відноситься і до такої важливої галузі економіки як транспорт. Зворотній вплив туризму на розвиток транспорту розпочав особливо виявлятися у роки після другої Світової війни, коли відбулись значні зміни в обсязі, динаміці і структурі туристичного потоку як в національному, так і міжнародному масштабах.

Сьогодні туризм вважається одним з головних факторів, які визначають попит на пасажирські перевезення у світі. Даний висновок ґрунтується на таких обставинах:

- протягом останніх десятиліть відзначається переважний ріст туристичних подорожей у порівнянні з поїздками, що відбуваються з не туристичними цілями;
- з'явилася яскраво виражена тенденція безперервного збільшення відносної частки зупинок у подорожі в рамках його загальної тривалості;
- збільшуються надходження від туристичної подорожі, що є стимулом для роботи пасажирського транспорту;
- частка транспортних витрат у загальному бюджеті туриста на поїздку в наш час коливається від однієї чверті до двох третин.

Таким чином, високі темпи росту туристичних подорожей, значна їх частка в загальному обсязі перевезень, збільшення рухливості туристів, здійснюють прямий вплив на розвиток транспорту.

У рамках світового співтовариства конкретний результат даного впливу можна розглянути в таких ракурсах [2, 3]:

- Спостерігається кількісне зростання окремих складових матеріальної бази всіх видів пасажирського транспорту, які пристосовуються до задоволення потреб туристів: іде будівництво суден і літаків великої потужності, двоповерхових вагонів і автобусів; збільшується пропускна спроможність санітарно-технічних споруд на транспорті; у туристичних центрах вводяться в дію нові й реконструюються діючі аеропорти і залізничні вокзали, морські і річкові пристані.

- Відбувається якісне вдосконалювання рухомого складу і стаціонарних транспортних споруд. Орієнтація на потреби туриста приводить до змін у транспортній системі, які складаються переважно в збільшенні техніко-експлуатаційної швидкості пасажирських транспортних засобів, скороченні часу подорожі, поліпшенні інтер'єру і якості обслуговування в транспортних засобах, удосконалюванні їхньої конструкції згідно вимогам туристів (розширенні можливостей зорового огляду, обмеженні шуму від роботи двигуна, вібрації, зручностей розміщення в салоні), забезпеченні підвищених мір безпеки руху.

- Відбувається вдосконалення організації транспортної діяльності й обслуговування. У результаті збільшення туристопотоку з'явилися нові види туризму, що вимагають впровадження нових організаційних методів, форм і коштів. Так, у багатьох країнах існують і успішно працюють самостійні транспортні організації, єдиною діяльністю яких є обслуговування туристів у подорожі; також створюються спеціальні транспортні підрозділи в структурі самих туристичних підприємств. Яскраво вираженою тенденцією є встановлення тісних зв'язків між транспортними й туристичними організаціями для досягнення оптимальної координації їхніх зусиль в обслуговуванні туристів. Реорганізація й перепрофілювання діяльності транспортних підприємств все частіше стали відбуватися залежно від кон'юнктури туристичного ринку. Крім того, розвиток нових туристичних центрів і районів завжди приводить до здійснення організаційних змін у

територіальному перерозподілі маршрутів пасажирського транспорту. Ріст туристопотоку викликав до життя застосування таких форм обслуговування, як комбіновані транспортні послуги по формулах «поїзд + автомобіль», «поїзд + автобус + судно», «літак + автомобіль», «судно + літак» тощо. Почастішало також проведення різних акцій, застосовуваних транспортними компаніями для заохочення туристів, і спеціальних заходів у рамках транспортної тарифної політики, головна мета яких полягає в залученні клієнтів на той або інший вид транспорту, формування нових туристичних потоків або ефективний їхній перерозподіл по напрямках і періодам року.

Туризм та авіаційний транспорт взаємозалежні [1]. Тому розуміння засад співіснування цих двох галузей світового господарства в межах системи, що дозволяє людям реалізовувати власний потенціал мобільності у сучасному глобалізованому світі, є надзвичайно важливим чинником суспільного прогресу. Механізми взаємодії туристичних агентств і фірм-туроператорів та авіакомпаній, правила і взаємні обов'язки у питаннях бронювання квитків, забезпечення безпеки пасажирів та їхнього багажу, використання відповідних знижок та пільг є об'єктом спеціальних договорів та міжнародного регулювання.

У рамках організації туристичних подорожей існує кілька схем взаємодії фірм - туроператорів і авіакомпаній [3]:

1. бронювання місць і викуп авіаквитків через агентства авіакомпанії або через системи бронювання;
2. договір з авіакомпанією на квоту місць на регулярних авіалініях;
3. агентська угода і робота в якості агентства з продажу авіаквитків для власних туристів;
4. організація чартерних авіарейсів для перевезень туристів.

Розглянемо кожну із зазначених схем взаємодії турфірми і авіакомпанії.

Бронювання місць і викуп авіаквитків. До недавнього часу для здійснення цієї процедури представникам турфірм необхідно було особисто відвідувати агентства авіакомпаній. Зі створенням автоматизованих, а пізніше і комп'ютерних систем бронювання авіаквитків процедура значним чином спростилася і прискорилося. Зараз комп'ютерні мережі бронювання авіаквитків переросли у глобальні дистрибуторські системи (GDS - Global Distribution System), де окрім авіаквитків можна забронювати номер в одному з готельних ланцюгів або каюту на круїзному лайнері, взяти автомобіль напрокат, замовити квитки на культурно-розважальні заходи. В Європі і в Україні, зокрема на міжнародних і внутрішніх перевезеннях лідером є система Amadeus. Крім того, туристичні агентства користуються системою Galileo або Serena.

Договір на квоту місць на регулярних авіарейсах. Він може укладатись на умовах жорсткої чи м'якої квоти (блоку місць). При жорсткій квоті передбачаються строгі договірні зобов'язання по термінах продажу і оплачування. Замовник вносить передоплату, розмір якої звичайно включає

суму вартості двох парних рейсів. У ся відповідальність за не реалізацію місць блоку лягає на туристську фірму незалежно від причини не реалізації.

При м'якій квоті замовник не має ніякої фінансової відповідальності перед авіакомпанією і має право в наперед обумовлені терміни повністю або частково відмовитись від своїх місць. Такий спосіб замовлення місць більш зручний для фірми-туроператора. Проте, якщо відмова відбувається пізніше встановленого терміну, то замовнику належить виплатити штраф.

Агентська угода з авіакомпанією. Така схема взаємодії сторін передбачає, що фірма-туроператор виступає в якості «каси з продажу квитків» авіакомпанії, тобто сама виписує квитки, має відповідне комп'ютерне устаткування і право доступу до мережі бронювання даної авіакомпанії. При цьому туристична фірма одержує можливість самостійна виступати як агентство авіакомпанії з продажу авіаквитків не тільки для своїх туристів, що спрощує і прискорює процедури бронювання і оформлення проїзних документів. Авіакомпанія ж в особі даної турфірми має додаткових пункт продажу своїх послуг.

Організація чартерних перевезень туристів. Авіатранспортні підприємства поряд з регулярними рейсами, що виконуються у відповідності з опублікованим розкладом, здійснюють чартерні перевезення.

Чартер – це нерегулярне перевезення, яке виконується на основі фрахтування замовником повітряного судна в цілому або частини його місткості. Чартерні перевезення виконуються як за маршрутами, що співпадають з існуючими на внутрішніх і міжнародних лініях, так і за будь-якими іншими. Вони організовуються, якщо з туристським потоком у сезон не справляються планові рейсові літаки або у випадку перевезення туристів у місяці, де рейсові маршрути відсутні або доставка туристів пов'язана з пересадками чи незручними стиковками.

Замовником чартеру звичайно виступає туристська фірма або група фірм. Співоренда (фрахт) чартерного рейсу літака може здійснюватися і декількома туроператорами. Проте, перевізники вважають за краще мати справу з одним замовником, який фрахтує літак цілком і несе ризик з продажу квитків і завантаженню літака. Туроператор, який виступає від декількох замовників, називається консолідатором. Саме цей оператор здійснює діяльність по організації сумісного використання декількох турфірмами одного чартерного рейсу, організації продажу різних турів, співпадаючих за датою відправлення.

У світовій практиці розрізняють ряд комерційних різновидів чартерів.

1. Закритий чартер - перевезення оплачується організацією, що купує чартер для своїх співробітників за маршрутом, що не входить в регулярні повітряні лінії. Пасажири перевезення не оплачують. Чартери такого типу займають незначну частку в об'ємі чартерних перевезень.
2. ЕФІНІТІ чартер - це цільове перевезення групи пасажирів, об'єднаних за професійною ознакою: члени аматорських, спортивних і

- спеціальних клубів, союзів ветеранів, професійних асоціацій. Замовником чартеру виступає відповідна організація.
3. Інклюзив-тур-чартер. Це також чартерне перевезення туристів. Вартість чартеру оплачується туристською фірмою. Чартерний тариф перевезення оплачується туристом в пакеті з вартістю туру. Цей тариф, природно, нижче ніж тариф «інклюзив-тур» при регулярних перевезеннях.
 4. Блок-чартер. Замовник купує частину комерційної місткості літака – блок місць (30-40 місць на регулярному рейсі). Замовник платить за блок в цілому незалежно від фактичного використання – зайнятості крісел в даному блоці. Блок-чартерні перевезення вигідні авіакомпаніям тільки в період попиту, оскільки блок місць продається за ціною, істотно меншою, ніж його вартість за нормальними тарифами.
 5. Нецільовий комерційний чартер (нон-енфініті). Група пасажирів в цьому випадку формується без жодних обмежувальних ознак за професійною єдністю. Турфірма-замовник чартеру повністю оплачує вартість чартеру і з розрахунку мінімальної кількості пасажирів, рівної 40-50 чоловік.
 6. Спліт-чартер. Це змішане перевезення, при якому на різних ділянках маршруту пасажирів перевозяться регулярними і чартерними рейсами. На спліт-чартері дозволяється комбінувати різні групи пасажирів, які прямують з різною метою і навіть в різні кінцеві пункти маршруту.
 7. Разовий чартер: «туди» або «туди і назад». Здійснюється у разі, коли замовник замовляє чартер на певні дати вильоту, а в проміжку між чартерними рейсами авіакомпанія використовує цей літак на свій розсуд.
 8. Тайм-чартер. Літак фрахтується на певний тимчасовий період, на протязі якого знаходиться в повному розпорядженні замовника, незалежно від його використання для перевезень. Тайм-чартер вигідний авіакомпанії, яка одержує гарантовану платню за фрахт, і зручний замовнику, якщо останньому необхідно організувати масові перевезення у певному періоді.
 9. Чартерний ланцюг. Це вид чартеру, при якому зафрахтований літак прибуває в пункт початку чартерних перевезень і з цього пункту здійснює чартерні рейси в один або декілька пунктів призначення по схемі «туди — назад». Після закінчення чартерних перевезень літак використовується за розсудом авіакомпанії. Перегін літака в пункт початку чартерних перевезень і із цього пункту замовником не оплачується: ці польоти для авіакомпанії є холостими прогонами або завантажуються нею на свій розсуд. При чартерних перевезеннях укладається контакт-договір чартеру (фрахтування повітряних суден), який і є правовим документом.

Чітка кореляція у темпах приросту обсягів діяльності та взаємообумовленість розвитку авіації і туризму вимагає вироблення

узгодженої політики з метою стимулювання взаємного прогресу, спільного вирішення питань, які сприяють максимізації взаємної вигоди, та посилення мультиплікаційного впливу на інші галузі економіки [4]. До кола завдань, що потребують обопільної уваги входять пропускну здатність інфраструктури рекреаційних зон; перевантаженість аеропортів; нестабільність цін на паливо і відсутність альтернативного палива; передбачувана у зв'язку із зростанням обсягів туристичних подорожей нестача пілотів; лібералізація ринку авіаперевезень в інтересах розширення географії подорожей; полегшення процедур візового контролю в аеропортах, скорочення необґрунтованих податків і мит та підвищення рівня авіаційної безпеки.

Авіація та туризм в ізоляції один від одного не вирішать самостійно ці проблеми. Для цього потрібно налагодити більш тісну співпрацю та спільні дії, стимульовані на національному рівні зацікавленими державними відомствами, а на глобальному – спільною роботою ЮНВТО та ІКАО – спеціалізованих установ ООН в галузі туризму та цивільної авіації. Тільки звертаючись до вирішення зазначених проблем у єдності, країни зможуть знайти свою справедливу частку в тих зростаючих загальних можливостях, які створюються туризмом і авіацією. З цією метою ЮНВТО та ІКАО у 2013 р. підписали Спільну заяву з авіації і туризму, визнаючи намір активізувати тіснішу співпрацю з питань, що становлять взаємні пріоритети розвитку.

Основними напрямками роботи визначено: оптимізацію мультиплікаційного економічного ефекту в авіації і туризмі за рахунок синергії їх розвитку та співпрацю з метою модернізації нормативної бази міжнародних повітряних перевезень, розширення географії авіаційного сполучення шляхом полегшення візових формальностей та гарантування дотримання прав пасажирів, туристів і постачальників туристичних послуг. Також акцентується необхідність вироблення узгодженої позиції стосовно скорочення викидів парникових газів та обґрунтовується ефективність спільного фінансування проектів розвитку авіаційної інфраструктури туристичних дестинацій віддалених від основних генеруючих ринків, зокрема острівних.

Тісний зв'язок авіації і туристичної індустрії втілюється у процесі міжнародного за своїм характером міжгалузевого кооперування [1]. Лібералізація сфери зовнішніх розрахунків, транснаціоналізація виробництва й обігу передбачає розширення сфери діяльності підприємств за межі національних економік. У туризмі процеси транснаціоналізації визначаються своєрідністю туристичного продукту. Одна його частина співвідноситься з країною, звідки походять туристи (послуги турагентств, інформаційні та консалтингові послуги, оформлення проїзних документів), друга — з транзитними територіями (авіаперевезення, товари, зокрема магазини безмитної торгівлі), третя – з країною призначення (трансферт і подорожі країною, послуги розміщення та харчування, екскурсійні послуги тощо). Товари й послуги, що пропонуються туристу, взаємодоповнюються та споживаються спільно. Таким чином, кожний конкретний постачальник, у

якій би країні він не перебував, упевнений, що попит на його товар чи послугу автоматично означає попит на решту товарів і послуг туристичного призначення. Отже, виробникам конкретних товарів і послуг для туристів, зокрема авіакомпаніям, для максимізації прибутку доцільно поширювати свою діяльність на інші сфери туристичного бізнесу. Вони проникають у суміжні сфери, розширюючи межі виробничо-збутової діяльності: в напрямку до споживача, купуючи фірми-туроператори чи турагентства, або/та в напрямку до виробників туристичних послуг, купуючи засоби розміщення та харчування. Кінець кінцем авіакомпанія може керувати всім технологічним процесом виробництва та реалізації туристичних послуг.

Так, наприклад, до складу «Lufthansa group» входять більш ніж 250 дочірніх компаній та афільованих членів, які спеціалізуються на усіх видах діяльності, що пов'язані з повітряними перевезеннями (пасажирські й вантажні авіаперевезення, технічне обслуговування й ремонт повітряних суден, виробництво продуктів харчування для авіапасажирів, інформаційні технології та туристичний бізнес).

«Lufthansa» є співвласником найбільших німецьких турфірм «DER» та «TUI». Майже всі авіакомпанії світу займаються готельним бізнесом («American Airlines», British Airways, KLM, SAS, «Swiss International Air Lines», «Alitalia», «Canadian Pacific Airlines», «All Nippon Airways»). Зокрема, «Air France» володіє мережею туристичних містечок «Eldorado» та готельною мережею «Le Meridien», що включає понад півсотні готелів по всьому світу.

Можливий і обернений варіант, коли потужні туристичні оператори володіють акціями авіаційних компаній, найчастіше чартерних, що дозволяє їм проводити гнучку політику щодо тарифів та пільг. Прикладом може слугувати одна з найбільших туристичних фірм Європи і світу британська компанія «Thomson Holidays» (нині частина найбільшого у світі туристичного холдингу TUI AG), яка окрім мережі готелів, круїзної компанії у 1962 р. придбала чартерну авіакомпанію Britannia. Остання нині має назву Thomson Holidays і є третьою у Великій Британії за обсягами пасажирських авіаперевезень.

Крім позитивної взаємодії, між транспортом і туризмом існують також і протиріччя [3]. Конфлікти, як правило, пов'язані із проблемами запізньов у конкретну місцевість, концентрацією транспортних потоків і перевізних засобів по напрямках і періодам часу, непорозуміннями між працівниками транспортних засобів і туристами у оживлених туристичних центрах, дорожньо-транспортним випадкам і ін. З метою недопущення протиріч між транспортними й туристичними організаціями необхідно оптимізувати їхню діяльність згідно змінам у перевагах сучасних туристів.

Висновки. Взаємозв'язок та взаємодія авіації і туризму на сучасному етапі їх динамічного розвитку генерують синергетичний ефект новітніх процесів інтеграції та взаємопроникнення цих двох потужних галузей світового господарства.

Список використаних джерел:

1. Балабанов Г. В., Ткачук Л. М. Аналіз процесів взаємодії у системі «авіація – туризм». *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія «економіка, право, політологія, туризм»*: 2010. № 1. С. 171-179.
2. Галасюк С. С., Ободовська К. І. Взаємозв'язок розвитку транспорту і туризму. *Науковий вісник Одеського державного економічного університету. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. № 15 (49). 2008. С. 161-170.*
3. Організація транспортних подорожей і перевезень туристів // *Географія та туризм : веб-сайт. URL: <https://subject.com.ua/tourism/journeys/index.html>.*
4. Ткачук Л. М., Фокін С. П. Роль авіаційного сполучення у розвитку міжнародного туризму. *Наука, освіта, культура (Știință, educație, cultură) : матеріали міжнар. науч.-практич. конф., м. Комрат, 4 февр. 2016р. Комрат, 2016. Том 1. С. 119-122.*

УДК 911.3: 338.48

Соколовський Віктор

Льотна академія Національного авіаційного університету

Проблеми та перспективи розвитку рекреаційного комплексу Середнього Придніпров'я

У статті проаналізовано передумови формування регіонального рекреаційного комплексу Середнього Придніпров'я, виявлено основні проблеми розвитку регіонального рекреаційного комплексу. Проаналізовано перспективи розвитку рекреаційного комплексу Середнього Придніпров'я. Запропоновано схему формування рекреаційного комплексу кластерного типу на підставі наявного рекреаційно-туристського потенціалу.

Ключові слова: регіональний рекреаційний комплекс, рекреаційно-туристський потенціал, Середнє Придніпров'я.

Соколовский В. Проблемы и перспективы развития рекреационного комплекса Среднего Приднепровья В статье проанализированы предпосылки формирования регионального рекреационного комплекса Среднего Приднепровья, выявлены основные проблемы развития регионального рекреационного комплекса. Проанализированы перспективы развития рекреационного комплекса Среднего Приднепровья. Предложена схема формирования рекреационного комплекса кластерного типа на основании имеющегося рекреационно-туристского потенциала.

Ключевые слова: региональный рекреационный комплекс, рекреационно-туристский потенциал, Среднее Приднепровье.

Sokolovskiy V. Problems and prospects of the development recreational complex of the Middle Pridniprovya. The article analyzes the prerequisites for the formation of a regional recreation complex in the Middle Pridniprovya region, identifies

the main problems of the development of a regional recreation complex. Prospects for the development of the Middle Pridniprovnia Recreation Complex have been analyzed. The scheme of formation of a recreational complex of cluster type on the basis of the existing recreational and tourist potential is offered.

Keywords: regional recreational complex, recreational and tourism potential, Middle Pridniprovnia.

Постановка проблеми. В сучасному світі одним із найперспективніших напрямів соціально-економічного розвитку регіонів є рекреаційно-туристичне господарство, що має відповідне ресурсне, інфраструктурне, кадрове, організаційно-інформаційне забезпечення. Міжгалузевий рекреаційний комплекс країни характеризується складною просторово-територіальною структурою в основі якої є поділ території на таксономічно різного масштабового рівня, серед яких найкрупнішими є рекреаційні регіони. Виділення рекреаційних регіонів на території України здійснюється відповідно до основних принципів рекреаційного районування. На сучасному етапі це одне з найважливіших завдань суспільно-географічних досліджень, під яким слід розуміти процес глибокого та об'єктивного аналізу районуотворюючих факторів. Кінцевим результатом районування є визначення меж території регіонів зі своєрідним рекреаційно-туристським потенціалом, рівнем його освоєння, спеціалізацією на туристському ринку та структурою туристопотоків. Середнє Придніпров'я, що займає центральну частину України володіє достатнім природно-рекреаційним і суспільно-історичним потенціалом для розвитку багатьох видів туризму, тож визначення існуючих проблем та аналіз перспектив подальшого розвитку регіонального рекреаційного комплексу є досить актуальним.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню рекреаційно-ресурсного потенціалу та вирішенню регіональних соціально-економічних проблем за рахунок розвитку рекреаційного господарства присвячені праці, О. Бейдика, П. Гудзя, В. Кифяка, В. Кравціва, М. Крачила, С. Кузика, О. Любіцевої, В. Мацоли, О. Ніколаєвої, Н. Недашковської, В. Побірченко, М. Поколодної, І. Смаля, Д. Стеценка, В. Яворської та інших.

Дослідженням ресурсного рекреаційного потенціалу та окремим напрямкам туризму і рекреації, що розвиваються на їх основі в межах Кіровоградської та Черкаської областей присвячено праці багатьох вчених різних напрямків О. Браславської, І. Волошина, А. Домаранського, В. Жмуденко, О. Колотухи, С. Конякіна, П. Курмаєва, В. Липчанського, О. Миргородської, В. Новикової, К. Побиванець, Ю. Савченко, Л. Скрипник, С. Сонька, Н. Столярчук, Т. Стрижевської, В. Шикеренця, І. Щоголевої.

Одночасно мало уваги приділяється дослідженню рекреаційно-туристського потенціалу та іншим факторам формування регіонального рекреаційного комплексу, та особливо аналізу проблем та перспектив його розвитку в Середньому Придніпров'ї.

Мета дослідження – визначити проблеми та перспективи розвитку регіонального рекреаційного комплексу Середнього Придніпров'я. Виходячи з цього, були поставлені та вирішувалися наступні задачі:

- проаналізувати передумови формування регіонального рекреаційного комплексу Середнього Придніпров'я,
- визначити основні проблеми розвитку регіонального рекреаційного комплексу;
- проаналізувати перспективи розвитку рекреаційного комплексу Середнього Придніпров'я.

Результати досліджень. Дослідження рекреаційно-туристського потенціалу Середнього Придніпров'я свідчать про ще недостатнє вивчення можливостей функціонування даного типу міжгалузевого утворення у межах регіону. Вигідне географічне положення та сприятливі природні умови Середнього Придніпров'я обумовлюють розвинутість і різноманітність рекреаційно-туристських ресурсів – природних, природно-антропогенних та суспільно-історичних. Аналізуючи потенціал рекреаційного комплексу Середнього Придніпров'я необхідно, перш за все, виявити загальні ресурсні передумови розвитку економіки. Компонентна структура природно-ресурсного потенціалу дає змогу прослідкувати наявність природних ресурсів в регіоні та дозволяє визначити перспективні напрямки становлення галузей спеціалізації економіки як країни в цілому, так і її регіонів.

При всій важливості об'єктів історії і культури в рекреаційному потенціалі певної території природна його складова займає переважаюче місце, являючись однією з основних матеріальних передумов рекреації взагалі і туризму зокрема.

Ресурсне забезпечення Середнього Придніпров'я характеризується значними запасами різноманітних рекреаційних ресурсів при невисокій частці територій суто рекреаційного призначення. В регіоні загальна площа земель можливого рекреаційного використання близько 550 тис. га, що складає всього 16% його загальної території, наближаючись до середнього показника по Україні (рис. 1). Особливо важливими рекреаційними ресурсами регіону є кліматичні, ландшафтні, флористичні, фауністичні, орографічні, гідрологічні, бальнеологічні природні ресурси.

Особливу групу рекреаційних ресурсів сформували природоохоронні території – заказники, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, дендропарки тощо. На території Середнього Придніпров'я розташовано 773 об'єкти ПЗФ, що складає 9,28% загальнодержавного фонду. Регіон має унікальний ресурсний потенціал для розвитку екологічного туризму, адже з 11 категорій природно-заповідного фонду України тут наявні 9, відсутні лише ботанічні сади та біосферні заповідники. Хоча, відповідно до програми формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки, передбачалось створення кількох національних парків та Українського лісоstepового біосферного заповіднику на базі Канівського природного заповідника, але проект указу не був погоджений власниками та

розпорядниками земель. Загальна площа земель природно-заповідного фонду становить 175,7 тис. га, що становить 4,02% загальної площі ПЗФ України. Щоправда, багато природоохоронних об'єктів місцевого значення існують лише на папері, тобто природоохоронний режим не виконується багатьма землекористувачами, що є відповідальними, згідно законодавства, за його збереження і підтримку. Важливим напрямком розвитку екологічного туризму в межах Середнього Придніпров'я вважаємо формування спеціалізованої інфраструктури на природоохоронних територіях та поблизу них.

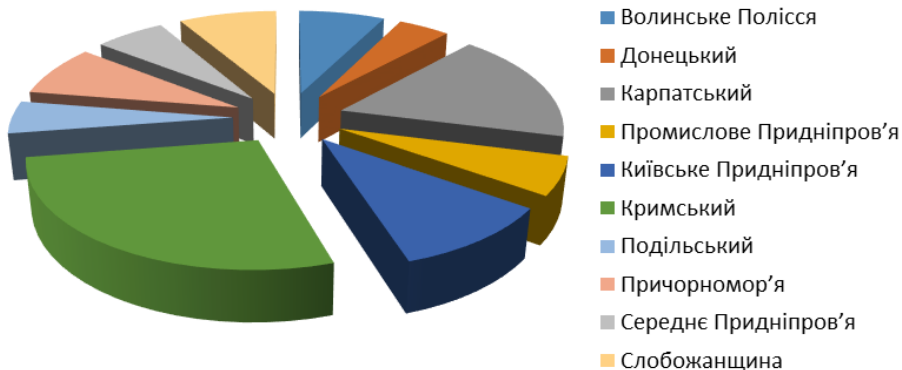

Рис. 1. Потенціал природних рекреаційних, % від сумарного по Україні

На території Середнього Придніпров'я багато пам'яток історії та культури, які є проявом архітектурно-історичних, подієвих, біосоціальних рекреаційно-туристських ресурсів. Середнє Придніпров'я має значну кількість культурно-історичних пам'яток різних епох, які охоплюють період від палеоліту до наших днів. Нині в межах регіону взято під охорону держави 14731 нерухому пам'ятку історії, археології, містобудування та архітектури, монументального мистецтва.

З кожним роком зростає рівень залучення до рекреаційно-туристичної діяльності більш сучасних подієвих ресурсів в сфері івент-туризму, особливо це стосується фестивальної активності. Сучасна територія регіону є батьківщиною, місцем перебування та діяльності, «останнім пристановищем» багатьох відомих людей, тому багата на біосоціальні рекреаційно-туристські ресурси. Але, на жаль, не весь ресурсний потенціал області задіяний в рекреаційній індустрії. Певним пізнавально-туристським потенціалом характеризуються: пам'ятки монументального мистецтва (політичним, громадським, військовим та іншим діячам, монархам), у т.ч. частково або повністю зруйновані; зразки бойової техніки (вітчизняної та іноземної) часів II Світової війни, приватні колекції та багато інших.

На сьогодні значний вплив на вибір способів і місць відпочинку має матеріальна забезпеченість населення. Нерівномірність в цьому плані породжує значні розбіжності між бажаннями й можливостями. Щоб реалізувати запити частини населення низького та середнього рівня забезпеченості, необхідно створювати умови для рекреації й туризму на базі природних ресурсів свого регіону.

Групу соціально-економічних ресурсів складають підприємства та установи, що можуть бути віднесені до матеріально-технічної бази рекреаноміки, адже саме вони забезпечують реалізацію основних, додаткових та супутніх технологічних процесів з виробництва та реалізації рекреаційних послуг в межах регіонального рекреаційного комплексу Середнього Придніпров'я.

Виходячи з потреб населення та рекреаційно-туристського потенціалу, зазначимо, що тут є всі необхідні умови для того, щоб рекреаційний комплекс став високорозвиненим комплексом, здатним задовольнити потреби населення у різноманітних формах відпочинку, лікуванні та туризмі. Крім того, досить красномовними є статистичні дані Міністерства транспорту та інфраструктури щодо сум туристичного збору за 2018 рік (табл. 1).

Табл. 1.

Обсяг туристичного збору за рекреаційними регіонами України, тис. грн

Рекреаційний регіон	Сума туристського збору			Зміни
	2016	2017	2018	2017/2018
Волинське Полісся	639,9	800,5	940,3	17,46
Донбас	1017,0	956,3	1368,3	43,08
Київське Полісся	20670,7	27603,9	36454,7	32,06
Крим	-	-	-	-
Поділля	1016,1	1196,0	1617,3	35,23
Промислове Придніпров'я	3838,8	4 796,5	6 189,4	29,04
Середнє Придніпров'я	577,4	748,8	983,4	31,33
Слобожанщина	2725,2	3 861,5	4 652,8	20,49
Українські Карпати	13229,0	17 075,1	21 446,2	25,60
Чорноморо-Азовський	10380,6	13 196,0	17 073,7	29,39
Разом по Україні	54094,7	70234,6	90726,1	29,18

* деякі параметри неможливо визначити на тимчасово окупованих територіях України

Базовою складовою рекреаційного комплексу в Середньому Придніпров'ї є туристські фірми, туристсько-екскурсійні бюро та центри (в 2018 році діяло 164 підприємств), туристські та спортивні клуби, які використовують для оздоровлення населення рекреаційні заклади. Як свідчить статистика сплати податків суб'єктами туристичної діяльності, в загальнодержавному вимірі частка регіону в наповненні бюджету незначна, хоча темпи зростання близькі до середніх по Україні (рис.2).

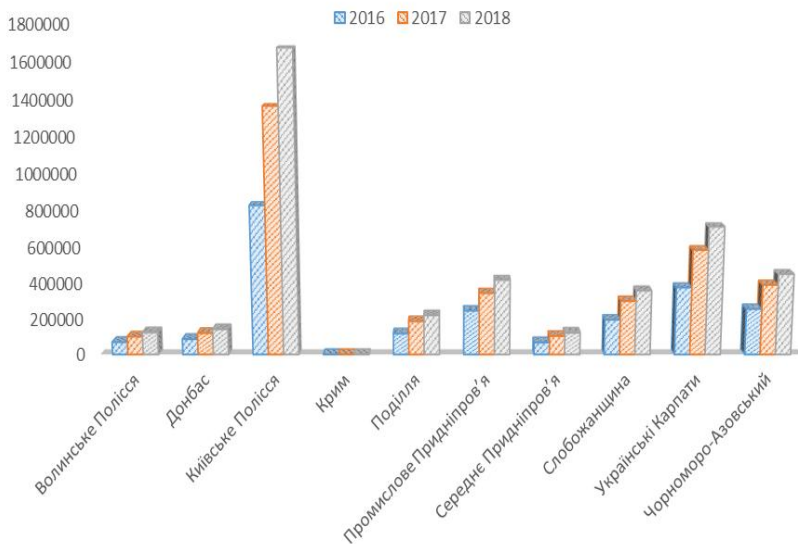

Рис. 2. Обсяг сплати податків суб'єктами туристичної діяльності (тис. грн)

Матеріально-технічну базу рекреаційного комплексу Середнього Придніпров'я становлять готелі, туристські бази, санаторії, санаторії-профілакторії, будинки та бази відпочинку. Відповідно до проведеного аналізу чисельності рекреаційних закладів та їх функціональної структури, відзначаємо домінування готельних закладів та садиб зеленого туризму на території регіону, що суттєво впливає на спеціалізацію рекреаційного господарства регіону загалом, в той же час, наявні заклади санаторно-курортного лікування, спортивно-туристичної діяльності та дитячого відпочинку і оздоровлення визначають спеціалізацію основних ареальних та регіональних елементів територіальної організації регіону (табл. 2).

Табл. 2.

Рекреаційні заклади Середнього Придніпров'я

Адміністративні одиниці Середнього Придніпров'я	Функціональні типи рекреаційних закладів				
	Готельні	Санаторні	Дитячі	Зелені садиби	Всього
Кіровоградська обл.	129	5	9	56	199
Черкаська обл.	207	3	4	80	294
Разом в регіоні	358	14	27	165	564

Аналізуючи інфраструктурний аспект рекреаційно-туристського потенціалу регіону, головний акцент варто робити на рівні розвитку засобів

розміщення та їх сертифікації, врегулюванні правового поля спеціалізованих засобів розміщення та вдосконаленні їх господарської діяльності. Досліджуючи якість та різноманітність готельної інфраструктури, відзначаємо недостатню кількість сертифікованих готелів та інших засобів розміщення високого та середнього класів.

Дослідження первинної неподільної ланки формування територіальної структури – рекреаційних закладів та їх розподіл за адміністративними одиницями відображає показники концентрації закладів в межах рекреаційного регіону (рис. 3). В той же час їх спеціалізація в рекреаційному господарстві та локалізація в межах населених пунктів демонструє формування локальних та ареальних утворень.

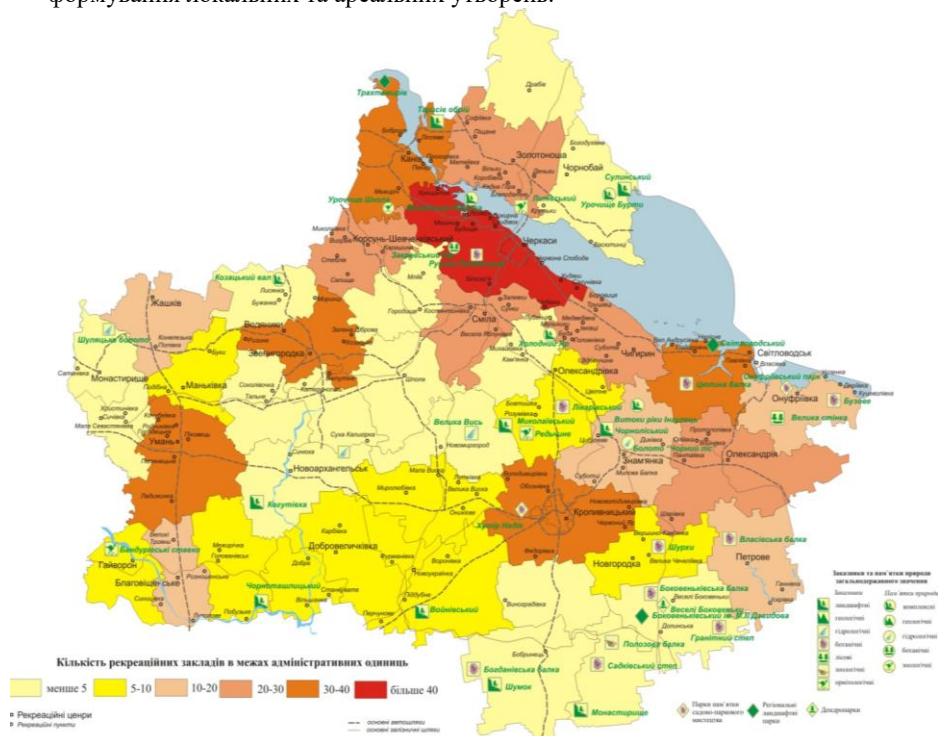

Рис. 3 Територіальний розподіл рекреаційних закладів регіону

Максимальна концентрація спостерігається в межах Черкаського та Кропивницького районів разом з обласними центрами, Уманського, Звенигородського, Канівського та Світловодського районів, де на сьогодні сформовані найбільші рекреаційні центри та вузли Середнього Придніпров'я. Досить висока концентрація рекреаційних закладів спостерігається також в

Золотоніському, Жашківському, Корсунь-Шевченківському, Смілянському та Чигиринському районах Черкаської області, а також Благовіщенському, Знам'янському, Олександрійському, Онуфріївському та Петрівському районах Кіровоградської області, в межах яких точкові та ареальні елементи територіальної організації рекреаційного господарства є сформованими і продовжують розвиватись.

Для досягнення стійкого розвитку рекреаційного комплексу Середнього Придніпров'я, максимального залучення потенційних можливостей регіону необхідно визначити насамперед пріоритети і тенденції його розвитку, відповідно до наявних рекреаційних ресурсів. Оптимізація використання рекреаційно-туристського потенціалу повинна бути спрямована, на нашу думку, на повсюдне розширення можливостей використання кожної складової потенціалу. Необхідно також врахування умов і факторів розвитку рекреаційного господарства, сукупний вплив яких призведе до максимального рекреаційного та економічного ефекту при збереженні необхідної якості ресурсів.

В Україні існує диспропорція в забезпеченості регіонів закладами розміщення, що коливалася в 2017 році від 0,67 місць на 1 тис. населення в Луганській обл. до 25,4 – у Миколаївській обл. На рівні рекреаційних регіонів коливання не такі значні, хоча все ж помітні (табл. 3).

Табл. 3.

Забезпеченість рекреаційних регіонів України номерним фондом готелів та інших закладів розміщення на 2018 рік

Рекреаційний регіон	Кількість номерів	К-ть місць на 1 тис. чол
Волинське Полісся	9933	4,5
Донбас*	18836	2,9
Київське Полісся	42805	6,2
Крим*	-	-
Поділля	15860	4,0
Промислове Придніпров'я	62334	12,5
Середнє Придніпров'я	9590	4,4
Слобожанщина	25653	4,9
Українські Карпати	66925	11,0
Чорноморо-Азовський	107098	23,3
Разом по Україні	359034	8,4

* деякі параметри неможливо визначити на тимчасово окупованих територіях України

Відзначасмо, що в межах Середнього Придніпров'я один з найнижчих показників забезпеченості місцями в закладах розміщення та становить 4,4 місця на 1 тис. чол., при середньому показнику по Україні 8,4, а середньоєвропейський показник становить близько 126 місць на 1 тис. чол.

Дослідження територіальної організації туристичної індустрії та особливостей розташування її ресурсної бази дозволяє нам стверджувати, що

спостерігаються їх певні функціональні відмінності в межах регіону, а наявність потужних наукових центрів та високий рівень концентрації туристичних підприємств в трьох найбільших центрах рекреаційного регіону дозволяє визначити їх осередками формування рекреаційних районів Середнього Придніпров'я. На підставі аналізу транспортної доступності до найцінніших рекреаційних ресурсів від розподільчих центрів та показників компактності території регіону визначаємо головними осередками формування регіонального рекреаційного комплексу міста Кропивницький, Черкаси та Умань (рис.4).

Рис. 4. Осередки формування просторової структури Середнього Придніпров'я

Визначальним критерієм суспільно-географічної оцінки ефективності функціонування рекреаційного комплексу Середнього Придніпров'я є оцінка ефективності використання території з метою організації рекреаційної діяльності. На основі статистичних даних можна розрахувати коефіцієнт ефективності використання території (K_e) (табл.4):

$$K_e = \frac{ДТ}{ЧТ}$$

де, Дт – частка регіону у загальному обсязі доходів від рекреаційної діяльності;

Чт – частка території в загальній площі України.

Табл. 4.

Коефіцієнти ефективності використання території рекреаційним комплексом та його основними галузями

	Коефіцієнт ефективності використання території готельним господарством	Коефіцієнт ефективності використання території туристськими підприємствами	Коефіцієнт ефективності використання території рекреаційним комплексом
Середнє Придніпров'я, в тому числі:	0,19	0,11	0,16
Кіровоградська обл.	0,14	0,12	0,13
Черкаська обл.	0,25	0,09	0,20

На ефективність використання рекреаційних ресурсів території впливає просторово-часова диференціація рекреаційного потоку. Показник ефективності тим вище, чим більш рівномірно розподіляється чисельність відпочиваючих в межах території та впродовж рекреаційного сезону.

Надмірне використання потенціалу одних об'єктів при недостатній завантаженості інших свідчить про низьку ефективність рекреаційного використання території. До аналогічних негативних результатів призводить також нерівномірне використання рекреаційно-туристського потенціалу території впродовж рекреаційного сезону. Якість рекреаційного ефекту та стан рекреаційно-ресурсної бази території значною мірою залежить від ступеня організованості рекреаційного потоку, рівня культури та екологічної освіти відпочиваючих.

Одним із факторів, які визначають рекреаційний ефект, є організація рекреаційного процесу. Правильна організація рекреаційних занять та повне залучення ресурсів в рекреаційний оборот значно більш ефективні, ніж нераціональне здійснення рекреаційного процесу. Низький рекреаційний ефект досягається, приміром, при нераціонально прокладеному екскурсійному маршруті або їх слабому інформаційному навантаженні, неправильному здійсненні купально-пляжного циклу, що супроводжується інсоляційним передозуванням тощо.

Проведений аналіз потенціалу та особливостей функціонування регіонального рекреаційного комплексу дозволив сформулювати основні передумови розвитку Середнього Придніпров'я, а саме:

- наявність потужного природно-рекреаційного потенціалу;
- наявність туристських ресурсів, які можуть бути однаково ефективно використані для формування та розвитку таких видів туризму, як екологічний, спортивний, подієвий та пізнавальний;

- сформований імідж екологічно спрямованого регіону як території для відпочинку;
- наявність достатньої інфраструктури, достатньої для здійснення туристської діяльності;
- розвинута мережа засобів розміщення в туристських центрах;
- наявність різних типів підприємств харчування, які можуть використовувати натуральні продукти шляхом їх придбання у місцевих жителів;
- наявність туристських фірм, які просувають на ринок туристичні продукти, що знаходяться в іншому туристському районі;
- домінування автомобільного та автобусного транспорту для доставки туристів на території регіону, що може зумовити кооперування підприємств для обслуговування туристів;
- здатність регіональних туристичних фірм території приваблювати туристів.

В той же час, необхідно визначити ключові проблеми розвитку рекреаційного комплексу Середнього Придніпров'я:

- недостатній обсяг наукових досліджень щодо оцінки рекреаційних ресурсів і перспектив рекреаційного фонду;
- домінування невеликих туристичних компаній, переважно агентського типу, в структурі рекреаційного комплексу, що певною мірою обмежують перспективи суттєвого збільшення надходжень до бюджетів різних рівнів;
- низький рівень модернізації існуючої інфраструктури туризму;
- недостатнє залучення внутрішніх та іноземних інвесторів до розбудови туристично-рекреаційного комплексу Середнього Придніпров'я;
- невідповідність інфраструктури туризму в зонах міжнародних і внутрішніх транспортних коридорів на території регіону;
- обмежені можливості створення системи сервісу на рівні європейських стандартів;
- недостатнє інформаційне забезпечення можливостей використання рекреаційно-туристського потенціалу Середнього Придніпров'я.

Для подолання проблем у рекреаційній сфері на території регіону необхідно максимально підвищити рівень використання наявного потенціалу та вдосконалити систему організації рекреаційного комплексу.

З урахуванням вищесказаного, можемо констатувати доцільність формування регіонального рекреаційного комплексу кластерного типу, як найбільш перспективної форми організації рекреаційного господарства регіону, під умовною назвою «Кластер Середнього Придніпров'я». До складу кластеру включені наступні взаємопов'язані та взаємозалежні сектори та елементи:

- виробничий сектор, до якого входять туроператорські і турагентські підприємства, які безпосередньо формують, просувають і реалізують туристичні продукти кластера; постачальники послуг, зокрема заклади

розміщення, харчування, транспорту і дозвілля, а також цільового обслуговування, які віднесені нами до виробничого сектору;

- сектор забезпечення життєдіяльності, який відповідає за маркетингову та логістичну діяльність, а також юридичний супровід;
- сервісний сектор, головною метою якого є фінансово-економічне та науково-освітнє забезпечення функціонування кластеру;
- допоміжний сектор, зокрема підприємства, що обслуговують туристів в якості супутніх галузей, до яких відносяться: сувенірно-ужиткові; виробництво і продаж туристського спорядження; послуги зв'язку; будівництво; медичні послуги.

Основний туристичний продукт може бути реалізований і без участі таких підприємств, але це призведе до зниження задоволеності туристів сервісом, що пропонується.

Оскільки модель – це системне утворення, в ній було відображено економічні взаємозв'язки між її складовими, які повинні забезпечувати орієнтацію учасників на створення конкурентоздатного туристського продукту.

Ядром кластеру буде сукупність спеціалізованих підприємств, діяльність яких пов'язана з виробництвом туристських послуг, які користуються попитом і позиціонують навколо себе основні елементи кластера.

При цьому між ядром і учасниками кластера сформується зв'язки, що будуть відображати особливості процесу створення туристичних послуг, які й зумовлюють міжгалузеву кооперацію і взаємодію.

Характер цих зв'язків дозволяє визначити набір інструментів, застосування яких буде сприяти ефективному використанню потенціалу регіону Середнього Придніпров'я.

Базуючись на принципах економічної мотивації підприємств, туристські кластери краще, ніж інші форми організаційних утворень, дозволяють використати всі різновиди потенціалу регіону Середнього Придніпров'я. Створення туристського кластеру на території регіону дозволить вирішити важливі завдання, які стоять перед регіоном в контексті його економічного розвитку, серед яких:

- раціональне використання наявного природно-рекреаційного потенціалу регіону;
- розвиток внутрішнього і в'їзного туризму на території;
- презентація історичної, культурної та духовної спадщини регіону;
- розвиток різних видів підприємницької діяльності в туристській сфері.

Найбільш перспективними напрямками розвитку рекреаційного комплексу, виходячи з наявного природно-рекреаційного потенціалу, можна виділити такі:

- більш широке залучення наявних природно-антропогенних ресурсів до господарського використання шляхом розвитку пізнавальних видів рекреаційної діяльності та екологічного туризму;

- активізація дослідження запасів мінеральних вод для збільшення обсягів використання бальнеологічних ресурсів з метою санаторно-курортного лікування;
- більш активне використання акваторії Дніпра та інших річок регіону для купально-пляжного відпочинку, організації річкових круїзів, спортивно-оздоровчого туризму тощо;
- стратегічний розвиток пізнавальних форм рекреації, відповідно до наявних природно-заповідних об'єктів, рекреаційних атракцій, архітектурно-історичних пам'яток;
- визначення спеціалізації рекреаційно-пізнавального спрямування на основі Шевченківських святинь, місць козацької слави, культових споруд;
- подальший розвиток мережі рекреаційних закладів і рекреаційної інфраструктури з метою активнішого освоєння ресурсів;
- покращення інформаційного забезпечення рекреаційної діяльності в регіоні та реклами рекреаційних послуг сформованих підприємствами регіонального рекреаційного комплексу тощо.

Реалізація туристичного кластера на території Середнього Придніпров'я дозволить отримати наступні результати:

- підвищення конкурентоспроможності економіки регіону за рахунок зростання його туристської привабливості;
- збільшення кількості малих і середніх підприємств, які приймають участь наданні туристських і супутніх послуг;
- підвищення якості туристських та супутніх послуг за рахунок зростання конкуренції між підприємствами;
- зростання нецінової конкурентоспроможності підприємств регіону;
- розвиток інфраструктури кластеру на території регіону;
- активізація наукового та освітнього потенціалу регіону;
- формування ефективної системи підготовки кадрів для підприємств і організацій регіону;
- зростання інвестиційної привабливості регіону.

За умови обдуманого та зваженого вибору напрямків реалізації потенціалу рекреаційного комплексу регіону стане можливим ефективний розвиток підприємництва, який є потужним джерелом доходів місцевих бюджетів, створює нові робочі місця, екологічно чисте середовище, прийнятні ціни, можливість якісного відпочинку.

Висновки. Середнє Придніпров'я характеризується наявністю значної кількості рекреаційних ресурсів та має значні перспективи для розвитку практично всіх напрямів туризму і оздоровлення людей, а також реальні можливості для перетворення рекреаційної галузі в одну з провідних в регіоні. На перспективу постає завдання раціонального освоєння наявного рекреаційного потенціалу Середнього Придніпров'я. В той же час, в регіоні наявні соціально-економічні, організаційні та інфраструктурні проблеми розвитку рекреаційного комплексу. Вирішення наявних проблем та

врахування існуючих перспектив в регіоні стануть запорукою модернізації рекреаційно-туристського потенціалу і динамічного розвитку рекреаційного комплексу Середнього Придніпров'я.

Список використаних джерел:

1. Домаранський А.О. Туризм в Кіровоградській області: проблеми розвитку та основні принципи реорганізації / А. О. Домаранський // Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції – Кропивницький: КЛА НАУ, 2017 – С. 45-54.
2. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. – Львів: Каменяр, 1993. – 362 с.
3. Соціально-економічні проблеми розвитку регіонів: методологія і практика / під ред. Б. М. Данилишина. – Черкаси: УДТУ, 2006. – 315 с.
4. Кіровоградщина туристична. Офіційний сайт. [Електронний ресурс] / Режим доступу <http://tourism.kr-admin.gov.ua>.
5. Черкащина туристична. Офіційний туристичний портал Черкаської області. [Електронний ресурс] / Режим доступу <http://tourismincherkasyregion.gov.ua>.

УДК 338.48

Гаталяк Оксана, Ганіч Наталія

Львівський національний університет імені Івана Франка

Міста як центри ділового туризму

Вивчено і проаналізовано інформацію, що ілюструє розвиток ділового туризму в містах. Використано статистичні та порівняльно-географічні методи дослідження. Опрацьовано матеріали Міжнародної асоціації конгресів і конференцій ICCA, Світової асоціації ділового туризму Global Business Travel Association. Виявлено найдорожчі і найпопулярніші міста світу щодо здійснення ділових подорожей. З'ясовано загальні риси динаміки проведення конгресно-виставкових заходів у містах світу у 2016-2018 рр. Досліджено географію ділового туризму в містах.

Ключові слова: туризм у містах, діловий туризм, МІСЕ.

Гаталяк О., Ганіч Н. Города как центры делового туризма. Изучено и проанализировано информацию, которая иллюстрирует развитие делового туризма в городах. Использованы статистические и сравнительно-географические методы исследования. Обработано материалы Международной ассоциации конгрессов и конференций ICCA, Мировой ассоциации делового туризма Global Business Travel Association. Выяснено общие черты динамики проведения конгрессно-выставочных мероприятий в городах мира в 2016-2018 гг. Исследована географию делового туризма в городах.

Ключевые слова: туризм в городах, деловой туризм, МІСЕ.

Hatalyak O., Hanych N. Cities as centers of business tourism. *Analyzed and studied materials that are representing business trips development in the cities. Statistical and geographically-comparing methods are used. Studied data International Congress and Convention Association, Global Business Travel Association. Identified most expensive and most popular the cities for business trips. Cleared out common features for events such as exhibitions and conferences in the cities in 2016-2018. Explored geography of business trips in the cities.*

Key words: *Urban tourism, business-travel, MICE.*

Вступ. Постановка проблеми. На сучасному етапі більше половини населення світу живе в містах, і світ продовжує швидко урбанізуватися. Міста стають важливими інформаційними центрами. Маючи відповідну інфраструктуру міста сприяють розвитку ділового туризму – одного з провідних і динамічних видів світового туристичного бізнесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання розвитку ділового туризму в світі, а також його тенденції в Україні досліджуються рядом зарубіжних та вітчизняних науковців, серед яких Андренко І.Б. [1], Дрогомирецька М.І. [3], Конон П.С. [4], Мальська М.П. [5], Юрченко С.А. Питанням ролі міст як центрів туризму присвячені роботи Гаталяк О.М. [2], Подлепіної П.О., Сабадир В.М. [9] та інших дослідників. Статистична інформація щодо ділового туризму в містах широко представлена в звітах Світової туристичної організації UNWTO, Міжнародної асоціації конгресів і конференцій ICCA [7], Світової асоціації ділового туризму Global Business Travel Association [8].

Метою дослідження є узагальнення існуючої інформації до вивчення ділового туризму, аналізу найпопулярніших міст для проведення конгресно-ділових заходів, географії ділового туризму в містах.

Виклад основного матеріалу. До сфери ділового туризму належить організація конференцій, семінарів, симпозіумів, «круглих столів», презентацій, тренінгів, майстер-класів, прес-конференцій тощо. У тій або іншій формі бізнес-туризм існує вже давно. Сьогодні замість терміну «діловий туризм» часто вживається англійський термін-аббревіатура MICE, що точно відображає структуру цього виду туризму – meetings / incentives / conferences / exhibitions, а в перекладі – зустрічі / інсентив / конференції / виставки. Бізнес-туризм в містах включає власне ділові поїздки (відрядження) бізнесменів та підприємців, конгресно-виставковий та інсентив-туризм, проведення заходів, пов'язаних із певними подіями. У структурі сучасного ділового туризму найдинамічніше розвивається інсентив- та конгресно-виставковий туризм.

Для цього виду туризму велике значення має наявність при готельних комплексах спеціальних залів, обладнання для зв'язку (телефони, факси, інтернет), приміщення для ведення переговорів та ін.

Переважно ділові подорожі спрямовані до великих міст світу, які мають розвинуту сучасну інфраструктуру та значні можливості для

розширення зв'язків, хоча вони розраховані зазвичай на відвідувачів з відповідними фінансовими можливостями.

Міста виступають провідними туристичними дестинаціями, тобто виступають ключовими елементами в просторовій організації світової туристичної індустрії. Вони традиційно акумулюють значну частину культурно-історичної спадщини, часто генерують нові види туризму і мають найбільш налагоджену інфраструктуру для комфортного відпочинку. Міста, як правило, знаходяться в межах давньо освоєних і економічно високо-розвинених територій, займають центральні положення в економіці країн.

Найдорожчим містом світу для здійснення ділових поїздок за версією міжнародної статистичної компанії Statista Inc. у 2015 р. був Каракас, у 2018 р. – Париж. Середня ціна на сніданок, обід і вечерю в місті становила 1127,07 і 163,72 USD (табл. 1). Загалом найдорожчими для бізнес-туризму залишаються міста Швейцарії, ОАЕ та Китаю.

Табл. 1.

*Найдорожчі міста світу щодо здійснення ділових подорожей за щоденними цінами на продукти харчування, 2015 – 2018 рр. **

№ п/п	Назва міста, країни		Щоденні витрати на харчування, транспорт і житло, USD	
	2015 р.	2018 р.	2015 р.	2018 р.
1	Каракас (Венесуела)	Париж (Франція)	1127,07	163,72
2	Базель (Швейцарія)	Женева (Швейцарія)	159,45	161,83
3	Абу-Дабі (ОАЕ)	Шанхай (Китай)	154,68	159,59
4	Цюріх (Швейцарія)	Цюріх (Швейцарія)	151,21	157,75
5	Женева (Швейцарія)	Сеул (Південна Корея)	151,2	150,98
6	Доха (Катар)	Ер-Ріяд (Саудівська Аравія)	143,82	148,75
7	Шанхай (Китай)	Гонконг (Китай)	136,69	147,48
8	Лондон (Велика Британія)	Лондон (Велика Британія)	135,01	147,07
9	Дубай (ОАЕ)	Маскат (Оман)	132,36	146,95
10	Ер-Ріяд (Сауд. Аравія)	Токіо (Японія)	132,18	144,58
11	Гонконг (Китай)	Абу-Дабі (ОАЕ)	130,1	143,05
12	Пекін (Китай)	Тель-Авів (Ізраїль)	123,68	139,8
13	Сеул (Південна Корея)	Брюссель (Швейцарія)	123,14	139,38
14	Маскат (Оман)	Рим (Італія)	120,66	134,47
15	Стокгольм (Швеція)	Доха (Катар)	119,79	134,39
16	Сінгапур (Сінгапур)	Ставангер (Норвегія)	117,02	133,2
17	Ставангер (Норвегія)	Копенгаген (Данія)	116,99	130,78
18	Осло (Норвегія)	Базель (Швейцарія)	116,17	128,5
19	Ель-Кувейт (Кувейт)	Осло (Норвегія)	115,68	127,91
20	Гельсінкі (Фінляндія)	Амстердам (Нідерланди)	112,65	127,28

Складено за: * Most expensive cities for business travel worldwide (non-United States) based on daily food costs in 2015 (in U.S. dollars). Most expensive cities for business travel worldwide in 2018, by daily food costs (in U.S. dollars) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.statista.com/statistics/264986/most-expensive-cities-for-business-travel-based-on-cost-of-food/>.

Найпопулярнішим містом для проведення конгресно-виставкових заходів у 2018 р. був Париж. За даними Міжнародної асоціації конгресів і з'їздів (ICCA – International Congress and Convention Association), 2018 р. в столиці Франції було проведено 212 великих міжнародних конгресів, з'їздів та симпозіумів. Друге і третє місця, за даними ICCA, у Відня та Барселони, де за цей рік організовано відповідно 172 і 163 бізнес-заходи (табл.2). Київ у рейтингу міст за кількістю проведених у них ділових заходів у 2018 р. опинився на 302 місці зі 410 рейтингових позицій [7].

За кількістю міжнародних ділових заходів, які проводяться під егідою Міжнародної асоціації конгресів і з'їздів к 2016 р. перші три місця належали США (934 заходи), Німеччині (689), Великобританії (582).

Центрами ділового туризму є такі міста як Дубаї (ОАЕ), Гуанчжоу, Шанхай, Пекін (Китай), Ганновер, Штутгарт, Франкфурт, Дюссельдорф (Німеччина), Мілан (Італія), Лондон (Великобританія), Бангкок (Таїланд).

Табл. 2.

*Рейтинг міст світу щодо проведення конгресно-виставкових заходів,
2016 - 2018 рр.**

№ п/п	Назва міста, країни	Кількість проведених заходів	
		2016 р.	2018 р.
1	Париж (Франція)	196	212
2	Відень (Австрія)	186	172
3	Барселона (Іспанія)	181	163
4	Берлін (Німеччина)	176	162
5	Лондон (Великобританія)	153	150
6	Сінгапур (Сінгапур)	151	145
7	Амстердам (Нідерланди)	144	123
8	Мадрид (Іспанія)	144	165
9	Лісабон (Португалія)	138	152
10	Сеул (Південна Корея)	137	122

Складено за:* International Congress and Convention Association [Електронний ресурс].
– Режим доступу: <http://www.iccaworld.org/>

3 8 млн туристів, які щорічно відвідують Дубаї, 3 млн – інсентив-туристи. Окрім того тут щорічно проводиться до 120 виставок. Найбільшими виставковими комплексами в місті є Дубайський центр міжнародної торгівлі, Виставковий центр Дубайського аеропорту, Торгово-промислова палата. Окрім площ для проведення ділових заходів у Дубаї функціонують та будуються нові готелі орієнтовані на потреби бізнес-туристів. За якістю надання послуг в них слідує Дубайське конференц-бюро. Нещодавно в місті було відкрито Міжнародний конгресний і виставковий центр розрахований на 6 тис. осіб. Серед найвідвідуваніших виставок та подій – Дубайське авіашоу,

Арабська туристична виставка (АТМ) Комп'ютерна виставка GITECH, Дубайський торговий фестиваль.

Найпопулярнішими містами для бізнес-туризму в Китаї є Шанхай, Гонконг, Пекін, Гуанчжоу. Географія поїздок залежить від цілей. У Пекіні зосереджені всі державні компанії, в Шанхаї представлені компанії фінансового сектора, Шеньчжень славиться своїм виробництвом і експортом, а також великою кількістю компаній з виробництва електроніки, легка промисловість і центр торгівлі зосереджені в Гуанчжоу, а в Ченду зростає сегмент ІТ-компаній. Шанхай – великий фінансовий і торговий центр Китаю. Місто займає перше місце в Китаї за кількістю міжнародних виставок, ярмарків, конференцій, тут розташовано більше 10 сучасних експоцентрів. Найвідоміший Шанхайський виставковий центр «Shanghai International Expo Centre» «SNIEC» протягом року приваблює туристів на всеможливі шоу, виставки та авто-презентації. Щорічно в Шанхаї проводиться туристичний форум і приурочена до цього виставка «IT&CM China» (Incentive Travel & Conventions, Meetings). Зазвичай в цій події бере участь більше 2 тис осіб з 50 країн. Ще однією міжнародною туристичною подією року є «WTF» (World Travel Fair), яка проходить в центрі міста в Шанхайському виставковому центрі «SNIEC». В Пекіні функціонує 12 виставкових комплексів площею 237 тис кв. м. В 2005 р. в місті відбулось 174 тис конференцій, 2367 ярмарок і виставок. China International Exhibition Center – найбільший виставковий комплекс Пекіну, його експозиційна площа становить 60 тис кв м.

Популярним МІСЕ-напрямком є міста Таїланду: Бангкок, Паттайя, Аюттайя. У Бангкоку площа виставкових залів становить понад 400 тис кв м., 80 п'ятизіркових готелів. Серед основних експозиційних майданчиків – Міжнародний торгово-виставковий центр (ВІТЕК), виставковий центр «IMPACT Arena», Національний виставковий центр імені королеви Сикіріт (QSNCC). У Паттайї розташований найбільший у країні виставковий центр «Pattaya Exhibition & Convention Hall». Місто Аюттайя – адміністративний центр однойменної провінції, стародавня столиця Таїланду – стало одним із п'яти офіційних претендентів на проведення Всесвітньої універсальної виставки «ЕКСПО-2020» [5].

Відомі своїми виставками та ярмарками міста Німеччини: Ганновер, Франкфурт-на-Майні, Берлін. В Ганновері неодноразово проводилась всесвітня виставка «ЕКСПО». Міжнародний аеропорт міста славиться своїм розважально-виставковим центром «Світ авіонавтики». «Hannover Messe» – найбільша виставка промислових хай-тек. У цьому виставковому центрі – 24 га виставкових площ, куди щорічно приїжджає понад 6 тис учасників. Франкфурт-на-Майні вважають фінансовим центром Німеччини. Щорічно тут проходить більше 30 виставок світового масштабу та тисячі міжнародних конференцій та семінарів.

Особливе значення для просування туристичного продукту мають спеціалізовані туристичні виставки та біржі. Найбільшими такими виставками вважають IMEX і EIBTM. IMEX – міжнародна виставка в галузі

заохочувальних подорожей і конгрес-менеджменту. Виставка проводиться у Франкфурті-на-Майні і вважається центральною виставковою подією у сфері ділового туризму останніх років. IMEX стала першою в Німеччині виставкою, тематика якої цілком і повністю присвячена інсентив-туризму і конгрес-менеджменту. ЕІВТМ проводиться щорічно з 1988 р. Це провідний туристичний форум, тематикою якого традиційно є організація конференцій, семінарів і ділових зустрічей, корпоративного туризму та спеціальних заходів. На ЕІВТМ щорічно приїздить 3300 експонентів з 80 країн, 3994 запрошених відвідувачів з 71 країни, 6500 попередньо зареєстрованих відвідувачів, а також 54 255 заздалегідь призначених зустрічей. Ще однією з найбільших у світі туристичних виставок є Міжнародна туристична біржа (ІТВ). Вона проводиться у Берліні з 1966 р.

Україна займає невисоке місце на світовому ринку ділового туризму. Для лобювання інтересів ділового туризму й індустрії торгівлі, виставок і ярмарків на державному й законодавчому рівнях 2005 р. в Україні була створена Міжнародна асоціація ділового туризму й торгівлі. 2007 р. створено Асоціацію ділового туризму ВТА Ukraine – некомерційне об'єднання підприємств України, діяльність яких пов'язана з діловим туризмом і індустрією зустрічей, а також підприємств і юридичних осіб, що зацікавлені в розвитку ділового туризму в Україні.

У рейтингу Міжнародної асоціації конгресів і з'їздів у 2016 р. вона посіла лише 72 місце зі 104 рейтингових позицій. Основна проблема – відсутність комплексу сервісів високої якості, які гостро необхідні в діловій індустрії. Найпопулярнішими бізнес-центрами України є обласні центри з високою діловою активністю. До них відносять безумовно Київ, Дніпро, Харків, Львів, Одесу та інші міста обласного значення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розвиток ділового туризму є перспективним вектором економіки міст, який поєднує в собі конкурентну пропозицію, здатну відповідати очікуванням та задовольняти потреби сучасних туристів, і позитивний внесок у розвиток міст й економічне благополуччя їх мешканців.

Важливе значення для розвитку цього виду туризму в містах має стан інфраструктурного забезпечення подорожуючих, ділового середовища, що зумовлює приділяти увагу якості, зокрема, послуг розміщення та харчування.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у глибшому аналізі чинників розвитку ділового туризму в містах.

Список використаних джерел:

1. Андренко І. Б. *Діловий туризм: навч. посібник* / І. Б. Андренко; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків: ХНУМГ, 2014. 165 с.
2. Гаталяк О. М. *Теоретичні основи туризму в містах // Географія, екологія, туризм: теорія, методологія, практика. Матеріали міжн. науково-практ. конференції.* – Тернопіль: СМП «Тайп», 2015. С. 322- 324.

3. Дрогомирецька М.І. Перспективи розвитку ділового туризму в мовах глобалізації // Вісник Одеського Національного університету. Серія економіка. Том 19. Випуск 3/1, 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: liber.onu.edu.ua/pdf/vestniki/vest_econom_2014_19_3_1.pdf
4. Конон П.С. Міжнародний бізнес-туризм: Інтерпретація дефініції та перспективи розвитку у XXI ст. – Вісник ДНУ. Серія: Світове господарство і міжнародні економічні відносини, 2012, вип.4. С. 89-98.
5. Мальська М. П. Туризм у містах: підручник / М. П. Мальська, О. М. Гаталяк. – К.: «Центр учбової літератури», 2018. 224 с.
6. Офіційний сайт міжнародної статистичної компанії Statista Inc. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.statista.com/statistics/264986/most-expensive-cities-forbusiness-travel-based-on-cost-of-food/>.
7. Офіційний сайт Міжнародної асоціації когресів і конференцій (ICCA) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iccaworld.org/>
8. Офіційний сайт Світової асоціації ділового туризму (Global Business Travel Association) [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gbta.org/Pages/default.aspx>.
9. Подлепіна, П. О. Глобальні міста в міжнародному туризмі / П. О. Подлепіна, В. М. Сабадир // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». – 2017. – Вип. 6. – С. 198–205. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [periodicals.karazin.ua > irtb > article > view](http://periodicals.karazin.ua/irtb/article/view).

УДК 379.85

Козинська Ірина, Мазур Євген

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Основні аспекти удосконалення фестивального туризму в Україні

У даній статті розглядається подієвий туризм, який динамічно розвивається в даний час. Автор розкриває сутність поняття фестивального туризму як однієї зі складових подієвого туризму, аналізує і описує позитивний досвід організації та проведення фестивальних заходів в Україні на прикладі фестивалю в Полствині.

Ключові слова: фестиваль, туризм, фестивальний туризм.

Козинская И., Мазур Е. Основные аспекты совершенствования фестивального туризма в Украине. В данной статье рассматривается событийный туризм, динамично развивающийся в настоящее время. Автор раскрывает сущность понятия фестивального туризма как одной из составляющих событийного туризма, анализирует и описывает положительный опыт организации и проведения фестивальных мероприятий в Украине на примере фестиваля в Полствине.

Ключевые слова: фестиваль, туризм, фестивальний туризм.

Kozynska I., Mazur E. The main aspects of improving festival tourism in Ukraine. *This article discusses an event tourism, which is developing dynamically at the moment. The author reveals the essence of the festival tourism concept as one of the components of the event tourism, analyzes and describes the positive experience of organizing and conducting festival events in Ukraine, such as the festival in Polstvyn.*

Keywords: festival, tourism, festival tourism.

Вступ. Туризм набуває все більшого значення в сучасній соціальній системі, незважаючи на ознаки зниження туристичного попиту в результаті економічних та соціальних проблем. Одним з основних напрямків є розвиток альтернативних форм туризму. Суть альтернативного туризму полягає в його назві – він є альтернативою масовим, традиційним видам туризму, бо саме в цьому криється його значення. Доповнюючи форми різноманітних масових туристичних пропозицій, альтернативний туризм сприяє:

- поліпшенню туристичного продукту регіону;
- залученню нових цільових груп туристів;
- просуванню і подальшому збереженню природних і антропогенних туристичних ресурсів в регіоні або місці призначення;
- забезпеченню додаткової зайнятості для місцевого населення і т. ін.

Фестивальний туризм також є різновидом альтернативного туризму, який вимагає різноманітних ресурсів – природних та антропогенних. Сьогодні йому надають перевагу через унікальний туристичний продукт, який він пропонує, але його розвиток в Україні потребує поліпшення і вдосконалення. Гарним прикладом того, як фестиваліні заходи задовольняють потреби різних цільових груп туристів є Трактор Фест в Полствині.

Актуальність теми мотивується наступним:

- Україна пропонує різні можливості для розвитку фестивального туризму. Вважається, що він лежить в основі поліпшення туристичного попиту і пропозицій, подолання багатьох економічних і соціальних проблем країни.
- с. Полствин – приклад місця, яке має ресурси для проведення альтернативних видів туризму та, зокрема, можливостей для розвитку фестивального туризму.
- Наявність деяких проблем в с. Полствин, таких як депопуляція, проблеми з інфраструктурою та безробіття, знижують конкурентоспроможність пункту призначення, і тому поліпшення пропозиції шляхом активізації і популяризації фестивального туризму сприяє підвищенню туристичного попиту в регіоні.

Виклад основного матеріалу. Фестивалі, як явище, охоплюють широкий спектр діяльності в галузі мистецтва, культури, творчості та культурної спадщини. До найбільш поширених визначень понять «фестиваль» та «фестивальний туризм» належать наступні: фестиваль – спеціально підготовлений масовий захід, який ґрунтується на якійсь

унікальній особливості даної території або населення; фестивальний туризм – тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в розважально-пізнавальних цілях для прийняття участі в певному фестивальному заході без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування [1].

Фестиваль набуває виняткового свята в певному місці. Його унікальна привабливість може зберігатися лише певний проміжок часу. Ця особливість повинна бути підкреслена високою якістю виконаних робіт та прагненням до досконалості, де ландшафт, характер місця проведення фестивалю, прихильність мешканців і культурні традиції всього регіону є сприятливими факторами.

Статут Європейської асоціації фестивалів доповнює характеристики фестивалів рядом інших важливих особливостей [5] :

- кожен фестиваль має конкретну назву і представництво;
- фестивалі гарантують вільне пересування – програмам, артистам, відвідувачам, ЗМІ;
- кожен фестиваль повинен мати міцну фінансову базу.

Фестивальний туризм характеризується масовістю, багатим жанровим розмаїттям і пропонує туристам взяти участь в різних формах традиційних і сучасних культурних свят. Це фестивалі різних видів мистецтва, автентичні події та ін. Фестивальний туризм також включає в себе адаптацію відомих народних святкувань.

Фестивальні культурні та освітні туристичні поїздки (фестивалі і демонстрації різних видів мистецтва, фольклорні фестивалі, свята традиційних національних постановок) – це поїздки, викликані інтересом і участю в традиційних або сучасних культурних заходах. Найчастіше ці події та фестивалі підпорядковані певним видам мистецтв. Фестивальний туризм відноситься до найбільш швидко зростаючих видів туризму у всьому туристичному секторі. Поїздки, пов'язані з певними подіями, надзвичайно популярні. Це спеціально організовані заходи, основними характеристиками яких є унікальність, швидкоплинність, рідкість, які відрізняються від інших природних та постійних культурних пропозицій. Їх культурне розмаїття охоплює різноманітні події в галузі музики, театру, мистецтва та релігії, а також традицій, звичаїв, науки, техніки та засобів масової інформації. Все більше регіонів розглядають фестивальний туризм як можливість привернути увагу та інтерес до себе через великі та масштабні проекти, тим самим збільшуючи свій культурний капітал, який призведе до залучення більшої кількості відвідувачів та зростанню економічних доходів. Популярність фестивалів може стати хорошою рекламою, що призведе до зростання туристичного потоку [11].

Фестивальний туризм, за своїми характеристиками є типом подієвого туризму, яким цікавиться специфічна група споживачів. Цільова група готова подолати велику відстань, аби відвідати фестиваль. Основними споживачами цього виду туристичного продукту є більш зрілий і фінансово стабільний прошарок суспільства. Велика розмаїтість фестивалів визначає глибину їх

соціального і культурного значення.

Події фестивалю мають істотні відмінності за своїм змістом і місцем в суспільстві. Їх об'єднує схожість організації туристичного обслуговування і досягнення подібного ефекту розважально-емоційного і культурно-інтелектуального характеру. Сучасні фестивальні події є видимим проявом світових і європейських тенденцій в розширенні міжкультурного обміну та інтенсивності соціальних контактів. Ці важливі сучасні процеси існують і розвиваються завдяки безперервному потоку інформації економічного, фінансового, технологічного, політичного і культурного характеру. Дуже важливу роль відіграє особлива, специфічна атмосфера, в якій проходить фестиваль. Вона включає в себе природно-географічні (пейзаж), соціокультурні (характер місцевості, культурні традиції всього регіону) і соціально-психологічні фактори (прихильність місцевих жителів, виконавців і туристів).

Фестивальні заходи проводяться в заздалегідь визначеному місці й у визначений час, мають тимчасові обмеження, зазначені планами проведення. Фестивалі припускають наявність художньої концепції проведення, яка передбачає свою цільову аудиторію.

Відповідно до Закону про місцеве самоврядування, місцеві органи, громади, мають право організувати фестивальні заходи [4]. Це також є найпоширенішою формою в організації традиційних та затверджених фестивальних заходів, які проводяться в Україні. Фестивалі, сьогодні, створюють найпотужнішу інституцію для оцінки мистецтва в особі публіки. Багато в чому вона має вирішальний вплив на розвиток художньої діяльності – жанрів, стилів і напрямів, а також на тих, хто створює і виконує ці твори мистецтва. Тому, крім безпосереднього соціального та економічного впливу, професійна популяризація фестивалів виконує важливі та відповідальні функції в національній культурній політиці.

Європейський досвід показує, що фестивалі, які приваблюють туристів, можуть бути надзвичайно потужним інструментом як для взаємного визнання та співпраці між народами, так і для соціально-економічного зростання регіонів[5]. Через свою специфіку фестивалі створюють природне середовище та умови для розгортання різних видів послуг. Це хороша основа для розвитку туризму, для стимулювання малого та середнього бізнесу на місцях, для зміни загального соціально-економічного профілю регіонів та для підвищення якості життя населення. Одним з прикладів практики розвитку фестивального туризму в Україні, є фестиваль Трактор Фест у с. Полствин Канівського району.

Фестиваль аграріїв та механізаторів був створений за ініціативою ТОВ "НВФ Урожай" (ТОВ «НВФ «Урожай» – лідер сільського господарства України в галузі рослинництва. У складі МХП (Миронівський хлібокомбінат) – з 2006 року. В складі ТОВ «НВФ «Урожай» – 14 рослинницьких, 2 тваринницьких та 2 філії - машинно-тракторні парки. Ідея "Трактор Фесту" була запозичена організаторами у аграріїв зі Сполучених Штатів.

Фестиваль має певні особливості: він проходив щороку, з 2011 року, в

червні місяці, в різних районах Черкаської області (Корсунь-Шевченківський, Катеринопільський). В 2018 році було обрано постійне місце проведення – с. Полствин Канівського району Черкаської області. На думку організаторів події основними критеріями вибору місця проведення були "зручне географічне положення, транспортна доступність, мальовнича природа і хороші дороги" [8]. У 2019 році фестиваль традиційно відбувся влітку – 14-15 червня.

З моменту першого випуску захід був задуманий як "Свято врожаю" – для працівників товариства "НВФ Урожай", "як своєрідний підсумок посівної кампанії, коли всі весняно-польові роботи виконано і є час перепочити перед початком жнив" [8].

В 2019 році це свято перетворилося на повномасштабний фестиваль. Місцеве населення та гості с. Полствин були заздалегідь поінформовані про цю важливу подію. Для цього були використані різні джерела інформації та реклама, а також дана оцінка всієї комунікаційної кампанії.

Серед майже 6 тисяч глядачів були представники усіх філій ТОВ «НВФ «Урожай» та інших фірм, що входять у групу МХП (Миронівський хлібокомбінат), гості з різних областей України та іноземні гості. На фестивалі щороку присутні офіційні гості з регіональних структур, а також керівники і представники агрофірм із Львівщини, Івано-Франківщини, Вінниччини, Волині та інших регіонів.

Основна мета фестивалю – популяризація важкої, але, на жаль, уже не зовсім популярної серед молоді професії механізатора, на якій, зрештою, тримається сьогодні все аграрне виробництво. Загальний призовий фонд фестивалю у 2019 році склав 250 тисяч гривень [6].

У перший день фестивалю з-поміж всіх охочих трактористів з усієї країни, під час кваліфікаційних заїздів, обирають кращих. В 2019 році в змаганнях брали участь майже 100 трактористів. У півфінал вийшли 8 трактористів.

У програмі другого дня фестивалю півфіналісти, на спеціально підготовлених трасах, влаштовують перегони на тракторах «Fendt» та «MTЗ» (рис. 1). Конфігурація траси – 700 метрів, 3 перешкоди, 9 поворотів. Організатори зазначають, що кожного року змінюють маршрут перегонів та ускладнюють трасу трамплінами, ямами та поворотами.

Переможці змагань отримали подарунки, грошові винагороди та звання "Найкращий тракторист".

Окрім тракторних перегонів, на фестивалі проводиться забіг на мотоблоках, забіг із тачками, завантаженими соломомою, велоперегони "Кроскантрі", змагання «кукурудзяних початків» (рис. 2) та «Урожай-Мен», кулінарний конкурс «Пан вареник» та конкурс повітряних зміїв, демонстрація автентичних суконь, творче змагання серед філій МХП у конкурсі «Лелека» (оригінальне оформлення дитячого візочка), конкурс повітряних зміїв.

Для створення атмосфери справжнього родинного свята організатори подбали про дозвілля маленьких гостей перегонів. На території «Трактор

Фесту» було облаштовано зони для майстер-класів із танців, боротьби, аквагриму, лабіринт із тюків сіна, еко-інсталяції; фотозону та гойдалку (рис. 1), яка була обладнана на тракторах. Для дітей було влаштовано цікаві атракціони.

Рис. 1 Трактори готові до старту

Рис. 2. Забіг «кукурудзяних початків»

Акцент фестивалю налаштований на носінні народного вбрання, дегустації смачної їжі, а також демонстрації різних ремесл. Фестивальна

подія – це можливість просувати та розповсюджувати українські звичаї, ремесла.

Фестиваль збирає ярмарок майстрів музичних інструментів, різьбярів по дереву, гончарів і надзвичайно стимулює розвиток сувенірної галузі.

Протягом фестивального дня "Трактор Фест 2019" лунали українські пісні, проводилися різні конкурси серед талановитих працівників «Урожаю». Гостей розважали учасники команди «Загорецька Людмила Степанівна» Віктор Розовий та Святослав Антіпов [8].

Гостями фестивалю в різні роки були зірки українського шоу бізнесу, такі як Руслана Писанка, Михайла Хома (DZIDIO), Ольга Полякова, півфіналістка «Голосу» Вікторія Ягич, переможець конкурсу «Голос. Діти» 2015 року Ромчик Сосанчин з Тернопільщини, черкаське шоу сучасного танцю Максима Оробця.

У найближчому майбутньому фестиваль «Трактор Фест» має усі підстави стати заходом всеукраїнського масштабу. На думку директора «Урожаю» Олега Васецького, «Трактор Фест» вже давно виріс із регіональних «штанців», тому в перспективі фестиваль має залучити до змагань професійної майстерності та винахідливості механізаторів різних сільськогосподарських товариств всієї України [7].

Слід зазначити, що подієвий туризм є унікальним видом туризму, тому що він невичерпний за змістом, й його можна постійно поповнювати. Це говорить про те, що подієвий туризм буде актуальним завжди і уряд країни або регіонів повинні приділяти цьому виду туризму належну увагу. Ряд експертів вважає, що в недалекому майбутньому число учасників подієвих турів перевищить число учасників екскурсійних турів. Основною перевагою подієвого туризму є і той факт, що для розвитку даного виду туризму не потрібна наявність багатьох туристично-рекреаційних ресурсів.

Висновки. Таким чином, подієвий туризм є альтернативним видом туризму для регіонів, що не володіють значною історико-культурною спадщиною, а також природними ресурсами. Крім того, подієвий туризм сприяє просуванню національного туристичного продукту, розвитку міжрегіональних зв'язків, а це, в свою чергу, збільшує престиж регіону або країни, робить його найбільш популярним для туристів, привертає інвесторів, позитивно впливає на економічну складову регіону відвідування, підвищує туристський ресурсний потенціал країни в цілому.

Список використаних джерел:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К.: ВПЦ "Київський університет", 2001. 304 с.
2. Вівчарик Назарій. [Трактори ганяли на Канівщині.](http://procherk.info/tabloid/99-cherkassy-news/73212-traktori-ganjali-na-kanivschini-foto-video) URL : <http://procherk.info/tabloid/99-cherkassy-news/73212-traktori-ganjali-na-kanivschini-foto-video>
3. Вперше на Канівщині відгрімів тракторний фестиваль. URL :

- <https://www.kaniv.net/news.php?p=83891>
4. Закон про місьцеве самоврядування. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>
 5. Європейська асоціація фестивалів. URL : <http://www.efa-aei.eu/en/festivals/02/07/2014>.
 6. Кирей Роман. Перегони трактористів URL: <https://a7d.com.ua/machines/40659-peregoni-traktoristiv.html>
 7. П'ята річниця «Тракторфесту» в «Урожай». URL: <https://www.mhp.com.ua/uk/media/news/details/p-jata-richnitsja-traktor-festuv-urozhai>
 8. ТракторФест 2019. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=qtikjyXwVY>
 9. Урожай» запрошує на ТракторФест. URL: <http://kanos.com.ua/urozhaj-zaproshuje-na-traktorfest/>
 10. Феєричні тракторні змагання та яскравий виступ Олі Полякової – на Канівщині відбувся «Тракторфест». URL: <https://culture.ck-oda.gov.ua/regions/item/2609-feierichni-traktorni-zmahannia-ta-iaskravyi-vystup-oli-poliakovoї-na-kanivshchyni-vidbuvsia-traktorfest>
 11. Христова Х. Фестивальт в развитието на културните индустрии. <http://da.uni-vt.bg/pubinfo.aspx?p=21302>
 12. Шалений Тракторфест, або Змагання «залізних монстрів». URL: <https://www.urozhay.net/news/shalenii-traktorfest-abo-zmagannia-zaliznikh-monstriv/>
 13. Щербатюк Олександр. ТракторФест на Черкащині URL: <http://ridneselo.com/node/13762>

СЕКЦІЯ 3

Економічні проблеми, менеджмент та маркетинг в туризмі

УДК: 338.48

Щука Галина

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

Гальків Любов

Національний університет "Львівська політехніка"

Програма лояльності туристичного комплексу: технологія розробки

У фокусі дослідження знаходяться цілі та завдання, які виникають перед туристичними комплексами в процесі розробки та впровадження програм лояльності. Процес розробки програми представлено поетапно. Для кожного з дев'яти етапів визначено цілі, наповнення, типові помилки, яких допускаються вітчизняні підприємці, інструменти розробки та критерії перевірки ефективності отриманих результатів.

Ключові слова: *програма лояльності, туристичний комплекс, споживча лояльність.*

Щука Г. Гальків Л. Программа лояльности туристического комплекса: технология разработки. *В фокусе исследования находятся цели и задачи, которые возникают перед туристическими комплексами в процессе разработки и внедрения программ лояльности. Процесс разработки программы представлен поэтапно. Для каждого из девяти этапов определены цели, наполнение, типичные ошибки, допускаемые предпринимателями, инструменты разработки и критерии проверки эффективности полученных результатов.*

Ключевые слова: *программа лояльности, туристический комплекс, потребительская лояльность.*

Shchuka H., Galkov L. Loyalty program for the tourist complex: development technology. *The focus of the research is on the goals and objectives that the tourist complexes face in the process of designing and implementing loyalty programs. The program development process is presented in stages. For each of the nine stages, goals, content, common mistakes that are allowed by domestic entrepreneurs, development tools and criteria for checking the effectiveness of the results are defined.*

Keywords: *loyalty program, tourist complex, consumer loyalty.*

Вступ. Стрімкі темпи розвитку туристичного ринку супроводжуються посиленням конкуренції між основними його учасниками в боротьбі за

туриста. Вітчизняні туристичні комплекси, незалежно від свого бажання, теж виявилися втягнуті в цю боротьбу, до якої вони, в більшості, не готові.

Намагаючись привернути увагу потенційного споживача, залучити нових клієнтів та утримати постійних, туристичні комплекси пропонують систему знижок та бонусів, яка очікуваного результату не забезпечує. Це значною мірою пов'язано з тим фактом, що у практиці вітчизняного менеджменту не напрацьовано досвіду розробки та впровадження програм лояльності. Вони є однотипними, безсистемними, складними в реалізації, нецікавими і часто незрозумілими не лише для туриста, але й для персоналу.

При цьому запровадження ефективної програми лояльності дозволяє зменшити плинність споживачів на 30% (за підрахунками NeoAnalytics), а утримання лише 5% клієнтів через якийсь час гарантує збільшення від них прибутку від 25 до 100% (за оцінкою F. Rakheld), тому що залучення нового клієнта обходиться у 5-10 разів дорожче, ніж утримання існуючого, а вісім з десяти потенційних туристів більше довіряють порадам рідних та друзів.

Очевидно, що правильно розроблена та впроваджена програма лояльності дозволяє укріпити позиції туристичної фірми (підвищити її прибутковність, збільшити долю на ринку, покращити імідж), збільшивши потік споживачів та рівень їхнього задоволення отриманими послугами. Тому доцільно докласти максимум зусиль, щоб зробити свого Гостя лояльним по відношенню до фірми та продукту, який вона пропонує.

Проблема споживчої лояльності – відносно новий напрям досліджень у теорії вітчизняного маркетингу, тому ми орієнтуємося на наукові доробки зарубіжних учених, таких як D. Aaker, M. J. Baker, K. Basu, S. Brown A. Dick, R. Ferguson, K. Hlavinka, J. Griffin, D. Gremler, J. Jacoby, R. Chestnut та ін. Досить ґрунтовними є дослідження програм лояльності, які використовуються міжнародними операторами масового туризму, проведені Ю.Б. Забалдіною, Т.П. Дупляк, А.М. Клімовою та Н.О. Роскладка [1]. При цьому, незважаючи на потреби бізнесу, нам не відомі аналогічні дослідження в туристичних, готельно-ресторанних комплексах.

Актуальність означеної проблеми визначила мету публікації: скласти покрокову методику розробки програми лояльності в туристичному комплексі.

Дослідження здійснювалося на основі системного підходу з використанням методів абстрактно-логічного та структурного аналізу, синтезу, аналогії, систематизації та узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Термін «лояльність» («loyal») з'явився на початку ХХ ст. і буквально перекладається як "вірний", "відданий", а в більш загальному сенсі означає "коректно, доброзичливо ставитися до будь-кого або чого-небудь". Звідси, лояльність туриста - це його доброзичливе ставлення до туристичної фірми, послуг, які вона надає, та / чи місту їх отримання. Лояльний турист – це клієнт, який постійно користується послугами однієї туристичної фірми, рекомендуючи її друзям та знайомим, і не реагує на пропозиції конкурентів. Природно, що наявність лояльних

споживачів виступає вагомим фактором успішності діяльності будь-якої туристичної фірми.

Вітчизняні туристичні комплекси – це переважно малі та середні за розміром підприємства, які надають основні (розміщення, харчування) та додаткові (оздоровчі, анімаційні, спа- та інші) послуги. Тому, розробляючи програму лояльності, ми маємо враховувати такі фактори, як: сезонність завантаження; незначні фінансові та кадрові ресурси, низьку ймовірність повернення Гостя.

Пристаючи до процесу розробки, необхідно визначитися, чи є у даному туристичному комплексі нагальна потреба в програмі лояльності. Така програма не потрібна, якщо, по-перше, ви пропонуєте унікальну послугу і у вас немає конкурентів. Ваш споживач готовий платити без будь-яких заохочень і ці гроші краще вкласти в якість, сервіс чи персонал. По-друге, якщо рівень обслуговування низький. Зі збільшенням потоку туристів ця проблема загостриться, і в результаті буде більше шкоди, ніж користі. В цьому разі починати варто з поліпшення сервісу.

Пристаючи до розробки програми варто розуміти, що це довготривалий, системний процес, і не очікувати миттєвих результатів.

Розробка програми відбувається у 9 етапів.

Крок 1. Визначення мети.

Як зазначалося вище, реалізація програми лояльності дозволяє укріпити позиції туристичного комплексу. З урахуванням того, що кожен комплекс має власний набір проблем, цілями впровадження програми можуть бути:

- формування лояльності споживачів;
- залучення нових споживачів;
- побудова довгострокових відносин зі споживачами;
- формування бази даних клієнтів;
- створення можливості для спілкування зі споживачами з метою вивчення їхніх потреб;
- забезпечення завантаження комплексу в низькі сезони чи міжсезоння;
- переманювання клієнтів інших туристичних комплексів;
- освоєння нових сегментів туристичного ринку;
- вихід на новий ринок;
- підтримка зв'язку з громадськістю;
- підвищення іміджу комплексу;
- збільшення кількості та вартості послуг, які отримує клієнт тощо.

Основна помилка, яку допускають розробники на цьому етапі, є неконкретність поставлених цілей. Необхідно формулювати кожен пункт за принципом SMART, встановлюючи показники (фінансові, операційні, критерії лояльності), які дозволять відстежувати динаміку та визначити ефективність проведених заходів.

Наприклад,

- збільшення завантаження в березні наступного року на 25%;
- зростання позитивних відгуків у соціальних мережах за 6 місяців на 70%;
- на 10% збільшити кількість клієнтів, які приїхали в комплекс повторно;
- збільшення кількості додаткових платних послуг, якими користується турист;
- збільшення тривалості проживання на 2 доби;
- збільшення витрат туриста на 50%.

Важливо, встановлюючи критерії, враховувати, що недоцільно порівнювати середній чек звичайного дня та святкового, завантаження в міжсезоння та в сезон і т.д. Воно буде вищим і без програми лояльності.

Визначити загальну корисність програми можна просто зіставивши фінансові показники учасників та не учасників програми. Дельта між сукупними витратами перших та других мінус витрати на стимулювання – це дохід, який приносить програма. Зробити такі розрахунки, вибравши різні інтервали часу.

Крок 2. Визначення потреб споживача.

Наступними питаннями, на які треба дати відповіді, складаючи програму лояльності, мають бути: "На кого вона спрямована? Кого має утримувати? Чию лояльність ми хочемо підвищити?" Для цього необхідно проаналізувати клієнтську базу, визначити, яка цільова аудиторія буде брати участь у програмі та на яких умовах.

Клієнтська база формується на основі документів, які оформлюються при поселенні (обов'язкові), та анкет, які заповнюються Гостями при виїзді (за бажанням). Дані про потреби клієнтів можна отримати за їхніми індивідуальними зверненнями (зауваження, пропозиції, скарги) до персоналу комплексу, відгуками в Інтернеті та соціальних мережах, під час проведення акцій, рекламних заходів, з маркетингових досліджень купівельної поведінки споживачів та діяльності конкурентів, аналізу обсягу продаж, засобів масової інформації тощо.

Процес моніторингу споживачів може виглядати наступним чином:

- розбиття загальної кількості споживачів на основні групи за певними критеріями (демографічними, економічними, соціальними, національними і т.д. – в залежності від поставленої мети);
- аналіз потоку споживачів за різні часові проміжки (сезон – несезон; святкові – робочі дні; у розрізі годин доби);
- аналіз обсягів покупок у розрізі кожної конкретної послуги чи інтервалів продаж;
- встановлення груп ключових клієнтів;
- систематизація отриманих даних для кожної групи клієнтів;
- відображення динаміки зміни даних упродовж визначених інтервалів

часу (краще зробити графічно).

Це дає можливість максимально точно визначити, як ведуть себе різні групи споживачів у різний період часу, визначити сегменти, які можуть приносити більші прибутки, ніж зараз. Але для створення ефективної програми лояльності необхідно ще знайти відповідь на питання "Чому вони себе так поведуть? Що їх притягує, а що відштовхує? Що важливо для клієнта?"

Самий простий шлях визначити потреби споживача – запитати цього споживача. Тому організуємо інтерв'ю та фокус-групи. За результатами складаємо перелік найбільш актуальних потреб та очікуваних заохочень. Порівнюємо отриману інформацію із зібраною раніше, розглядаємо її на предмет раціональності, можливостей комплексу.

На цьому етапі важливо зрозуміти, яка з існуючих програм лояльності підійде обраному цільовому сегменту, на що треба зробити акцент:

- на особливому ставленні до споживача;
- на послугах, які будуть доступні лише учасникам програми;
- на спеціальних цінах і т.д.

Програма має зачепити, зацікавити споживача, запропонувати те, що цінне саме для нього. Для одних це ранній заїзд, для інших - пізній виїзд чи ранкова кáva в номер, наявність трансферу чи знижки на додаткові послуги, тощо. Чим більше отримано інформації, чим більше знаємо про потреби споживача – тим більше можемо задовольнити його очікування, сформувати його позитивне ставлення до фірми.

Приклад класифікації потреб гостей туристичного комплексу:

1. Раціональні потреби. Для клієнта важливо:

- 1.1. Якісний продукт
- 1.2. Компетентність персоналу
- 1.3. Високий рівень обслуговування
- 1.4. Наявність додаткових послуг:
 - Безкоштовний сніданок;
 - Басейни в комплексі;
 - Паркова на території комплексу,
 - ресторан всередині об'єкта,
 - ігровий майданчик для дітей і няня для дітей на час відсутності батьків тощо.

2. Потреба в отриманні вигоди. Для клієнта важливо:

- 2.1. Економія грошей
- 2.2. Економія часу
- 2.3. Отримання подарунків

3. Ірраціональні потреби. Для клієнта важливо:

- 3.1. Підкреслення власного статусу
- 3.2. Естетичне задоволення
- 3.3. Спілкування

- 3.4. Родинний затишок тощо
4. Потреба у спільних цінностях. Для клієнта важливо:
 - 4.1. Вести здоровий спосіб життя
 - 4.2. Оточити себе екологічно безпечними предметами
 - 4.3. Зберігати довкілля тощо.

Крок 3. Вивчити пропозиції конкурентів.

Дії конкурентів необхідно знати для того, щоб розуміти, які пропозиції існують на ринку, яку програму лояльності пропонують. Потрібну інформацію можна знайти на їхніх сайтах, у відгуках на форумах споживачів та в соціальних мережах, або виступивши "таємним клієнтом". Очевидно, що треба взяти краще (переробивши під себе) і заповнити ті прогалини, які існують у них, працюючи на випередження, зробивши вигідніше та цікавіше.

Крок 4. Розробити варіанти акцій.

Головне правило. Успішна програма лояльності повинна приносити задоволення та вигоду клієнтам (відповідати їх потребам), бути легкою та зрозумілою у користуванні.

Винагороди програми лояльності поділяються на матеріальні / фінансові та нематеріальні. *Матеріальні* приносять туристові пряму грошову винагороду у вигляді балів, знижок, купонів, спеціальних цін, безкоштовних додаткових послуг, подарунків тощо.

Більшість туристичних комплексів у рамках програми лояльності пропонують своїм гостям різноманітні знижки, виходячи з того, що, по-перше, знижки люблять всі, по-друге, легка у впровадженні, по-третє, дає миттєвий результат. Проте, це один із самих неефективних інструментів. З одного боку, клієнт починає думати, що ціна на послугу з самого початку була завищена; з'являється звикання до знижок і послуга інакше не купується. З іншого боку, конкуренти відразу можуть перехопити цю ініціативу і звести нанівець всі старання, крім того, термін дії знижок повинен бути обмежений, інакше ця програма буде збитковою.

На нашу думку, більш вагомо виглядає пропозиція введення спеціальних цін на ті періоди, коли послуги (як основні, так і додаткові) користуються найменшим попитом.

Також ефективною є бонусна програма: бонуси, на відміну від знижок, сприймаються туристами як реальний подарунок і викликають позитивні емоції. Бонуси надаються після отримання послуг на певну суму (придбавши тур пакет вартістю від 5 тис. грн, турист отримує подарунок від закладу), або при покупці їх певної кількості, отримує одну в подарунок (клієнти, які проживають в комплексі від 5 діб отримують послугу прання особистих речей безкоштовно). Така програма легка в запровадженні, але необхідно враховувати два фактори: бонус повинен бути цікавим для споживача і відповідати його витратам.

Накопичувально-бонусна система користується меншою популярністю в туристичних комплексах. Насамперед, вона передбачає обробку значної кількості інформації, що підвищує вимоги до системи автоматизації

комплексу, а це для дрібного та середнього бізнесу може бути затратно. Проте, якщо клієнтів небагато і приїжджають вони на тривалий час (персонал усіх знає в обличчя), доцільно розглянути можливість введення динамічних дисконтів, які передбачають зростання знижок в залежності від суми витрат, але прив'язати акцію до конкретного відрізка часу, або створити можливість накопичувати бонуси заздалегідь, на чому ми зупинимось пізніше.

Досить цікавий варіант – нарахування бонусів не лише за придбання тур продукту чи окремої послуги, а за будь-які інші дії: залишити відгук, розмістити фото, взяти участь у опитуванні чи в конкурсі на краще фото / відео з відпочинку, пропозицію щодо покращення діяльності фірми, підписатися на розсилку, рекомендувати до відвідування і т.д. Турист розповідає про себе, транслює свої цінності, а комплекс отримує не лише зворотній зв'язок, але й довіру клієнтів.

При цьому не треба акцентуватися на дорогих матеріальних бонусах – доцільно робити їх унікальними, комбінувати з тим, що не вимагає значних фінансових витрат і є корисним для гостя, наприклад, ексклюзивні продукти чи досвід.

Досить популярними останнім часом є програми лояльності з елементами гейміфікації, коли клієнтам пропонується участь у грі, конкурсі чи вікторині. Це розважає відпочиваючих, проте постійними такі програми бути не можуть – це затратно, крім того, бажано, щоб клієнт уже щось придбав до того, як може отримати очікуваний приз.

Програму лояльності можна впроваджувати разом з партнерами, залучаючи до неї салони краси, фітнес- та розважальні центри, тощо. Наприклад, ваші гості можуть отримати екскурсійні послуги зі знижкою, а екскурсанти, які не проживають у комплексі, мають знижку на послуги, які надає фірма. Ці програми більш привабливі для споживачів, дозволяють зекономити кошти, розширити свою клієнтську базу, проте вимагають ідеальної взаємодії між партнерами та постійного контролю.

Нематеріальні (нецінові) програми лояльності розраховані на формування у туриста позитивних емоцій по відношенню до комплексу загалом та отриманих послуг, зокрема. Вони покликані створювати у гостя відчуття турботи про нього, приналежність до кола обраних, підкреслювати його значимість та статусність. Серед таких акцій можуть бути: резервування столика на весь період проживання, персональний офіціант, членство в закритому клубі, можливість вносити пропозиції щодо організації відпочинку, кава з керівництвом тощо.

Турист може обрати конкретний туристичний комплекс тому, що він просуває принципи та цінності, близькі йому. Наприклад, там де проживають з тваринами, або де використовують лише екологічно чисті продукти і т. ін. Очевидно, що така програма, хоча і формує позитивний імідж, не розрахована на масового туриста (важливо не помилитися з сегментом, вірніше, його об'ємом!) і вимагає постійного дотримання проголошених принципів.

Програму лояльності важливо робити не лише диференційованою, але й багатоярусною, щоб викликати у гостя задоволення від досягнення нового статусу та отримання більших привілеїв. Наприклад, продумати символічні подарунки: зупиняється в комплексі вдруге – має магніт, втретє – календар, четвертий раз – кружку з логотипом комплексу та іменем гостя, п'ятий – іменну ручку і т.д.

Звичайно, складно підібрати універсальні правила, які б працювали для всіх. Можливі найрізноманітніші варіанти. Програма має пропонувати гостям щось цінне та емоційно значиме. Матеріальні акції в програмі лояльності роблять перебування туриста в комплексі більш вигідним, а нематеріальні – приємним. Найкращий результат досягається, коли вони поєднуються, але не ускладнюються.

Крок 5. Розрахувати фінансову модель програми.

Фінансова концепція – найбільш делікатне питання, пов'язане з оцінкою майбутніх витрат на реалізацію програми. Витрати можна розділити на дві категорії: перші пов'язані з нарахуванням бонусів, наданням знижок, виготовленням рекламної та сувенірної продукції, пластикових карт; другі – з придбанням або розробкою спеціалізованого програмного забезпечення, оплатою праці персоналу, що відповідатиме за функціонування програми.

Необхідно підрахувати ці затрати і порівняти з сумою, яку можна виділити з бюджету. Назвати точні цифри неможливо та й не обов'язково, мета: визначити фінансове навантаження і знайти на чому можна зекономити, а від чого доведеться відмовитися. Традиційно більше від 3% від обороту на винагороди не виділяють.

Побудувавши R&L модель, можна зробити сценарний прогноз розвитку фінансової ефективності програми лояльності на кілька років наперед (звичайно, обновлюючи акції). Важливо встановити середньострокові фінансові цільові контрольні показники та визначити методику відстеження впливу програми лояльності на продаж, прибутковість і дохід компанії.

Крок 6. Автоматизація програми лояльності.

Незалежно від складності та галузі використання, програми лояльності передбачають наступні ключові складові:

1. клієнтська база даних (ідентифікація клієнта);
2. комплекс комунікацій з клієнтами (утримання клієнта);
3. пакет привілеїв (матеріальне і нематеріальне стимулювання потрібного поведінки клієнта);
4. аналітичне ядро, що дозволяє спрогнозувати те, як клієнт поведе себе завтра, а також яким чином його поведінка позначиться на показниках бізнесу.

Очевидно, що жоден маркетолог не зможе працювати з такою кількістю інформації, необхідна автоматизація. На жаль, невеликий за розміром туристичний комплекс здебільшого не може дозволити собі замовити розробити її під себе, але на ринку є безліч демократичних

пропозицій CRM для бізнесу. При виборі необхідно звернути увагу, щоб дані по клієнтах збиралися максимально чітко і прозоро; а участь в програмі відображалася в клієнтському інтерфейсі – в особистому кабінеті на сайті або в додатку.

Крок 7. Комунікація з клієнтом.

Програми лояльності дуже вимогливі до якості комунікацій, тому перед її запуском необхідно переконатися, що клієнту приємно спілкуватися з комплексом: зручний та зрозумілий сайт, проста система оплати, компетентний персонал. Потім необхідно обрати канал комунікації (сайт, e-mail розсилки, SMS чи push, соцмережі) – він має відповідати стилю даного конкретного споживача, інакше він просто не знатиме про її існування.

Компанія повинна забезпечувати клієнту зворотній зв'язок, при цьому акцентуючи його увагу, що ставши учасником програми, він отримує певні привілеї та персональне обслуговування. Крім того, персонал має бути готовим вести діалог зі споживачем у режимі реального часу.

Тому важливо зрозуміти, чи готова компанія до побудови нової, клієнтоорієнтованої системи роботи, чи достатньо для цього людського капіталу. Якщо відбувається невідповідність між обіцянками програми лояльності та поведінкою персоналу, наслідки можуть бути не зворотними, оскільки до програми залучаються, насамперед, ключові клієнти.

Крок 8. Запуск програми лояльності.

Як і розробку, запуск програми варто робити поетапно, детально розпланувавши процес та прорахувавши потрібні ресурси: людські, технічні, фінансові. Насамперед, необхідно визначити одну людину, яка буде нести повну відповідальність за впровадження програми лояльності та координувати ключові напрямки її функціонування; визначити хто буде обробляти дані, вносити зміни, розробляти правила нових акцій, навчати персонал (кожен працівник повинен уміти доступно пояснити переваги програми), комунікувати з клієнтом.

Важливо зрозуміти, що в запуску та контролі програми лояльності повинен бути задіяний весь персонал комплексу. Лише в такому випадку програма може забезпечити потрібний результат.

Доцільно почати впровадження програми з запуску пілотної версії: для окремого сегменту споживачів, на певний проміжок часу і проаналізувати результати:

- результативний аналіз: розрахувати динаміку заселення чи використання послуги;
- Look-alike аналіз: порівняти купівельну активність учасників та не учасників програми;
- відсоток залучення користувачів (зрозуміти, наскільки програма лояльності цікава клієнтам).

$$ПВП = n / t * 100\%$$

де n - кількість учасників програми лояльності;

t - загальна кількість клієнтів.

При незадовільних результатах слід відкоригувати програму, виходячи з того, що будь-яка діяльність, яка не дає бажаного фінансового результату має стати об'єктом оптимізації.

Крок 9. Розвиток програми.

Одна з прикрях помилок, які допускають при впровадженні програми лояльності – не розвивають її. Ідеальної програми лояльності на всі часи не існує в силу її багатофакторності та турбулентності туристичного ринку. Необхідно постійно аналізувати купівельну поведінку, щоб перевірити встановлені раніше ключові сегменти споживачів та цільові програми для них; розробити нові акції та замінити вже неактуальні; оцінити ефективність як окремих акцій, так і програми загалом. Головне – це вірно визначати фактори, які впливають на досягнення поставлених цілей, та навчитися їх контролювати.

Програма лояльності може розвиватися десятиліттями, забезпечуючи високий прибуток та перетворюючи звичайних туристів у "членів родини".

Висновок. Таким чином, з огляду на той факт, що посилення конкуренції спонукає керівників туристичних комплексів шукати можливості утримання постійних клієнтів та залучення нових, актуальність питання запровадження програм лояльності висока. При цьому встановлено, що у вітчизняній науці відсутні потрібні рекомендації, які б могли полегшити цей процес.

Представлена методика розробки програми лояльності для туристичного комплексу визначає основні етапи роботи над програмою від прийняття рішення про її необхідність до повноцінного функціонування: визначення мети програми та потреб споживача, вивчення пропозиції конкурентів, розробку варіантів акцій, розрахунок фінансової моделі програми, вирішення питання автоматизації, комунікації з клієнтом, запуск та подальший розвиток. Креативна програма лояльності, яка відповідає потребам, інтересам та цінностям туристів забезпечує процвітання компанії.

Список використаних джерел:

1. *Забалдіна Ю. Б., Дуляк Т. П., Клімова А. М., Роскладка Н. О. Формування програм споживчої лояльності в туризмі. Ефективна економіка. 2019. № 11. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7398> (дата звернення: 23.01.2020).*

Розвиток авіації і туризму в умовах глобалізації

У статті розглядається проблема розвитку авіації і туризму в умовах глобалізації світових ринків авіаційних та туристичних послуг. Виявлено пряму кореляцію між розвитком авіації і туризму як двох потужних галузей світового господарства.

Ключові слова: авіація, туризм, глобалізація.

Залевский А. Развитие авиации и туризма в условиях глобализации. *В статье рассматривается проблема развития авиации и туризма в условиях глобализации мировых рынков авиационных и туристических услуг. Выявлена прямая корреляция между развитием авиации и туризмом как двух мощных отраслей мирового хозяйства.*

Ключевые слова: авиация, туризм, глобализация.

Zalovskyi A. Development of aviation and tourism in the condition of globalization. *The article deals with the problem of development of aviation and tourism in the conditions of globalization of the world markets of aviation and tourist services. A direct correlation between the development of aviation and tourism as two powerful sectors of the world economy has been identified.*

Keywords: aviation, tourism, globalization.

Постановка проблеми. Наростання глобалізаційних процесів в економіці викликало бурхливий розвиток транспорту, що поряд з іншими чинниками (науково-технічна революція, урбанізація, необхідність раціонального ставлення до навколишнього середовища, збільшення вільного часу, загальне зростання культурного рівня населення) стали каталізатором посилення туристичної діяльності.

Розвиток транспорту і туризму – тісно пов'язаний і взаємозумовлений процес. Загальноприйнятим є той факт, що сучасний туризм, як масове соціально-економічне явище досягнув значного рівня розвитку завдяки широкому використанню транспорту. Прогрес у транспорті з'явився причиною високих темпів розвитку туризму, структурної трансформації та нових якісних характеристик даного явища.

Аналіз останніх публікацій. Високі темпи туристичних поїздок, що спостерігаються в останні десятиріччя, безпосередньо пов'язані з досягненнями науково-технічного прогресу в галузі транспорту. Вплив транспорту на туристичну галузь виявляється через надання транспортними компаніями різноманітних послуг з організації перевезень туристів. А туризм як вид діяльності, що тісно пов'язаний з переміщення туристів за межі їх постійного місця проживання, не може розглядатися окремо від його транспортного забезпечення, яке входить до основного комплексу послуг, що

включають до складу туристичного продукту.

В роботах науковців, присвяченій даній проблематиці розглянуто, зокрема, наступні актуальні питання: глобальні закономірності розвитку світового ринку авіаційних перевезень та його трансформаційні зміни в умовах глобалізації [1, 3]; міжнародний туризм і глобалізація у сучасному світі та тенденції розвитку світового ринку туристичних послуг в умовах посилення глобалізаційних процесів [2, 5]. Відтак, недостатньо дослідженими залишаються питання взаємовпливу та взаємозалежності розвитку туризму і авіації в умовах глобалізації.

Мета дослідження. Розкриття взаємовпливу та взаємозалежності розвитку туризму і авіації в умовах глобалізації.

Результати досліджень. Сучасна стадія розвитку людської цивілізації характеризується прискореним розвитком і диверсифікацією сфери послуг практично в усьому світі. За даними Світового банку, у 2016 р. у секторі послуг створено 69% доданої вартості, у промисловості – 27%, в аграрному секторі – лише 4% (рис. 1) [3].

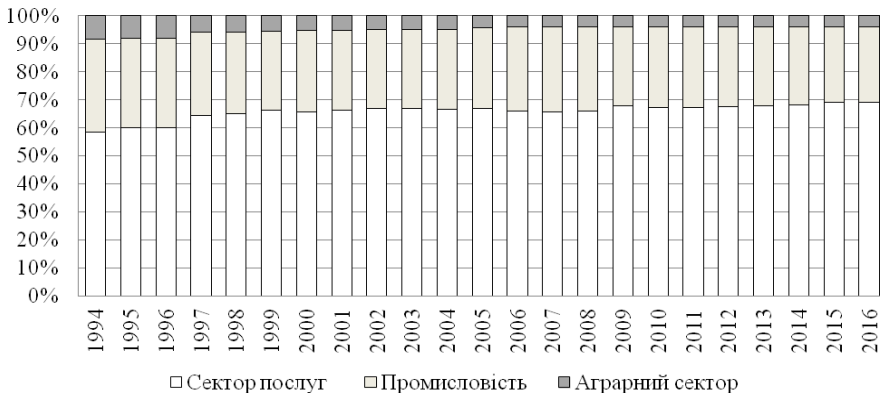

Рис. 1. Додана вартість секторів економіки у структурі ВВП, %

В структурі міжнародної торгівлі послугами, транспортні послуги традиційно, разом із туризмом, продовжують посідати провідне місце. Обсяг транспортних послуг зростає з кожним роком за всіма основними видами транспорту, що підкреслює значущість інфраструктурних послуг. Торгівля транспортними послугами охоплює практично всі країни й є одним із каталізаторів глобалізації світової економіки.

Виходячи з аналізу даних, представлених на рис. 2, маємо стійку пряму кореляцію між розвитком транспорту та туризму, що свідчить про високий рівень взаємозалежності між туристичним і транспортним бізнесом як провідних секторів сучасної економіки.

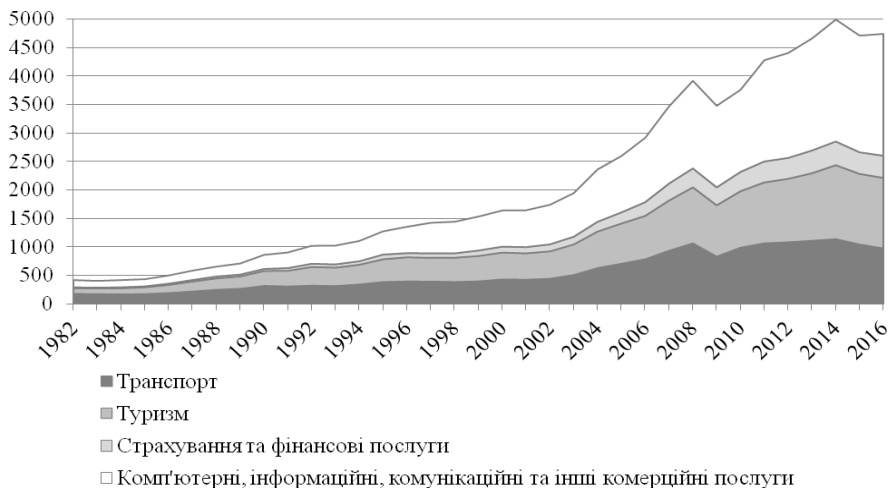

Рис. 2. Структурні зрушення на світовому ринку комерційних послуг, млрд. дол. США (середній показник експорту та імпорту комерційних послуг) [3]

Основна частка в загальній структурі транспортних послуг належить авіаційному транспорту. Найбільша кількість туристів, особливо ті, хто мандрує на далекі відстані, користуються послугами авіації. Авіаційний транспорт є одним з основних, масових засобів перевезення туристів. Структура використання туристами різних видів транспорту в світі наведена на рис. 3 [4].

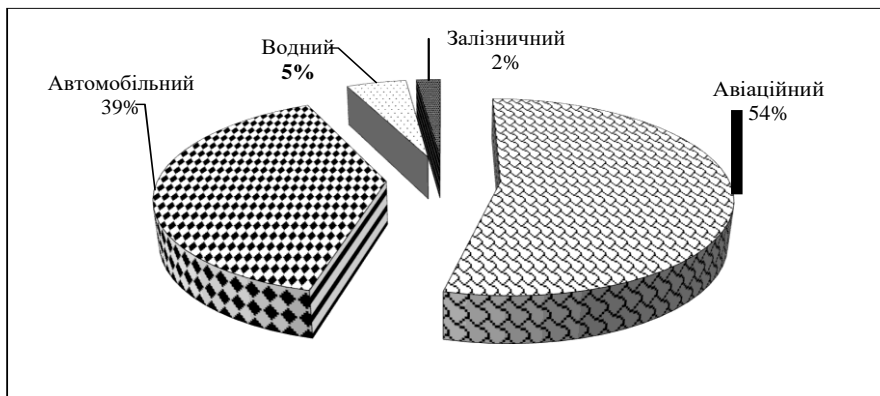

Рис. 3. Структура використання туристами різних видів транспорту (за даними COT у 2015 р.)

Вибір повітряного транспорту туристами як засобу перевезення зумовлений цілою низкою причин: *по-перше*, авіація - це найшвидший і найзручніший вид транспорту при перевезеннях на дальні відстані; *по-друге*, сервіс на авіарейсах в даний час відрізняється досить високим рівнем; *по-третє*, провідні авіаційні компанії світу через міжнародні мережі бронювання і резервування виплачують туристським фірмам комісійну винагороду на кожне заброньоване в літаку місце, мотивуючи їх тим віддавати перевагу авіаперевезенням серед інших видів транспорту.

У географічній структурі світового ринку авіаперевезень спостерігаються значні диспропорції. Так, у сфері міжнародних повітряних сполучень за кількістю відправлених/прийнятих пасажирів аеропорти Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР) перебувають на другому місці після Європи (рис. 4) [3].

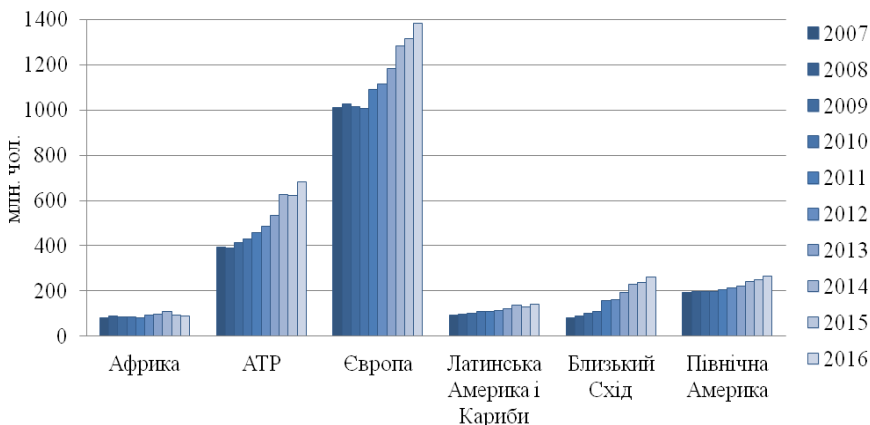

Рис. 4. Географічна структура світового ринку авіаційних перевезень за обсягами відправлених/прийнятих аеропортами пасажирів (у міжнародних сполученнях)

За географічним розподілом у 2017 році Європа залишається найбільшим авіаринком світу, займаючи 37% від загального обсягу перевезень і демонструючи стійке зростання у 8,1% до 2016 року (рис. 5) [1].

Друге місце посідає Азійсько-Тихоокеанський регіон з часткою в 29% та приростом у 9,6%. Близький Схід складає 14% та 11,2% темпів зростання у 2017 році. Північна Америка займає 13% глобального ринку, демонструючи найповільніше зростання в 4,9% серед інших регіонів. На Латинську Америку і Карибську зону разом припадають 4% світових авіаперевезень, при цьому регіон зростає швидше за інших, маючи збільшення в 10% до 2016 року. Африка займає 3% світового ринку, демонструючи зростання в 7,6%, що трохи краще за попередні показники.

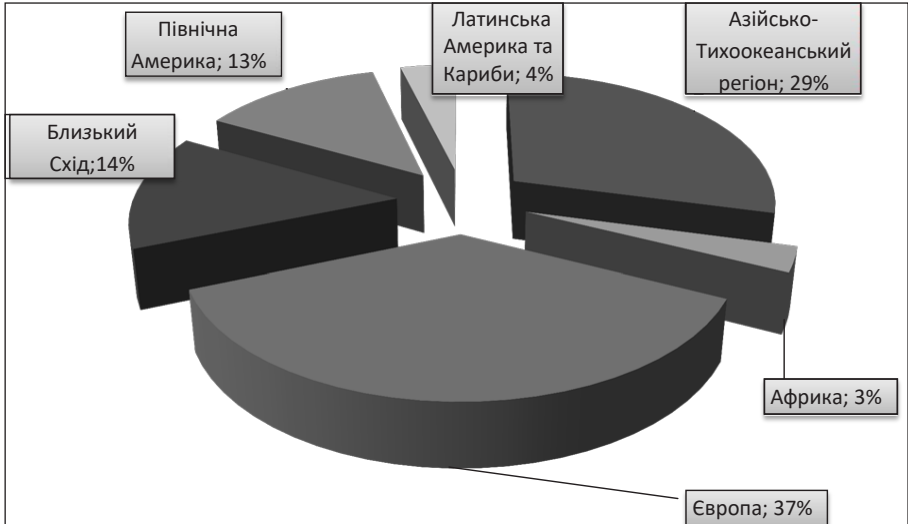

Рис. 5. Регіональний розподіл авіаційних перевезень пасажирів у світі у 2017 році (%)

Глобалізація вже призвела до формування специфічних виробничих відносин, нових технологічних систем і способу виробництва загалом. Початок XXI ст. вирізняється прискореним розвитком туризму, що перетворило його на глобальне за масовістю, формами і технологіями організації відпочинку явище.

Незважаючи на всесвітній розмах, туризм залишився регіональним і національним за змістовим наповненням. Туристична індустрія світу, пропонуючи уніфіковані системи відпочинку й обслуговування, експлуатує регіональні природні відмінності і національну та культурну самобутність етнічних груп і місцевих громад, що в багатьох випадках стає головним мотивом подорожі. У світовій господарській практиці важко знайти ще один вид продуктивної діяльності, який одночасно сприяє глобалізації господарства і розвитку регіонів.

Проте, незважаючи на різну динаміку туристичних прибуттів по регіонах, досі зберігається сформована раніше структура міжнародного туристичного ринку із домінуванням Європейського (рис. 6) [5].

Аналізуючи регіональний розподіл авіаційних перевезень пасажирів (рис. 5) і регіональну структуру міжнародного туристичного ринку (рис. 6) варто зазначити, що в цілому вони засвідчують прямий кореляційний зв'язок між авіаційним та туристичним ринками в регіональному розрізі. Так, на першій позиції знаходиться регіон Європи (37% авіаційного і 50% туристичного ринку), на другій позиції – Азійсько-Тихоокеанський регіон

(29% і 23%, відповідно), на третій позиції – Американський регіон (Північна Америка, Латинська Америка та Кариби) – (17% і 16%, відповідно), на четвертій позиції – Близький Схід (14% і 6%, відповідно) і на п'ятій позиції – Африка (3% і 5%, відповідно).

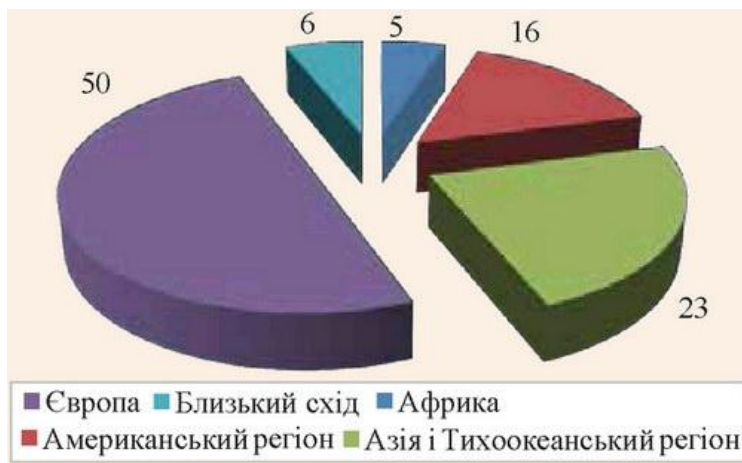

Рис. 6. Регіональна структура міжнародного туристичного ринку у 2014 р., %

Авіаційні компанії по всьому світі стимулюють попит на свої послуги з боку туристичного бізнесу, виплачуючи туристичним агентствам комісійну винагороду за кожне заброньоване (напрямую або через глобальні мережі бронювання та резервування) місце. З іншого боку, розвиток туризму може стримуватися тим, що транспортні системи в деяких країнах не відповідають світовим стандартам в сенсі зручності, ефективності, безпеки, а транспортні проекти, зокрема будівництво нових аеропортів, потребують для своєї реалізації величезних інвестицій.

Висновки. Глобалізація світових ринків авіаційних перевезень і туристичних послуг демонструють пряму кореляцію між розвитком авіації і туризму як двох провідних секторів сучасної світової економіки.

Список використаних джерел:

1. Гаврилко Т. О., Гавриленко А. В. М. Трансформаційні зміни світового ринку авіаційних послуг в умовах глобалізації. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». 2018. № 18, Ч. 1. С. 81-85.
2. Зайцева В. М., Корнієнко О. М. Міжнародний туризм та глобалізація в сучасному світі. Вісник Запорізького національного університету. Серія «Економічні науки». 2012. № 2 (8). С. 55–65.

3. Ложачевська О., Сидоренко К., Сіденко С. Глобальні закономірності розвитку світового ринку авіаційних перевезень. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «економічні науки». 2018. № 2 (29). С. 56-74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Мер_2018_2_5 (дата звернення 08.02.2020).
4. Шелеметьєва Т. В. Підвищення рівня транспортних послуг як основа ефективного розвитку туризму України // [Вісник економічної науки України](#). 2016. № 2. С. 183-189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2018_5_9 (дата звернення 29.02.2020).
5. Ціхановська В. М., Ковальчук С. Я. Тенденції розвитку світового ринку туристичних послуг в умовах посилення глобалізаційних процесів. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. №7. С.86-89.

УДК 338.48

Баранов Віталій

Льотна академія Національного авіаційного університету

Інновації та інноваційна діяльність у туристичній галузі

У статті розглянуто особливості впровадження інновацій у сфері туризму. Уточнено поняття інновації в туризмі, наведено класифікацію інновацій в туризмі за змістом і об'єктом застосування. Проаналізовано вплив чинників, які детермінують впровадження інновацій в туристичній галузі, серед яких: рівень інтелектуального капіталу компанії, якість управління, вміння працювати з учасниками ланцюжка створення вартості, сприйняття ролі інновацій в побудові стійкої конкурентної переваги, рівень співпраці між бізнесом і науковим сектором, наявність інститутів підтримки інновацій. Розкрито сутнісні характеристики інновацій на туристичних підприємствах. Окреслено основні тенденції інновацій в туризмі: розробка нових турів і вдосконалення існуючих туристичних продуктів; розробка нових послуг, пропонувананих гостям у готелях, ресторанах та інших підприємствах туристичного сервісу; впровадження передових методів навчання, підготовки й перепідготовки працівників туристичного бізнесу тощо.

Ключові слова: інновація, інновація в туризмі, класифікація інновацій, види інновацій.

Баранов В. Инновации и инновационная деятельность в туристской отрасли. *В статье рассмотрены особенности внедрения инноваций в сфере туризма. Уточнено понятие инновации в туризме, приведена классификация инноваций в туризме по содержанию и объектом применения. Проанализировано влияние факторов, которые детерминируют внедрения инноваций в туристической отрасли, среди которых: уровень интеллектуального капитала компании, качество управления, умение работать с участниками цепочки создания стоимости, восприятие роли инноваций в построении устойчивого конкурентного преимущества, уровень сотрудничества между бизнесом и*

научным сектором, наличие институтов поддержки инноваций. Раскрыто сущностные характеристики инноваций на туристических предприятиях. Определены основные тенденции инноваций в туризме: разработка новых туров и совершенствования существующих туристических продуктов; разработка новых услуг, предлагаемых гостям в отелях, ресторанах и других предприятиях туристического сервиса; внедрение передовых методов обучения, подготовки и переподготовки работников туристического бизнеса и тому подобное.

Ключевые слова: инновация, инновация в туризме, классификация инноваций, виды инноваций.

Baranov V. Innovation and innovation in the tourism industry. *The article discusses the features of innovation in the field of tourism. The concept of innovation in tourism is clarified, a classification of innovations in tourism is given by content and object of application. The influence of factors that determine the introduction of innovations in the tourism industry is analyzed, including: the level of intellectual capital of a company, the quality of management, the ability to work with participants in the value chain, perceptions of the role of innovations in building a sustainable competitive advantage, the level of cooperation between business and the scientific sector, the presence of institutions support innovation. The essential characteristics of innovation in tourism enterprises are disclosed. The main trends of innovation in tourism are identified: the development of new tours and the improvement of existing tourism products; development of new services offered to guests in hotels, restaurants and other tourist service enterprises; the introduction of advanced training methods, training and retraining of tourism workers, etc.*

Keywords: innovation, innovation in tourism, classification of innovations, types of innovations.

Вступ. Своєчасна реакція туристичних підприємств на виклики сучасного туристичного ринку є впровадження інновацій, які призводять до економічного прогресу, а саме: зниження витрат, більш високі доходи, вища рентабельність, що в свою чергу покращує становище на ринку.

Просування будь-якої діяльності і сфери виробництва неможливо без впровадження нових технологій і досягнень науки, поліпшення діючих моделей з урахуванням змін на ринку і потреб покупця, а також без вміння бути мобільним серед конкурентів. Такі зміни визначає інноваційний шлях розвитку галузі. Інновації в туризмі – це нововведення і свіжі ідеї в сфері подорожей і відпочинку. Підсумком впровадження таких інновацій є збільшення туристичного потоку і зростання прибутку.

Туризм вкрай чутливий до різноманітних політичних і соціально-економічних змін. Маючи тенденцію до постійного зростання, згідно з щорічними доповідями Всесвітньої туристичної організації UNWTO, сфера туризму вимагає запровадження постійних інноваційних рішень на міжнародному, державному, регіональному, а також галузевому рівнях. Процес розробки інновацій близький до поняття творчості. Творчість відноситься до виробництва нових ідей, підходів і винаходів, в той час як інновація відповідає застосуванню нових і творчих ідей і реалізації винаходів.

Велика роль в розробці інновацій відведена потребам туристів. З плином часу туристичні переваги міняються, з'являються нові потреби в якості туристичних послуг, їх наповнюваності та доступності. Наприклад, з розвитком соціальних мереж, все більшої популярності набирають акаунти інстаграм-мандрівників, які формують думки туристів про ту чи іншу DESTINATION, на зміну класичним турагентствам поступово приходять on-line агентства.

Дослідженню інновацій присвячені наукові праці зарубіжних та вітчизняних вчених – О.Бартошук, М.Бойко, Н.Власової, О.Гарбери, К.Жураєвої, Ф.Зінов'єва, О.Кальченко, Т.Кіндрик, В.Новікова, А.Мазаракі, М.Малахової, С.Мельниченко, Г.Михайліченко, І.Романенко, Н.Семененко, В.Смирнова, Т.Ткаченко, Л.Ткачук, О.Черниш та ін. Зокрема, в їхніх працях розкриті сутність інновацій та їх класифікація в індустрії туризму, охарактеризовано процеси автоматизації роботи туристичних фірм, висвітлено специфіку управління туристичними підприємствами на основі використання інноваційних методів. Серед значного кола питань, які пов'язані з вивченням туристичної сфери як в Україні, так і в окремих її регіонах, важливе місце займають завдання забезпечення умов та удосконалення механізмів управління її інноваційним розвитком. Незважаючи на теоретичні дослідження різних аспектів розробки і впровадження інновацій, потребує комплексного дослідження галузевої специфіки використання інноваційних процесів у сфері туризму, оскільки саме інновації здатні забезпечити ефективний розвиток туризму в сучасних умовах.

Метою статті є вивчення та узагальнення особливостей впровадження інновацій в туризмі, класифікації інновацій, аналіз значення інновацій для розвитку туристичних підприємств, а також визначення перспективних напрямів розвитку інноваційної діяльності.

Виклад основного матеріалу. В інноваційної діяльності туристичний бізнес спирається на сучасні наукові розробки та технологічні рішення. Індустрія туризму виступає в якості ініціатора інноваційних процесів, пошуку і освоєння нових ринків. Завдяки достатній гнучкості туристичних послуг, безперервно змінюються форми і способи надання туристичних послуг, відкриваються і розробляються нові можливості для подорожей, повсюдно впроваджуються сучасні передові технології [3]. Туризм як соціальне явище відображає прагнення до пізнання історичної та культурної спадщини країн і народів, збереження навколишнього середовища і в цілому поліпшення якості життя людей, що призводить до підвищення стійкості туристичних DESTINATION.

Інновації в туризмі мають кілька характерних рис: зміна потреб людей в розширенні кругозору, пізнанні нових DESTINATION, культур країн і народів, отриманні нового досвіду і знань формують нові шляхи реалізації туристичних рішень; зростання конкуренції на туристичному ринку як на міжнародному, регіональному та місцевому рівнях; пересиченість традиційних туристичних маршрутів; поєднання привабливих умов

відпочинку для повного задоволення потреб найвибагливіших туристів; перехід від економіки пропозиції до економіки попиту; можливість регулювати внутрішні і виїзні потоки туристів.

Інноваційна діяльність в сфері туризму спрямована на створення нового або зміна існуючого туристичного продукту, пошук нових ніш, освоєння нових ринків, на модернізацію комплексу туристичних послуг, впровадження передових інформаційних, телекомунікаційних та мобільних технологій, а також сучасних форм організаційно-управлінської діяльності.

Інновації в туризмі можна розділити за:

- масштабом: рівня всієї галузі, окремих підприємств, країн, міст, напрямків.
- сферою впровадження: в інформаційних технологіях, в організації управління і роботи людей, в області технічного обслуговування.
- швидкістю виникнення: стратегічні (впроваджуються поступово) і реактивні (стрімко).
- потенціалом розвитку: від радикальних змін до поліпшення деталей існуючої системи [1].

Фактори, від яких залежить зростання і просування туризму – це географічні і погодні умови, пам'ятки, культура і історія. Максимальна їх використання, комбінація різних послуг, створення нового продукту можуть бути потенціалом для розвитку галузі.

Розглянемо загальну схему інноваційного циклу [2]. Період створення інновації тут складається з:

- стадії зародження (поява потреби і можливості інновацій, формування ідеї);
- стадії становлення (розробка ідеї);
- стадії освоєння (впровадження у виробництво, експеримент).

Життєвий цикл інновації складається з фази впровадження, комерціалізації та дифузії, рутинізації і перетворення в традиційний продукт.

У туристичному бізнесі початок інноваційного циклу відбувається з моменту формування ідеї про відкриття нового напрямку (дестинації) поїздок, формування нового туристичного продукту або внесення трансформацій в існуючий, впровадження нових технологій або комунікацій. Формується, аналізується, визначається цільова спрямованість товару з орієнтацією на конкретного споживача, його зразкову наповнення.

Після створення і розробки ідеї майбутнього продукту, аналізуються можливості реалізації його на практиці, йде пошук і відбір постачальників і партнерів, планування базових і додаткових послуг, транспортування, медстрахування і ін.

Далі проводиться експеримент, перевірка продукту: презентація, пробні продажі, оцінка попиту та конкурентоспроможності. Все вищеописане є періодом створення інновації.

Наступний етап інноваційного циклу в туризмі - комплекс заходів, які спрямовані на просування турпродукту і впровадження його на ринок,

реалізація та комерціалізація (пропагандистські і рекламні акції, прямий маркетинг, стимулювання збуту тощо.). На даному етапі створюється система управління збутом, яка включає в себе стимулювання співробітників.

Інноваційний цикл в туризмі добігає кінця, коли інші суб'єкти даного ринку починають у своїй діяльності активно використовувати дану інновацію.

Щоб зрозуміти, що являють собою інновації в туризмі та сервісі, наскільки вони важливі, і як вони досягаються, потрібно спочатку визначитися з поняттям інновацій як таких. Інновація - це не просто щось нове, це впровадження цього нового, будь це самого передового досвіду в сфері управління, здійснення завдань, впровадження технологій і останніх наукових досягнень, спрямоване на поліпшення продуктів і послуг, необхідний ринком. Туризм ж є для багатьох країн світу основним джерелом доходу населення, маючи частку в ВВП 50-60% [4]. Навіть в розвинутих країнах туризм є однією з найважливіших галузей економіки, що робить інноваційний процес, який є запорукою розвитку будь-якої галузі, настільки важливим.

Отже інновації в туризмі та сервісі – це безперервний і обов'язковий процес, суть якого полягає в розробці нових напрямків, створення нових турів та екскурсій, пропозиції на ринку нового туристичного продукту. В умовах конкурентної боротьби на ринку туристичні компанії по всьому світу усіма силами прагнуть запропонувати клієнтам нові продукти і послуги раніше конкурентів. При цьому поле діяльності в інноваційній сфері туристичної галузі дуже обмежений, тому новаторам від туризму припадає максимально використовувати існуючі природні умови, численні пам'ятки, культурний потенціал, комбінуючи раніше ніколи не перетиналися послуги в єдині туристичні пакети та пропонуючи на ринку новий продукт.

У туризмі нововведення в техніці, технології, економіці, управлінні та соціальній сфері взаємопов'язані, і щоб впровадити нововведення, треба здійснити зміни і в інших сферах. Наприклад, щоб відмовитися від старої звички бронювання туру по факсу і перейти на систему on-line бронювання, що дозволяє отримувати миттєво підтвердження, компанія повинна навчити співробітників, встановити комп'ютери з відповідним програмним забезпеченням, внести зміни в умови договору між оператором і клієнтом і т.д. При цьому туроператор заощаджує час обробки заявки, прискорює процес оформлення туру, своєю оперативністю залучає нових клієнтів.

Для формування інноваційної стратегії та подальшої реалізації інноваційних ідей в сфері туризму (автоматизація, розробка програмного забезпечення, розробка нових видів туризму та нових туристичних маршрутів, новизна в послугах у сфері гостинності тощо) необхідна система управління інноваціями, що відповідає вимогам галузі та ринку [5]. Ефективність створення нового туристичного продукту, темпи його розвитку визначаються інноваційною активністю в виробництві нового продукту, який або задовольняє абсолютно нову потреба, або дозволяє розширити ринок

споживачів. Інноваційна активність проявляється через інноваційний процес і є необхідною умовою економічного зростання та підвищення якості життя. Вона залежить від багатьох чинників економічного і науково-технічного потенціалу, державної інноваційної політики та ресурсів, духовного стану суспільства. На рівні туриндустрії інноваційна активність залежить від вибору стратегії і якості управління компанією, гнучкості виробничих систем і технологій, ступеня використання ресурсів компанії як внутрішніх, так і зовнішніх.

Висновки. Важливість активізації інноваційної діяльності в системі цілей національного туризму важко переоцінити, оскільки перехід до інноваційної моделі розвитку економіки є характерною ознакою сучасності. Реалізація соціально-економічних цілей суспільства стає все більш пов'язаною з інноваційним типом розвитку, основою якого є безперервний і цілеспрямований процес пошуку, підготовки і реалізації нововведень. До інновацій в туризмі слід відносити, ті нововведення, які супроводжуються: відновленням і розвитком духовних та фізичних сил туристів; якісно новими змінами турпродукту; підвищенням ефективності функціонування інфраструктури туризму, управління стійким функціонуванням і розвитком туристичної сфери в країні та процесами формування, позиціонування та споживання туристичних послуг; прогресивними змінами факторів виробництва; підвищенням іміджу і конкурентоздатності підприємств туриндустрії. Можливість отримання більш високих доходів та необхідність підвищення ефективності використання фінансових ресурсів змушує учасників туристичного бізнесу цілеспрямовано створювати у покупців нові потреби, впроваджувати принципово нові виробі і технології.

Список використаних джерел:

1. Глебова А.О. Інноваційні технології у туристичній галузі / А.О. Глебова / Економіка. Управління. Інновації. – 2012. - №2 (8). [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/glebova2.htm
2. Ільєнко Ю.І. Інноваційно-інформаційні аспекти розвитку підприємств туристичної галузі / Ю.І. Ільєнко, Г.В.Шериньова // Інноваційна економіка. – Тернопіль: СМП «Тайп», 2013. – Вип. 6 (44). – С. 81 – 85
3. Круський О. П. Концептуальні засади управління інноваційною діяльністю туристичних підприємств / О. П. Круський. // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Менеджмент інновацій.. – 2015. – №4. – С. 64–71.
4. Токарчук Г.В. Аналіз підходів до визначення поняття інновації у сфері туристичних послуг / Г.В. Токарчук // Вісник Полтавського університету економіки та торгівлі. Серія «Економічні науки». – Полтава: ПУЕТ, 2013. – №3 (54). – С. 123 – 126
5. Управління регіональним розвитком туризму / В. Ф. Семенов, В. Г. Герасименко, Г. П. Горбань, Л. М. Богасьорова. – Одеса: Одеський державний економічний університет, 2011.

Сікірда Юлія
Льотна академія Національного авіаційного університету
Шмельова Тетяна
Національний авіаційний університет
Беляєв Юрій
Національний університет харчових технологій

Особливості використання сучасних інформаційних технологій компонентами індустрії туризму

Туризм – це подорож для рекреаційних, розважальних та ділових цілей. Інформаційні технології представляють собою отримання, обробку, зберігання та розповсюдження голосової, графічної, текстової та числової інформації за допомогою мікроелектроніки на основі поєднання обчислювальної техніки та телекомунікацій. Інформаційні технології в туризмі використовуються транспортним сектором, сектором розміщення, сектором розваг. Вони допомагають з'ясувати та задовольняти швидко змінювані потреби споживачів туристичних послуг.

***Ключові слова:** Інтернет, комп'ютеризація, сектор розваг, сектор розміщення, транспортний сектор, туристична дестинація, туристична організація.*

Сікірда Ю., Шмелева Т., Беляєв Ю. Особенности использования современных информационных технологий компонентами индустрии туризма. *Туризм – это путешествие для рекреационных, развлекательных или деловых целей. Информационные технологии представляют собой сбор, обработку, хранение и распространение голосовой, графической, текстовой и числовой информации с помощью сочетания вычислительной техники и телекоммуникаций на основе микроэлектроники. Информационные технологии в туризме используются транспортным сектором, сектором размещения, сектором развлечений. Они помогают выявлять и удовлетворять быстро изменяющиеся потребности потребителей туристических услуг.*

***Ключевые слова:** Интернет, компьютеризация, сектор развлечений, сектор размещения, транспортный сектор, туристическая дестинация, туристическая организация.*

Sikirda Yu., Shmelova T., Belyaev Yu. Features of the use of modern information technologies by the components of the tourism industry. *Tourism is travel for recreational, leisure or business purposes. Information technologies are the acquisition, processing, storage and dissemination of vocal, pictorial, textual and numerical information by a microelectronics-based combination of computing and telecommunications. Information technologies in tourism are used by transport sector, accommodation sector, attraction sector. They help to identify and satisfy the rapidly changing needs of tourism services consumers.*

***Keywords:** computerization, Internet, accommodation sector, attraction sector, transport sector, tourist destination, tourist organization.*

Постановка проблеми. Всесвітня організація туризму (ВТО) визначає туристів як людей, подорожуючих та перебуваючих в місцях, які відрізняються від їх звичного середовища, не більше одного року поспіль для відпочинку, дозвілля або бізнесу [1]. Рис. 1 зображує групи гравців, залучених до туристичної галузі [2], до складу яких входять туристичні організації на національному, регіональному та місцевому рівнях.

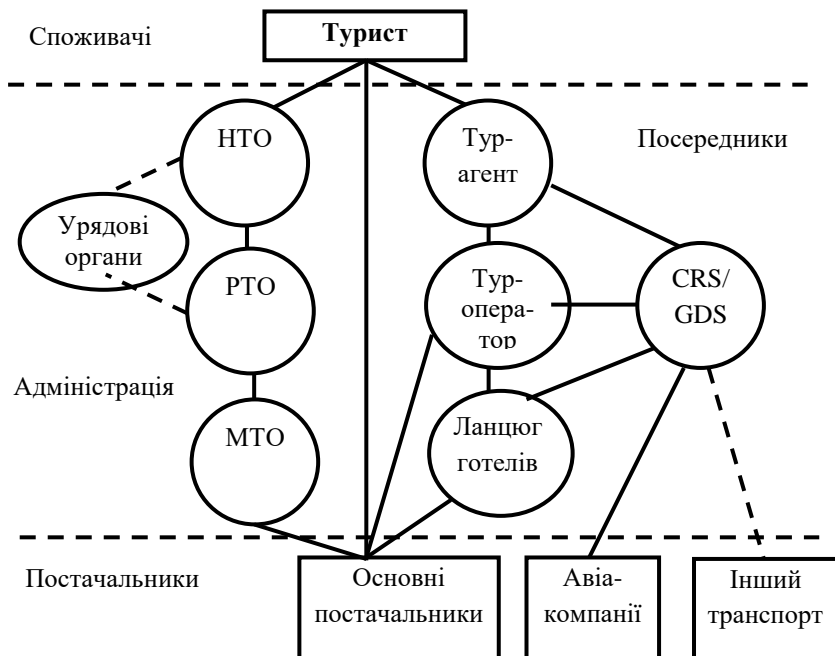

Рис. 1. Гравці, залучені до туристичної галузі (НТО – національна туристична організація, РТО – регіональна туристична організація, МТО – місцева туристична організація)

За даними ВТО, туризм є однією з високоприбуткових і найбільш динамічних галузей світової економіки. За прибутковістю він поступається лише видобутку та переробці нафти. На частку туризму припадає близько 6% світового валового національного продукту, 7% світових інвестицій, кожне 16-е робоче місце, 11% світових споживчих витрат і 5% всіх податкових надходжень. У зв'язку з цим у багатьох країнах сфера туризму активно розвивається за державної підтримки [3].

Подорожі та туризм не лише стали однією із найбільших світових галузей, але також постійно зростають з кожним роком. Міжнародні приїзди туристів (ночівлі відвідувачів) у всьому світі зросли на 4% у 2019 році та

сягнули 1,5 мільярда. 2019 рік став ще одним роком сильного зростання, хоча більш повільного порівняно з винятковими темпами 2017 року (+ 7%) та 2018 року (+ 6%). Попит сповільнювався, головним чином, в передових економіках, особливо в Європі. Невизначеність навколо Brexit, геополітична та торговельна напруга, а також глобальне економічне уповільнення зменшили зростання. 2019 був також роком значних змін в галузі туризму через крах туроператора «Томас Кук» та декількох недорогих авіакомпаній в Європі. У всіх регіонах спостерігалось збільшення кількості прибуттів. Близький Схід продемонстрував найбільше зростання (+ 8%), далі йдуть Азія та Тихий океан (+ 5%). Міжнародні прибуття в Європу та Африку (обидва регіони + 4%) зросли відповідно до середнього рівня в світі, тоді як в Америці спостерігається зростання на 2%. Франція повідомила про найбільше зростання витрат в'їзних туристів серед десяти провідних туристичних ринків, в той час як Сполучені Штати Америки очолили зростання доходів від міжнародного туризму в абсолютному вираженні [4; 5].

За останні два роки Україна піднялася на 10 позицій в Індексі конкурентоспроможності в сфері подорожей і туризму та зайняла там 78 місце [6]. Цей індекс розраховується на основі 15 факторів, серед яких зокрема бізнес-середовище, безпека, ціни та інфраструктура. За даними Мінекономрозвитку, за перше півріччя 2019-го року Україну відвідало 5,9 млн. іноземних туристів [7].

Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) часто використовують в якості розширеного синоніму інформаційних технологій (ІТ), але зазвичай це більш загальний термін, який підкреслює роль уніфікованого зв'язку та інтеграції телекомунікацій (телефонні лінії та бездротові сигнали), комп'ютерів, системного та спеціалізованого програмного забезпечення, систем зберігання та аудіовізуальних систем, що дозволяють користувачам створювати, отримувати доступ, зберігати, передавати та обробляти інформацію [8]. Іншими словами, ІКТ складається з інформаційних технологій, а також телекомунікаційних, телевізійних засобів масової інформації, усіх типів обробки та передачі аудіо та відео, мережевого управління і моніторингу. Вперше цей термін був використаний у 1997 році у доповіді Денніса Стівенсона для уряду Великобританії та включений до нового Національного навчального плану Великобританії в 2000 році [9].

Нижче наведено кілька прикладів можливого використання ІКТ в туризмі [10]:

- керування ресурсами туристичних дестинацій;
- інвентаризація туристичних ресурсів;
- управління сайтами та розвагами;
- визначення підходящих місць для туристів;
- управління статистикою туризму.

ІТ представляють собою отримання, обробку, зберігання та розповсюдження голосової, графічної, текстової та числової інформації за допомогою мікроелектроніки на основі поєднання обчислювальної техніки та

телекомунікацій [8]. Це сфера управління технологіями, яка охоплює найрізноманітніші області, що включають, але не обмежуються такими речами, як процеси, комп'ютерне програмне забезпечення, інформаційні системи, комп'ютерне обладнання, мови програмування та бази даних.

ІТ-фахівці виконують різноманітні функції, від встановлення програм для проектування складних комп'ютерних мереж та інформаційних баз даних до експлуатації та супроводження спеціалізованих програмних продуктів. Інформаційні технології мають глибокі наслідки для світового економічного та соціального розвитку. Перша, і найбільш важлива вигода, пов'язана з доступом до нових технологій, – це збільшення поставок інформації. Інформація розповсюджується для більш широкої аудиторії. По-друге, знижується собівартість продукції. Знання виробляються, передаються, отримуються і розподіляються з мінімальною вартістю. Зі зменшенням транзакційних витрат відбувається також зниження ступеня неефективності та невизначеність інформації. По-третє, долаються обмеження на відстань та географію [11].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. По мірі входження світу в епоху інформатизації, впровадження ІТ в туризмі швидко зростає. Інтернет перетворив світ на глобальне село, яким можна управляти натисканням миші. Це забезпечує потенційним туристам негайний доступ до текстового та візуального супроводження туристичних напрямків у всьому світі. Інтернет також став важливим інструментом для транзакцій бізнесу для бізнесу (B2B) та бізнесу для споживача (B2C), розповсюдження продуктів, мережевого з'єднання ділових партнерів, а також миттєвим засобом доступу до різноманітних знань, в тому числі до інформації про подорожі та туризм [12]. Доступ до Інтернету можна отримати через мобільні телефони, кабельне телебачення, традиційні персональні комп'ютери та ноутбуки тощо.

Інформація доступна цілодобово і її прозорість дозволяє споживачеві робити більш поінформований вибір. Така простота доступу та глибина інформації стимулювали появу нового виду споживачів подорожей, які є незалежними і вважають за краще шукати відпочинок самим через Інтернет, а не через турагентів. Більшість людей, підключених до Інтернету, мешкають у межах трьох найбільших світових туристичних ринків – Німеччині, США та Великобританії. За короткий період свого існування Інтернет випередив традиційні джерела інформації про туристичні напрямки. Його аудіовізуальне представлення інформації про DESTИНАЦІЇ перевершує найбільш глясовий та найбарвистіший друк, а якість презентації відіграє вирішальну роль у виборі кінцевим споживачем певної DESTИНАЦІЇ. Інтернет також пропонує туристичним DESTИНАЦІЯМ та підприємствам доступні для мільйонів споживачів у всьому світі засоби для надання інформації та бронювання за відносно низькою ціною, одночасно дозволяючи їм різко скоротити суми, вкладені у виробництво та розповсюдження рекламних матеріалів.

Подорожі та туризм швидко стають найбільшою категорією продуктів, що продаються в Інтернеті, тому їх слід розглядати як нові маркетингові

напрямки для туристичних дестинацій. Крім Інтернету, технологічний прогрес породив інші платформи електронного розповсюдження, такі як інтерактивне супутникове телебачення та мобільні пристрої. Очікуване розповсюдження супутникового телебачення та електронної комерції поступово посилюватиме конкуренцію серед посередників, яким доведеться перевлаштувати свої бізнес-процеси та розвивати нові бізнес-моделі, щоб вижити і залишатися конкурентоспроможними [11]. Отже, туристичні регіони найбільше зацікавлені в активізації використання ІТ для задоволення потреб в миттєвій інформації про дестинації. Зараз створено умови для того, щоб національні, регіональні, місцеві туристичні організації, посередники, органи адміністрації та формування туристичної політики у світі прийняли виклик та використали весь потенціал ІТ, не тільки продаючи різноманітні туристичні продукти та напрямки потенційним туристам, але й відстежуючи та будуючи стосунки з туристами протягом усього життєвого циклу туристичного продукту.

Головною метою є дослідження напрямів застосування сучасних інформаційних технологій різними компонентами індустрії туризму.

Виклад основного матеріалу. Подорожі є основою природою людини. Технологічні революції в останні кілька десятиліть і пов'язані з цим зміни в соціальних системах швидше розвиваються в поточному столітті. Таким чином, туризм в даний час є масовим явищем, в якому бере участь кожна людина у світі. Їй потрібна детальна інформація про кожну туристичну дестинацію, яку вона має намір відвідати. Конкретними елементами таких інформаційних потреб є [13]:

- географічна інформація про місцезнаходження, ландшафт та клімат тощо;
- інформаційні туристичні потреби;
- заклади розміщення та торговельні заклади;
- доступність через повітря, залізницю, воду, дороги та наявність регулярного транспортного сполучення;
- соціальні звичаї, культура та інші особливості місця;
- заходи для активного відпочинку та розваг;
- сезони відвідування та інші унікальні характеристики;
- якість об'єктів та їх стандартні ціни, включаючи курси валют.

Хоча кінцевими користувачами цієї інформації є туристи, фактичні переваги в грошовому вираженні отримує туристична галузь, яка складається з менеджерів дестинацій та постачальників послуг. Посередники подорожей, такі як турагенти та туроператори, зберігають подібну інформацію стосовно кожної дестинації, щоб обслуговувати своїх клієнтів та покращувати їх бізнес. Їм потрібна інформація в найпростішому форматі пошуку, щоб інформаційні потреби клієнтів були задоволені якомога швидше.

Туристам зазвичай потрібна як статична, так і динамічна інформація. Вона включає детальну інформацію про місцезнаходження, клімат, особливості розваг, історію, доступні засоби тощо. Інформація про розклад

літаків, поїздів і автобусів, транспортні та житлові тарифи, наявність туристичних об'єктів вважається максимально динамічною і змінюється дуже часто. Ці елементи інформації повинні бути зібраними, збереженими та розповсюдженими у реальному часі. Усі типи систем бронювання, включаючи повітряне і залізничне сполучення та сектори розміщення, містять подібну інформацію.

Індустрія туризму складається з трьох основних компонентів, а саме:

- а) транспортний сектор;
- б) сектор розміщення;
- в) сектор розваг.

Розглянемо, як ІТ застосовуються різними компонентами індустрії туризму [14].

а) **Транспортний сектор.**

Туристичні послуги з залізничних перевезень, прокату автомобілів, оренди автобусів або придбання квитків авіакомпаній повністю комп'ютеризовані, і тому можливе ефективне управління інформацією. Інформація про вчорашніх, сьогоднішніх та завтрашніх туристів або пасажирів зараз легко доступна через дані, що генеруються різними туристичними організаціями. Розглянемо різні сфери використання комп'ютерних додатків для вдосконалення надання туристичних послуг.

а.1) **Прокат автомобілів.** Прокат автомобілів – це великий бізнес у світі мегаполісів та великих міст. Основні клієнти прокату автомобілів є корпоративними чи діловими подорожуючими, разом з туристами, які бажають кращого обслуговування та комфортної подорожі. Бізнес з прокату автомобілів повністю автоматизований за кордоном, особливо в Америці та Європі, а комп'ютеризовані системи бронювання, такі як Amadeus, Saber тощо, використовуються для прокату автомобілів та надання туристичної інформації.

а.2) **Залізниця.** Залізниця є найбільш поширеною формою переміщення туристів. Для залізниць був спеціально розроблений програмний пакет, що використовується для продажу квитків та інших споживчих послуг. Комп'ютеризована система в основному орієнтується на номер звіту про пасажирів (Passenger Name Report – PNR), що надається на кожному квитку клієнта. Кожен з цих номерів PNR є унікальним і вказує не лише особу, яка подорожує за квитком, а також особисті дані пасажирів, потяг та маршрут поїздки. Людина може забронювати квитки заздалегідь до дати поїздки або отримати бронювання на місці. Комп'ютеризована система бронювання квитків також поклала початок впровадженню автоматизованих служб обслуговування клієнтів.

а.3) **Авіакомпанії.** Авіакомпанії отримали максимальну комп'ютеризацію в туристичному сегменті. Комп'ютерна система бронювання (Computer Reservation System – CRS) широко використовується для бронювання квитків у всіх авіакомпаніях. CRS допомагає підвищити рівень заповнення літаків, а також забезпечує кращу сферу маркетингу та

дистрибуції авіакомпаніям. Зростаюча популярність авіаперельотів у всьому світі спричинила потребу в більш ефективному механізмі розподілу. У 1970-х рр. в США була розроблена перша інформаційно-резерваційна система (Information and Reservation System – IRS). Ця система надала як інформацію про туристичну галузь, включаючи індустрію авіакомпаній, так і CRS для прямого бронювання на вибір авіакомпанії.

б) **Сектор розміщення.** Структура індустрії туризму спочатку означала, що підприємства в секторі розміщення не мають прямого доступу до мандрівників та споживачів. Електронний бізнес змінив спосіб бізнесу підприємств у цьому секторі. Наразі групи в готельному секторі розвивають комунікаційні мережі, розроблені для конкуренції з глобальними системами розподілення (Global Distribution Systems – GDS), які містять інформацію про доступність засобів розміщення, ціни та пов'язані з ними послуги для авіакомпаній, автомобільних компаній, готелів, залізниць тощо, і через які можна зробити бронювання та отримати квитки. GDS також робить деякі або всі ці функції доступними для передплатників турагентів, закладів розміщення та авіакомпаній.

Лідерами GDS є Amadeus, Apollo, Galileo, Worldspan, Sabre. Ці GDS є важливими технологічними рішеннями для управління інформацією та використовуються в першу чергу туристичними агенціями та авіакомпаніями. Щоб впоратися з цим новим змаганням, GDS стали постачальниками технологічних рішень, спрямованих на розміщення. Системи Expedia та E-Travel націлені на дозвілля та бізнес.

в) **Сектор розваг.** Що стосується розваг, власники як техногенних, так і природних засобів розваг повинні інформувати своїх клієнтів про їх виробництво. Інформація про вид розваг, їх місцезнаходження та спосіб доступу до них має життєво важливе значення. Власники засобів розваг, особливо національні туристичні офіси, виконують свій обов'язок просувати туристичні пам'ятки своєї країни, використовуючи інформацію.

Інтернет є взаємопов'язаною системою мереж, яка з'єднує комп'ютери у всьому світі за допомогою протоколу TCP/IP [8]. Сьогодні Інтернет є глобальною "мережею людей" для спілкування та обміну інформацією. Він складається з двох потужних інструментів – електронної пошти (E-mail) та всесвітньої павутини (WWW). WWW – це частина Інтернету, де в останні роки з'явився величезний глобальний інформаційний ресурс (бібліотека).

Використання Інтернету для спілкування, в тому числі з клієнтами, швидко росте у світовій індустрії туризму. Швидке зростання онлайн-бронювання в індустрії гостинності та туризму, наприклад, електронне бронювання номерів готелів/мотелів, авіаквитків, туристичних пакетів тощо спричинено тим, що галузь є набором послуг, які можна легко перевірити та замовити в Інтернеті, зручно зв'язуватись та доставляти в електронному вигляді через Інтернет.

Розглянемо різні сфери туристичної галузі, де використовується Інтернет [15].

а) Маркетинг.

Інтернет стосується майже всіх аспектів маркетингу, включаючи:

- Інтернет-рекламу;
- редакційні та інформаційні бюлетені;
- спеціальні веб-сайти для надання інформації про певні регіони, наприклад, Maharashtra Tourism <http://www.maharashtratourism.gov.in>;
- маркетингові пошукові системи;
- просування по електронній пошті;
- блоги з відгуками клієнтів, інформаційні спільноти, такі як безкоштовний веб-сайт обміну фотографіями Flickr та веб-сайт обміну відео YouTube, дискусійні групи та соціальні мережі типу Facebook.

б) Системи бронювання.

Останні дослідження свідчать, що більше половини подорожуючих бронюють послуги в Інтернеті, коли у них є можливість, тому доцільно використовувати автоматизовані системи для продажу та бронювання в режимі реального часу.

в) Надання вражень клієнтам.

Туристичні оператори використовують Інтернет для того, щоб:

- набувати початкові враження в режимі он-лайн, наприклад, керований враженнями веб-зміст або пробники, що надаються перед поїздкою за допомогою аудіо- або відеоматеріалів;
- створювати аудіотури для використання на сайті через MP3-програвачі;
- забезпечувати переклад через мобільні телефони або кишенькові пристрої;
- інформувати клієнтів про наявність інших вражень у регіоні, наприклад, рекомендувати інші речі, які можна побачити або зробити на веб-сайті, або як частину вашої подорожі.

Таким чином клієнти отримують допомогу в питанні, як вони можуть отримати більше вражень від подорожі.

г) Стосунки із клієнтами та подальші спостереження.

Інтернет надає можливість продовжувати зв'язок із клієнтами, використовуючи:

- базу даних клієнтських контактів;
- електронні повідомлення, які допомагають зберегти бренд туркомпанії та враження клієнтів у свідомості людей;
- групові списки електронної пошти для регулярних оновлень;
- стимулювання або заохочення клієнтів розмішувати відгуки на веб-сайтах, які діляться враженнями про подорожі, таких як TripAdvisor;
- відгуки клієнтів по електронній пошті, які можна використовувати для вдосконалення туристичного продукту;
- опитування задоволеності клієнтів на основі електронної пошти.

д) Програма 'Цифровий тренер'.

Туроператори деяких країн, зацікавлені у роботі в Інтернет, можуть брати участь у програмі “Цифровий тренер”. Програма “Цифровий тренер” безкоштовна і надає учасникам доступ до експертів в галузі Інтернет-маркетингу та дистрибуції. Тренери програми полегшують доступ до Інтернету, обмінюючись порадами на форумі E-connect, шляхом телефонної допомоги, при зустрічах у невеликих групах та особистій підтримці.

Висновки і перспективи подальших пошуків. Визначено специфіку використання сучасних ІТ, зокрема, глобальної мережі Інтернет, різними компонентами індустрії туризму: транспортним сектором, сектором розміщення та сектором розваг. Розглянуто доступність новітніх ІТ для розширення існуючої інфраструктури туристичної галузі.

Список використаних джерел:

1. *Collection of Tourism Expenditure Statistics. Technical Manual No. 2.* – Madrid, Spain: World Tourism Organization (UNWTO), 1995. – 118 p.
2. Werthner H. *Information Technology and Tourism: A Challenging Relationship* / H. Werthner, S. Klein. – Wien, Austria: Springer-Verlag, 1999. – 275 p.
3. Азыбайкызы А., Муханова А.Е., Смагулова Ж.Б. *Особенности и перспективы развития туризма в мире* / А. Азыбайкызы, А.Е. Муханова, Ж.Б. Смагулова // *Успехи современного естествознания.* – 2015. – № 1-2. – С. 265-269.
4. *UNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex, January 2020* [Electronic resource] // World Tourism Organization. – Mode of access: <https://www.e-unwto.org/doi/abs/10.18111/wtobarometereng.2020.18.1.1>. – Last access: 24.01.2020.
5. Roser M. *Tourism 2020* [Electronic resource] // Our World In Data. – Mode of access: <https://ourworldindata.org/tourism>. – Last access: 24.01.2020.
6. *The Travel & Tourism Competitiveness Report 2019. Travel and Tourism at a Tipping Point.* – Geneva: World Economic Forum's Platform, 2019. – 129 p.
7. *В зоні особливого тяжіння. Завдяки чому зростає кількість іноземних туристів в Україні* [Електронний ресурс] // НВ. – Mode of access: <https://nv.ua/ukr/biz/markets/inozemniy-turizm-ukrajina-pidnyalasya-v-reytingu-turistichnoji-privablivosti-novini-ukrajini-50047420.html>. – Last access: 24.01.2020.
8. Collin S. M. H. *Dictionary of Information Technology* / S. M. H. Collin, S. Collin. – 2nd ed. – USA: Peter Collin Pub Ltd, 1997. – 410 p.
9. Stevenson D. *The Independent ICT in Schools Commission Information and Communications Technology in UK Schools, an Independent Inquiry* / D. Stevenson. – London, UK, 1997. – 120 p.
10. Raveendran G. *Tourism and Information Technology* [Electronic resource] / G. Raveendran // Department of Tourism, Transport Bhawan. – Mode of access: <http://tit.nissat.tripod.com/itt9603/tourism.htm>. – Last access: 24.01.2020.
11. Shanker D. *ICT and Tourism: Challenges and Opportunities* / D. Shanker // *Conference on Tourism in India – Challenges Ahead, 15-17 May, 2008, Indian Institute of Management Kozhikode.* – P. 50-58.

12. Jadhav V. S. *Information Technology in Tourism* / V. S. Jadhav, S. D. Mundhe // *International Journal of Computer Science and Information Technologies*. – 2011. – Vol. 2 (6). – P. 2822-2825
13. Mahajan M. *Information Technology in Tourism* / M. Mahajan // *International Journal of Multidisciplinary Research and Development*. – 2015. – Vol. 2. – Iss. 6. – P. 239-242.
14. *Information and Communication Technologies in Tourism 2020* / Eds: J. Neidhardt, W. Wörndl // *Proceedings of the International Conference in Surrey, United Kingdom, January 08–10, 2020*. – 64 p.
15. Standing C. *The Impact of the Internet in Travel and Tourism: A Research Review 2001–2010* / C. Standing, J.-P. Tang-Taye, M. Boyer // *Journal of Travel & Tourism Marketing*. – 2014. – No. 31 (1). – P. 82-113.

УДК 338.48:640.41

Щоголєва Інна

Льотна академія Національного авіаційного університету

Роль емоційного інтелекту в професійній діяльності менеджера туристського підприємства

В статті розглянуто сутність та обґрунтовано роль емоційного інтелекту в діяльності менеджера туристського підприємства. Проаналізовано структуру та моделі емоційного інтелекту. Проведено аналіз чинників, які впливають на розвиток емоційного інтелекту. Визначено шляхи підвищення рівня емоційного інтелекту менеджера туристського підприємства.

Ключові слова: емоційний інтелект, туризм, професійна діяльність менеджера, .

Щёголева И. Роль эмоционального интеллекта в профессиональной деятельности менеджера туристического предприятия. В статье рассмотрены сущность и обоснована роль эмоционального интеллекта в деятельности менеджера туристского предприятия. Проанализирована структура и модели эмоционального интеллекта. Проведен анализ факторов, влияющих на развитие эмоционального интеллекта. Определены пути повышения уровня эмоционального интеллекта менеджера туристского предприятия.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, туризм, профессиональная деятельность менеджера.

Shchogolieva I. The role of emotional intelligence in the professional activities of a tourism company manager. The article discusses the essence and substantiates the role of emotional intelligence in the activities of the manager of a tourism enterprise. The structure and models of emotional intelligence are analyzed. The analysis of factors affecting the development of emotional intelligence. Ways to increase the level of emotional intelligence of the manager of a tourist enterprise are determined.

Keywords: emotional intelligence, tourism, professional activity of manager.

Постановка проблеми. Проведені дослідження показали, що успішність людини знаходиться в залежності від коефіцієнта інтелекту в межах від 4% до 25%. Щоб стати менеджером, необхідно мати певний рівень коефіцієнта інтелекту, який забезпечить успішне виконання професійних завдань. Для того, щоб бути успішним, менеджеру необхідно мати додаткові компетенції, пов'язаними з розумінням і керуванням емоціями, питома вага яких становить до 85%. Специфічний характер діяльності менеджера туристського підприємства, як представника професій типу «людина–людина», зумовлює розвиток емоційних ресурсів, які дадуть змогу адекватно проявляти власні емоції заради успішного виконання професійної діяльності та збереження внутрішньої гармонії.

Незважаючи на те, що означена проблематика розглядається у низці наукових праць, деякі її аспекти, що стосуються визначення ролі емоційного інтелекту в професійній діяльності менеджера туристського підприємства, висвітлено недостатньо.

Аналіз останніх публікацій. Емоційний інтелект давно став об'єктом уваги науковців різних галузей знань. Дослідників цікавили різні його аспекти, а саме:

- емоційній гнучкості присвячено праці Сьюзен Девід;
- самоусвідомлення, самокерування, соціальна обізнаність та управління взаєминами – це складові внутрішнього еквалайзера, якими радять навчитися керувати Т. Бредбері та Дж. Гривс;
- Д. Карузо та П. Саловей зосередили свої наукові інтереси на емоційному інтелекті керівника та базових навичках емоційного лідерства;
- Д. Гоулман вважав, що емоційний інтелект означає більше, ніж IQ та приділяв увагу темі пошуку оптимального рівня емоційності;
- Д. Ебенштейн свої наукові пошуки спрямував на знаходження ключів до конструктивного спілкування та успішних переговорів.

Метою дослідження є визначення ролі емоційного інтелекту в професійній діяльності менеджера туристського підприємства.

Результати досліджень. Для того, щоб визначити роль емоційного інтелекту в професійній діяльності менеджера туристичного підприємства, спочатку необхідно з'ясувати його сутність і структуру. Д. Гоулман, один із піонерів в дослідженні емоційного інтелекту, стверджує, що людина має два розуми, один з яких думає, а інший – відчуває [1].

Термін «емоційний інтелект» було введено в психологію Дж. Мейером і П. Селовеем, які визначили це поняття як здібність сприймати й виражати емоції, асимілювати емоції і думки, розуміти і пояснювати емоції, регулювати свої емоції та емоції інших [2].

І.Н. Андреева під емоційним інтелектом розуміє сукупність ментальних здібностей до розуміння власних емоцій і емоцій інших людей, а також до керування емоційною сферою. Увагу вчених до емоційного інтелекту вона пояснює тим, що емоційний інтелект є передумовою

соціальної або іншої позитивної поведінки і його розвиток оптимізує міжособистісну взаємодію [3].

Д. Люсин визначає поняття «емоційний інтелект» як здатність до розуміння своїх і чужих емоцій та управління ними, а також пропонує розглядати емоційний інтелект, як явище, що має подвійну природу: з одного боку, когнітивну, яка характеризується через здатність розпізнати емоцію, ідентифікувати її і дати їй вербальну оцінку, здатність розуміти та усвідомлювати процес формування і розвитку емоції, причинно-наслідкові зв'язки, а з іншого – особистісну, яка означає спрямованість особистості на емоційну сферу, увага до внутрішнього світу як свого, так і інших людей, здатність переживати емоцію і водночас контролювати її зовнішнє вираження [4].

Існує декілька основних моделей емоційного інтелекту, зокрема модель Р. Бар-Она; Майєра та Салоуєйя; Д. Гоулмана та ін., які дозволяють більш глибоко проаналізувати сутність емоційного інтелекту, особливості та сфери застосування. Модель Р. Бар-Она складається з п'яти сфер, в яких знаходить прояв емоційний інтелект (рис. 1).

Рис. 1. Модель Р. Бар-Она

Модель Дж. Майєра та П. Салоуєйя заснована на виділенні чотирьох основних здібностей:

- точність оцінки й вираження емоцій, як власних, так і інших людей;
- використання емоцій в розумовій діяльності. Уміння бачити світ з різних точок зору і більш ефективно вирішувати проблеми;
- розуміння емоцій. Уміння визначити джерело емоцій, класифікувати емоції, розпізнавати зв'язки між словами та емоціями, інтерпретувати

значення емоцій, що стосуються взаємин, розуміти складні почуття, усвідомлювати переходи від однієї емоції до іншої і можливий подальший розвиток емоції;

- управління емоціями. Уміння використовувати інформацію, яку дають емоції, активізувати емоції або усуватися від них, управляти своїми й чужими емоціями.

Модель Д. Гоулмана є похідною від двох попередніх моделей, до яких він додав такі компоненти, як наполегливість, ентузіазм та соціальні навички.

Аналіз сутності поняття «емоційний інтелект» та існуючих його моделей дає змогу виокремити основні компоненти, на яких наголошують науковці, а саме: здатність до розуміння емоцій і здатність до управління емоціями.

Емоційний інтелект виконує декілька значущих функцій, серед яких

I. Собченко виокремлює наступні:

- інтерпретативна функція – дозволяє людині продуктивно здійснювати розшифрування емоційної інформації через емоційні вирази обличчя, інтонації голосу, що сприяє накопиченню та систематизації знань, формуванню власного емоційного досвіду;
- регулятивна функція – сприяє стану емоційної комфортності та забезпечує адекватність зовнішнього вираження емоцій людини;
- адаптивна та стресозахисна функції – полягають в актуалізації та стимулюванні психічних резервів людини в ускладнених життєвих ситуаціях;
- активізуюча функція – забезпечує гнучку спроможність до конгруентності у спілкуванні [5].

У сфері туристського бізнесу, де основним об'єктом і джерелом отримання прибутку є клієнт, особливої уваги потребують міжособистісні комунікації та якість обслуговування. Успішність туристського бізнесу визначається ступенем вдовolenості, а ще точніше – рівнем емоційного сприйняття клієнтом наданих послуг. Для того, щоб клієнт був задоволений, необхідно визначитись з тим, яку емоцію необхідно задіяти з метою прийняття ним позитивного рішення, які відчуття він буде виявляти в процесі отримання послуги.

Робота менеджера туристського підприємства – це постійна активна взаємодія, яка орієнтована на досягнення порозуміння шляхом визначення потреб клієнтів, їх емоційного стану, індивідуальних особливостей тощо. Менеджеру доводиться аналізувати поведінку клієнтів, надавати емоційну підтримку, застосовувати індивідуальний підхід в обслуговуванні, попереджати конфліктні ситуації, адекватно реагувати на критику та невдоволеність клієнтів, на прояви гніву з їх боку, дотримуватись емоційної рівноваги. Все це стає можливим лише за умови, що менеджер має необхідний рівень емоційного інтелекту, який ґрунтується на певному емоційному досвіді та усвідомленню необхідності його розвитку.

Оскільки емоції кожної людини мають індивідуальні особливості, вміння визначати настрої інших людей іноді стає проблемою для менеджера, яка зумовлена наступними причинами:

- нездатність помічати і правильно оцінювати емоційний стан інших людей внаслідок зосередженості на власній особистості;
- почуття власної переваги над іншими;
- почуття тривоги, пов'язане з власними емоціями, або емоціями інших людей, через що тривога спонукає уникати всього того, що могло б викликати емоції;
- отримання будь-якої вигоди від нерозуміння емоцій інших людей.

Відома компанія American Express була першою організацією, яка запустила програму навчання емоційної компетентності для всіх співробітників. За підсумками, після проходження даної програми майже 90% консультантів підвищили ефективність своєї роботи. При бесідах з успішними консультантами з'ясувалося, що вони мають здатність дивитися на ситуацію очима клієнта, що дозволяє підвищити рівень клієнтського сервісу і, відповідно, збільшити кількість лояльних клієнтів. Так само з'ясувалося, що головним є здатність цих консультантів впоратися зі своїми емоціями, керувати ними і не впадати у відчай у разі невдачі. Всі ці можливості відносяться саме до компетенцій емоційного інтелекту [6].

До основних навичок емоційного інтелекту відносять такі, як самосвідомість, володіння собою, емпатія, самомотивація, соціальні навички тощо. Кожна з цих навичок піддається розвитку, але вимагає для цього значних вольових якостей (табл. 1) [7].

Табл. 1.

Розвиток навичок емоційного інтелекту

<i>Навичка</i>	<i>Спосіб розвитку</i>
Самосвідомість	Ведення щоденника і моніторинг позитивних змін
	Аналіз своїх сильних і слабких сторін для визначення тих якостей, які треба удосконалювати, набувати, або позбавлятися
	Постійний контроль емоційного стану
Володіння собою	Здатність спокійно обговорювати розбіжності
	Використання відчуття гніву як мотивації для тренувань
	Аналіз власної реакції на критичні ситуації
Емпатія	Вміння слухати співрозмовника
	Вміння аргументувати позицію співрозмовника і розуміти її
Самомотивація	Моніторинг власних успіхів і негараздів
	Аналіз особистих цінностей і пріоритетів
Соціальні навички	Здатність вибудовувати і підтримувати відносини
	Сформувати стійку базу з попередніх навичок

Отже, розвиток емоційного інтелекту передбачає виконання певних дій, які доцільно здійснювати поетапно. Одним з найдоступніших способів та одним з перших кроків є ведення щоденника, в якому необхідно описувати ті

емоції, які були викликані подіями дня. Наступним кроком є аналіз того, які емоції викликали ті чи інші події, а також чому реакція була саме такою. Необхідно співвіднести ситуації та емоції та зрозуміти причини саме такої реакції. Здатність аналізувати свої емоції передувє наступному кроку – вмінню формувати свій внутрішній настрій, а також визначати настрої тих, хто оточує.

Розвинутий емоційний інтелект характеризується не тільки здатністю керувати своїми емоціями, але й емоціями інших людей. Зважаючи на те, що менеджер туристського підприємства взаємодіє з клієнтами, які знаходяться в різному емоційному стані, йому треба вміти підтримувати емоційний баланс задля конструктивного спілкування. У цьому сенсі доцільно наголосити на основних принципах управління емоціями інших людей, яких менеджеру бажано дотримуватись, а саме:

- принцип цілепокладання. Обираючи спосіб управління й свої дії в певній ситуації, необхідно керуватися конкретною ціллю. Формулюючи цілі управління емоціями інших, варто шукати такі цілі, при яких виграє вся система в довгостроковій перспективі.
- принцип цивілізованого впливу. Оскільки, керуючи емоціями інших, менеджер не завжди заявляє свою мету, в деякому розумінні можна сказати, що це маніпуляція. Однак у багатьох ситуаціях управління емоціями інших людей свою мету можна розкрити; крім того, треба діяти не тільки у своїх інтересах, а й в інтересах іншої людини.
- принцип прийняття емоцій іншої людини. Для того, щоб було простіше прийняти емоційний стан іншої людини, має сенс пам'ятати дві прості ідеї: якщо інша людина поводить неадекватно, це означає, що їй зараз дуже погано; намір і дія – різні речі [8].

До основних помилок менеджера в управлінні емоціями клієнтів туристського підприємства можемо віднести наступні:

- недооцінка значущості емоцій клієнта для оцінки послуг, що надаються, спроба переконати, що проблема не варта таких емоцій;
- не тактичне поводження менеджера по відношенню до клієнта, який активно демонструє свої негативні емоції; спроба призупинити продукування емоцій;
- відсутність реакції менеджера туристського підприємства на позитивні емоції клієнта;
- використання жорстких виразів в процесі спілкування з клієнтом по проблемним питанням;
- недооцінювання можливості отримання об'єктивної інформації шляхом зчитування невербальних символів клієнта;
- концентрація уваги на обмеженнях, а не на свободі;
- недостатньо активне застосування навичок активного слухання;
- зосередженість на власній особистості;
- почуття власної переваги;
- розбіжності в поданні вербальної та невербальної інформації тощо.

Розуміння власних емоцій та здатність їх контролювати дає можливість керувати своїми почуттями, ідентифікувати емоції та почуття інших, а також керувати ними, що є запорукою більш ефективного спілкування та плідних стосунків як на роботі, так і поза її межами.

Висновки. Досягнення значних результатів в будь-якій сфері діяльності пов'язане з різними формами комунікації та зумовлює необхідність їх ефективної побудови. Сфера туризму є особливою в цьому сенсі, тому що успішна діяльності в ній залежить не тільки від якості самих туристичних послуг, але й від контакту між менеджером туристського підприємства й клієнтом, що в свою чергу залежить від розвиненості емоційного інтелекту співробітника, бо менеджер, безпосередньо, є частиною послуги, що надається. Менеджери, якій мають розвинуті емоційні компетенції, більш точно ідентифікують реальність, більш адекватно на неї реагують та вибудовують більш результативні відносини. Розвинений емоційний інтелект допомагає долати труднощі, які виникають в професійній діяльності та особистому житті, бути лідером та надихати інших, а також будувати професійну кар'єру; значно знижувати рівень стресу, який може призвести до серйозних проблем зі здоров'ям.

Подальші наукові пошуки будуть спрямовані на визначення рівня розвитку емоційного інтелекту менеджера туристського підприємства.

Список використаних джерел:

1. Гоулман Д. *Емоциональный интеллект. Почему он может значить больше, чем IQ* / Д. Гоулман. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2017. – 544 с.
2. Salovey P. *Emotional intelligence* / P. Salovey, J. D. Mayer // *Imagination, Cognition and Personality*. 9. 1990. – P. 185-211.
3. Андреева И. Н. *Предпосылки развития эмоционального интеллекта* / И. Н. Андреева // *Вопросы психологи*. – 2007. – № 5. – С. 57-65.
4. Робертс Р. Д. *Эмоциональный интеллект: проблемы теории, измерения и применения на практике* / Р. Д. Робертс, Д. Мэттьюс, М. Зайднер, Д. В. Люсин // *Психология. Журнал высшей школы экономики*. – 2004. – Т. 1. – № 4. – С. 3–26.
5. Собченко А. М. *Здібності в структурі емоційного інтелекту як фактор формування особистості* / А. М. Собченко // *Наука. Релігія. Суспільство*. – 2010. – № 4. – С. 84-87.
6. Корнейчук Е. О. *Взаимосвязь эмоционального интеллекта с уровнем развития управленческих компетенций руководителя* / Е. О. Корнейчук. – Екатеринбург: Уральский гуманитарный институт, 2018. – 95 с.
7. Андреева И. Н. *Понятие и структура эмоционального интеллекта* / И. Н. Андреева // *Социально-психологические проблемы ментальности: 6-я Международная научно-практическая конференция*. – Смоленск, СГПУ. – 2004. – Ч. 1. – С. 22-26.
8. Бреус Ю. *Роль емоційного інтелекту в професійній діяльності керівника закладу середньої освіти : навч. посіб.* / Ю. Бреус. – Київ : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2016. – 36 с.

Транснаціоналізація в туризмі та авіації

У статті розглядається проблема транснаціоналізації міжнародних ринків туристичних та авіаційних послуг. Виявлено тенденцію створення стратегічних альянсів і глобальних союзів, міжгалузевої інтеграції туризму і авіації.

Ключові слова: туризм, авіація, інтернаціоналізація.

Чорногор Н. Транснационализация в туризме и авиации. *В статье рассматривается проблема транснационализации международных рынков туристических и авиационных услуг. Выявлена тенденция создания стратегических альянсов и глобальных союзов, межотраслевой интеграции туризма и авиации.*

Ключевые слова: туризм, авиация, интернационализация.

Chornogor N. Transnationalization in tourism and aviayion. *The article considers the problem of transnationalization of international markets for tourism and aviation services. The tendency of creating strategic alliances and global alliances, intersectoral integration of tourism and aviation is revealed.*

Keywords: tourism, aviation, transnationalization.

Постановка проблеми. Серед ключових процесів, притаманих сучасній глобальній економіці, варто особливо виокремити транснаціоналізацію як найважливішу складову і одночасно головний механізм загальних процесів глобалізації, що представляється найбільш суттєвим елементом і одним з основних регуляторів, які забезпечують єдність функціонування світової економіки через транснаціональні організації, що визначають розвиток світового господарства. Транснаціоналізація дедалі активніше відбувається і в туризмі та авіації, де її формування проходить найбільш динамічно.

Аналіз останніх публікацій. Проявом трансформаційних змін світових ринків туристичних і авіаційних послуг в умовах глобалізації є процеси їх транснаціоналізації, які знаходять все більший прояв в авіаційній галузі та туристичній індустрії, які на сучасному етапі мають найбільшу питому вагу у світовому експорті послуг. У туризмі вихід компанії за межі державних кордонів є звичною практикою, яка зумовлена специфікою туристичного продукту, що робить його унікальним економічним інструментом, здатним формувати виробничі системи інтернаціонального характеру і зберігати локальну значущість [2, 3, 5]. У секторі транспортних перевезень міцні партнерські зв'язки налагоджуються між провідними авіакомпаніями світу. Провідні авіакомпанії світу надають перевагу створенню стратегічних альянсів із конкурентами для забезпечення зростання

обсягу повітряних перевезень, доходу і прибутку [1, 4]. Разом з тим, недостатньо висвітленими залишаються питання особливостей процесів транснаціоналізації в сфері туризму та авіаційних перевезень, їх міжгалузевої інтеграції.

Мета дослідження. Виявлення особливостей процесів транснаціоналізації в туризмі та авіації, їх міжгалузевої інтеграції.

Результати досліджень. Туристичні транснаціональні корпорації відіграють важливу роль у формуванні та розвитку світового ринку туризму. Відкриваючи філії за кордоном, вони інтегруються в економіку приймаючих країн, а самі країни вписуються в інтернаціонально організовані цими корпораціями ланцюги виробництва та збуту туристичних продуктів, іншими словами, в тканину світового туристичного ринку. Діяльність туристичних ТНК підсилює взаємозв'язок і взаємозалежність внутрішніх і зовнішніх туристичних ринків окремих країн, які розглядаються як сегменти єдиного глобального ринку туризму [3].

В економічній літературі транснаціональні корпорації поділяються на три групи: однонаціональні ТНК, багатонаціональні корпорації та міжнародні корпоративні союзи. Кожна з цих груп представлена в світовій індустрії туризму. До першої групи належать ТНК з однонаціональним акціонерним капіталом і характером контролю над діяльністю всієї компанії. Ці ТНК здійснюють ділову активність в інших країнах через мережу філій і дочірніх компаній, самостійно виробляють та збувають продукцію. В індустрії туризму такі ТНК одержали широке поширення. У секторі розміщення до них відносяться багато інтегрованих готельних ланцюгів. В кінці ХХ ст. готельне господарство було відзначено низкою великих злиттів і поглинань. У ХХІ ст. світовий готельний бізнес продовжує консолідуватися, готельні ланцюги стають ширшими, перетворюючись на мегаланцюги.

В інших секторах індустрії туризму (секторі громадського харчування, секторі розваг тощо) процеси транснаціоналізації йдуть так само активно, як і в готельному господарстві.

Останнім часом відбулося значне збільшення числа і розмірів туристичних ТНК у світі. Серед них панують американські корпорації, які проводять глобальну експансіоністську політику.

Другу групу міжнародних корпорацій утворюють багатонаціональні ТНК. Ці фірми є міжнародними не тільки за ареалом їх діяльності, але і за контролем над ними. Вони об'єднують компанії різної національної належності (двох і більше країн) на виробничій і науково-технічній основі. Багатонаціональні ТНК не здійснюють настільки сильний вплив, як однонаціональні, ймовірно, тому, що в цьому випадку жодна зі сторін не домінує у виробництві.

Третя група міжнародних корпорацій включає міжнародні корпоративні союзи, які найчастіше постають у вигляді консорціумів (від лат. *Consortium* співучасть, сотовариство). Це організаційна форма тимчасового об'єднання підприємств, організацій, установ для здійснення

капіталомісткого проекту або для спільного розміщення позики. Обов'язки членів консорціуму, частка кожного з них у витратах та в очікуваному прибутку, а також форми участі в реалізації проекту визначаються угодою про консорціум. Консорціум несе солідарну відповідальність перед своїми замовниками. По досягненні поставленої мети консорціум припиняє свою діяльність або перетворюється в інший вид договірної об'єднання.

За останні десятиріччя в діяльності туристичних ТНК відбулися серйозні зрушення. Історично самою ранньою формою інтеграції в туризмі було об'єднання туристських підприємств, що знаходилися на одному щаблі технологічного процесу, тобто випускали однакову продукцію або надавали подібні послуги.

Сучасні туристичні ТНК являють собою великі диверсифіковані комплекси з широкою участю банківських установ. Під єдиним фінансовим контролем вони об'єднують підприємства, що розташовані в різних країнах світу і відносяться до різних галузей економіки і секторів індустрії туризму. Перехід до складної конгломеративної структури зміцнює економічні позиції туристичних ТНК, надаючи їм більшу стійкість і забезпечуючи переваги в конкурентній боротьбі.

Нинішній етап розвитку туристичних ТНК характеризується загостренням конкуренції між ними і, разом з тим, виникненням відносин співробітництва в межах стратегічних альянсів. Ці нові організаційні форми в індустрії туризму націлені на узгодження та координацію зусиль у вирішенні найрізноманітніших завдань, що постають перед туристськими компаніями: у проведенні маркетингових досліджень, розробці, виробництві і збуті туристських продуктів, а також професійній підготовці кадрів. На відміну від традиційних міжфірмових угод, стратегічні альянси покликані забезпечити довгострокові конкурентні переваги для компаній - учасниць альянсу в рамках глобальної стратегії їх діяльності.

Авторитетна Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) виділила три головні характеристики стратегічного альянсу. По-перше, дві або більше компанії об'єднуються для досягнення погоджених цілей і зберігають незалежність після утворення альянсу. По-друге, компанії-учасники спільно використовують результати, отримані в період функціонування альянсу, а також контролюють процес досягнення цілей альянсу. По-третє, компанії-учасники на постійній основі вносять у виробничий процес власні стратегічні ресурси (технологію, продукцію, досвід управління тощо). Приклади стратегічних альянсів існують в різних секторах індустрії туризму. Рідше зустрічаються міжсекторальні альянси.

У секторі транспортних перевезень міцні партнерські зв'язки налагоджуються між провідними авіакомпаніями світу. Вони воліють створювати стратегічні альянси з конкурентами, ніж зкуповувати їхні акції. Досягнувши між собою згоди, авіакомпанії можуть швидко розширити маршрутну мережу, збільшити ринкову частку і обмежити доступ на ринок інших перевізників. Така співпраця забезпечує загальний для всіх учасників

альянсу позитивний результат – зростання обсягу повітряних перевезень, доходу і прибутку. Залежно від змісту угод і ступеня інтегрованості учасників стратегічні альянси авіаперевізників поділяються на дві групи. Перша включає альянси з сильними і глибокими партнерськими відносинами і широким спектром напрямків спільної діяльності, таких як цінова політика, стандартизація транспортних засобів та послуг, що надаються; створення та просування спільного продукту, іміджу та бренду, розподіл доходів і прибутків. Другу групу утворюють альянси менш інтегровані і більш гнучко організовані, з спиранням на спільний маркетинг і технічний розвиток. Спочатку вони створювалися для трансферу пасажирів в аеропорти. Сьогодні переважна більшість альянсів авіаперевізників (за деякими оцінками до 70%), заснована на взаємному обміні ідентифікаційними кодами – укладанні код-шерігових угод, які передбачають спільну комерційну експлуатацію конкретного авіарейсу [4]. Одна з авіакомпаній виступає оператором – організовує рейс, продає квитки від свого імені, або під подвійним кодом, інша – його виконує. Це дає змогу з одного боку підвищити рівень завантаженості рейсів, з іншого задовольнити попит на генеруючих потоки авіауристів ринках, отримавши через компанію-партнера доступ до конкретного туристичного центру. Особливо ефективно код-шерінг використовується з метою регулювати пасажиропотоки у піковий період, що характерно для перевезення саме туристів, тому такі угоди укладають між собою як авіакомпанії, що здійснюють регулярні рейси так і чартерні оператори.

Актуальною тенденцією, що визначає характер комерційної діяльності на міжнародному ринку пасажирських авіаперевезень є активні інтеграційні процеси, що проявляється у збільшенні кількості злиттів та поглинань серед авіаційних компаній та постійному розширенні глобальних авіаальянсів: Star Alliance, Alliance SkyTeam, Alliance Oneworld (рис. 1) [3]. Кооперація на ринку міжнародних повітряних перевезень призводить до скорочення витрат авіакомпаній на кожен рейс та зменшення тарифів на перевезення пасажирів, розширення маршрутної мережі, збільшення власної частку ринку і обмеження доступу на ринок перевізників, що не входять до альянсу. Авіакомпанії-учасники глобальних альянсів мають змогу пропонувати важливі для туристичної галузі ринкові рішення, здатні інтенсифікувати в першу чергу інтра регіональні туристичні потоки, зокрема: стиківка рейсів за гнучкими і зручними графіками; зменшення кількості терміналів при пересадці на інший рейс; зали очікування в аеропортах по всьому світу; міжнародне визнання статусу; висока частота інтегрованих програм польоту.

Глобальні альянси розвиваються у бік більш щільного співробітництва з туристичним бізнесом. Прикладом такого взаємовигідного партнерства є запропонована альянсом Oneworld програма комплексного обслуговування подорожуючих до Європи [4]. Oneworld і Deutsche Bahn (DB), найбільший залізничний оператор Європи і стратегічний партнер IATA, обслуговуючий тільки в Німеччині більше 6000 станцій, співпрацюють в області

комбінованих перевезень з використанням авіаційного та залізничного видів транспорту. DB пропонує пасажирам скористатися послугами високошвидкісного потягу Intercity-Express (ICE), що розвиває швидкість до 300 км/год. і зв'язує міста у Німеччині з Австрією, Бельгією, Данією, Францією, Угорщиною, Нідерландами та Швейцарією. Іншою характерною особливістю сучасного етапу розвитку глобальних альянсів можна назвати мирне співіснування в них двох моделей авіа бізнесу: класичної та бюджетної. Виробничі показники альянсів говорять про життєздатність і високий ступень конкурентоспроможності такої двоякої моделі в досяжному майбутньому. При цьому слід зазначити, що триваючий прогрес у розвитку високошвидкісного наземного транспорту, в першу чергу залізничного, може в довгостроковій перспективі призвести до домінування на традиційному ринку вже нізкотаріфних перевізників і їх інтегральної кооперації з іншими видами транспорту.

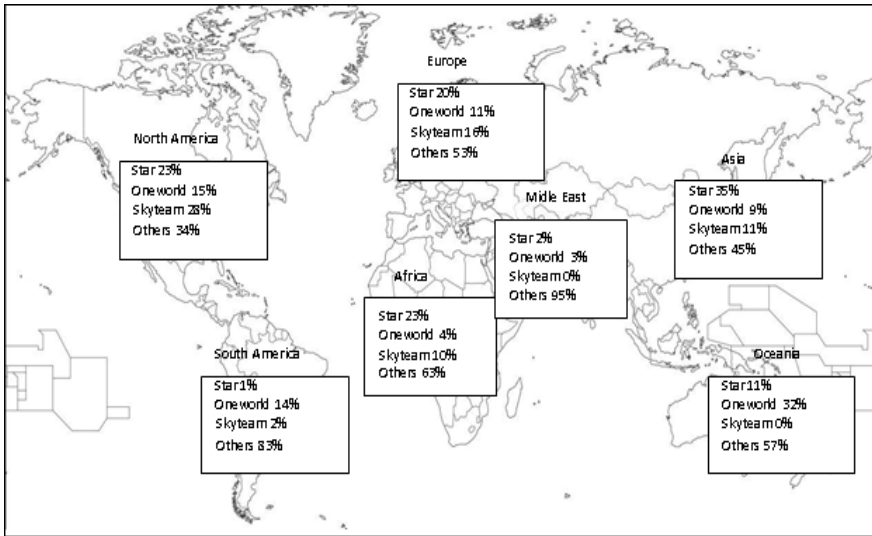

Рис.1. Частка глобальних авіаальянсів на світових регіональних ринках авіаційних перевезень пасажирів

Останнім часом у зв'язку з бурхливим розвитком ділової активності в середовищі Інтернет в індустрії туризму, зокрема в секторі перевезень, з'явилися альянси нового типу [3]. Так, нещодавно 13 провідних авіакомпаній Північної Америки, Європи та Азійсько-Тихоокеанського регіону на чолі з «Ейр Канада» об'єдналися для спільного ведення комерційної діяльності з використанням комп'ютерних мереж і електронних технологій. Вони створили інтернет-компанію Aeroxchange.com, яку розраховують перетворити

на найбільше підприємство в історії електронного бізнесу рівня B2B (правочини між юридичними особами) на повітряному транспорті. У тому ж році до них приєдналися ще 20 авіаперевізників і сотні постачальників авіаційних товарів і послуг. Їх технічним партнером стала фірма «Оракл», що забезпечила інформаційно-технологічну підтримку спільної роботи. Головний офіс «Aeroxchange» розташований в Далласі (США). Обсяг фінансування проекту склав 53 млн. дол.

«Aeroxchange» покликаний забезпечити електронний менеджмент поставок авіаційних товарів і послуг, їх електронну закупівлю, а також надання відповідних інформаційних послуг. Між членами альянсу налагоджується електронна торгівля корпусами літаків, авіаційним електронним устаткуванням, двигунами і запасними частинами до них тощо, укладаються контракти на технічне обслуговування. Першими електронними угодами були продаж електричних лампочок для літаків на суму 3 млн. дол. і ізоляційних матеріалів для вантажних контейнерів на 1 млн. дол. У майбутньому обсяг електронних продажів через Aeroxchange.com оцінюється в 45-50 млрд. дол. в рік. Якщо тенденція до створення стратегічних альянсів збереже силу в майбутньому, не виключено, що на основі цих утворень виникнуть більш міцні союзи ТНК. Стратегічні альянси переростуть в багатонаціональні корпорації, але вже на новому, більш високому етапі їх розвитку.

Висновки. Сучасними тенденціями розвитку міжнародних ринків туристичних та авіаційних послуг є інтенсифікація процесів їх транснаціоналізації, створення стратегічних альянсів і глобальних союзів, міжгалузевої інтеграції туризму і авіації.

Список використаних джерел:

1. Гаврилко Т. О., Гавриленко А. В. М. Трансформаційні зміни світового ринку авіаційних послуг в умовах глобалізації. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». 2018. № 18, Ч. 1. С. 81-85.
2. Зайцева В. М., Корнієнко О. М. Міжнародний туризм та глобалізація в сучасному світі. Вісник Запорізького національного університету. Серія «Економічні науки». 2012. № 2 (8). С. 55–65.
3. Смирнов І. Г., Головкин В. В. Транснаціональні корпорації в туризмі: галузеві та регіональні особливості // Географія та туризм. 2012. № 22. С. 3-14. URL: <http://www.geolgt.com.ua/images/stories/zbirnik/vipusk22/v221.pdf> (дата звернення 08.02.2020).
4. Ткачук Л. М. Трансформації в сфері авіаційних перевезень: виклики для туризму / Географія та туризм. 2013. № 25. С. 214-222.
5. Ціхановська В. М., Ковальчук С. Я. Тенденції розвитку світового ринку туристичних послуг в умовах посилення глобалізаційних процесів. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. №7. С.86-89.

Туристичний брендинг території як інструмент стратегічного розвитку туризму в регіоні

В статті сформульовано основні принципи і положення при розробці концепції бренду туристичної території. Запропоновано розробити програму брендингу регіону, що має за мету підвищення його туристичної атрактивності. В статті доведено, що бренд території повинен бути відображенням кращих рис території, ділової репутації та потенціалу, ментальності і традицій населення території, виконувати ідеологічну функцію, об'єднуючи населення для виконання спільних завдань. В статті наголошено, що в якості основного механізму формування та впровадження бренду території повинно використовуватися стратегічне планування

Ключові слова: бренд, брендинг, туристичний брендинг, стратегії, імідж, територіальний маркетинг.

Гевко И. Туристичный брендинг территории как инструмент стратегического развития туризма в регионе. *В статье сформулированы основные принципы и положения разработки концепции бренда туристической территории. Предложено разработать программу продвижения брендинга региона, для повышения туристической атрактивности. В статье доказано, что бренд территории должен быть отражением лучших черт территории, деловой репутации и потенциала, ментальности и традиций населения территории, выполнять идеологическую функцию, объединяя населения для выполнения общих задач. В статье отмечается, что в качестве основного механизма формирования и внедрения бренда территории должно использоваться стратегическое планирование*

Ключевые слова: бренд, брендинг, туристический брендинг, стратегии, имидж, территориальный маркетинг.

Hevko I. Tourist branding of the territory as a tool for the strategic development of tourism in the region. *The article formulates the basic principles and provisions for developing the concept of a brand of a tourist territory. It is proposed to develop a program for promoting branding in the region to increase tourist attractiveness. The article proved that the brand of the territory should be a reflection of the best features of the territory, business reputation and potential, mentality and traditions of the population of the territory, fulfill an ideological function, uniting the population to perform common tasks. The article notes that strategic planning should be used as the main mechanism for the formation and implementation of a territory brand*

Key words: brand, branding, travel branding, strategies, image, territorial marketing.

Постановка проблеми. Туризм став одним з найприбутковіших видів бізнесу в світі, забезпечуючи десятю частину світового валового

національного продукту і вийшов на перше місце по вкладу в світову економіку. Величезне значення в розвитку туризму відіграє просування туристичних продуктів і послуг території. В останні роки збільшується інтерес до створення комплексу заходів щодо підвищення конкурентоспроможності регіонів нашої країни в сфері туризму. Прагнення завоювати провідне місце на українському і міжнародному туристичному ринках змушує регіональні органи влади звертати особливу увагу на створення індивідуального образу території за допомогою використання, в першу чергу, маркетингових технологій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню туристичного брендингу, присвячено численні наукові праці, зокрема, у дисертації А. Гаврилюк [4] доведено інноваційну значимість національного туристичного брендингу; британський експерт у цій сфері С. Анхольт [2] запропонував використовувати національний брендинг як елемент економічного маркетингу; Т. Нагорняк [7] досліджував брендинг країни з'ясували сутність категорії бренд міста; Д. Візгалов та С. Зенкер і інші.

Мета статті – розглянути туристський брендинг території як інструмент стратегічного розвитку туризму в регіоні та сформулювати переваги туристичного брендингу.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використано комплекс загальнонаукових та методів дослідження. Зокрема, це загальнонаукові методи – аналіз і синтез, систематизації системний підхід. Інформаційною базою дослідження Постанови Кабінету Міністрів України, аналітичні огляди, зарубіжна і вітчизняна монографічна література, періодичні наукові видання.

Вклад основного матеріалу. Бренд території – технологічно послідовна діяльність адміністрації, громадськості, наукової-еліти, бізнес-еліти і всіх зацікавлених груп людей у формуванні позитивного впізнаного образу території з метою підвищення її конкурентоспроможності [2].

Брендинг територій як інструмент стратегічного розвитку набув широкого розвитку за кордоном в останні 30 років, ставши для багатьох розвинених країн і країн що розвиваються основним методом вирішення соціальних та економічних завдань. Особливості застосування концепції брендингу на вітчизняному ринку визначаються специфікою купівельної поведінки українців [4].

По-перше, Україна являє собою сукупність унікальних територіальних просторів, що мають широкі можливості для просування товарів і послуг як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках.

По-друге, країна знаходиться на початковому етапі формування територіальних брендів, тому тут можна досить швидко створити і просунути новий бренд.

По-третє, особливості споживчої поведінки українців такі, що одне з основних властивостей бренду – автентичність асоціативно пов'язано саме з українськими територіями, тобто саме населення, представники бізнесу,

громадськості, гості сприймають нашу країну як унікальну регіональну мозаїку.

Історія виникнення поняття «бренд», еволюційна трансформація його значення та необхідність однозначного сучасного трактування цього поняття, усвідомлення його власної природи вимагають розробки принципів і методів, що лежать в основі пізнання категорії «бренд», та її адекватного відтворення в мисленні людини.

Сильний бренд здатний створювати додаткові вигоди для обох суб'єктів ринку (споживача і виробника) і утримувати ці вигоди на стабільно високому рівні. Бренд перейшов з розряду комунікаційних знахідок у розряд повноцінних активів компанії.

І, нарешті, по-четверте, законодавчі акти (Концепції Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 р (2013 г.), Закон України «Про рекламу», реклама – це інформація про особу чи товар, розповсюджена в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена сформулювати або підтримати обізнаність споживачів реклами та їх інтерес щодо таких особи чи товару [1, с. 4], вказує на розуміння органів влади необхідності формування і просування національного та регіональних брендів країни.

З огляду на національні традиції, складну історію нашої країни, особливості купівельної поведінки необхідна власна концепція регіонального бренду українських територій. Зазвичай, при побудові бренду території використовуються принципи побудови брендів в бізнесі, сутність бренду території полягає в тому, що він повинен забезпечувати її ідентифікацію всередині і за межами, причому ідентифікувати у вигідному світлі.

Бренд території повинен бути відображенням кращих рис території, ділової репутації та потенціалу, ментальності і традицій населення території, виконувати ідеологічну функцію, об'єднуючи населення для виконання спільних завдань. Функція ідентифікації (комунікативна функція) дозволяє зчитувати інформацію про об'єкт за короткий період часу, спрощуючи процедуру вибору. Бренд полегшує цільової аудиторії сприйняття інформації про позитивні або негативні його сторони [1].

За географічною ознакою бренди територій поділяють на міжнародні (бренди країн), регіональні, локальні (бренди міст і населених пунктів). Досвід країн, які створили успішні національні бренди, дозволив сформулювати «кращу практику» в створенні національного бренду, що включає наступні кроки [2, 3]:

- проведення дослідження, спрямованого на виявлення цінностей, на яких може бути заснований бренд;
- організація робочої групи, що включає політиків, держслужбовців, представників промисловості, ЗМІ, освіти, мистецтва;
- визначення цільових груп, виявлення основних наявних стереотипів сприйняття;

- ідентифікація центрального змісту бренду, а також набору образів (внутрішніх і зовнішніх), ідентифікація відмінностей між наявними образами і бажаними;
- презентація та поширення центрального змісту бренду.

Для просування бренду використовується цілий набір інструментів, що включає:

- візуальні зображення, слогани, прив'язані територіально події і свята, зовнішня реклама, радіо і ТБ-реклама, просування в друкованих ЗМІ, спонсорство, здійснення промо-акцій, просування в Інтернет, просування на виставках тощо.;
- диференціація повідомлень бренду – вироблення конкретних аудіовізуальних та інших форм;
- створення структури управління брендом і поширення бренду. При цьому дана структура не повинна бути частиною органів державної влади (оптимальна форма – агентство, некомерційна організація);
- переклад на самофінансування і створення довгострокового стратегічного плану робіт.

Бренди територій можна розділити за формою виникнення (генезою) на традиційні і сучасні [6].

Традиційні – історично сформовані бренди, що сформувалися стихійно на основі унікальних географічних, культурно-історичних або товарних пропозицій (наприклад, Швейцарія - бренд виробника годин світової якості). Сучасні бренди – бренди, змодельовані і побудовані спеціально створеними організаціями, за всіма законами брендингу, за допомогою розроблених планів і інструментів (наприклад, Файне місто – Тернопіль).

Бренд території – це квінтесенція її місії і стратегії розвитку. При цьому в якості основного механізму формування та впровадження бренду території повинно використовуватися стратегічне планування [3]. Для розгляду пропозицій щодо оптимізації структури управління територіальними брендами необхідно зупинитися на загальних підходах до розвитку бренду регіону.

Спробуємо виділити основні етапи формування регіонального бренду:

1. Визначення стратегії розвитку іміджу території, місії бренду – існуючий і цільовий стан пріоритетного розвитку регіону.
2. Реалізація стратегії в плани розвитку території (прийняття концепції і програми регіонального маркетингу).
3. Управління реалізацією програм маркетингових комунікацій (визначення цільових аудиторій і змісту комунікацій для кожної з них; залучення для роботи з цільовими аудиторіями організацій, які за родом своєї діяльності вже працюють з даними цільовими аудиторіями як з клієнтами, залучення до просування регіонального іміджу приватних і державних організацій, що мають власні маркетингові бюджети і володіють кваліфікованими кадрами).

Результатом формування і управління брендом регіону є: створення його капіталу, тобто нематеріального активу, який має регіон у разі успішної реалізації ідентичності. Капітал може використовуватися в якості критерію оцінки бренду і є гарантом певного якості. Сьогодні на просування території на туристському ринку впливають дві групи факторів: контрольовані та неконтрольовані.

До групи неконтрольованих можна віднести ЗМІ, соціо-культурні особливості території, культові персони, відомі продукти, відгуки туристів тощо.

До іншої категорії факторів – контрольованих можна віднести маркетингові стратегії, що включають розробку туристичного продукту території, слогана, дизайнерського стилю, зорового образу, логотипу. Самі по собі вони не є брендом території, але обов'язково несуть на собі його відбиток.

Коли мова йде про бренд регіону на рівні міста чи населеного пункту, рамковою є стратегія соціально-економічного розвитку. У завдання місцевої влади входить посилювати і розвивати ті напрями, які узгоджені на рівні адміністративної одиниці, розподіляючи ролі та сфери впливу навіть в рамках однієї галузі, створюючи різноманітність територіальних продуктів, товарів і послуг. На рівні окремих міст і поселень провідна роль віддається саме населенню, оскільки саме воно формує те середовище, мережу соціальних взаємин, соціо-культурний і економічний клімат в місці їхнього проживання, перебування або ж ведення підприємницької діяльності. Саме люди, сформовані традиції, норми культури і ділового вжитку, кодифіковані і негласні визначають комфортність перебування на території і жителів, і туристів, і інвесторів. Бренд туристської території характеризується наступними основними ознаками [3]:

1. Це конкурентоспроможна ідентичність, свого роду ДНК туристського напрямку.
2. Він представляє основні відмітні ознаки і характеристики дестинації.
3. Характеристики бренду залишаються незмінними протягом тривалого періоду часу.
4. Бренд туристської території повинен знаходити відображення в кожному кроці маркетингових комунікацій.

Серед ключових факторів, що визначають успішність бренду території, виділяються: унікальність, чітке позиціонування бренду, фактична обґрунтованість бренду, оптимальна архітектура. Основні етапи формування бренду туристської території, в цілому, збігаються з основними кроками по формуванню регіонального бренду. Методика створення бренду туристської території обов'язково повинна включати в себе кілька основних етапів [6]:

1. Розробка мети, місії бренду території.
2. Виділення цільових аудиторій.
3. Аналіз сприйняття території цільовими аудиторіями.

4. Виділення унікальних характеристик території (розробка платформи бренду).
5. Формування архітектури бренду території.
6. Розробка основних елементів бренду.
7. Розробка продуктових брендів в рамках єдиного бренду території.
8. Визначення інструментів просування бренду.
9. «Бренд-менеджмент» – формування адміністрацією Стратегії та Програми маркетингу.

Бренд туристської території складається з двох основних компонентів: емоційної і раціональної. Емоційна компонента – спадщина (історія і культура), традиції і звичаї, атмосфера гостинності території. Раціональна компонента - природа, інфраструктура, трудові відносини тощо. У кожній з компонент необхідно виділити ті ключові характеристики, які відрізняли б досліджувану територію від інших туристських напрямків, давали б відповідь на питання: «Чому цю територію варто відвідати?» Дослідження особливостей розвитку туристських територій дозволяє виявити ряд тенденцій [4, 5]:

- маркетинг та брендинг території стають важливими складовими соціально-економічної, політичної та міжнародної політики органів державного і територіального управління;
- збільшуються бюджети на брендинг туристських дестинацій, що мають прямих конкурентів на ринку території;
- спостерігається зростання взаємного впливу брендів території і вироблених на них товарів і послуг, що створює системний синергетичний ефект у вигляді зростання економічної стійкості і довгострокової ринкової конкурентоспроможності тих і інших;
- дизайн бренду території все більше впливає на його привабливість.

Брендинг території вимагає активного впровадження візуальної складової маркетингу, вираженої в існуванні емоційно привабливого символу (логотипу), що відображає його стиль, атмосферу і настрої.

Зростання впливу символу бренду на поведінку споживачів обумовлює формування символічного бренд-капіталу території, який відображає зростання її привабливості і впізнаваності. Ефективність бренду туристської території визначається через показники економічної ефективності, комунікативної ефективності (роботи з цільовими групами) та ефективності символічного капіталу (репутації бренду).

Для планування комунікацій з залученням великої кількості зовнішніх організацій найбільшою мірою підходить державно-приватне партнерство. Державно-приватне партнерство це інституційний та організаційний альянс державної влади, громадськості та приватного бізнесу з метою реалізації суспільно значущих проектів в широкому спектрі сфер діяльності –від розвитку стратегічно важливих галузей економіки до надання громадських послуг в масштабах всієї країни або окремих територій. Держава повинна організувати регулюючу діяльність в сфері партнерства з приватним бізнесом

у виробленні стратегії і принципів взаємодії, формуванні інституційного середовища для розробки і реалізації партнерських проєктів, розробити форми і методи співпраці. У світлі формування регіональних брендів державно-приватне партнерство може мати на увазі наступні основні форми і етапи взаємодії:

- концептуалізацію стратегії розвитку бренду (замовником по даному етапу виступає адміністрація регіону);
- формування пакету документів про конкретний державно-приватне партнерство;
- формування пулу партнерів і створення комісії з розвитку регіонального бренду при адміністрації області чи району;
- розгляд і затвердження членами комісії політики управління, включаючи політику циклічного формування планів просування регіонального бренду, відбору проєктів відповідно до цілей і пріоритетів розвитку бренду, залучення підрядників, звітності перед партнерами;
- погодження та затвердження річного плану просування, відбір проєктів, запропонованих приватними юридичними особами;
- укладання договорів між адміністрацією регіону і відібраними організаціями;
- оцінка реалізації плану просування регіонального бренду і розгляд звітності комісією;
- повторення циклу діяльності партнерства.

Міжнародний досвід управління брендингом регіонів показує, що найбільший ефект досягається в разі формування окремої структури з розвитку регіонального бренду при адміністрації регіону. Координаційна рада при адміністрації, в компетенцію якої входила б розробка, реалізація та координація регіональних програм маркетингових комунікацій і нормативно-правових документів з широким залученням експертів, громадськості, засобів масової інформації, координація зусиль місцевих органів міської самоврядування, суб'єктів туристичної діяльності, громадськості щодо розвитку внутрішнього і в'їзного туризму.

Процес брендуння вимагає постійно контролю і моніторингу, а в окремих випадках - ребрендингу.

У зв'язку з цим доцільно мати окрему структуру, до функцій якої входить:

1. Узгодження і прийняття щорічних планів щодо формування і просування бренду регіону.
2. Розгляд та схвалення пропозицій приватних і державних організацій щодо участі в реалізації плану просування бренду (со-інвестування).
3. Оцінка ефективності реалізації програми маркетингових комунікацій.

Зазначені заходи змогли б оптимізувати складний багатоступінчастий процес капіталізації брендингу – території, який послідовно охоплює етапи від оцінки конкурентоспроможності регіону, його конкурентної позиції,

вироблення стратегії регіонального розвитку та основних напрямів її реалізації, формування концепції і архітектури бренду регіону, до розробки брендів регіонів на рівні окремих міст і поселень.

В результаті досліджень, проведених, нами необхідно детально розроблена концепцію туристського бренду міста Тернопіль. У Тернополі зможуть вільно використовувати слоган «Файне місто» та частину пісні з однойменної пісні гурту «Брати Гадюкіни». Це складе частину нового бренду міста. Нагадаємо, про права на пісню передали тернополянам через мера Сергія Надала напередодні концерту гурту «Брати Гадюкіни» в Тернополі. Ідею щодо використання пісні озвучував керівник компанії «Федорів» Андрій Федорів, який презентував новий бренд Тернополя. Нагадаємо, сучасний бренд міста – візуальну емблема у вигляді букви «Т». Використовуватись буде і слоган «Файне місто», бо саме так всі знають і називають Тернопіль – це пісня «Братів Гадюкіних». На ринку туристичних послуг Тернопіль отримав свою популярність з 2000-х рр. і до цього дня зберігає свою привабливість для українських і іноземних туристів. Розробка концепції туристського бренду міста Тернопіль спрямована на залучення в місто гостей (туристів), трудових мігрантів, підприємців та інвесторів, нових жителів.

Туристська привабливість Тернополя і Тернопільської області визначається такими позитивними факторами:

1. Багата історико-культурна, природна спадщина міста, нерозривно пов'язане з історією та культурою всієї України.
2. Позиціонування Тернопільщини як «серця Галичини», «колиски української едентичності».
3. Зручне географічне розташування – віддаленість від столиці і промислових міст України, транспортна доступність.
4. Розвинена система культурно-пізнавального, подієвого туризму, наявність водних об'єктів для організації водного і активного туризму.
5. Зосередження в місті великої кількості об'єктів культового значення, і формування образу Тернополя як духовного центру України.

Тернопіль – форпост України, близько третини українських замків розташовані саме на Тернопіллі. Тепер і Тернопільський замок почали перетворювати на повноцінний туристичний об'єкт. Спочатку відкрили доступ у замкові підземелля, а зараз реконструюють призамкову територію, щоб перетворити пам'ятку архітектури на музейний комплекс. Також відкрили підземелля Архикадрального собору, а незабаром почнуть водити туристів до підземної катакомбної церкви монастиря Юзефіток. Статистика: відвідуваність міста поки що незначна – близько 200 тисяч туристів на рік. На фінансування Програми розвитку міжнародного співробітництва і туризму у 2018 році з міського бюджету виділено 1,3 мільйона гривень.

Підсумовуючи вищезазначене, слід відзначити, що при формуванні та просуванні бренду міста Тернопіль необхідно враховувати сукупність факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, серед яких до найбільш значущих слід віднести: історичний досвід розвитку території, туристично-

рекреаційний потенціал, сильні, слабкі сторони формування туристського центру і бренду регіону, а також можливості і загрози, що виникають при реалізації туристичного проекту. В основі туристського бренду міста Тернополя лежить ідея відтворення колишньої слави міста за рахунок формування туристського бренду.

Список використаних джерел:

1. Про рекламу [Текст: зі змінами від 03 жовтня 2014 року]: Закон України, 03 липня 1996 р. // Відомості Верховної Ради. – К., 2014. – № 270. – С. 1010.
2. Анхольт С. Брендинг: дорога к мировому рынку [Текст]: навч. посіб./ С. Анхольт. – М.: КУДИЦ-ОБРАЗ, 2004.-272с.
3. Атаева Т. А. Маркетинг территорий как фактор развития инфраструктуры региона [Электронный ресурс] / Т. А. Атаева. – Режим доступа: <http://marketing.ue-varna.bg>. – Название с экрана.
4. Гаврилюк А.М. Державне регулювання комунікаційного забезпечення туристичної індустрії в Україні: автореферат дисерт. на здобуття ступеня докт. екон. наук: спец. 25.00.02 / А.М.Гаврилюк. – Національна академія державного управління при Президентові України. – Київ, 2011. – 20 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.lib.sumdu.edu.ua.](http://www.lib.sumdu.edu.ua;);
5. Губачов В. П. Методи, інструменти створення та просування бренду території (на прикладі м. Полтава) [Електронний ресурс] / В. П. Губачов, Ю. О. Жук. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/20110531/ek8_gubachov.htm – Заголовок з екрану.
6. Ігнат'єва В. Використання сучасних інструментів створення територіального бренду [Текст] / В. Ігнат'єва // Збірник тез доповідей учасників Всеукраїнської конференції, Черкаси, 15-17 квітня 2015 року. – Черкаси.: Східноєвропейський університет економіки та менеджменту, 2015. – С. 67-68.
7. Нагорняк Т.Л. Країна як бренд. Національний бренд “Україна” / Т.Л. Нагорняк //Стратегічні пріоритети: науково-аналітичні щоквартальний збірник. – К., 2008. - №4 (9). – С.220-228.;
8. Онищук І. Г. Інноваційний розвиток регіону: політика, управління, економіка[Текст]/ І. Г. Онищук. – К.: Атіка, 2005. – 280 с.
9. Соскін О. І. Брендинг міст: досвід країн Вишеградської групи для України [Текст]: навч. посіб. / О. І. Соскін. – К.: Інститут трансформації суспільства, 2011. – 80 с.
10. ХайВей. Кожному місту – свій бренд і туристи [Електронний ресурс]/ ХайВей – Режим доступу до ресурсу: <http://h.ua/story/375988/>.– Назва з екрану.

Теоретико-методические аспекты кластерного подхода к организации туристской деятельности

В статье обосновывается значение кластерного подхода к организации и осуществлению деятельности в сфере отечественной индустрии туризма. Выделяются и характеризуются модельные компоненты туристского кластера, раскрываются преимущества и самодостаточность его функционирования.

Ключевые слова: *индустрия, туризм, модель, кластер, конкурентные преимущества.*

Зигунов В., Зигунова І. **Теоретико-методологічні аспекти щодо організації туристської діяльності.** *У статті обґрунтовано важливість кластерного підходу щодо організації та здійснення діяльності у сфері вітчизняної індустрії туризму. Ідентифіковані та схарактеризовані модельні компоненти туристського кластеру, розкриваються переваги та самодостатність його функціонування.*

Ключові слова: *індустрія, туризм, модель, кластер, конкурентні переваги.*

Zigunov V., Zygunova I. **Theoretical and methodological approaches to the organization of tourist activities.** *Most clusters for the organization and activity of industrial tourism are substantiated. Model components of the tourism cluster identified and used. The ownership and self-sufficiency of the tourist cluster is checked.*

Keywords: *industry, tourism, model, cluster, competitive advantages.*

Постановка проблемы. Индустрия туризма оказывает значительное влияние на экономику страны, в связи с чем возрастает ее значение в структуре народного хозяйства. Стремительный рост мировой индустрии туризма, возрастание благосостояния жителей отдельных стран, улучшение состояния экономики в ряде государств позволили зафиксировать развитие индустрии туризма одним из приоритетных направлений мирового хозяйства.

Кластеризация индустрии туризма – это не создание новых субъектов хозяйствования, а объединение на добровольных и взаимовыгодных началах субъектов хозяйствования по производству туристских услуг и товаров.

Создание туристических кластеров направлено, в первую очередь, на развитие конкурентных преимуществ национальной индустрии туризма за счет сил отечественных предприятий без привлечения иностранных компаний. Предприятия и организации, объединенные в туристский кластер, помогают друг другу создавать и реализовывать туристский продукт на основе скоординированности собственных действий, слаженно выстраивают деятельность в одном направлении, развивая, таким образом, внутренний туристский рынок и заботясь о выходе на мировой уровень. Создание туристского кластера фактически определяет позиционирование территории

на отечественном туристском рынке, оказывая влияние на формирование имиджа региона.

Анализ последних публикаций и исследований. Популяризатором идеи отраслевых кластеров для повышения региональной конкурентоспособности стал профессор Гарвардской школы бизнеса Майкл Портер [6]. Объективные предпосылки для возникновения кластера были сведены М. Портером в знаменитый «ромб конкуренции». Помимо традиционных факторов – конкурентной среды, условий спроса и наличия поддерживающих производств – на конкретной территории должны быть созданы такие специализированные факторы, как квалифицированные кадры, инфраструктура и капитал. Создание этих специализированных факторов требует длительных и устойчивых инвестиций, что и создает для кластеров конкурентное преимущество. Вопросами влияния кластерного подхода на организацию туристской деятельности занимались ряд отечественных и зарубежных ученых. Так, А. Александрова занималась исследованием содержания, границ и механизма функционирования туристских кластеров; Н. Войнаренко [3; 4], И. Брыжань, И. Савицкая [2] определяют кластеры «полюсами роста» конкурентоспособности регионов.

Цель статьи – раскрыть теоретические и методические аспекты создания кластеров в индустрии туризма.

Изложение материала. Кластер – это экономический термин, обозначающий группу субъектов хозяйствования, которая состоит из нескольких предприятий, объединенных общей деятельностью на конкретной территории. Кластер (от английского «гроздь») – сконцентрированная на определенной территории группа взаимосвязанных субъектов хозяйствования (поставщиков оборудования, производителей товаров и услуг, научных и учебных заведений, других предприятий и организаций), которые взаимно дополняют друг друга и усиливают конкурентные преимущества отдельных субъектов хозяйствования, всего кластера и локальной территории в целом. При этом субъекты кластера сохраняют свою независимость как юридические лица.

Туристский кластер – это совокупность туристско-рекреационных зон, расположенных на одном или нескольких участках географически выделенных территорий. Цель создания туристского кластера – повысить конкурентоспособность территории на туристском рынке за счет синергетического эффекта, в том числе – повышения эффективности работы предприятий и организаций, входящих в туристический кластер, стимулирования внедрения инноваций и развития новых направлений в индустрии туризма. Основная задача туристского кластера – это предоставление туристских услуг с высоким конкурентоспособным преимуществом.

Управление туристским кластером производится управляющей компанией – это как правило – юридическое лицо, осуществляющее свою деятельность на основе принципов государственно-частного партнерства,

которому государство передает некоторые полномочия в управлении теми или иными экономическими зонами туристского кластера. Управляющая компания туристского кластера регулирует деятельность предприятий и организаций, связанных с туризмом: туроператоры, турагентства, предприятия общественного питания, коллективного размещения туристов, транспортного обеспечения, торговли, досуга туристов и др.

Основными характеристиками туристских кластеров являются:

- наличие кооперации между субъектами туристского кластера (предпринимательскими структурами, органами власти, государственными учреждениями, общественными организациями), функционирующими в индустрии туризма и смежных отраслях (в форме государственно-частного партнерства, ассоциаций, союзов);
- совместное использование субъектами туристского кластера туристских ресурсов территории, на которой расположены туристские аттракторы, обладающей сложившейся туристской инфраструктурой;
- наличие вертикальных и горизонтальных взаимосвязей между участниками туристского кластера;
- наличие единой цели функционирования туристского кластера, заключающейся в повышении конкурентоспособности объектов и субъектов кластера, а также удовлетворении рекреационных потребностей за счет формирования, продвижения и реализации туристского продукта региона.

По стадии жизненного цикла различают: про-кластеры, зарождающиеся кластеры, развивающиеся кластеры, зрелые кластеры, угасающие кластеры.

По видам туристских аттракторов различают: музейные кластеры, развлекательные кластеры, спортивные кластеры, экологические кластеры, этнографические кластеры, санаторно-курортные и другие виды кластеров. Как правило, в одном туристическом кластере сочетаются несколько туристских аттракторов.

По видам туристских ресурсов различают: водные (морской, речной, озерный) кластеры, лесные кластеры, горные кластеры, смешанные кластеры [7, с. 5].

По масштабу различают: локальные, региональные, национальные кластеры, транснациональные кластеры.

По форме управления выделяются следующие виды кластеров: управляемые бизнес-структурами, управляемые органом государственной власти, управляемые на базе государственно-частного партнерства.

По способу формирования выделяют целевые и исторически сложившиеся.

Выгода от формирования кластера заключается в следующих основных аспектах:

- предпринимательские структуры, приходящие из других отраслей ускоряют свое развитие, стимулируя внедрение инноваций и

привлекая инвестиционные ресурсы для внедрения новых стратегий в рекреационном кластере;

- происходит свободный обмен информацией, что приводит к быстрому распространению инноваций по каналам поставщиков ресурсов или потребителей рекреационных услуг, взаимодействующих с конкурентами;
- взаимосвязи внутри рекреационного кластера ведут к появлению новых путей в конкуренции и создают новые возможности для его развития;
- возникают новые комбинации трудовых ресурсов и предпринимательских идей;
- рекреационный кластер динамично реагирует на изменения внешней среды (в зависимости от конъюнктуры рынка и других воздействий внешней среды он может расширяться, а при неблагоприятных условиях – сокращаться).

Конфигурация туристского кластера, по С. Нордин [5] представляет:

- комплекс туристских ресурсов, привлекающих иностранных жителей;
- концентрацию компаний, направленных на удовлетворение туристского спроса: рестораны, сектор размещения, транспортные услуги, ремесла и туристские агентства и т.д.;
- сектор производства, направленный на поддержку туристских услуг;
- экологически чистую, приемлемую и доступную инфраструктуру (дороги, топливо, канализация, медицинское обслуживание);
- компании, институты, обеспечивающие необходимую квалификацию кадрам, информационную поддержку кластерам и финансовый капитал; внутренние агентства, организующие и внедряющие кластерную концепцию;
- государственные органы, регулирующие и координирующие структуры, влияющие на кластерные образования.

По мнению профессора М.П. Войнаренко [3], чтобы кластер функционировал как жизнеспособное, самодостаточное, успешное и эффективное образование, необходимо пять условий, так называемых «5 И»: инициатива; инновации; информация (доступность, открытость, обмен знаниями, создание баз данных и веб-страниц); интеграция; интерес.

Одной из функций кластера является предоставление информационных услуг (в т.ч. интернет-услуг); предоставление консультативных и образовательных услуг; предоставление технических и технологических услуг; маркетинговые исследования; создание баз данных; создание общей туристической марки; отладка горизонтальных и вертикальных производственных и управленческих связей.

Потенциальные члены кластера – областные управления по делам туризма; горисполкомы и райисполкомы; высшие учебные заведения туристического профиля; сеть природно-заповедных территорий; историко-культурные заповедники; учреждения культуры и отдыха; учреждения

общественного питания; гостиничные комплексы; туристические фирмы; транспортные организации и т.п.

Стратегические проекты развития кластера: оптимизация деятельности и популяризация кластера: проведение тренингов, бизнес-семинаров, брифингов, участие в туристских выставках, создание веб-сайта кластера, выпуск рекламных материалов и пресс-релизов, проведение периодических экономических и туристских форумов; организация эколого-исторических, научно-познавательных, рекреационно-спортивных туров на основе исследования аттрактивных территориальных центров; организация перспективных для данной территории видов туризма; расширение сети предприятий питания разных типов; организация культурных форм досуга в пределах кластеров; отладка взаимосвязей между посредническими организациями.

Ресурсный потенциал туристского кластера: материально-техническая база; контингент специалистов для обеспечения рекреационного процесса; природно-рекреационный потенциал; экскурсионные объекты (дома-усадебные выдающихся людей, замки, архитектурные ансамбли, краеведческие музеи, мемориальные комплексы, культовые сооружения); объекты экологического туризма (территории национальных природных парков, ботанических, ландшафтных, энтомологических и гидрологических заказников, парков, дендропарков).

Структурно-функциональная модель туристского кластера предусматривает наличие нескольких обязательных компонентов:

- туристский блок, куда входят туристские фирмы, предприятия гостиничного хозяйства, объекты аттракции и природно-заповедного фонда;
- производственный блок, объединяющий производителей продукции, которая имеет прямое или косвенное отношение к туристской индустрии;
- научно-образовательный блок, включающий учебные заведения, обеспечивающие подготовку высококвалифицированных кадров, а также научные учреждения, которые отвечают за стратегию развития, проводят маркетинговые исследования и рекламные акции;
- управленческий блок, в который входят организации, учредившие туристский кластер, представители финансовых институтов, органов государственного управления, власти, координирующие действия участников объединения.

Следует обратить внимание, что количественный и качественный состав блоков туристского кластера должен быть произвольным и в каждом конкретном случае формируется исходя из конкретных условий и потребностей функционирования кластерного образования.

Для апробации функционирования туристского кластера целесообразно брать территорию отдельных регионов, областей или административных районов. Именно таким территориальным охватом

достигается оптимальность производственных, управленческих, информационных связей между компонентами туристского кластера.

Выводы. Преимущества кластерной модели в организации туристской деятельности регионов и функционировании национальной туристской индустрии с учетом возможности выхода и закрепления на внешних рынках являются очевидными. При этом долгосрочная стратегия развития туристских кластеров должна определяться сотрудничеством органов государственной власти и ключевых предприятий туристского бизнеса. Важными аспектами стратегии кластеризации индустрии туризма является разработка и совершенствование законодательной базы создания туристических кластеров в Украине, становление системы образования и подготовки специалистов по созданию и внедрению кластерной модели в сфере туризма с учетом потребностей и перспектив развития регионов, а также создание системы образования и переквалификации специалистов для работы на предприятиях в рамках туристских кластеров.

Список использованных источников:

1. Александрова А.Ю. Туристские кластеры: содержание, границы, механизм функционирования /А. Ю. Александрова // *Экономические проблемы развития сервиса и туризма*. 2007. – № 2. – С. 52.
2. Брижань І.А. Вплив кластерних об'єднань на розвиток підприємств і регіонів /І. А. Брижань, І. М. Савицька // *Вісник Хмельницького національного ун-ту. Економічні науки*. – 2011. – № 1. – С. 189 – 194.
3. Войнаренко М. П. Кластероутворюючий потенціал Хмельниччини: технології та інструменти / М. П. Войнаренко, Л. А. Рибчинська // *Регіони знань в Східній Європі. Монографія* / [наук. ред. І. В. Бакушевич]. – Тернопіль : ТІСІТ, 2010. – 256 с. (С. 68 – 78);
4. Войнаренко М. Кластери як полюси зростання конкурентоспроможності регіонів / М. Войнаренко // *Економіст*. – 2008. – № 10. – С. 27 – 30.
5. Nordin S. *Tourism clustering and innovation: path to economic growth and development* /S. Nordin. – URL: ekstranett.innovasjonnorge.no/arena_fs/tourism-chistering-and-inno_tour0104.pdf.
6. Портер М. Э. *Конкуренция*. [пер. с англ.] / М. Э. Портер. – М.: Издат. Дом «Вильямс», 2000. – 495 с.
7. Созиева З.И. *Формирование и развитие туристско-рекреационных кластеров (зарубежный опыт)* /З. И. Созиева // *Региональная экономика: теория и практика*. – 2009. – № 25. – С. 65 – 70.

СЕКЦІЯ 4

Теоретичні, методичні та організаційні основи спортивного туризму та активної рекреації

УДК 796.57

Соколов Володимир

Федерація спортивного туризму України

Пішохідний та гірський туризм в системі дитячо-юнацького туризму

У статті вказується про те, що все туристські спортивні походи, які відбуваються пішки в різних географічних районах (пустеля, тайга, тундра, гори), слід відносити до пішохідного виду спортивного туризму без поділу на аналогічні підвиди типу «гірський», «пустельний», «тайговий» і так далі.

Ключові слова: спортивний туризм, пішохідний туризм, гірський туризм.

Соколов В. Пешеходный и горный туризм в системе детско-юношеского туризма. *В статье указывается о том, что все туристские спортивные походы, которые совершаются пешком в различных географических районах (пустыня, тайга, тундра, горы), следует относить к пешеходному виду спортивного туризма без разделения на аналогичные подвиды типа «горный», «пустынный», «таежный» и так далее.*

Ключевые слова: спортивный туризм, пешеходный туризм, горный туризм.

Sokolov V. Hiking and mountain tourism in the system of children's and youth tourism/. *The article points out that all tourist hiking tours in different geographic regions (desert, taiga, tundra, mountains) should be referred to the pedestrian sport tourism without dividing into similar subspecies such as "mountain", "desert", "taiga" " and so on.*

Key words: sport tourism, hiking, mountaineering.

Вступ. За основу класифікації видів спортивного туризму (СТ), які входять до складу Федерації спортивного туризму України (ФСТУ), прийнято принцип способу пересування по маршруту – автомобільний, велосипедний, лижний, мотоциклетний, вітрильний і пішохідний. Винятком є водний (сплав на катамаранах, байдарках і т.п.), спелеотуризм і гірський, які були названі з урахуванням середі місцевості, в якій проходять маршрути. У кожному з зазначених видів СТ визначення категорії складності маршруту спортивного походу проводиться за різними методиками.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо два найближчі за характером пересування (пішки) види СТ – пішохідний і гірський, які саме і обумовили багаторічну проблему у спортивному туризмі.

У пішохідному туризмі оцінка категорії складності маршруту проводиться шляхом бальної сукупної (сумарної) оцінки перешкод (протяжних і локальних) при дотриманні заданих параметрів протяжності і тривалості походу. Інтегральна оцінка проводиться за кількісним показником балів і залежить від труднощі і протяжності перешкод, які зустрічаються на туристських маршрутах як у відносно рівнинних районах Земної кулі так і в середньогір'ї і високогір'ї. Вважається, що така оцінка найбільш повно, реально і об'єктивно відображає характер і складність маршруту за сукупною оцінкою перешкод [1];

У гірському туризмі оцінка категорії складності маршруту визначається, в основному, кількістю і трудностю перевалів, а перешкоди, які підлягають повній оцінці як на підйомі, так і на спуску не тільки не враховуються, а більше того, не враховуються в законодавчому порядку відповідно до прийнятої методикою [2]: «Складність підходів з обох сторін (переправи, буреломи тощо), та потенційна небезпека (можливі лавини, каменепади, тощо) не характеризують труднощі перевалу та не враховуються при визначенні категорії труднощі». Таким чином, не враховується складність підйомів та спусків, яка часто характеризується трудомісткою роботою, небезпечною і вимагає застосування спеціальних прийомів при подоланні окремих перешкод.

Коріння подібного необ'єктивного підходу лежать в історичному формуванні гірського туризму, який відокремився від пішохідного та уподібнив себе окремим видом спортивного туризму, не особливо турбуючись про деталі та природні відмінності.

Щоб краще розібратися із зазначеною проблемою, необхідно розглянути хронологію розвитку пішохідного та гірського туризму:

1) У **1966 році** майстри спорту СРСР з туризму Ю. Гранільщиков, С. Вейцман та В. Шимановський вказали: "Любое пешеходное путешествие, включающее перевалы от 1-Б и выше категорий сложности или приравненные к ним по трудности участки горного рельефа, является комбинированными горно-пешеходным путешествием" [3].

2) У **1972 році** багаторічний голова Центральної маршрутно-кваліфікаційної комісії і Всесоюзної федерації туризму В.Д. Тихомиров охарактеризував проблему і шляхи її вирішення наступним чином [4]:

"Большинству маршрутно-классификационных комиссий хорошо известен тупик, в котором оказалась классификация пешеходных путешествий в горной местности. Нередко оказывалось, что один и тот же маршрут может быть оценён горной "двойкой" и пешей "четвёркой". Все эти трудности мы создали сами, искусственно разделив пешеходный и горный туризм и не представляя последствия такого разделения. Достигнутые в результате простота и логика горной классификации обошлась большими издержками, почти полной потерей логики для классификации пешеходной. Кроме того, создались предпосылки для уклона горного туризма в голую альпинистскую технику при явно недостаточной спортивности чисто пешеходных

путешествий. Сейчас это стало ясно многим, но быстро ликвидировать создавшиеся "ножницы" вряд ли возможно. Вероятно, следует постепенно сближать классификации маршрутов по пешеходному и горному видам, имея перспективной целью объединение их".

3) **1998 рік:** В.В. Ганопольский, мастер спорта СРСР, який в той час очолював Федерацію спортивного туризму Білорусі, вказав [5]: «Первой нарушила сложившуюся традицию ФСТ Беларуси, воссоединив пешеходный и горный туризм в один – горно-пешеходный». Слід однак зауважити, що сьогоднішнє керівництво Республіканського туристсько-спортивного союзу Білорусі у своїх Правилах зі спортивного туризму, затверджених 17.03.2014 року, дотримується Регламенту зі спортивного туризму, затвердженим 28.11.2008 року ТСС РФ [6], в якому фігурує гірський туризм.

4) **1999 рік:** Професор кафедри зимових видів спорту, велоспорту та туризму Харківської державної академії фізичної культури А.Я. Булашев пише, що пішохідний туризм є базовим видом, бо кожний турист свій шлях в туризмі починає, як правило, з пішохідного, тому що в інших видах спортивного туризму без володіння основами пішохідного туризму не обійтись (стор.17), а гірський туризм може вважатись різновидом пішохідного туризму, але з більшою підставою його слід вважати різновидом альпінізму (стор.23) [7]. У новому виданні свого підручника «Спортивный туризм» [8] (стор.49) А. Булашев підкреслює, що один і той же маршрут в певному районі, незалежно від назви виду туризму (пішохідний або гірський), повинен мати одну і ту ж категорію складності, що перекликається з думками В. Тихомирова [4].

5) **2011 рік:** Більш послідовними в методологічному плані є молоде покоління туристів, представником якого є кандидат у майстри спорту України зі СТ, член пішохідної комісії ЦМКК ФСТУ С.С.Моренко (Харків), він пише: "В документах, регламентующих правила проведения спортивных походов, ничего не говорится о «горных» и «негорных» препятствиях. Есть понятия – «вершина», «перевал», «траверс» и т.д. Эти понятия не привязаны к конкретному виду. По классификатору, перевал 2А в «горном» или «пешеходном» походе ничем не отличается. Т.е. «горник» пользуются «списком Перевалов» как и представители других видов, поэтому «пешеходным аршином» никто перевалы не меряет. Пользуемся одним документом." Після детального аналізу двох своїх гірських походів С.Моренко робить висновок:

"Итого из 10-ти пунктов, по которым определяются пешеходные походы 5 к.с. имеет место пресечение с горным туризмом в одном пункте. Так может это все же пешеходные походы? Повторюсь, я не пытаюсь «влезть» в горные походы со «своей» пешеходной методикой. Просто пересечение видов имеет место быть. Практически любой горный поход достаточной протяженности в высокогорье является пешеходным".

б) **2011 рік:** На відміну від зазначених вище думок, сучасний ідеолог гірського туризму в Україні В. Коган в самовиданих інформаційних збірниках "Спортивный Горный туризм" вказує:

"... в горном туризме, являющимся, по сути дела, перевальным альпинизмом ..." [9].

"...горные туристы в первую очередь являются перевальными альпинистами, и только потом – туристами, т.е. путешественниками, а не спортсменами. Тем более это неоспоримо сегодня, когда горники стали делать и восхождения, которые учитываются как препятствия, определяющие сложность горного похода" [10].

Враховуючи останні висловлювання В. Когана, важко зрозуміти, до якого виду занять можна віднести тих, хто займається гірським туризмом.

7) **2014 рік:** Серед думок чоловіків слід виділити одну з жінок – Т. Мояньську, майстра спорту України, яка за останні 7 років здійснила 6 високогірних спортивних походів вищих категорій складності під назвою пішохідних і гірських:

«Гораздо больше меня беспокоит не вполне логичное ограничение о переходе из вида в вид, накладываемое на участников и руководителей действующими Правилами соревнований по спортивному туризму, т.к. пеший и горный туризм находятся очень рядом. Туристы идут по одним и тем же тропам, имеют возможность проходить одни и те же препятствия, пользуются одним и тем же специальным снаряжением. Тем не менее, даже при наличии необходимого опыта, турист-пешеходник, согласно Правил, не имеет права идти в горный поход выше 3 к.с., поскольку переход между видами разрешается только для походов 1-3 к.с.

Например, участники пешего похода 5 к.с. по Юго-Западному Памиру в 2011 году прошли 1 перевал 1А категории трудности (к.т.), 2 перевала 1Б к.т., 3 перевала 2А к.т., 2 перевала 2Б к.т., совершили восхождение 2А к.т. и 3А к.т. Данный набор препятствий соответствует горному маршруту 4 к.с. с элементами 5 к.с. Но, согласно Правил, они даже не могут пойти в качестве участников в горный поход 4 к.с. Хотя и опыта прохождения локальных препятствий, и высотного опыта более чем достаточно для такого перехода.»

8) **2014 рік:** Питання стає ще більш актуальним після листа (27.08.2014) «Як я став гірським туристом» до Президента ФСТУ одного з найстаріших і найдосвідченіших альпіністів і гірських туристів України А.І. Пуртова, в якому він пише:

"В последнее время я узнал, что в таком чудесном виде спорта как спортивный туризм, ведутся споры по поводу пешеходного и горного видов и хочу сказать своё мнение: передвижение в этих видах, как и в альпинизме, осуществляются человеком при помощи ног, т.е. пешком. Это общее для этих видов. Препятствия, которые приходится преодолевать, на разных этапах передвижения, являются и общими и различными:

- альпинисты, пока идут до первого базового лагеря, являются теми же туристами-пешеходниками, т.к. несут весь свой груз и преодолевают те же

препятствия, которые встречаются у туристов в горных районах. Порой препятствия до базового лагеря (преодоление переправы, непогода, стихия и т.д.), особенно если к ним не подготовиться соответствующим образом, могут прекратить дальнейшее продвижение и выполнение поставленных целей;

- аналогичные трудности поджидают и спортивных туристов, которые пешком совершают походы в горной местности, независимо от того, как их назвать: пешеходниками или горниками. Практически, и те и другие в туристских спортивных походах преодолевают одни и те же препятствия, только пешеходники при определении трудности маршрута оценивают в бальной системе все встречающиеся препятствия, а так называемые туристы-горники – только перевалы. При этом длина дистанции в походах у горников во всех категориях сложности значительно меньше, чем у пешеходников.

Последний фактор является часто определяющим для туристов при выборе вида похода: пешеходный или горный? При этом туристы часто называют свой поход горным вместо пешеходного, т.к. обязательное расстояние меньше и отчитываться легче.

Учитывая изложенное выше, я не вижу принципиальной необходимости искусственного разделения пешеходного туризма на какие либо составляющие его виды или разновидности. Знаю, что такое решение, которое устранило это разделение, было принято еще в 90-х годах прошлого столетия в Белоруссии, а вопрос о неправомерном таком разделении, поднимался на всесоюзном уровне более 40 лет тому назад. Поэтому предлагаю исключить так называемый горный туризм из видов спортивного туризма и считать пешеходные походы в горных районах, такими, которые относятся к пешеходному туризму в высокогорных районах, а методику оценки категории сложности пешеходных высокогорных походов необходимо скорректировать специалистами в этой области.

Почему они не сделали это раньше, мне не понятно. Ведь само наличие существования "горного туризма" сдерживает дальнейшее развитие универсального пешеходного туризма, для которого нет границ передвижения в различных природных зонах Земли.

Надеюсь, что вся разумная туристская общественность Украины меня поддержит и мы сможем принять взвешенное и правильное решение".

Після такого листа А.І.Пуртова, яке відноситься до дорослого туризму, хочеться дізнатися про стан з гірським туризмом в системі дитячо-юнацького туризму (ДЮТ), тому що майбутнє кожного виду спорту у великій мірі залежить від того, яким масовим він є серед підростаючого покоління.

Тому особливий інтерес викликає стан розвитку пішохідного і гірського туризму в системі Міністерства України. За даними Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді (тепер УДЦНПВКТУМ) ці дані за останні 10 років представлені у вигляді табл. 1.

Якщо скласти разом в обох видах спочатку усі походи, а потім учасників і прийняти ці суми за 100%, то з таблиці видно, що в системі ДЮТ гірським туризмом в порівнянні з пішохідним туризмом в Україні займається

за останні 10 років, у середньому, значно менше 1%. Причому, якщо врахувати, що гірські походи в ДЮТ представлені, в основному, походами I категорії складності, то стає зрозумілим, що всі ці, так звані «гірські» походи, фактично являють собою спрощені пішохідні походи, тому що обов'язковий кілометраж в таких походах за нормативними документами федерації спортивного туризму України в 1,3 рази менше, ніж у пішохідних. Коментарі, як кажуть – зайві.

Табл. 1.

Динаміка кількості пішохідних та гірських походів та їх учасників 2009-2018 рр.

Вид туризму		РОКИ										Всього	% від загал. к-сті
		2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018		
пішохідний	походів	1846	1438	1391	1303	1242	859	852	1502	707	620	11760	99,27
	учасників	21359	17546	16595	14271	14046	9116	9888	10593	7678	7575	128667	99,40
гірський	походів	15	8	21	18	11	1	1	3	5	3	86	0,73
	учасників	153	92	159	162	93	11	6	16	63	25	780	0,60

Враховуючи викладене вище, можна зробити висновок, що так званий «гірський туризм» є фактично пішохідним в гірських районах і у системі ДЮТ може бути виключений із списку видів спортивного туризму як такий, що шкодить розвитку універсального пішохідного туризму, зменшуючи в ньому загальну кількість як походів так і чисельність учасників серед учнівської молоді (юнаків). Потім ця молодь переходить у більш дорослі вікові категорії (юніори, дорослі) і, по традиції, продовжує займатися «гірським туризмом» і цим самим робить шкоду в розвитку універсального пішохідного туризму, маршрути якого проходять у всіх природних зонах і місцевостях, в т.ч. й у високогірних районах усіх континентів земної кулі.

Крім такого показника як кілометраж, виникає об'єктивна необхідність класифікувати в балах всі перешкоди, що зустрічаються в походах як у відносно рівнинних районах так і в середньогір'ї і у високогір'ї. Це стане корисним для подальшого розвитку СТ як в Україні, так і в міжнародному русі. Тоді буде не два види туристів, які ходять пішки в гори і долають однакові перешкоди, які оцінюються по різному, а буде єдиний вид туристів – туристів-пішохідників, які пішки здійснюють походи в рівнинних районах (пустелі, тайга, тундра), в середньогір'ї, а також у високогірних районах з

урахуванням трудності перевалів – «Тпер.». Техніка подолання перешкод при цьому і оцінка складності маршрутів буде визначатися за єдиною методикою.

Як приклад, для визначення категорії складності пішохідних походів можна взяти за основу форму у вигляді проекту, вказаному у табл. 2.

Табл. 2.
Визначення категорії складності в туристських спортивних пішохідних походах (проект)

К.с. походу	Кількість ходових днів Трекоменд.*	Характеристика перешкод, у т.ч. кількість балів „N” (не менше). Протяжність маршруту (не менше), L, км. Сумарний набір висоти Н (не менше), км. Тпер. (обов’язкова мінімальна)	
		в рівнинних районах	в гірських районах
I	6	N= 12, L= 100 км, Н – у всіх к.с. не лімітується	N=12, L =100 км, Н=2,0км, Тпер.= 1А
II	8	N= 26, L= 120 км	N=26, L =120 км, Н=4,0км, Тпер.= 1Б
III	10	N= 60, L= 140 км	N= 60, L = 140 км, Н=5,0 км Тпер.= 2А
IV	13	N= 95, L= 170 км	N= 95, L = 150 км, Н=6,0 км Тпер.= 2Б
V	16	N= 135, L= 210 км	N=135, L = 160 км, Н=7,0 км Тпер.= 3А
VI	20	N= 185, L= 250 км	N= 185, L = 160 км, Н=8,0 км, Тпер.= 3Б

* **Примітка:** допускається збільшення ходових днів від "Трекоменд.", обґрунтоване об’єктивними обставинами, а також – зменшення ходових днів від "Трекоменд." до 4-х в походах I к.с., а для походів більш складних к.с. – зменшення ходових днів - до ("Трекоменд." + 1) походів кожної попередньої к.с.

При цьому пропонується для рівнинних районів застосувати параметри протяжності «L», км, які діють для пішохідних походів у деяких країнах, що входять до складу Міжнародної федерації спортивного туризму (МФСТ) і підтримуються цією організацією [6].

Для пішохідних походів в гірських районах пропонуємо застосувати параметри протяжності «L», рекомендовані МФСТ для гірського туризму, що буде позитивним рішенням для подальшого розвитку пішохідного туризму.

Кількість балів за подолання перешкод «N», для кожної категорії складності пішохідних походів, як у відносно рівнинних так і в гірських районах, пропонується застосування такими ж, як у діючій методиці в Україні.

Окрім цього, пропонується враховувати, як обов’язкову умову, подолання не менше одного перевалу з визначальною категорією трудності Тпер., послідовно зростаючої зі збільшенням категорії складності походів. При цьому необхідно набрати сумарну висоту, яка буде прямим наслідком

подолання інших перевалів, що знаходяться на логічно побудованій нитці пішохідного спортивного походу, а не "... нанизанням" перевалів в гірському туризмі, про що вказав 48 років тому назад багаторічний голова ЦММК і Всесоюзної федерації туризму В.Д. Тихомиров [4].

Такий показник, як сумарний набір висоти, зазначений у табл.2, може бути встановлений фахівцями пішохідного туризму і у подальшому уточнюватися, ґрунтуючись на реальних даних раніше проведених і майбутніх пішохідних походів у високогірних районах.

Якщо виходити з основної спільності (за характером пересування, тобто пішки) між існуючими сьогодні пішохідним і гірським туризмом, то вкажемо на деякі інші, офіційно визнані, види спорту, які мають багато спільного і при цьому мирно співіснують:

Як відомо, види спорту з'являються з ініціативи любителів і стають офіційними після їх реєстрації у відповідних державних органах. В Україні зараз існує 53 олімпійських, 97 неолімпійських, а також 47 видів спорту для людей з обмеженими можливостями. Деякі види спорту близькі за характером боротьби, але офіційно мають свої керівні органи, правила змагань і т.д. Наприклад, до близьких по духу боротьби можна віднести такі види неолімпійського спорту як: джиу-джитсу, карате, кіокушин карате, карате JKS, кікбоксинг WAKO, кікбоксинг WPKA, козацький двобій, дзюдо, рукопашний бій, таеквондо (ITF), ушу, універсальний бій. За кожним з цих видів проводяться самостійні всеукраїнські, європейські та всесвітні змагання (Кубки, чемпіонати тощо).

На підставі викладеного вище, можна зробити **висновки**:

Для можливості задоволення інтересів аматорів «перевального альпінізму», ми бачимо два шляхи у вирішенні цього питання, а саме - в необхідності створення (або-або):

- підкомісії пішохідного туризму ФСТУ з назвою, наприклад, «гірсько-пішохідної», що спеціалізується з питань проведення пішохідних туристських спортивних походів у високогірних районах;
- нової федерації типу «Перевального альпінізму» (або під іншою назвою, визначеною зазначеними аматорами) з реєстрацією у відповідних органах, зі своїми нормативними документами тощо.

З метою подальшого розвитку універсального пішохідного туризму пропонуємо провідним туристам ФСТУ та інших країн Міжнародної федерації спортивного туризму створити експертну групу з розробки єдиної методики визначення складності перешкод і категорійності пішохідних походів для різних географічних районів: у відносно рівнинних районах (пустелі, тайга, тундра) і в гірських (середньогір'ї і високогір'ї).

Список використаних джерел:

1. *Методика визначення категорії складності туристських спортивних маршрутів. Затверджено постановою Президії Федерації спортивного туризму України 8 грудня 2001 р.*

2. *Методика визначення категорії складності маршрутів гірських туристських спортивних походів. Затверджено Президією ФСТУ від 11 лютого 2012 р., постанова № 14.*
3. *Гранильщиков. С. Вейцман и В. Шимановський "Горный туризм", Москва, 1966.*
4. *Тихомиров В.Д. «О классификации маршрутов», Москва, журнал «Ветер странствий», №7, с. 62-66, 1972.*
5. *Ганопольский В.И. «Уроки туризма» Минск, НМЦентр, 1998, стр.38-39.*
6. *Регламент по спортивному туризму «Туристско-спортивные мероприятия, связанные с прохождением туристских маршрутов». Утвержден 28.11.2008, Москва.*
7. *Булашев А.Я. Спортивный туризм, Харьков, 2009 г.*
8. *Коган В.Г. Информационный сборник "Спортивный Горный туризм", № 15, январь-март, 2011 г., (стр.28).*
9. *Коган В.Г. Информационный сборник "Спортивный Горный туризм", №17, июль-сентябрь, 2011 г., (стр.13)*

УДК 796.5

Юшкявичус Мариус

Центр неформального образования учеников в Литве

Юшкявичене Дайва

Молодежный туристический клуб "VILNIAUS ŽYGIŪNAS"

Союз путешественников Литвы: становление и основа деятельности

В статье рассматриваются этапы современного развития спортивного туризма Литвы за период восстановления независимости нашей страны. Представлена деятельность общественной туристско-спортивной организации – Союза путешественников Литвы, ее цели и направления работы, основные мероприятия. Освещена деятельность председателя Союза путешественников Литвы Альгимантаса Юцявичюса.

Ключевые слова: спортивный туризм, Союз путешественников Литвы, туристские мероприятия.

Юшкявичус М., Юшкявичене Д. Союз мандрівників Литви: становлення та основа діяльності. У статті розглядаються етапи сучасного розвитку спортивного туризму Литви за період відновлення незалежності нашої країни. Представлена діяльність громадської туристсько-спортивної організації - Союзу мандрівників Литви, її цілі та напрямки роботи, основні заходи. Висвітлено діяльність голови Спілки мандрівників Литви Альгимантаса Юцявичюса.

Ключові слова: спортивний туризм, Союз мандрівників Литви, туристські заходи.

Yushkevichus M., Yushkevichene D. Lithuanian Travel Union: establishment and foundation of activities. *The article discusses the stages of modern development of sports tourism in Lithuania during the period of restoration of independence of our country. The activity of the public tourism and sports organization - the Lithuanian Travelers Union, its goals and directions, the main events is presented. The activity of the chairman of the Lithuanian Travel Union Algimantas Jutsevicius is highlighted.*

Key words: *sports tourism, Lithuanian Travelers Union, tourist activities.*

Союз путешественников Литвы (Lietuvos keliautojų sąjunga – LKS) – общественная организация, объединяющая туристические клубы страны, деятельность которых направлена на познавательный, оздоровительный и спортивный туризм. В LKS 22 зарегистрированных подразделения и 10 не зарегистрированных по закону туристских клубов.

Цель Союза – развивать туризм как средство познания мира, эффективного отдыха и удовлетворения рекреационных потребностей человека, отдавая приоритет активным формам путешествий, которые способствуют развитию здорового, стойкого человека с высокой нравственной культурой – литовского патриота. Основу деятельности составляют систематически организованные мероприятия, активный туризм (походы, катание на лыжах, каякинг, велосипедный туризм и т.п.), спортивные поездки и соревнования, подготовка организаторов общественного туризма (гидов, судей соревнований и т.д.).

Оздоровительные и тематические мероприятия, средства пропаганды – LKS и его члены способствуют развитию всех видов туризма в Литве (пеший туризм, лыжный туризм, горные, водные, велосипедные, автомобильные путешествия).

LKS координирует деятельность коллективных членов (клубов), защищает их интересы, оказывает организационно-методическую помощь организациям, развивающим туризм как эффективное средство удовлетворения рекреационных и оздоровительных потребностей людей. Приоритетными направлениями деятельности являются разработка и реализация долгосрочных оздоровительных программ, а также помощь образовательным и учебным заведениям в развитии молодежного туризма. Важной работой LKS является содействие государственным организациям в подготовке специалистов, способных работать в экстремальных условиях – сотрудников национальной обороны и спецслужб. Мероприятия основаны на развлекательных программах, спортивных путешествиях и различных соревнованиях, организуемых клубами.

Каждый год LKS и его члены проводят более 20 национальных и международных мероприятий. Верхний уровень включает республиканские мероприятия, которые включены в календарь «Спорт для всех». Многие события имеют давнюю традицию и остаются популярными. Следует упомянуть литовский пешеходный марафон, ралли по водному туризму,

марафон по водному туризму, автоспорт "Family", массовый марш "Snaige" (Снежинка), технические соревнования всех видов туризма. В последние годы до 200 любителей спортивных путешествий приняли участие в горных турах, организованных Вильнюсским клубом путешественников на Кавказе, Тянь-Шане и Алтае. LKS организует и участвует в туристических встречах Балтийского моря в течение 45 лет. В 2000 году стартовал марафон "ЕКО Lietuva" (прогулки, катание на байдарках и велосипеде).

Являясь членом Международного союза спортивного туризма, LKS успешно участвует в международных соревнованиях. Так, в 1998 году команда литовских туристов стала победителем первой международной олимпиады по спортивному туризму. Ежегодно в спортивных поездках принимают участие 150 групп путешественников.

Реорганизация спортивного туризма в Литве началась в 1989 году, когда Совет по туризму Литвы переходит в республиканское подчинение. С 01.01.1990 года Совет по туризму Литвы подчиняется Центральному Совету по туризму и экскурсиям (Москва) и Совету профсоюзов Литвы.

Совет по туризму Литвы становится системой самостоятельных экономических предприятий. Структура Совета по туризму Литвы была изменена, а отдел массового туризма упразднен. Все мероприятия массового спортивного туризма переданы в Ассоциацию туристических клубов Литвы. 31 января 1990 года Совет по туризму Литвы утвердил Устав Ассоциации туристических клубов Литвы. Ассоциация туристических клубов Литвы становится независимой организацией Совета по туризму Литвы, объединяющая городские и районные туристические клубы на добровольной основе для решения вопросов массового туризма и координации туристической деятельности в республике. Федерация туризма Литвы переходит в Ассоциацию. Первым председателем Ассоциации становится Альгимантас Юцявичус, который возглавляет её и поныне.

Совет по туризму Литвы продолжает выделять средства из своей прибыли на самостоятельный спортивный туризм, но с каждым кварталом все реже и реже. Еще в 1989 году 18 клубов в городах и районах имели постоянный персонал сотрудников.

В связи с восстановлением независимости Литвы с 1990 года туристические команды республики больше не участвуют в туристических чемпионатах СССР.

С 1 июня 1991 года Правительство Литовской Республики Постановлением № 200 от 20 мая 1991 года «О деятельности Совета по туризму Литвы и его подразделений» прекратило деятельность Совета по туризму Литвы. Создание государственных туристических предприятий и реорганизацию бывших подразделений Совета по туризму начало выполнять Министерство экономики Литвы. Ассоциация туристических клубов Литвы входит в сферу регулирования Департамента физической культуры и спорта при Правительстве Литовской Республики. 5 июня 1991 года приказом Департамента физической культуры и спорта № 123 от 16 сентября 1991 года

были ликвидированы Ассоциация туристических клубов Литовского управления по туризму и туристические клубы Вильнюса, Каунаса, Клайпеды, Шяуляй, Паневежиса, Марьямпольца (они выполняли функции зонального клуба). А 10 июня 1991 года состоялось последнее заседание Президиума Федерации туризма Литвы. Федерация одобрила создание Союза путешественников Литвы. Федерация туризма прекратила свое существование, а ее функции перешла к общественной организации – Союзу путешественников Литвы.

27 июня 1991 года Союз путешественников Литвы был создан на первом конгрессе в Вильнюсе. Президентом Литовского союза был избран заместитель губернатора Литовской Республики Гедиминас Илгунас, а вице-президентами – Альгимантас Юцявичюс, Винсентас Денис и Вайдотас Янушкис. в состав Президиума вошли Р. Крупицкас, М. Лауруцнаис, Р. Микучионитс, В. Няуронис, В. Панумис, Е. Тилвикас, П. Торскис, А. Вайчюнас, А. Закарка. Конгресс утвердил устав Союза, а 15 туристических клубов стали членами Союза путешественников Литвы.

Председателем Союза путешественников Литвы является Альгимантас Юцявичюс, которому 30 апреля 2017 года исполнилось 75 лет. Альгимантас (друзья называют его просто Альгис) родился в Каунасе 30 апреля 1942 года. С 1962 по 1967 год работал в Каунасском научно-исследовательском институте текстильной промышленности. В 17 лет стал руководителем туристской группы и с той поры посвятил свою жизнь сближению с природой. С 1972 по 1977 год был председателем клуба туристов Каунаса. Затем работал старшим инструктором в Литовском республиканском совете по туризму и экскурсиям. С 1977 года – председатель клуба путешественников г. Вильнюса. С 1991 по 2001 годы – вице-президент и затем председатель Союза путешественников Литвы. В настоящее время работает Генеральным секретарём Литовской ассоциации "Спорт для всех".

Альгис – вдохновитель и организатор спортивного туризма в Литве, судья национальной категории, мастер спорта СССР по горному туризму (1987 г.), выполнил норматив мастера спорта по пешеходному и автмототуризму. Лучший турист Литвы 1978 года. Руководил 26 походами высоких категорий сложности. 17 раз становился чемпионом Литвы по туризму. Путешествовал пешком, на лыжах и мотоцикле по Центральному Кавказу, Западному Памиру, Тянь-Шаню, Уралу, Алтаю. С 1967 года по сей день организует и проводит многочисленные слёты туристов Литвы и соревнования по горному туризму, лыжные походы *Snaige* (Снежинка), туриады на Кавказе, Тянь-Шане, Памире. Один из пионеров спортивного ориентирования в Литве. Районы, где проходили его маршруты: горные - Кавказ, Сев. Осетия, Памир, Заалайский хребет, Памиро-Алай, Центральный Тянь-Шань и Алтай; лыжные - Приполярный и Средний Урал, Якутия; пешие - Центральный Тянь-Шань; на мотоцикле - Средняя Азия; альпинизм: пик Ленина, Чемпион Литвы по альпинизму 2002 года.

В 1996 году Альгис был награждён орденом Великого князя Гядиминаса четвёртой степени, Олимпийской звездой ЛТОК (2002 г.), Серебряной медалью "За спортивные заслуги в Литве" (2002 г.), призом "За благородные поступки" (2005 г).

Таким образом, спортивный туризм в Литве жив и обрел свое дальнейшее развитие.

Список использованных источников:

1. <http://keliautojusajunga.lt/index.php/> – сайт Союза путешественников Литвы.
2. *Kalnų turizmo technikos, 2003.*
3. *Keliautojų sportas 1990-2004, Lietuvos keliautojų sąjungos 2005 m. leidinys.*
4. *Keliautojų sporto varžybų taisyklės, Lietuvos keliautojų sąjungos 2007 m. leidinys.*

УДК 796.5

Горбунов Александр, Колотуха Александр, Лисота Андрій
Кривницька міська федерація спортивного туризму

Історія розвитку та сучасний стан альпінізму в світі та в Україні

В статті розглядається історія розвитку, становлення та сучасний стан важливого соціального явища сучасності – альпінізму. Досліджено історичні віхи становлення цього унікального виду спорту в світі та в Україні. Проаналізовано сучасну структуру альпінізму, міжнародні альпіністські організації.

Ключові слова: альпінізм, альпійський стиль, гімалайський стиль, гірський клуб, Міжнародна федерація альпінізму, список ЮНЕСКО.

Горбунов А., Колотуха А., Лисота А. История развития и современное состояние альпинизма в мире и в Украине. *В статье рассматривается история развития, становления и современное состояние важного социального явления современности – альпинизма. Исследованы исторические вехи становления этого уникального вида спорта в мире и в Украине. Проанализировано современную структуру альпинизма, международные альпинистские организации.*

Ключевые слова: альпинизм, альпийский стиль, гималайский стиль, горный клуб, Международная федерация альпинизма, список ЮНЕСКО.

Gorbunov O., Kolotukha O., Lisota A. The history of development and the current state of mountaineering in the world and in Ukraine. *The article discusses the history of development, formation and the current state of an important social phenomenon of our time - mountaineering. The historical milestones of the formation of this unique sport in the world and in Ukraine are investigated. The modern structure of mountaineering, international climbing organizations are analyzed.*

Key words: mountaineering, Alpine style, Himalayan style, mountain club, International Mountaineering Federation, UNESCO list.

Вступ. Альпінізм – одне з важливих соціальних явищ сучасності, яке крім суто спортивних досягнень підпорядковується дії об'єктивних законів розвитку суспільства. Як вид людської діяльності та вид спорту альпінізм бурхливо розвивається, а в перспективі його значення буде без сумніву зростати. Він відображає характерну тенденцію сучасності, коли перевага віддається розвитку динамічного активного відпочинку, у процесі якого відновлення працездатності поєднується з пізнавальною та спортивною діяльністю в особливому природному резерваті нашої планети – в горах. Тому дослідження цього соціального феномену є надзвичайно актуальним.

Альпінізм – вид спорту, який основною метою ставить проходження маршруту, що пролягає через гірську вершину. Технічна частина маршруту буває завдовжки від кількох сотень метрів до декількох кілометрів, при цьому на всій протяжності маршруту, як правило, не існує стаціонарних точок страхівки. Традиційно альпіністські сходження проводяться в районах альпійських гір, що піднімаються вище снігової лінії і характеризуються комплексом льодовикових форм рельєфу (цирки, гострі гребні, шпильасті вершини тощо).

Сходження на вершину залежно від складності й довжини маршруту може тривати від декількох годин до декількох днів, тижнів і навіть місяців. Прийнято виділяти два типи сходження: альпійський і гімалайський стилі.

Альпійський стиль – це послідовний підйом на вершину разом з усім спорядженням.

Гімалайський стиль відрізняється попередньою підготовкою маршруту сходження, навішування страхувальних мотузок (поручнів), установкою проміжних таборів, доставкою спорядження й кисню в ці табори, що передбачає багаторазові підйоми й спуски з табору в табір. Гімалайський стиль – це своєрідна облога гори, що займає іноді 2-3 місяці, але саме така тактика дозволила досягти вершин Евересту й інших восьмитисячників світу.

Важливим вбачається дослідження ретроспективи становлення цього унікального виду спорту та людської діяльності в світі та на теренах України.

Вклад основного матеріалу. Можна стверджувати, що активні туристські подорожі виникли з бажань окремих людей підніматися на гірські вершини. Сходження на легкодосяжні гірські вершини здійснювалися з глибокої давнини. Проте офіційну появу альпінізму відносять до 1786 року, коли два швейцарці – Жан Бальма і Мішель-Габріель Паккар 8 серпня вперше досягли вершини Монблан (4807 м) у Французьких Альпах. Через рік – 3 серпня 1787 року женевський натураліст Орас Бенедикт де Сосюр разом з 17 провідниками знову досяг вершини Монблану. Це сходження в багатьох країнах було визначено як надзвичайно сміливий захід. Цей успіх в подальшому надав поштовху розвитку альпійської галузі: почалося будівництво гірських хатин і готелів, углиб гір стали прокладати шосейні і канатні дороги, залізниці, почалося масове виробництво гірського спорядження, видаватися спеціальна література, з'явилися нові професії – гірського рятувальника і провідника. Так, наприклад, до 1802 року

мандрівників обслуговувало 300 професійних провідників і 200 власників мулів. У деяких літературних джерелах кінця XVIII століття людей, подорожуючих Альпами, почали називати альпіністами. Воістину Альпи вважаються батьківщиною сучасного альпінізму, туризму і гірськолижного спорту.

Питання про первородство альпінізму завжди викликало дискусії у спортивних колах. Так, деякі фахівці вважають, що спортивний альпінізм зародився у той момент, коли англійська група альпіністів під керівництвом Е. Уімпера в 1865 році зійшла на вершину гори Маттерхорн (4477 м, Альпи), яка становить собою скальну башту, зійти на яку через технічну складність можна лише за неабиякої підготовки.

У другій половині XIX століття різнобічний активний туристський рух в Європі, представлений ентузіастами-одинаками, починає набувати певних організаційних форм. У 1857 році в Лондоні виникає перше в світі об'єднання любителів подорожей в горах – Англійський альпійський клуб. Він був заснований спеціально для вивчення Швейцарських Альп. В середині XIX століття англійські альпіністи здійснили чимало сходжень на вершини Альп, стали частими відвідувачами найвіддаленіших куточків цієї гірської системи і значною мірою сприяли розвитку туризму в країнах Європи: Швейцарії, Австрії, Італії, Німеччині, Франції. Освоївши Альпи, Англійський альпійський клуб почав організувати свої експедиції і в інші райони світу: на Кавказ, в Гімалаї, Анди, гори Нової Зеландії.

Слідом за Англійським, у 1862 році з'являються Австрійський альпійський клуб і клуб в Турині, перетворений пізніше в Італійський. У 1863 році засновується Швейцарський альпійський клуб. До початку 90-х років XIX століття альпійські клуби виникли в багатьох європейських країнах, а також у США. Загальне число їх членів складало 120 тисяч. Більшість клубів почало видавати свої журнали, присвячені горам і подорожам в них. Перший альпійський журнал «Alpine Journal» вийшов у 1863 році в Лондоні, а в кінці століття їх вже налічувалося більше тридцяти. Усі європейські альпійські клуби не тільки сприяли організації подорожей в гірських районах, а й займалися вивченням їх, оскільки відомості про гори в XIX столітті були ще вкрай обмеженими.

Треба відмітити, що від початку свого зародження і далі протягом майже 100 років альпінізм та гірський туризм розвивалися як єдиний громадський рух. В кінці XIX століття у всьому світі шанувальники горосходжень називалися гірськими туристами. Альпіністами називалися тільки тих, що подорожують в Альпах. Однак поступово цей термін став загальним для всіх любителів гір.

У 1875 році в Лозанні (Швейцарія) виник перший альпіністський клуб. І якщо метою першого альпійського клубу було лише дослідження Альп, то згодом ця мета була сформульована як сприяння «встановленню дружби між альпіністами, розвитку гірських сходжень та досліджень у всьому світі і кращому пізнанню гір через науку, літературу і мистецтво».

Приклад Європи щодо створення альпійських клубів впливав і на Російську імперію, де також виник громадський рух, що розглядав подорожі в горах з одного боку як вид спорту, а з іншого – як заняття, що мало пізнавальні цілі.

Перший, подібний до європейських «альпійський клуб» в Росії з'явився у 1878 році на Кавказі. Він був створений інтелігенцією Тифліса і отримав назву «Товариство любителів природознавства і альпійського кавказького клубу». Офіційно він був приєднаний до Кавказького відділення Російського географічного товариства, на засіданнях якого члени клубу час від часу робили доповіді на різні теми.

Альпійський кавказький клуб проіснував усього лише кілька років, і весь цей час залишався вельми нечисленним: кількість його членів в різні роки не перевищувало 40 осіб. Тифліський альпійський клуб, який планував проводити подорожі в горах Кавказу, з самого початку не міг сподіватися на широку підтримку і тому проіснував так недовго. Активність першого російського альпійського клубу через два-три роки після виникнення почала швидко згасати і в кінці 1884 року він припинив своє існування. Але саме від нього йде рахунок різним об'єднанням любителів подорожей на території Російської імперії, що почали виникати в кінці XIX століття.

До кінця XIX століття серед прихильників активного туризму в Росії все більшу популярність отримує інший гірський район – Крим, до якого на відміну від Кавказу легше було добратися як по суші, так і по морю. Крім того, Кримські гори приваблювали доступністю своїх хребтів, на вододільні частини яких вели цілком зручні для подорожей стежки, близькістю теплого моря. Відомим Крим став і завдяки своїм цілющим властивостям, які робили його найбільш привабливим для подорожей і відпочинку.

Серед організованих поїздок до Криму відома як перша дальня екскурсія, проведена професором геології Новоросійського університету (м. Одеса) М.О. Головкінським. Вона відбулася в 1876 році, тобто на два роки раніше створення альпійського клубу в Тифлісі. Учасники подорожі познайомилися з Ялтою, Нікітським ботанічним садом, морським узбережжям і гірській частиною Криму, зібрали великі геологічні колекції. Знавець і великий шанувальник кримської природи, М.О.Головкінський випустив пізніше путівник по Криму – одне з перших популярних краснавчих видань.

Таким чином, у другій половині XIX століття в Європі зародилася громадська ініціатива у справі вивчення гірських вершин та організації для цього спільних подорожей. Альпійські клуби, що утворилися в різних європейських країнах, сприяли розвитку активного туризму і, перш за все, організованого. За прикладом Європи і в Росії виник громадський рух любителів подорожей, з'явилися перші туристські об'єднання та організовані подорожі.

Отже, вперше гірський туризм на систематичній основі на теренах України почав розвиватися в Криму. Протягом багатьох років його розвиток

був пов'язаний з діяльністю Кримсько-Кавказького гірського клубу, який розпочав свою діяльність на початку 90-х років XIX століття в Ялті. А передвісником його появи в Криму стала діяльність місцевої інтелігенції – місцевих лікарів, натуралістів, інженерів, педагогів та інших інтелігентів, які склали гурток любителів природи і гірського спорту. Так утворилося товариство краєзнавців, яких цікавила географія Кримських гір, історія краю його флора і фауна. Для задоволення своїх інтересів і для активного відпочинку члени гуртка почали організовувати екіпажні, верхові та пішохідні екскурсії, участь в яких брали вони самі, їхні родини і приятелі, які приїжджали до них. Під час цих перших туристських походів, які тривали від 1 до 10 діб, краєзнавці збирали інформацію для складання цілого ряду маршрутів.

Поступово коло любителів збільшувалося, і до кінця 80-х років XIX століття було вирішено організувати спеціальний туристський клуб за зразком західноєвропейських альпійських клубів, які налічували тоді вже більш 100 тис. членів. Цей клуб сучасні дослідники туризму називають першою в Росії життєздатною туристською організацією. Адміністративний центр клубу вирішено було розташувати в Одесі, а не в Криму. Адже Одеса – університетське місто, яке мало більш сил і засобів вивчати Крим. Головою правління клубу в Одесі був обраний вчений і військовий інженер О.Л.Бертьє-Делагард – людина надзвичайної працездатності і таланту, різнобічних інтересів і ерудиції. О.Л.Бертьє-Делагард залишив яскравий слід в історії Криму, в його громадському та культурному житті. Сучасники вважали Олександра Львовича патріархом кримознавства, єдиним безприкладним знавцем Тавриди, її минулого. Ним були зроблені археологічні дослідження Мангупа, Інкермана, Ескі-Кермена, Чуфут-Кале, які актуальні і в наші дні.

Кримський гірський клуб розпочав свою діяльність у 1890 році. Він представляв собою громадську організацію, матеріально існуючу за рахунок внесків своїх членів, різних пожертвувань, коштів, які передбачалося отримувати від загальних екскурсій, видань праць клубу та інших коштів. Клуб мав кілька відділень: Севастопольське, Катеринославське, Гагринське, Бессарабське, Бакинське, Ризьке. Однак центральним і найактивнішим відділенням клубу протягом всієї його діяльності було Ялтинське відділення. Провідне місце в діяльності клубу зайняли екскурсії Південним берегом Криму. Активну діяльність з організації екскурсій членами клубу вели Ф.Д.Вебер і В.М. Дмитрієв.

Після жовтневої революції в СРСР в кінці 20-х років XX століття виник масовий туристський рух. Розрізнені туристські секції, що стихійно з'являлися при різних закладах, без єдиної організаційної структури вирішувати свої проблеми були не в змозі. Масовий спортивний туризм почав розвиватися з того моменту, коли багатотисячна армія туристів-аматорів у 1927 році на залик газети «Комсомольська правда» вилася у РТТ, аби з нечисленного буржуазного елітного туризму стати масовим.

У 1929 році на базі РТТ засновується «Товариство пролетарського туризму і екскурсій», до числа членів якого у 1935 році входило до 790 тис. осіб. З 1930 року воно стає всесоюзним (ВТПТЕ). Всього в той час в далеких і місцевих туристських походах брало участь більше 6 млн. чоловік.

У 1936 році відбувається реорганізація всієї системи «дорослого» туризму в країні, впровадження нових організаційних форм управління. Центральний виконавчий комітет (ЦВК) прийняв постанову «Про ліквідацію ВТПТЕ» та поклав керівництво роботою в галузі туризму та альпінізму на Всесоюзну Раду фізичної культури при ЦВК СРСР, який ніколи раніше питаннями організації туризму не займався. В той час альпінізм та гірський туризм в сучасному розумінні цих слів вважалися єдиним видом туризму, і розвивалися державою в системі ВТПТЕ. Саме цей комітет відокремив альпінізм від туризму, який став з вини чиновників розвиватися як самостійний вид спорту. Туристам дісталися гірські перевали, а альпіністам – гірські вершини. У тому ж році ЦВК СРСР приймає постанову «Про розвиток туризму і екскурсій у країні», у зв'язку з чим екскурсійні організації створюються при міністерствах культури РРФСР і союзних республік. 28 листопада 1937 року Секретаріат ВЦРПС затвердив статут туристсько-екскурсійного управління (ТЕУ), якому належало організовувати самодіяльний туризм, як масовий відпочинок трудящих.

На початку 1937 року при Всесоюзному Комітеті фізичної культури і спорту при РНК СРСР була заснована секція альпінізму, а за рішенням Секретаріату ВЦРПС ТЕУ розпочало організовувати рятувальну службу СРСР. У 1938 році були організовані перші десятимісячні курси з підготовки працівників рятувальної служби, які згодом очолили пункти порятунку. 10 січня 1938 року Секретаріат ВЦРПС реорганізує відділ фізкультури, спорту і туризму при ВЦРПС у відділ фізкультури і спорту, а всі питання туризму передає до ТЕУ, на нього ж перекладають усю роботу з альпінізму, що раніше проводив відділ фізкультури і спорту.

На період Другої світової війни (1941-1945 рр.) діяльність ТЕУ ВЦРПС була припинена. З перших же днів війни практично всі активісти туристського руху, інструктори з туризму, альпіністи пішли на фронт, використовуючи свій практичний досвід у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками.

На сьогоднішній день, питаннями розвитку таких видів спорту як альпінізм, скелелазіння та його зимового різновиду – льодолазіння – займається Міжнародна федерація альпінізму (Union Internationale des Associations d'Alpinisme – UIAA). UIAA заснована у 1932 р. у м. Шамоні (Франція). Ця організація об'єднує близько 2,5 млн. людей, які мають пристрасть до гір. UIAA почала роботу переважно як європейська організація, зараз в ній представлені всі континенти – до її складу входять 88 організацій з 76 країн. UIAA визнана Міжнародним Олімпійським комітетом в якості міжнародної федерації альпінізму [1].

У 2006 р. Генеральна асамблея UIAA визнала, що далі неможливо об'єднувати всі підрозділи UIAA в рамках однієї федерації. Тому були створені незалежні Міжнародна федерація по змаганнях в альпінізмі і Міжнародна федерація спортивного скелелазіння (International Federation of Sport Climbing – IFSC) [2].

Заслугує на увагу не тільки суто спортивний бік роботи UIAA, а й діяльність, направлена на збереження природи гір, етичні норми поведінки в горах, екологію гір, співіснування з гірськими народами. Кожна країна має власну культуру, в залежності від країни та регіону різняться і правила, що стосуються скелелазіння й альпінізму. Члени UIAA змогли домовитися про основні етичні норми в альпінізмі і скелелазінні. Завдяки цьому на щорічній Генеральній Асамблеї в жовтні 2009 р. в м. Катманду (Непал) UIAA був прийнятий головний директивний документ – The Mountain Ethics Declaration (Декларація з етичної поведінки в горах – Декларація Катманду) про поведінку, принципи і цінності альпінізму та скелелазіння [4].

Ще одним важливим документом UIAA стала Тірольська декларація про гарний стиль в гірських видах спорту, прийнята конференцією «Майбутнє гірського спорту» в м. Інсбруці (Австрія) у 2002 р., яка містить систему цінностей і етичних принципів, які роз'яснюють, що таке хороший стиль в гірських видах спорту.

На базі комісії UIAA створена Міжнародна Федерація скі-альпінізму (ISMF), яка об'єднала 21 країну. Однією з цілей ISMF є включення скі-альпінізму в програму зимових Олімпійських ігор 2022 р. [3].

Так зараз у Росії, Україні та ряді пострадянських країн (раніше – в СРСР) проводяться щорічні змагання з альпінізму в декількох класах:

- висотно-технічний клас – сходження вище 7000 м;
- технічний клас – технічно складні сходження до 7000 м;
- скельний клас – проходження тільки скельних маршрутів;
- зимовий клас – сходження в зимовий період часу.

Західні альпіністи виділяють також:

- big wall – проходження великих стін завдовжки кілометр і більше;
- соло – сходження на гору поодиноці (у Росії та Україні такий вид сходжень офіційно заборонений);
- мультіпітч – невеликий маршрут, не більше 10 страхувальних мотузок, який можна пройти менше ніж за добу [1].

Висновки. І ось нарешті, визнаючи унікальність альпінізму як суспільного явища, 11 грудня 2019 року на 14-й сесії комітету ЮНЕСКО, що проходила в столиці Колумбії, Богота, альпінізм був включений до Репрезентативного списку нематеріальної спадщини людства, який являє собою реєстр культурних явищ з усього світу і покликаний показати різноманітність нематеріальної спадщини і підвищити обізнаність про його значення. Робота по включенню альпінізму в список нематеріальної культурної спадщини почалася ще в 2009 році. Федераціям-членам UIAA було запропоновано лобювати свої уряди, щоб приєднатися до проекту. В

кінцевому підсумку, лише три країни взяли за вирішення цього завдання: Франція, Швейцарія та Італія. Є великі сподівання, що до цього проекту долучиться й Україна.

Список використаних джерел:

1. *theuiaa.org* – *International Union of Alpinist Associations (IUAA)* – сайт Міжнародної федерації альпінізму.
2. *ifsc-climbing.org* – *International Federation of Sport Climbing (IFSC)* – сайт Міжнародної федерації спортивного скелелазіння.
3. *ismf-ski.org* – *International Ski Mountaineering Federation (ISMF)* – сайт Міжнародної федерації скі-альпінізму.
4. *UIAA Mountain Ethics Declaration / International Union of Alpinist Associations.*

УДК 373.5.015.31:796.5

Базилевич Наталія, Тонконог Олександр

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,

Близнюк Анатолій

Переяславська міська Станція юних туристів

Фізичне виховання учнів старшої школи засобами туризму

В статті розкриваються організаційно-методичні особливості застосування засобів туризму у фізичному вихованні старшокласників. На основі аналізу науково-методичної літератури визначено основні функції, вплив та значення туристської діяльності з учнями старшої школи. Доведено, що туристська діяльність є органічною складовою освітньо-виховного процесу загальноосвітнього навчального закладу; вона є доступною за змістом, формами, методами роботи і створює сприятливі умови для прояву творчості й активності старшокласників, їх самопізнання, саморозвитку, життєвого і професійного самовизначення.

Ключові слова: туристська діяльність, старшокласники, фізичне виховання.

Базилевич Н., Тонконог А., Близнюк А. Физическое воспитание учащихся старших классов средствами туризма. *В статье раскрываются организационно-методические особенности применения средств туризма в физическом воспитании старшеклассников. На основе анализа научно-методической литературы определены основные функции, влияние и значение туристской деятельности с учащимися старших классов. Доказано, что туристская деятельность является органической составляющей образовательно-воспитательного процесса общеобразовательного учебного заведения; она доступна по содержанию, формам, методам работы и создает благоприятные условия для проявления творчества и активности старшекласс-*

сників, їх самопознання, саморозвиття, життєвого и професіонального самоопределення.

Ключевые слова: туристская деятельность, старшеклассники, физическое воспитание.

Bazylevych N., Tonkonog O., Blyznyuk A. Physical education of high school students by means of tourism. *The article reveals the organizational and methodological features of the use of tourism in the physical education of high school students. Based on the analysis of scientific and methodological literature, the basic functions, influence and significance of tourism activities with high school students are determined. It is proved that tourism activity is an organic component of the educational process of a general educational institution; it is available in content, forms, working methods and creates favorable conditions for the manifestation of creativity and activity of high school students, their self-knowledge, self-development, life and professional self-determination.*

Key words: tourist activity, high school students, physical education.

Постановка проблеми. Практична реалізація завдань фізичного виховання, здійснюється на спеціально організованих заняттях. При плануванні системи фізичного виховання школа визначає конкретні форми позаурочних занять і засоби рухової активності учнів, що відповідають їхнім інтересам, останнім досягненням науки і техніки, передовим педагогічним технологіям, традиціям і конкретним умовам їх реалізації.

У сучасних умовах важливим завданням родини і школи в роботі зміцнення здоров'я дітей є прищеплювання учням стійкого інтересу до занять фізичними вправами в школі і дома. У зв'язку з цим необхідно використовувати усі форми фізичного виховання в школі, а також самостійні заняття фізичними вправами вдома з метою підвищення рухової активності, зміцнення здоров'я, поліпшення фізичної підготовленості підлітків.

Однак, для забезпечення рухової активності школярам необхідні додаткові заняття фізичними вправами. Виниклий дефіцит руху може бути ліквідований заняттями у шкільних спортивних гуртках і секціях. Найбільш легкодоступною з них може і повинна стати секція з туризму у загальноосвітній школі.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичний аналіз наукової та науково-методичної літератури дозволив визначити, що на сучасному етапі існує проблема вдосконалення фізичного виховання учнів старших класів у зв'язку з їх недостатньою руховою активністю (Ю.В. Васьков, 2008-2014; Г.В. Глоба, 2011; Б.Б. Мандриков, 2009; К.С. Прусик, 2009; Т.В. Юрчишин, 2012). Особливе значення набуває створення нових форм, методів, засобів фізичного виховання, які б не тільки розвивали рухові якості та функціональні можливості старшокласників, але й подобалися учням, викликали інтерес до занять із фізичного виховання, сприяли духовному розвитку школярів (В.М. Вовк, 2009; Д.А. Мельников, 2004; И. Бартушак, 2009; О.М. Школа, 2010; Н.І. Степанченко, 2013).

Одним із таких засобів є туризм (Т.В. Блистів, 2006; Ю.А. Грабовський, 2007; О.В. Колотуха, 2005; Я.В. Луцький, 2008; О.В. Остапеч, 2015; Н.Є. Пангелова, Б.П. Пангелов, 2015 та ін.). У світлі національного і культурного відродження України туризм і краєзнавство набувають особливого значення. Адже відбувається повернення нашого суспільства до пріоритету загальнолюдських цінностей. З'являється прагнення знати і розуміти історію своєї країни, її героїчні й трагічні сторінки, особливості її природи. Зростає національна свідомість, гордість за свій народ і його історичне минуле [2, 5, 7, 9].

У сучасній науково-педагогічній літературі виховний вплив туристської діяльності розкрито у дослідженнях А.Я. Булашева, М.Ю. Костриці, І.Я. Коцана, Т.З. Маланюка, О.О. Остапця-Свешнікова, О.В. Скалій, В.О. Струманського, В.К. Федорченка та ін. [3, 8]; різні аспекти туристської роботи у загальноосвітніх навчальних закладах знайшли відображення у дослідженнях В.І. Ганопольського, Ю.А. Грабовського, В.В. Обозного, О.О. Остапця, Б.П. Пангелова, В.С. Серебря, А.Л. Шипка та ін. [4, 5, 10, 11]

У туристській діяльності, що організується школою, реалізуються вимоги суспільства, родини до виховання учнів, їхньому всебічному розвитку, ведення здорового способу життя шляхом раціональної організації вільного часу школярів. Дослідженнями доведено, що туристська діяльність виконує комплексну позакласну й позашкільну виховну роботу школи, сприяє формуванню соціально активного, духовно і фізично здорового покоління. Учні, що займаються туризмом, швидше набувають соціальної зрілості, одержують духовне і фізичне загартування, активно готуються до трудової діяльності. Через шкільні туристичні об'єднання, клуби, гуртки, секції пішохідного, водного, гірського, велосипедного туризму школярі опановують багатьма видами діяльності.

Мета дослідження. Проаналізувати вплив засобів туризму на фізичне виховання старшокласників.

Виклад основного матеріалу. Туристська діяльність у загальноосвітніх навчальних закладах – це спільна діяльність педагогічного й учнівського колективів (обов'язковою ознакою якої є участь у туристських походах, експедиціях, екскурсіях, зльотах, змаганнях, польових таборах, у роботі шкільних музеїв, у масових туристських заходах, де реалізуються суб'єкт-суб'єктні взаємини учасників), спрямована на досягнення освітньо-виховних, розвивальних, соціалізаційних, оздоровлювальних, дозвіллевих завдань [2, 4, 7].

Туризм в Україні служить важливим засобом гармонійного розвитку, зміцнення здоров'я, виховання сучасної людини. Актуальність розвитку туристичної діяльності як суспільно-соціального явища підкреслена в Законі України «Про внесення змін до закону України «Про туризм» у якості засобів, покликаних охороняти і зміцнювати здоров'я людей, забезпечувати змістовне дозвілля населення країни. Особлива роль в розвитку туристичної

діяльності відводиться фізкультурним організаціям. У тому ж плані туризм є одним з найбільш масових і доступних засобів фізичного вдосконалення людей на сучасному етапі розвитку суспільства [6].

Подібна увага до туризму не випадкова. Одним з положень вчення про розвиток суспільства являється виховання усебічно розвинених людей, що передбачає необхідність участі людини в різних сферах діяльності з метою різнобічного вдосконалення своїх здібностей для задоволення громадських і особистих потреб [11]. Використання туризму, як активного засобу виховання особи, дозволяє позитивно впливати на формування життєво необхідних людині умінь і навичок, вдосконалення її рухових здібностей, розвиток морально-вольових і інтелектуальних якостей. Фізичне виховання в нашій країні – обов'язковий компонент навчального процесу. Тому усі засоби, форми і методи системи фізичного виховання мають бути націлені на забезпечення діалектичного взаємозв'язку фізичного виховання з практикою трудової і оборонної діяльності людини, на оздоровчу спрямованість заходів його фізичного вдосконалення, на виховання людини всебічно гармонійно розвинутою особою.

Зі сказаного ясно, що заняття туризмом не можна розглядати як короткочасну розвагу, як самоціль для задоволення передусім особистих інтересів людини, у відриві від розумового, трудового, морального і естетичного виховання. Заняття туризмом в системі фізичного виховання виділені в особливу групу, оскільки дозволяють найбільшою мірою, в порівнянні з іншими видами, опановувати знання, уміння і навички, потрібні в житті кожній людині.

Одним із таких засобів є пішохідний туризм, але, на думку спеціалістів з туризму (О.В. Антонов, Т.В. Блистів, А.В. Остапчук, Б.П. Пангелов та ін.) залишаються невирішеними протиріччя між доцільністю застосування засобів пішохідного туризму у фізичному вихованні школярів старших класів і організаційними труднощами проведення занять з пішохідного туризму, особливо в містах – індустріальних центрах [1, 2, 11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що питання щодо підготовки з пішохідного туризму піднімалось рядом науковців: окреслення впливу пішохідного походу на організм студентської молоді висвітлено Н.А. Гончаренко; розвиток фізичних якостей під дією походу у дітей середнього шкільного віку вивчався А.С. Грабчук зі співавторами, старшокласників – О.В. Антонов, П.Д. Плахтій з колегами [1]; питання впливу занять спортивним туризмом на фізичний розвиток і функціональну систему дітей, що займаються туризмом перший рік на етапі початкової підготовки, підняте К.В. Мулик, І.Ю. Коцан.

Характеризуючи особливості організації туристської діяльності у системі шкільної освіти вчені зазначають, що її розвиток у нашій країні має специфіку, яка полягає у тому, що протягом останніх десятиліть туристсько-краєзнавчий рух розвивається на самодіяльній основі. Особливості туристської діяльності у загальноосвітніх навчальних закладах полягають у такому:

- сучасна система туристської діяльності школярів сформувалася під впливом розвитку системи шкільної освіти, тому правомірно говорити про вплив мети освіти на формування поняття «шкільний туризм» на різних етапах життя суспільства;
- адекватність суб'єктів навчально-виховного процесу й туристської діяльності школи, співзвучність їхніх цілей дають підстави стверджувати про те, що в умовах загальноосвітнього навчального закладу вона є складовою компонентою навчально-виховного процесу;
- її суть (мета, завдання і зміст) детерміновані завданнями загальноосвітнього навчального закладу і структурою навчально-виховного процесу в ньому;
- вона розвивається на основі самоврядування та ініціативи, є важливим механізмом об'єднання зусиль школи, сім'ї і позашкільних установ;
- вона є діяльністю інтегративною, демократичною, доступною за змістом, формами і методами роботи, криє в собі широкий діапазон можливостей у виборі і способі її здійснення;
- має комплексний і творчий характер і тому створює сприятливі умови для прояву творчості та ініціативи школярів, їх самопізнання;
- вона здійснюється у природному середовищі, є ефективною і доступною формою пізнання історії свого народу і країни, його культурних і духовних надбань;
- за рахунок інтегративного характеру впливу на особистість, цей вид діяльності сприяє осмисленню старшокласниками процесу історичного розвитку, сучасності, життєвих цінностей і свого місця і ролі у житті;
- вона сприяє задоволенню потреб старшокласників у життєвому й професійному самовизначенні й самореалізації, спілкуванні з людьми й природою, тобто їх соціалізації, формуванню громадянами своєї країни [3, 5, 8].

Виявлені особливості туристської діяльності визначають її специфічні характеристики, як суб'єкта виховного впливу у цілісній системі навчально-виховного впливу на школярів і є домінуючими у визначенні її ролі і місця в системі патріотичного виховання старшокласників. У процесі організації туристської роботи у загальноосвітніх навчальних закладах доцільно виходити з мети і завдань туристської роботи, які окреслені Державною програмою розвитку туризму, Міжнародними правовими актами з регулювання туристської діяльності, зокрема, Кодексом туриста, Хартією туризму, Глобальним етичним кодексом туризму тощо [7, 8].

У найбільш загальному трактуванні *мета туристської діяльності* полягає у здійсненні виховного впливу на вольову, емоційну й інтелектуальну сфери і вона виконує освітньо-пізнавальну, виховно-розвивальну, соціалізаційну, культурно-дозвілєву й оздоровчу функції [25, 36].

Мета туристської діяльності конкретизується у *завданнях*, пріоритетними серед яких є:

- інтелектуальний розвиток, формування особистісних якостей, збереження та зміцнення фізичного, психічного та соціального здоров'я особистості;
- створення сприятливих умов для самопізнання, самовизначення, розвитку здібностей та реалізації особистості [10].

Мета даного виду діяльності реалізується у змісті, що визначає коло основних *напрямів діяльності*: освітньо-пізнавальної, пошуково-дослідної, дозвіллевої, волонтерської, суспільно-корисної, а також діяльності, спрямованої на фізичний розвиток особистості; формування вольової сфери, актуалізацію життєвого і професійного самовизначення.

Основними *засобами* досягнення мети туристської діяльності є оптимальне використання ресурсів її суб'єктів та соціального і природного оточення. Функціональним полем туристської діяльності є історія і сучасність рідного краю, народу, країни, людські відносини, спілкування, діяльність. Виховний вплив на старшокласників туристська діяльність здійснює у процесі реалізації освітньо-пізнавальної, виховно-розвивальної, соціалізаційної, культурно-дозвіллевої й оздоровчої функцій.

Так, *освітньо-пізнавальна функція* туристської діяльності полягає у тому, що вона сприяє пізнанню школярами навколишнього соціального, культурного (мистецтво, побут, традиції), історичного (історія, історичні місця, видатні постаті краю) і природного (географічні особливості місцевості: рельєфу, клімату, рослинного і тваринного світу) середовища регіону, країни та інших країн. У процесі різних видів і форм туристської діяльності учні залучаються до пошуково-дослідної роботи, виконання робіт науково-дослідного характеру (повідомлень, рефератів, доповідей, лекцій, звітів). Вона сприяє формуванню у них здатності до творчої діяльності, розвитку творчого мислення, допитливості тощо.

Виховно-розвивальна функція туристської діяльності полягає в тому, що вона є важливим чинником розвитку волі й відповідальності школярів. Власне у походах, екскурсіях, експедиціях, під час змагань та інших форм туристської роботи формуються такі важливі морально-вольові якості, як наполегливість у досягненні поставленої мети, чесність, рішучість, організованість, відповідальність, самостійність, працьовитість, спортивний азарт, гуманізм, доброзичливість, повага, самоповага та інші. Багатоденні походи, екскурсії ставлять старшокласників в умови, коли кожен з них надає допомогу іншим, одночасно приймаючи її від них. Виконуючи певні доручення, кожен учасник цієї діяльності несе за неї відповідальність перед своїми товаришами [56].

У походах, експедиціях, під час підготовки й проведення інших видів туристсько-краєзнавчої діяльності школярі вчаться планувати свою роботу, бути дисциплінованими, підпорядковувати свої інтереси іншим. Спілкування з природою справляє значний вплив на емоційний розвиток молоді людини: здатність до естетичного сприйняття природи, усвідомлення необхідності збереження екологічної рівноваги є важливим показником сформованості

екологічної культури особистості [7, 10]. Туристська діяльність створює сприятливі умови для екологічного виховання, виховання свідомого ставлення до природи нашої країни, культивування ставлення до природного середовища як важливого джерела життєдіяльності людини, визнання необхідності збереження екологічної рівноваги як необхідної умови повноцінного її життя.

Туристська діяльність сприяє соціальному вихованню школярів, оскільки стимулює їх включення в систему суспільних відносин, у результаті якого виникають певні зміни у свідомості й поведінці особистості. Якщо трактувати соціальне виховання як процес формування відносин людини з навколишнім світом, то туристська діяльність сприяє успішній соціалізації особистості і соціальної адаптації.

На думку спеціалістів (О.О. Остапець-Сवेशніков, Є.З. Рут та ін.), соціалізаційний вплив різних видів туристської діяльності полягає в тому, що учні отримують більші можливості змогу пізнати світ і себе, акумулювати ці знання і зробити певні узагальнення. Ці знання становлять змістовну частину «Я-концепції» сучасного школяра, яка є центральним компонентом структури його особистості. Науковці трактують «Я-концепцію» як сукупність установок особистості, спрямованих на розвиток самої себе. У більшості визначень установки підкреслюються три головні елементи: когнітивна складова; емоційно-оцінна складова та поведінкова складова [10].

Розвивальна функція туристської діяльності полягає в тому, що у процесі її здійснення педагогісти стимулюють прагнення школярів до самопізнання, саморозвитку, самовизначення, самореалізації, створює для цього оптимальні умови [4]. Шкільний вік є періодом онтогенезу, що пов'язаний з кардинальними змінами у сфері свідомості, діяльності й системи взаємин індивіда. Туристська діяльність (О.В. Колотуха, М.Ю. Костриця, Я.В. Луцький, О.О. Остапець та ін.) створює сприятливі умови для прояву самостійності, утвердження й самоствердження, для самопізнання, самовдосконалення, школярів, особливо старшого шкільного віку. Вона актуалізує процеси їх життєвого й професійного самовизначення. Адаже у шкільному віці у певній мірі можна побачити позицію, життєвий сценарій, ту роль, яку обирає молода людина у житті [7, 8, 9, 10]. У результаті розвитку особистість приходиться до самоактуалізації, до самореалізації, тобто до розкриття всіх своїх потенційних можливостей і здібностей. У сучасних умовах туристська діяльність відображає тенденцію сучасної молоді, коли перевага віддається розвитку динамічного відпочинку, у процесі якого відпочинок поєднується з активною розвивальною і пізнавальною діяльністю.

Різні види туристської діяльності усе ширше використовуються в сучасній загальноосвітній школі як форма активного відпочинку школярів, організації різних дозвілєвої діяльності, що сприяє не тільки відновленню життєвої енергії, але й сприяє їх розвитку, підвищенню культурного рівня, розумному й раціональному використанню вільного часу. Туристська діяльність стимулює фізичний розвиток особистості, дозволяє активізувати

процес формування основ здорового способу життя, розвитку психічної та фізичної витривалості; сприяє формуванню відповідального ставлення до свого фізичного й психічного здоров'я; розвиває спритність, сміливість, рішучість; стимулює виховання сили волі, уміння переносити труднощі, виконувати розрядні вимоги та нормативи з пішохідного туризму, спортивного орієнтування та інше [4].

Реалізації *оздоровчої функції* підпорядковані туристські походи, екскурсії, експедиції, змагання, зльоти тощо. Оволодіння сходами зростання туристської майстерності передбачає обов'язкове виконання фізичних нормативів, виконання програм, у яких закладені елементи фізичної досконалості. У процесі туристської діяльності школярі мають можливість осмислити здоров'я як інтегративне поняття, що включає в себе стан фізичного, психічного, духовного та соціального благополуччя людини. Здоровий спосіб життя, висока валеологічна культура, які формуються у процесі туристської діяльності, тісно пов'язані з формуванням духовних цінностей молодшої людини, із стимулюванням життєвого і професійного самовизначення й самовдосконалення.

У сучасних умовах школярів хвилюють глобальні світові проблеми демографічного, екологічного, економічного, медичного, військового характеру; проблеми, пов'язані із глобалізаційними тенденціями, взаєминами людини і навколишнього середовища, людини і суспільства. На процес їх формування мають вплив різноманітні фактори.

Виховні, освітні, оздоровчі і спортивні завдання в туризмі відносяться до категорії загальних завдань, тобто, їх рішення здійснюється в тісній єдності і не залежить від віку і міри спеціальної фізичної підготовленості тих, хто займається. Основним засобом фізичного розвитку старшокласників можуть і повинні бути туристичні походи: одноденні і багатоденні. Під час походу виховні завдання вирішуються безпосередньо дією на кожного учасника з боку колективу, тобто, відбувається формування почуття колективізму, підпорядкування особових інтересів громадським; крім того, тривалість пересування в похідних умовах, поступове підвищення фізичних навантажень виховує волюві якості старшокласників. Одночасно з виховними завданнями в поході вирішуються й освітні: закріплення знань з краєзнавства, природознавства, топографії, тобто, теорія підкріплювалась практикою. У похідних умовах також удосконалювались знання методики формування рухових умінь і навичок. Оздоровчі завдання вирішуються за допомогою правильно організованого графіку проходження маршруту з дотриманням оптимального режиму фізичних навантажень і активного відпочинку, використання благотворної дії природних чинників на усі функції організму, дотримання правил особистої гігієни.

Система рівневих характеристик туристичних умінь і навичок обумовлюють етапи туристичної підготовки. Так, перший етап початкової підготовки включає участь в походах вихідного дня. Обмежені за протяжністю (для школярів 15-17 років - 20-25 км) одноденні туристичні

походи мають на меті дати уявлення про туризм, уміння і навички, необхідні кожній людині для успішного переміщення, орієнтування на місцевості, організації біваку і харчування в похідних умовах.

Під час подорожей туристи-старшокласники знайомляться з природними багатствами, історичними й архітектурними пам'ятками, визначними місцями, творами мистецтва й народною творчістю. В умовах походу їм доводиться переборювати природні труднощі та перешкоди, з якими неминуче пов'язана будь-яка подорож рівниною чи в горах, здійснювана пішки чи на лижах, на човні чи велосипеді. Успішне подолання цих труднощів неможливе без включення усіх енергосистем організму, без напруження силових можливостей, без загальної і спеціальної витривалості.

На туристському маршруті в роботу задіються всі основні групи м'язів кінцівок і тулубу. Винятково благотійно впливає туризм на серцево-судинну, дихальну і нервову системи. Тривале перебування в умовах походу сприяє також загартовуванню організму, підвищенню його опірності зовнішнім впливам, різноманітним захворюванням. При русі пересіченою місцевістю працюють м'язи рук, ніг, тулуба, високі вимоги ставляться до діяльності організму кровообігу і дихання.

Окрім того, в сучасних умовах у процесі виховання молодой людини важливо враховувати вплив чинників загальнолюодського, міжнародного характеру. Виникнення інтерактивних технологій комунікації, посилення міграційних процесів, відкритість кордонів, підвищення життєвого рівня багатьох сімей, а звідси – більш цивілізоване використання сім'ями вільного часу, подорожування, дозволяє частині школярів подорожувати не тільки в межах країни, але й за кордоном, вивчати історію, культуру, побут різних народів.

Тисячі школярів України навчаються за кордоном, у складі делегацій відвідують країни далекого зарубіжжя, подорожують по світу в період канікул не тільки з батьками, але й з однолітками, перебуваючи у різних таборах, беручи участь у програмах міжнародного обміну школярами тощо. Багатогранність різних видів діяльності та спілкування у процесі різних форм туристської діяльності сприяють формуванню в старшокласників різноманітних духовних інтересів і ціннісних орієнтацій, що, в свою чергу сприяє становленню їх громадянської позиції, позитивного ставлення до громадянського обов'язку [1].

Висновки. Таким чином, туристська діяльність є органічною складовою освітньо-виховного процесу старшокласників в умовах загальноосвітнього навчального закладу, мета, форми і методи якої сприяють реалізації завдань навчально-виховної установи. Туристсько-красназнича діяльність здійснюється у природному середовищі, тому створює сприятливі умови для пізнання історії краю, народу і країни, для самоствердження старшокласників в соціумі. Туризм є доступним за змістом, формами, методами роботи, має комплексний, інтегративний вплив, тому створює

сприятливі умови для прояву творчості й активності старшокласників, їх самопізнання, саморозвитку, життєвого і професійного самовизначення.

Список використаних джерел:

1. Антонов О.В. Інноваційні технології ігрової спрямованості із застосуванням засобів пішохідного туризму для розвитку психомоторних здібностей школярів старших класів. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка. Чернігів, 2013. Т1. С 17-28
2. Блістів Т. В., Горбацьо І.І., Нужний О.В. Теорія і практика туристичних походів: навч. посіб. Л. : НВФ « Українські технології», 2006. 132 с.
3. Булашев А.Я. Спортивний туризм: учебник. Харьков: ХГАФК, 2004. 388 с.
4. Ганопольский В.И. Туризм и спортивное ориентирование. Учебник для институтов и техникумов физической культуры. М.: Просвещение, 1987. 231 с.
5. Грабовський Ю.А., Скалій О.В., Скалій Т.В. Спортивний туризм: навч. посібник. Тернопіль : ТНПУ, 2007. 302 с.
6. Закон України «Про туризм» : вводится в дію Постановою Верховної Ради України № 325/95-ВР від 15.09.95 (Зі змінами і доповненнями). Режим доступу http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z950324.html
7. Колотуха О.В. Ресурсний потенціал дитячо-юнацького туризму в Україні. К.: [б. и.], 2005. 116с.
8. Костриця М.Ю., Обозний В. В. Шкільна краєзнавчо-туристична робота : навч. посібник. К. : Вища шк., 1995. 223 с.
9. Луцький Я., Луцький В. Основи шкільного туризму : навчальний посібник. Івано-Франківськ : «Місто НВ», 2008. 137 с.
10. Остапєць О. Організація туристської роботи в школі. Краєзнавство. Географія. Туризм. 2008. № 16. С. 3-14.
11. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей. К.: Академвидав, 2010. 248с.

УДК: 796.51

Матішук Олександр

Криворізький державний педагогічний університет

Безпека в спортивному пішохідному туризмі

В статті розглядаються питання, які на думку автора можуть покращити рівень безпеки учасників змагань зі спортивного пішохідного туризму. Розглядається доцільність зміни способів застосування страхувально-спускового пристрою «вісімка». Так як ми її використовуємо, в усьому світі вважається небезпечним. Проаналізовано доцільність застосування допоміжної мотузки більшого діаметру. Також розглянуті питання відстані в'язання контрольного вузла по відношенню до основного і доцільність не допускати перекручення мотузку у вузлах під час проходження етапів.

Ключові слова: спортивний туризм, «вісімка», безпека, спеціальні пристрої.

Матишук А. Безопасность в спортивном пешеходном туризме. В статье рассматриваются вопросы, какие по мнению автора могут улучшить уровень безопасности участников соревнований из спортивного пешеходного туризма. Рассматривается целесообразность изменения способов использования страховочно-спускового устройства «восьмерка». Так как мы ее используем, во всем мире считается опасным. Проанализировано целесообразность использования вспомогательной веревки большего диаметра. Также рассмотрены вопросы расстояния вязания контрольного узла по отношению к основному и целесообразность не допускать перехлесты веревок в узлах во время прохождения этапов.

Ключевые слова: спортивный туризм, «восьмерка», безопасность, специальные устройства.

Matishchuk A. Safety in hiking tourism. The article deals with issues, which according to the author can improve the level of safety of participants in the competition for pedestrian tourism. We consider the advisability of changing ways of application Insurance and trigger device "eight". Since we use it, worldwide is considered dangerous. The feasibility of using a larger diameter auxiliary rope is analyzed. Also considered are issues knitting distance control knot in relation to the main one and expediency prevent the ropes from twisting at the nodes as you go through the stages.

Keywords: sports tourism, "eight", security, special devices.

Вступ. Забезпечення безпеки під час змагань зі спортивного туризму є одним з пріоритетних завдань, які ставляться перед правилами проведення змагань і суддівською колегією. На сьогоднішній день основними документами, які регламентують діяльність учасників змагань, стосовно безпеки, є «Правила змагань зі спортивного туризму» (2008 р.) і «Технічний регламент проведення змагань з пішохідного туризму» (2018 р.). Більш конкретно норми безпеки наведені в техрегламенту. Але на сьогоднішній день до певних норм безпеки виникають питання їх доцільності, а саме: різні підходи до застосування страхувально-спускового пристрою «вісімка» і одного із найбільш використовуваних схоплюючих вузлів – прусік.

Виклад основного матеріалу. Якщо проаналізувати навчальну літературу починаючи з радянських часів і сьогодні, а також діючі правила, можна побачити, що методи застосування спорядження майже не змінилися. Хоча в західних країнах відбуваються дослідження по безпеці використання спорядження і результати цих досліджень впливають на зміни правил застосування спорядження. В даній роботі зробимо спробу порівняти норми, які регламентують безпеку в нашій країні, зі спортивного пішохідного туризму, а саме в техрегламенті з нормами європейських країн (норми UIAA і стандарти EN) [5], і спробуємо визначити, які норми кращі і чи потрібно змінювати норми безпеки в спортивному туризмі в нашій країні.

Для досягнення поставленої мети використовувався аналіз європейських стандартів EN, література в якій враховані європейські стандарти [2, 5, 7], технічний регламент проведення змагань з пішохідного туризму.

Для більш кращого сприймання матеріалу, всю інформацію розділимо на декілька окремих питань.

Використання вісімки, як страхувального пристрою.

Страховально-спусковий пристрій вісімка, вже не одне десятиліття, являється одним із найпопулярніших пристроїв, які застосовуються в спортивному туризмі, для спуску по вертикальних перилах і забезпеченню страховки учасників, як на змаганнях так і під час походів.

«Вісімка» має ряд переваг і недоліків [1]:

Переваги: дешева; легко вправляється мотузка; можна використовувати, як з одинарною так і з подвійною мотузкою;

Недоліки: при неправильному заправленні має незначний рівень тертя; крутить мотузку.

В даній роботі буде звертатися увага на способи заправлення мотузки у пристрій. Існує два основних варіанти заправлення мотузки у «вісімку»:

1) пристрій меншим кільцем кріпиться до карабіна, потім мотузка пропускається у більше кільце і кріпиться до карабіну (рис. 1.1). В нашій країні такий варіант використання «вісімки» вважається правильним, як для спуску по вертикальних перилах, так і для забезпечення страховки.

2) мотузка пропускається у більше кільце «вісімки» і заводиться за шийку (частина «вісімки» між кільцями) «вісімки», аж потім кріпиться меншим кільцем до карабіну (рис. 1.2). Такий варіант використання поширений в європейських країнах, в нашій країні даний варіант можливий для використання, але використовується вкрай рідко.

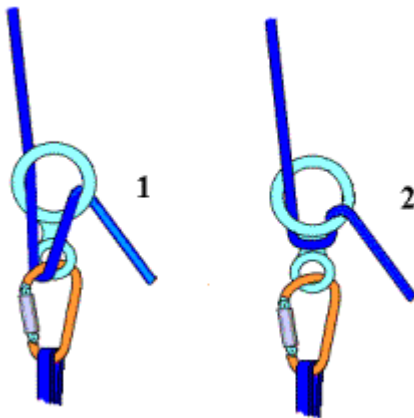

Рис. 1. Способи заправлення мотузки у страховально-спусковий пристрій «вісімка» [6]

Проведені дослідження, з приводу використання різних страховально-спускових пристроїв [3], показали, що навантаження яке може утримати

середньостатистична людина, використовуючи «вісімку» заправлену першим варіантом, складає до 150 кг. А якщо використовувати другий варіант заправлення «вісімки», то навантаження можна витримати до 230 кг – різниця значна.

Якщо ми порівнюємо ці дані з навантаженнями, які виникають під час спуску учасника по вертикальних перилах то перший варіант заправки «вісімки» ми можемо застосовувати для спуску. Так як учаснику потрібно витримати лише свою вагу, яка в середньому складає 80-90 кг, а можна витримати до 150 кг.

Інша ситуація виникає, коли «вісімку» заправлену першим варіантом, використовувати для страховки. Існує два варіанти страховки: нижня і верхня.

Страховка нижня – різновид динамічної страховки, в якому остання опора в ланцюгу страховки знаходиться на одному рівні або нижче за точку кріплення страхувальної мотузки до учасника, якого страхують.

Страховка верхня – різновид динамічної страховки, при якому остання опора в ланцюгу страховки знаходиться вище точки кріплення страхувальної мотузки до учасника, якого страхують.

Більш небезпечною являється нижня страховка, при якій учасник, який зірвався, може декілька метрів пролетіти у вільному падінні. Зусилля, яке виникає в страхувальному ланцюгу і приходить на страхуючого, складає до 300 кг [2] (при використанні динамічної мотузки), а така навантаження перевищує можливості середньостатистичної людини в утримуванні мотузки, навіть коли «вісімка» заправлена другим варіантом через шийку.

Дещо інша ситуація виникає при організації верхньої страховки. В даному варіанті страховки, можливість динамічного ривка при постійно натягнутій страховці виключена. Але не все так добре, як здається на перший погляд.

Так само, як і при організації нижньої страховці, при верхній страховці є два варіанти заправлення мотузки у «вісімку», через більше кільце та шийку і більше кільце та карабін (рис. 2.1 і 2.2).

Використовуючи варіант зображений на рис. 2.2, при зриві учасника, на руки страхуючого прийде навантаження, яке відповідатиме вазі зірвавшогося мінус 30% [2], яке втрачається за рахунок тертя лише через карабін. При вазі зірвавшогося 80 кг – 30% = 56 кг – це максимум який може витримати людина. І потрібно ще зважити на те, що це розрахунки відповідають ситуації при натягнутій страхувальній мотузці без динамічного ривка. Тому при організації верхньої страховки, потрібно обов'язково заправляти мотузку у «вісімку» через шийку (рис. 2.1).

Застосування допоміжних мотузок для зав'язування схоплюючих вузлів. В Європейській літературі можна побачити, що вузол прусік (схоплюючий) відрізняється кількістю обертів, в'яжуть три оберти, і діаметром допоміжної мотузки (7 мм) [2, 7]. В техрегламенті вказано, що прусік в'яжеться 6 мм мотузкою в два оберти. Навіть не вказано «не менше 3-

х обертів», як вказано в інших схоплюючих, що чітко обмежує кількість обертів.

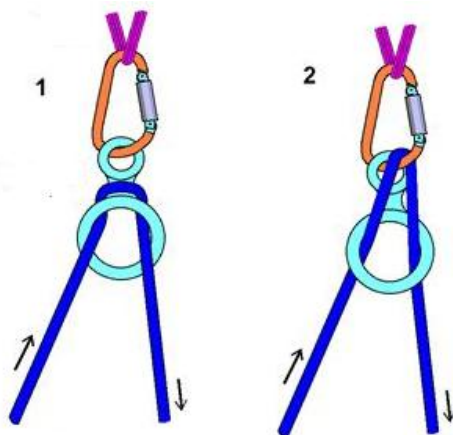

Рис. 2. Використання страхувально-спускового пристрою «вісімка» при організації верхньої страхівки [6]

Для вузла прусік можна виділити декілька складових, які впливають на його надійність (табл. 1):

Табл. 1.

Навантаження, яке виникає в страхувальному ланцюзі при зриві лідера [7] (дані наведені при використанні «стакану» для страхівки і страхуючий не стоїть на самостраховці)

Параметри	Страховуючий важчий того кого страхує	Той, кого страхують, важчий страхуючого
Вага страхуючого	80 кг	50 кг
Вага того кого страхують	50 кг	80 кг
Довжина мотузки	8,5 м	8,5 м
Точка зриву	3 м вище останньої точки страхівки	3 м вище останньої точки страхівки
Висота падіння	6 м	6 м
фактор падіння	0,7 (6 + 8,5)	0,7 (6 + 8,5)
Навантаження на точку страхівки	5,5 кН	6 кН
Навантаження на страхуючого	2 кН	2 кН
Навантаження на застрахованого	3,5 кН	4 кН
Підйом того кого страхують	1 м	2 м
Сумарна довжина падіння того кого страхують (з урахуванням підйому страхуючого і подовження мотузки)	8 м	8,5 м

1. *Діаметр мотузки з якої в'яжеться вузол.* Чим більший діаметр, тим міцніша мотузка. Розривне навантаження мотузки 6-мм – від 600 кг, розривне навантаження мотузки 7-ми мм – від 900-1000 кг [4]. Різниця в розривному навантаженні при зростанні діаметра в 1 мм, складає 300-400 кг.

У випадку використання допоміжної мотузки, чим більше вона витримує навантаження, тим більш мотузка безпечніша.

2. *Кількість обертів вузла.* Дослідження, які тестували схоплюючі вузли, показали, що вузол прусік в три оберти тримає краще, навіть якщо його зав'язати з 6-ти мм мотузки. Різниця в розривному навантаженні прусіка з 6-ти мм мотузки в 2 оберти і 7-ми мм мотузки в 3 оберти, складає 200-300 кг, а саме розривне навантаження, яке потрібно прикласти для руйнування прусіка з 7-ми мм мотузки в 3 оберти, сягає 1000-1100 кг [4].

3. *Співвідношення основної і допоміжної мотузок.* Ті ж дослідження, під час яких тестували схоплюючі вузли, показали, що оптимальне співвідношення основної і допоміжної мотузок 3/2 [2, 7]. Таке співвідношення відповідає тому, щоб використовувати 7-ми мм мотушку на основній мотузці діаметром 9,5-10 мм. А на основній мотузці більш меншого діаметру, потрібно використовувати допоміжну мотушку з діаметром 6 мм.

Відстань між основним і контрольним вузлом.

В техрегламенті взагалі не вказано на якій відстані від основного вузла, в'яжеться контрольний. Вказано лише те, що кінці мотузок, які виходять з вузлів, повинні бути не менше 5 см.

В європейських посібниках вказується, що контрольний вузол повинен бути максимально близько до основного [7], щоб у випадку протравлювання мотузки через основний вузол, контрольний максимально швидко зупинив протравлювання.

Дозвіл використовувати вузли на дистанції з перекручуванням мотузок.

В діючому техрегламенті вказано, що перекручення мотузок у вузлах допускаються під час виступу команди на дистанції, перекручення забороняються лише при виконанні спеціального завдання «в'язання вузлів». Чому так?

Проводились експерименти, в яких прагнули перевірити, на скільки зменшується міцність мотузки із правильно зав'язаними вузлами і на скільки зменшиться міцність мотузки коли зав'язаний вузол з перекрученням [2]. Експеримент проходив на основі вузла вісімка провідник зав'язаний на 10-мм мотузці з розривним навантаженням 2200 кг.

Експеримент показав: при правильно зав'язаному вузлу міцність зменшилась до 1700 кг, а при зав'язаному вузлу з перекручуванням, міцність зменшилась до 1300 кг [2].

Даний експеримент показав, що потрібно відмовлятися від пункту правил – «дозволено перекручування на етапах».

Висновки:

1. При використанні страхувально-спускового пристрою «вісімка», зобов'язати усіх учасників при організації страховки, заправляти мотузку у «вісімку» через шийку, що надає максимально можливе тертя мотузки в страхувальному пристрої. Дозволити заправлення мотузки у «вісімку» через карабін, лише у випадку, коли учасник спускається по вертикальних перилах.

2. Додати в техрегламент, можливість використання 7-ми мм мотузки в якості допоміжної. У випадку в'язання прусика на 10 мм основній мотузці, то в'язати прусик у 3 оберти, що по відношенню до в'язки прусика з 6-ти мм мотузки в 2 оберти, більш надійно при навантаженні схоплюючого вузла.

3. В технічному регламенті конкретно прописати пункт: контрольний вузол потрібно в'язати на відстані не більше 1 см від основного вузла. В'язка контрольного вузла біля основного, зменшить ймовірність протравлення основного вузла.

4. Заборонити перекручування мотузок у вузлах, як при виконанні спеціального завдання «в'язання вузлів», так і під час виступу команд на дистанції. Так як вузол з перекручення зменшує міцність мотузки до 40 %, а правильно зав'язаний вузол зменшує міцність на 23%.

Список використаних джерел:

1. Безуглов О. Висотно-верхолазна підготовка. Техніка рятувальних робіт на висоті : практичний посібник / О. Є. Безуглов, Р. Г. Мелещенко, С. М. Щербак. – Харків : НУЦЗУ, 2012. 212 с.
2. Брык Р. Школа альпинизма. Учебное пособие. - Москва: Федерация альпинизма России, 2017. 387 с.
3. Веденин С. Как тормозят страховочные устройства? / <http://mountschool.ru/alpinizm/stati/166-kak-tormozyat-strakhovochnyye-ustrojstva>.
4. Веденин С., Васильев А. Испытания различных вариантов схватывающих узлов / <http://mountschool.ru/alpinizm/stati/84-ispytaniya-razlichnykh-variantov-skhatyvayushchikh-uzlov-chast-1-i-chast-2>.
5. EN 341:2011 Occupational safety standards system. Personal protective equipment against falls from a height. Descender devices for rescue. General technical requirements. (СРЕДСТВА ИНДИВИДУАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ ОТ ПАДЕНИЯ С ВЫСОТЫ. УСТРОЙСТВА ДЛЯ СПУСКА)
6. Устиновский Н. Техника туристского многоборья / <http://westra.ru/articles/tech/ttm-ustinovsky.html>
7. Хилл П. Альпинизм. Технические приемы / П. Хилл. – Пер. с англ. Ю. Гольдберга. — М.: «Издательство ФАИР», 2008. 272 с.

До питань визначення результатів змагань зі спортивного велосипедного туризму в Україні

У статті розглядаються основні підходи до визначення результатів змагань зі спортивного велосипедного туризму в Україні. Проаналізовано відповідність складових результатів змагань – часу проходження дистанції та штрафних балів. Обґрунтовано та запропоновано внесення необхідних змін в Правила змагань з велосипедного туризму в плані застосування відповідних коефіцієнтів переводу штрафних балів у час.

Ключові слова: спортивний туризм, велосипедний туризм, результати змагань, дистанції змагань, штрафні бали.

Соколов В. К *вопросам определения результатов соревнований по спортивному велосипедному туризму в Украине. В статье рассматриваются основные подходы к определению результатов соревнований по спортивному велосипедному туризму в Украине. Проанализировано соответствие составляющих результатов соревнований – времени прохождения дистанции и штрафных баллов. Обосновано и предложено внесение необходимых изменений в Правила соревнований по велосипедному туризму в плане применения соответствующих коэффициентов перевода штрафных баллов во время.*

Ключевые слова: спортивный туризм, велосипедный туризм, результаты соревнований, дистанции соревнований, штрафные баллы.

Sokolov V. On the issues of determining the results of competitions in sports cycling tourism in Ukraine. *The article deals with the main approaches to determining the results of cycling tourism competitions in Ukraine. The correspondence of the components of the results of the competition - time of passing distance and penalty points is analyzed. It is substantiated and proposed to make the necessary changes to the Cycling Competition Rules in terms of the application of appropriate coefficients for the transfer of penalty points in time.*

Keywords: sports tourism, bicycle tourism, competition results, competition distances, penalty points.

Вступ. Велосипедний туризм – вид спортивного туризму, в якому головним або єдиним засобом пересування туристів-спортсменів є велосипед. Велосипедний туризм має свої переваги у порівнянні з іншими видами туризму. Велосипед дає можливість із досить значною швидкістю долати великі відстані, ознайомитися під час туристської подорожі з кількома географічними районами, відвідати цікаві об'єкти, розташовані один від одного на значній відстані [3].

На сучасному етапі спортивний туризм як вид спорту розвивається у двох напрямках: маршрутний туризм (проходження маршрутів туристсько-спортивних походів) та змагальний туризм (участь в змаганнях із техніки

видів спортивного туризму). Як і для будь-якого виду спорту, для спортивного велосипедного туризму важливим моментом є визначення результатів змагань.

Виклад основного матеріалу. Результати змагань, які проводяться Федерацією спортивного туризму України (ФСТУ) з видів спортивного туризму (СТ), визначаються з врахуванням особливостей кожного виду СТ у відповідності до Правил змагань зі спортивного туризму (далі – Правила) [1]. Змагання проводяться за двома видами програми: «Змагання туристських спортивних походів» та «Змагання з видів спортивного туризму».

Визначення результатів змагань з туристських спортивних походів для усіх видів спортивного туризму в Україні (за абеткою: автомобільного, велосипедного, вітрильного, водного, гірського, комбінованого, лижного, мотоциклетного, пішохідного та спелеологічного) визначаються за документом «Методика суддівства змагань зі спортивного туризму (група спортивних дисциплін "маршрут")». Підведення підсумків» [2].

Для змагань з видів спортивного туризму результати на різних дистанціях визначаються за сумою часу проходження кожної дистанції та штрафних балів на цій дистанції. У п.3.12.2 Правил вказується, що для перерахування штрафних балів у час значення балів має залежати від тривалості проходження дистанції або заздалегідь обумовлених її етапів. Для зручності посилання введемо коефіцієнт переведу **Кпереводу**. Значення **Кпереводу** рекомендується Правилами визначати від 0,5 до 5 відсотків оптимального значення тривалості проходження дистанції. Таким чином, для різних дистанцій та окремих етапів дистанції можуть бути різні **Кпереводу**. Діапазон досить значний, тому є сенс проаналізувати різні дистанції з урахуванням їх тривалості. Розглянемо це питання окремо для подолання дистанцій спортсменами достатньо високої кваліфікації зі спортивного велосипедного туризму.

У відповідності до Правил, змагання зі спортивного велосипедного туризму проводяться на дистанціях: «Велоралі» – командні змагання та «Фігурне водіння», «Велокрос», «Тріал» – особисті змагання з можливим командним заліком. Останні три дистанції можуть бути самостійними (для змагань з дистанціями I та II класу) або об'єднуються в одну «Комплексну дистанцію» для дистанцій III-V класу. Довжина дистанцій і, відповідно, час їх проходження значно відрізняються. Тому і коефіцієнт переведу **Кпереводу** штрафних балів в часовий вимір може (або повинен) бути різним.

З метою виявлення впливу **Кпереводу** на результати і, відповідно, на зайняті місця, нами були взяті реальні перші 10 результатів на дистанції «Фігурне водіння», довжина якої близько 100 м. Для першого припущення розглянемо зміну результатів в залежності від **Кпереводу** в діапазонах деяких балів від 0 до 30 сек. Результати розрахунків представлені в табл. 1.

З показників таблиці видно, що величина **Кпереводу** значно впливає на результати учасників. Більшість призерів складають ті учасники, які мають вищу техніку водіння велосипеду у зрівнянні з тими, які допускають більше

технічних помилок. І тільки один, самий швидкий, але не самий технічний учасник під № 10 став призером при Кпереводу = 1 сек, але при усіх інших значеннях Кпереводу цей учасник значно відстає від інших.

Табл. 1.

Аналіз впливу штрафних балів на результати змагань на дистанції «Фігурне водіння»

Умовні №№ учасників	Результат		Зайняте місце при різних значеннях штрафних балів								
	Час, хв.:сек	Штраф, бали	Варіант 1 1 бал=1 сек		Варіант 2 1 бал=5 сек		Варіант 3 1 бал= 10 сек		Варіант 4 1 бал= 30 сек		Варіант 5 за сумою штраф. балів
			час, хв.:с	місце	час, хв.:с	місце	час, хв.:с	місце	час, хв.:с	місце	
1	1:13	0	1:13	6	1:13	II	1:13	I	1:13	I	I
2	1:05	1	1:06	I	1:11	I	1:16	II	1:38	II	II
3	1:22	1	1:23	8-9	1:27	6-7	1:32	4	1:52	III	III
4	1:23	1	1:24	10	1:28	8	1:33	5	1:53	4	4
5	1:06	2	1:08	II	1:16	III	1:26	III	2:08	5	5
6	1:21	2	1:23	8-9	1:31	9-10	1:41	7	2:21	6	6
7	1:09	3	1:12	5	1:24	4	1:39	6	2:39	7	7
8	1:16	3	1:19	8	1:31	9-10	1:46	8-9	2:46	8	8
9	1:06	4	1:10	4	1:26	5	1:46	8-9	3:06	9	9
10	1:04	5	1:09	III	1:29	6-7	1:54	10	3:34	10	10

Можна припустити, що викладені вище розрахунки для дистанції «Фігурне водіння» будуть характерні для дистанцій «Велокрос» та «Тріал».

З досвіду багаторічних проведених в Україні змагань зі спортивного велосипедного туризму можна зробити висновки, що орієнтовно оптимальний час подолання різних дистанцій (при різних місцевих умовах) спортсменами достатньо високої кваліфікації (без врахування штрафних балів) складає:

- «Фігурне водіння» – від 1 до 2 хв;
- «Велокрос» – від 3 до 4 хв;
- «Тріал» – від 1 до 2 хв;
- «Комплексна дистанція» – від 5 до 8 хв (були випадки коли три складові дистанції проводилися з єдиним стартом і фінішом, що не протирічить Правилам);
- «Велоралі» – від 1 до 4 год.

Враховуючи вказане і рекомендації Правил щодо визначення коефіцієнту переводу штрафних балів *Кпереводу* від 0,5 % (треба розуміти, що для довгих дистанцій, що не акцентовано в Правилах) та до 5 % (треба розуміти, що для коротких дистанцій) оптимального значення від тривалості часу подолання дистанцій, то цей показник для різних дистанцій повинен бути різним і становити:

- для дистанцій «Фігурне водіння» та «Тріал» – **Кпереводу** = 1 бал = 3÷6 сек;
- для дистанції «Велокрос» – **Кпереводу** = 1 бал = 9÷12 сек;
- для «Комплексної дистанції» (за умови урахування окремо часу подолання складових дистанцій та окремо штрафу на цих дистанціях при одночасному проходженні цих дистанцій) **Кпереводу** = 1 бал = 15÷24 сек;
- для дистанції «Велоралі» – **Кпереводу** = 1 бал = 18÷72 сек.

В Правилах для велосипедного туризму рекомендується враховувати коефіцієнт переводу штрафних балів однаковим для усіх складових «Комплексної дистанції» в межах 1 бал = 5 сек, а на дистанції «Велоралі» – 1 бал = 30 сек.

Виходячи з проведених вище розрахунків та з округленням значень для зручності подальших розрахунків, пропонується внести необхідні зміни в Правила змагань з велосипедного туризму, а саме:

- коефіцієнт переводу штрафних балів **Кпереводу** для дистанцій «Фігурне водіння» та «Тріал» – **Кпереводу** залишити таким, як пропонують Правила, а саме 1 бал = 5 сек;
- коефіцієнт переводу штрафних балів **Кпереводу** для дистанції «Велокрос» встановити – **Кпереводу** = 1 бал = 10 сек;
- коефіцієнт переводу штрафних балів **Кпереводу** для «Комплексної дистанції» (за умови урахування окремо часу подолання складових дистанцій та окремо штрафу на цих дистанціях при одночасному проходженні цих дистанцій) встановити – **Кпереводу** = 1 бал = 20 сек;
- для дистанції «Велоралі» – **Кпереводу** залишити таким, як пропонують Правила, а саме 1 бал = 30 сек.

Висновки. Викладений вище матеріал щодо визначення результатів змагань зі спортивного велосипедного туризму в Україні може бути використаний для підготовки Технічних регламентів змагань з різних видів спортивного туризму, які є невід'ємною частиною нової редакції Правил змагань зі спортивного туризму, адаптованих до міжнародних правил змагань.

Список використаних джерел:

1. *Правила змагань зі спортивного туризму.* – К.: Федерація спортивного туризму України, 2008. – 148 с.
2. *Методика суддівства змагань зі спортивного туризму (група спортивних дисциплін "маршрут"). Підведення підсумків. Затверджено Виконкомом ФСТУ, постанова № 15 від 19.05.2018 р., Затверджено Президією ФСТУ від 24.06.2017 р., постанова №3.*
3. *Спортивний туризм. Словник-довідник.* / Авт.-упор. Колотуха О.В. – К.: УДЦТКУМ: 2018. – 144 с.

Використання сучасних телекомунікаційних засобів для забезпечення безпеки туристів

В статті визначено можливості застосування телекомунікаційних технологій та Інтернету речей для підвищення рівня безпеки проведення туристських походів. Проаналізовано позитивні та негативні риси різних технологій для виконання поставлених завдань. Запропоновано першочергові кроки для впровадження сучасних інформаційних технологій в практику туристської діяльності в Україні.

Ключові слова: туризм, Інтернет речей, телекомунікаційні технології, безпека туристів.

Лукацкий Е. *Использование современных телекоммуникационных средств для обеспечения безопасности туристов.* В статье определены возможности применения телекоммуникационных технологий и Интернета вещей для повышения уровня безопасности проведения туристских походов. Проанализированы положительные и отрицательные черты различных технологий для выполнения поставленных задач. Предложены первоочередные шаги для внедрения современных информационных технологий в практику туристской деятельности в Украине.

Ключевые слова: туризм, Интернет вещей, телекоммуникационные технологии, безопасность туристов.

Lukatskyi Yi. *The use of modern telecommunication facilities to ensure the safety of tourists.* The article identifies the possibilities of using telecommunication technologies and the Internet of things to increase the level of safety of hiking. The positive and negative features of various technologies for fulfilling the tasks are analyzed. The priority steps are proposed for the implementation of modern information technologies in the practice of tourism in Ukraine.

Keywords: tourism, Internet of things, telecommunication technologies, tourist safety.

Вступ. Туризм нині став однією з важливих галузей сучасної економіки, формою відпочинку, який приваблює мільйони людей. При цьому туризм, особливо спортивний та екстремальний, є видом діяльності, в якому наявні певні ризики для життя та здоров'я учасників туристських заходів. Одним з елементів системи забезпечення безпеки туристських подорожей є організація постійного контролю за місцем перебування, маршрутом руху туристських груп.

Питанням безпеки туристів присвячено роботи Попчиковського В., Штюмера Ю., Колотухи О., Бобкової А., Кудреватих С., Писаревського Є., Марінова Б., Шимановського В., різні аспекти використання Інтернету речей

(IoT) досліджували Наконечний А., Верес З. та інші. Однак питання використання новітніх телекомунікаційних технологій та Інтернету речей для забезпечення безпеки туристів не було предметом дослідження.

Виклад основного матеріалу. Традиційно контроль здійснюється шляхом виходу на зв'язок за допомогою мобільних пристроїв стільникового зв'язку у визначений час та у визначеному місці маршруту, а також надання групою контрольних записок з ключових точок маршруту та фотографій після повернення групи з маршруту. Так само забезпечується зв'язок та контроль і в групах, які не є спортивними, але які проходять маршрут з активними засобами пересування (в тому числі комерційних). Такий метод комунікації не дає можливості швидко реагувати на виникнення надзвичайних подій або потенційно небезпечних ситуацій, таких як втрата орієнтації, помилковий вихід на більш складний технічний елемент (перевал, вершина, брід тощо), зміна погодних умов тощо. Таким чином, створення системи контролю за місцем перебування та діями групи в режимі реального часу є актуальним і важливим.

Нині, з активним розвитком телекомунікаційних технологій та IoT, все більш популярними серед користувачів стають такі пристрої, як смарт-годинники чи фітнес трекери. Вони дають можливість як слідкувати за своїм фізичним станом, так і отримувати інформацію про місцезнаходження, контролювати та аналізувати своє переміщення.

В даній статті буде розглянуто методи запровадження контролю за туристськими групами шляхом застосування сучасних телекомунікаційних технологій та інтернету речей.

При вирішенні питання забезпечення постійного контролю за туристськими групами існує ряд проблем, зокрема:

- Відсутність стільникового зв'язку на окремих ділянках, а інколи і на всьому маршруті. При цьому найчастіше ця проблема має місце саме при проходженні маршрутів найвищих категорій складності у важкодоступних малонаселених районах, де забезпечення постійного контролю та зв'язку є найбільш актуальним.
- Низька автономність мобільних засобів зв'язку.
- Відсутність доступу до електроенергії на маршруті.

Для вирішення цих питань необхідно розглядати як технічні, так і організаційні проблеми.

З технічної точки зору для постійного контролю та зв'язку треба забезпечити зв'язок на всіх основних маршрутах. При цьому необхідно забезпечити можливість швидкої передачі сигналу лиха з координатами групи на маршрутах, де відсутнє покриття мережі, а розміщення додаткових базових станцій мобільного зв'язку є економічно необґрунтованим. Вирішення цього завдання створить можливість для забезпечення роботи контролюючого пристрою протягом всього маршруту. Водночас для розв'язання інших технічних проблем необхідно забезпечити достатній

рівень автономності або забезпечити встановлення автономних зарядних станцій на місцевості. Розміщення таких станцій, в принципі, можливе на найбільш популярних спортивних маршрутах, а також на маршрутах, які використовують комерційні групи (бо вони, як правило, є постійними).

З організаційної точки зору виникають наступні питання:

- вибір частот та протоколів передачі даних для забезпечення швидкого розгортання системи з урахуванням вимог законодавства;
- забезпечення живлення базових станцій у віддалених районах;
- забезпечення туристичних груп технічними засобами контролю;
- створення координаційного штабу контролю за туристичними групами та іншими спортсменами (альпіністи, гірськолижники, орієнтувальники тощо) на регіональному та національному рівнях.

Серед технологій, що можна використовувати для спостереження за спортсменами можна виділити дві великі групи: ті, що працюють на частотах, які не потребують ліцензування та ті, для розгортання яких необхідно отримувати ліцензії.

До першої групи можемо віднести такі мережі як LoRaWAN, SigFox та деякі більш локальні розробки такі як російська мережа Стриж[2]. Ці системи мають декілька переваг:

- швидкість розгортання;
- відсутність потреби в ліцензуванні;
- дуже висока енергоефективність;
- відносно низька вартість обладнання;
- гнучка цінова політика для користувачів (встановлюється уповноваженою організацією по контролю за спортсменами).
- Але ці мережі мають і свої суттєві недоліки:
- необхідність розгортання власних базових станцій;
- низька швидкість зв'язку;
- необхідність розгортання власної мережевої архітектури;
- неможливість голосового зв'язку.
- До другої групи можна віднести такі технології як GSM/GPRS, LTE, NB-IoT, Cat-M1 тощо. До переваг цих систем можна віднести:
- легкість використання;
- високу швидкість передачі даних, що дозволяє передавати у тому числі й фото-відео та голосові повідомлення;
- широке базове покриття на більшості території України;
- можливість використання контролюючого пристрою у якості телефону.

До недоліків можна віднести:

- неможливість швидкого розширення мережі;
- ліцензований діапазон;
- наявність фіксованої абонентської плати від операторів мобільного зв'язку.

На наш погляд для забезпечення максимального охоплення технологій, доступу до широкого спектру послуг та забезпечення більшої гнучкості в комунікації необхідно забезпечити поєднання технологій з двох груп. Наприклад використовувати технології GPRS та LTE для передачі даних в зоні дії стільникових мереж та технологію LoRa в зонах, де немає покриття стільникового зв'язку.

Базова станція мережі LoRaWAN є шлюзом, що приймає дані з кінцевих пристроїв та передає їх на виділений сервер або хмару у мережі Інтернет. А отже вона потребує постійного доступу до глобальної мережі. Іншою суттєвою проблемою є необхідність постійного живлення від електричної мережі. На даний час найбільш вигідним методом підключення до всесвітньої мережі віддалених базових станцій є волоконно-оптичні лінії, що мають суттєво менші втрати та вимагають менше підсилювачів (один підсилювач на 200-400 км, на відміну від одного підсилювача на 20-40 км у випадку мідної витої пари).

Щодо забезпечення живлення є три основні варіанти:

- автономне живлення від відновлювальних джерел (сонячні панелі, вітрогенератори тощо);
- живлення від найближчої електричної мережі;
- живлення через волоконно-оптичну лінію (за технологією Power-over-fiber).

Розглянемо переваги та недоліки різних методів забезпечення електроживлення.

До переваг автономного живлення можна віднести:

- незалежність від існуючої енергомережі;
- екологічність;
- відсутність постійних видатків на електроенергію.

До недоліків можна віднести:

- необхідність обслуговування генеруючих потужностей;
- залежність від погодних чинників;
- висока стартова вартість системи;
- необхідність врахування під час розробки мапи мережі факторів, які впливають на генеруючі потужності.

До переваг живлення від існуючої електричної мережі можна віднести низьку вартість та незалежність від природних чинників. У той же час існує і ряд недоліків:

- складність прокладання комунікацій;
- можливість розриву мережі;
- високі втрати від передачі енергії на велику відстань;
- необхідність встановлення перетворювачів та трансформаторів.

До переваг технології Power-over-fiber можна віднести:

- передача енергії по оптичному волокну в тому ж кабелі, що і інтернет сигнал;
- низька залежність потужності сигналу від відстані;

- відсутність потреби в габаритних трансформаторах;
- легкість підключення;
- надійність системи.

До недоліків можна віднести:

- високу вартість перетворювачів;
- незначний практичний досвід в створенні подібних систем;
- необхідність розробки власних базових станцій.

Важливим завданням для роботи системи є забезпечення туристичних груп, індивідуальних мандрівників та спортсменів-екстремалів контролюючими пристроями. Є два шляхи забезпечення цими пристроями: продаж індивідуальних та групових контролюючих пристроїв або оренда чи безоплатна видача на час проходження маршруту.

На наш погляд, найкращим форм-фактором такого пристрою є смарт-годинник, що забезпечує швидкий та надійний доступ до пристрою у будь якій ситуації, а також дозволяє використовувати його для отримання необхідної додаткової інформації.

До цього пристрою висуваються наступні вимоги:

- максимальна автономність в енергоощадному режимі;
- швидке з'єднання та передача сигналу лиха зі сплячого режиму;
- підтримка як голосових дзвінків по стільниковій мережі, так і неліцензованих мереж передачі даних;
- наявність технологій супутникового позиціонування;
- наявність комплексу сенсорів для визначення екстремальних та критичних станів;
- наявність тривожної кнопки для виклику рятувальних підрозділів;
- наявність додаткових функцій, що дозволить зацікавити індивідуальних мандрівників та спортсменів придбати цей пристрій у якості спортивного трекера або смарт-годинника.

Реалізація концепції неможлива без чіткої координації, постійного моніторингу та співпраці між маршрутно-кваліфікаційними комісіями, ДСНС, волонтерами та іншими службами. Для забезпечення роботи в цих напрямках, а також для стратегічного планування, розвитку мережі та вирішення нагальних питань необхідно створення координаційного центру, що буде забезпечувати моніторинг статусу пристроїв, реагувати на надзвичайні події на маршрутах, займатися плануванням тощо.

Також необхідно створити регіональний центр в Карпатському регіоні, де є велике скупчення подорожуючих, а також найгірший рівень покриття території стільниковим зв'язком. Отже, саме в Карпатському регіоні ця система є найбільш необхідною та актуальною.

Висновки. Таким чином питання розробки системи контролю та моніторингу місцезоположення груп та окремих мандрівників є нагальним та вимагає продовження досліджень та розробки пристроїв, що поєднували б у собі і функцію контролю за туристами і функцію надання їм необхідної інформації.

Список використаних джерел:

1. Наконечний А. Й., Верес З. Є. *Интернет речей і сучасні технології / Lviv Polytechnic National University Institutional Repository*
http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/36449/1/2_3-9.pdf
2. Рентюк В. *Краткий путеводитель по беспроводным технологиям интернета вещей. Часть 4. Большой радиус действия / #3 (75), 2018 control engineering, Россия, с.82-87*
<https://www.controlengrussia.com/besprovodny-e-tehnologii/putivoditel-iot-4/>
3. *Сучасні тенденції застосування технологій Інтернет речей при впровадженні електронного урядування на місцевому рівні.*
<https://knute.edu.ua/file/NjY4NQ=~/a5ca047f55d08f0d45d3b7ca053ac9f2.pdf>
4. Штюмер Ю. *Опасности в туризме, мнимые и действительные (проблемы профилактики травматизма в туристских путешествиях) – М. : Физкультура и спорт, 1972.*

УДК 91 (09)

Парчевский Игорь

Федерация спортивного туризма Украины

Чемпионаты мира по спортивным пешеходным походам: особенности подведения итогов и анализ судейства

В статье рассматривается методика и особенности судейства туристских спортивных пешеходных походов высоких категорий сложности на уровне чемпионатов мира по спортивному туризму за период 2015-2019 годов. Дан анализ судейства Чемпионата мира 2019 года. Проанализированы результаты Украины.

Ключевые слова: спортивный туризм, пешеходный туризм, чемпионат мира, туристский поход, категория сложности.

Парчевський І. Чемпіонати світу зі спортивних пішохідних походів: особливості підведення підсумків і аналіз суддівства. У статті розглядається методика і особливості суддівства туристських спортивних пішохідних походів високих категорій складності на рівні чемпіонатів світу зі спортивного туризму за період 2015-2019 років. Поданий аналіз суддівства Чемпіонату світу 2019 року. Проаналізовано результати України.

Ключові слова: спортивний туризм, пішохідний туризм, чемпіонат світу, туристський похід, категорія складності.

Parchevsky I. World Championships in Sports Trekking: Features of the Summary and Judging. The article discusses the methodology and features of refereeing tourist sports hiking trips of high categories of complexity at the level of the world championships in sports tourism for the period 2015-2019. An analysis of the refereeing of the 2019 World Cup is given. The results of Ukraine are analyzed.

Keywords: sports tourism, hiking, world championship, hiking trails, category of complexity.

Введение. 21-23 февраля 2020 года в г. Минске (Беларусь) прошел заключительный этап судейства чемпионата мира по спортивному туризму (спортивные туристские походы). Автор – Парчевский Игорь (Украина), принимал участие в заключительных этапах судейства пешеходных походов на всех пяти чемпионатах мира, поэтому считаю необходимым написать эту статью. Данная статья написана с целью понимания для всех заинтересованных, как прошло судейство, как отсудили чемпионат судьи разных стран, какие направления приоритетны в современном пешеходном спортивном туризме.

Изложение основного материала. Немного истории. Первый официальный чемпионат мира по спортивным походам провела Международная федерация спортивного туризма (МФСТ) в феврале 2016 года в г. Харьков, Украина. По пешеходному спортивному походному туризму чемпионат состоялся по 4 и 5 категориям сложности (к.с.). Автор выполнял обязанности заместителя главного судьи по пешеходному виду туризма и уже тогда было заложено паритетное участие в судействе по количеству судей от России, Белоруссии и Украины: пешеходные походы 4 к.с. судили по три судьи от Украины и России, + один судья от Белоруссии; походы 5 к.с. судили по четыре судьи от Украины и России. Чемпионат прошел в дружественной обстановке, без эксцессов. Первыми чемпионами мира стали: по пешеходным походам 4 к.с. туристская группа под руководством Кораблина Р. (Россия) с походом по Западным Саянам; по походам 5 к.с. – группа Борисихина Е.В. (Россия) с походом по Алтаю.

В следующем, 2017 году чемпионат мира прошел в феврале в г. Минске, Республика Беларусь. Автор опять исполнял обязанности заместителя главного судьи по пешеходному виду туризма и снова распределил судей так, чтобы было поровну из всех стран участниц чемпионата. Это был первый и пока единственный чемпионат мира за все 5 лет по пешеходным походам высшей 6 к.с. – пять команд от России и одна от Украины (чемпионат состоялся, когда будет минимально две страны и шесть команд). 6 к.с. судили трое судей от России (Моисеев А.А., Миллер А.Э., Хайруллин И.З.) и трое украинских судей (Вильнер В.Б., Можейко В.С., Парчевский И.А.), абсолютно все судьи мастера спорта (двое россиян даже МСМК и ЗМС) + все судьи республиканской или национальной категории, имеют достаточный опыт походов старой закалки. Автор так подробно останавливается на судьях потому, что после чемпионата случился инцидент – результаты чемпионата мира поставили под сомнения российские пешеходники. Мало того они провели свой зачет по пешеходным шестеркам и перевернули итоговый протокол с ног на голову – первого официального чемпиона мира по пешеходным походам 6 к.с. в своем зачете поставили на последнее место. Мало того, минимум трое из несогласных обвинили судей в подсуживании и даже в сговоре. И это при том, что согласно официального протокола пятеро из шести судей отдали I место походу украинской группы под руководством Сергея Моренко с походом по Камчатке - длинный

маршрут в 692 км (без коэффициента 1,2) за 51 ходовой день связал Ключевскую и Петропавловскую группу вулканов, в т.ч. со сплавом 135 км. Сложные локальные препятствия (восхождения на вулканы в районе Ключевской сопки 2Б, 2А х 3 шт., пер. Вулканологов 1Б, траверс Плоского Толбачика, восхождение на влк. Авачинский и Кизимена, сплав 3 к.с. по р. Жупанова).

Кто же входил в группу несогласных российских пешеходников? Затонский А.В., Рыльский С.В., Серегин А.Г., Мансуров Д.Е., Кузнецов В.В., Хайруллин И.З. и даже подключили Востокова И.Е. Что они хотели, чего добивались? Звучали предложения аннулировать результаты по шестеркам. В итоге, к чести руководства МФСТ, итоги чемпионата мира никто не пересматривал. Но россияне решили это так не оставлять и по тихоньку стали включать в судейскую коллегию от России судей из списка несогласных. Как итог – в судействе чемпионата мира 2020 четверо из пяти судей от России из списка несогласных четверо: Затонский А.В., Серегин А.Г., Кузнецов В.В., Хайруллин И.З. Помогло это им?

По итогам последующих чемпионатов мира это вряд ли: в ЧМ2018 по пешеходным походам 5 к.с. чемпионом мира становится украинская группа под руководством Сергея Ропина, г. Харьков с походом по Кодару; в ЧМ2020 по пешеходным походам 4 к.с. чемпионом мира становится украинская группа под руководством Антона Пуговкина, г. Харьков с походом по Шпицбергену. Так может дело было не в сговоре и подсуживанию в 2017 году? Может не надо было упрекать и отстранять от судейства чемпионатов мира своих российских судей? Может надо просто ходить крепкие пешеходные походы, а не бороться с ветряными мельницами? Ниже нами показано как судили последний чемпионат мира сами несогласные, дабы не повадно было упрекать других.

Пешеходный туризм на ЧМ2020 был представлен спортивными маршрутами 4-й и 5-й категорий сложности. Всего было рассмотрено 12 отчетов (6 отчетов – 4 к.с.; 6 отчетов – 5 к.с.) из трех стран – Казахстан, Россия, Украина.

Судейский корпус пешеходного вида ЧМ2020 состоял из 13 судей из 3 стран: 5 судей из России, 5 судей из Украины, 3 судьи из Белоруссии. Все судьи представляли лучших туристов-пешеходников своих национальных федераций:

- один Мастер спорта международного класса, один Заслуженный мастер спорта, 11 Мастеров спорта;
- три судьи международной категории; двое судей Всесоюзной категории, двое судей национальной категории, 7 судей 1 категории.

Все судьи были разбиты на группы для судейства отдельных категорий сложности пешеходных походов: 4 к.с (6 отчетов) – 13 судей; 5 к.с. (6 отчетов) – 10 судей.

Результаты Чемпионата мира 2020 по категориям сложности следующие:

Пешиходные походы 4 к.с.

Всего было представлено 6 отчетов за 2019 год из 3 стран: 4 отчета из России, 1 отчет из Казахстана и 1 отчет из Украины. География походов: Алтай (2), Камчатка, Гренландия (2) и Шпицберген.

Маршруты 4 к.с. оценивали по международной Методике всего 13 судей из трех стран: 5 судей из России (Кузнецов В.В., ССВК; Затонский А.В., СС1К; Серегин А.Г. СС1К; Хайруллин И.З., СС1К; Шорников Д.В. ССВК), 5 судей из Украины (Колотуха А.В., ССМК; Некрасов С.А., ССНК; Моренко С.С., СС1К; Можейко В.А., СС1К; Парчевский И.А., ССМК), 3 судьи из Беларуси (Прытков В.А., СС1К; Петрович Н.М., СС1К; Голубовский Л.С., ССМК).

1 место 4 к.с., 67,09 бал. занял пешеходный маршрут по Шпицбергену 2019 года руководитель Пуговкин А.Ю., 9 человек (6М+3Ж), Украина, г. Харьков. Украинцы добрались до туристкой пешеходной Мекки – острова Шпицберген, (норв. *Svalbard*) – обширный полярный архипелаг, расположенный в Северном Ледовитом океане, самая северная часть Норвегии.

Маршрут длиной 246 км был пройден за 16 ходовых дня и включал в себя относительно сложные локальные препятствия (ЛП): перевал 2А x 1 шт. (в режиме первопрохода), пер.1Б x 6 шт., вершина 2А, сложные холодные переправы до 1Б, траверс вершины 1А.

Качественный, информативный отчет + видео похода принесли группе следующие оценки в итоговом протоколе: 3 место за *сложность*, 1 место за *новизну*, 2 место за *безопасность, напряженность и полезность*.

Маршрут харьковской команды по Шпицбергену 2019 года (руководитель Пуговкин А.) поставили на 1 место в своем протоколе трое украинских судей, один белорус и один российский (Моренко, Колотуха, Парчевский, Голубовский, Хайруллин), 2 место – три судьи (Шорников, Серегин, Прытков), 3 место – 2 судьи (Петрович, Можейко), 4 место – 1 судья (Затонский), 5 место – 2 судьи (Кузнецов, Некрасов).

2 место 4 к.с., 64,55 бал. заняла московская команда под руководством Кулика В.С., Россия, 8 человек (5М+3Ж), с походом по Гренландии – крупнейшему на Земле острову. Расположен на северо-востоке Северной Америки, а потому с точки зрения физической географии относится к ней. Политически относится к Европе, поскольку вместе с окружающими меньшими островами образует административную автономную единицу Гренландию, принадлежащую Дании. Омывается Атлантическим и Северным Ледовитым океанами. Район похода – участок западного побережья Гренландии, расположенный между посёлками Кангерлуссуак и Маниитсок. Высшая точка – гора Atter (2190 м). Ключевые географические объекты района – ледовый щит Гренландии, фьорды, озёра, реки, горные массивы. Населённые пункты – Кангерлуссуак, Сисимиут, Кангаамиут, Маниитсок.

Московская команда за 21 день преодолела маршрут в 342 км, при чем 191 км пешком и 151 км по воде на легких надувных судах. ЛП в виде

перевалов 2А х 2 шт. (явно завышена к.с!), 1Б, 1А. Группа преодолевала маршрут, регулярно надувая и собирая лодки, преодолевая фьорды, озера и реки. Интересный опыт построения маршрута, который раздвигает границы для пеше-водных походов. Москвичи проиграли 1 месту на Чемпионате мира всего 2,5 балла и будь у них чуть сложнее ЛП (например, радиальное сложное восхождение на вершину или траверс), то мы бы имели другого чемпиона мира-2019.

Качественный, информативный отчет + видео похода принесли группе следующие оценки в итоговом протоколе: 5 место за *сложность*, 2 место за *новизну*, 1 место за *безопасность и полезность*, 3 место за *напряженность*.

Маршрут московской команды по Гренландии 2019 года (руководитель Кулик В.С.) поставили на 1 место в своем протоколе один украинский судья, двое белорусских и один российский (Можейко, Петрович, Прытков, Серегин), 2 место – четыре судьи (Кузнецов, Хайруллин, Некрасов, Моренко), 3 место – 1 судья (Голубовский), 4 место – 2 судьи (Колотуха, Парчевский), 5 место – 2 судьи (Шорников, Затонский).

Редко можно увидеть в судейском итоговом протоколе, что команда, которая по показателю сложность заняла предпоследнее место и в итоге получает серебряные медали на Чемпионате мира! Ведь оценки за *сложность* составляют, как правило, более 60% от общей оценки маршрута. Вот что значить *безопасно* путешествовать в *новом*, эксклюзивном, очень редко посещаемом туристском районе, да и еще сделать хороший, информативный, *полезный* отчет с классными фотографиями и видео.

3 место 4 к.с., 59,36 бал. заняла российская команда под руководством Деменева В.П., Россия, г. Пермь, 6 человек (3М+3Ж), с походом по Алтаю (Южно-Чуйские и Северо-Чуйские хребты) – горная система, расположенная на границе России, Монголии, Китая и Казахстана.

Откровенно короткий, всего 140 км (!) маршрут пройден за 14 ходовых дней в необычное для Алтая время - конец июня 2019 года. Опытный руководитель Деменев Н.П. уже был чемпионом мира с пешеходным походом 2018 года по Восточному Алаю и прекрасно знает, что нужно для победы в чемпионатах по спортивным походам всех уровней, при чем он как руководитель принимал участие и в пешеходных, и в горных, и в лыжных походах высших категорий сложности. Почет и уважение такому руководителю. Но тут сложные ЛП данного маршрута: перевалы 2А (Троих и Тронева), вершина 2А (в. Металлург до высоты 3750 м), перевалы 1Б х 4 шт.(Сибстрин, Узургу Зап., плечо Металлурга, Абыл-Оюк) более похожи на горную тройку. И в этом мнения судей полярно разделились: кто-то увидел здесь «тривиальный горный поход 3 к.с., пешеходных препятствий практически нет. В.А. Можейко, Украина»; а кто-то «протяженность маршрута меньше нормативной, ... наличие на маршруте множества красивых локальных препятствий, его логичное и изящное построение позволяет рекомендовать его для других групп... А.В. Затонский, Россия». Правда Андрей Владимирович не уточнил для каких групп – горных или пешеходных выдана

такая рекомендация в рецензии на поход Деменева Н.П. Хочется спросить: логичность и изящество заключается в том, что основные ЛП – пер.2А х2 шт., пер1Б х 2 шт. пройдены налегке в мини кольцо? Судья Затонский А.В. пошел еще дальше и единственный из всех 13 судей перевел поход Деменева В.П. с 4 к.с. в поход 5 к.с., и даже выставил за сложность оценку как для похода 5 к.с. – 77 баллов. Шикарно, так в России можно ходить пятерки в 140 км, при чем начало маршрута и конец проходят по дороге с мостами или по хорошей тропе? Это точно не горный туризм в федерации спортивного туризма? Радует, что не все судьи даже в России поддерживают такое мнение отдельных судей: Хайруллин поставил поход Деменева В.П. на 5 место, а Серегин на 4 место.

Маршрут по Алтаю принес группе Деменева В.П. следующие оценки в итоговом протоколе: 1 место за *сложность*, 6 место за *новизну и полезность*, 4 место за *безопасность и напряженность*.

Маршрут пермяков по Алтаю 2019 года (руководитель Деменев В.П.) поставили на 1 место в своем протоколе один украинский судья и 3 российских судей (Некрасов, Шорников, Затонский, Кузнецов), 2 место – 1 судья (Петрович), 3 место – 1 судья (Колотуха), 4 место – 3 судьи (Серегин, Голубовский, Моренко), 5 место – 4 судьи (Хайруллин, Парчевский, Можейко, Прытков).

На взгляд автора, самый противоречивый маршрут, когда за первое и предпоследнее 5 место отдали свои голоса по четверо судей с разных стран! Но *сложность* решила все (аж 82% от общего количества баллов) и поход вышел на 3 место в общем зачете Чемпионата мира 2019.

4 место 4 к.с., 59,00 бал. заняла российская команда под руководством Барышкова Ю.С., Россия, г. Санкт-Петербург, 5 человек (2М+3Ж), с походом по Камчатке, Восточный хребет – горная система на полуострове Камчатка, состоящая из ряда отдельных хребтов с крутыми западными и пологими восточными склонами. Южная часть системы – хребет Ганальские Востряки), средняя – Валагинский хребет, северо-восточная – хребет Кумроч. Протяжённость около 600 км, ширина около 120 км. Высшая точка – сопка Кизимен (2485 м). Склоны покрыты лесами каменной берёзы и кустарниковыми зарослями кедрового стланика и рододендрона.

Шикарный пешеходный линейный маршрут в 247 км ленинградцы прошли за 15 ходовых дней. И это команда из трех девушек и двух парней! Всего 0,36 балла проиграли они третьему месту! В отличии от предыдущего алтайского похода, маршрут Санкт-петербуржцев насыщен и сложными локальными препятствиями, и протяженными. Тут весь спектр препятствий: и переправы 2А х2 шт., и перевалы шт., 1Б х 2 шт., и вершины 1Б и 1А, и траверс 1Б х 2 шт., м каньоны 2А х 4 шт. Присутствовала большая напряженность маршрута 250 км пройдено без дневок за 15 ходовых дней при перепаде высот 20 км! Около 17 км в день, это очень хороший показатель для

такого сложного района, как Камчатка (для сравнения у Деменева было 10 км/день, при перепаде всего то в 12,5 км).

Вот что написано в отчете про ПП: *«Растительность достойна отдельного упоминания – камчатское высокоотравье из шеломайника, борщевика и крапивы двухметровой высоты действительно впечатляет; не меньше этого впечатляет и разнообразие стланика: буквально в рамках одного-двух переходов можно встретить березовый, ивовый, ольховый и кедровый».*

Были и первопрохождения: *«Значительная часть маршрута была пройдена в режиме первопрохождения: это перевал Западной и подход к нему по правому притоку Правой Камчатки, траверс хребта к западу от верховьев Тимоновки, перевал Пульрь сылучий, верховья Пади Глубокой, переход от Левого Авачи в Налычево через реки Дзензур и Чаявая».*

Маршрут по Камчатке принес группе Барышкова Ю.С. следующие оценки в итоговом протоколе: 2 место за сложность, 4 место за новизну и полезность, 3 место за безопасность, 1 место за напряженность.

Маршрут ленинградцев по Камчатке 2019 года (руководитель Барышков Ю.С.) поставили на 2 место в своем протоколе двое украинских судей (Парчевский, Колотуха) 3 место - 4 судьей (Кузнецов, Серегин, Затонский, Моренко), 4 место – 5 судьей (Шорников, Хайруллин, Прытков, Некрасов, Можейко), 5 место – 1 судья (Голубовский), 6 место – 1 судья (Петрович).

Единственный поход, который имеет высокое место за сложность и все места от 2 до 6, по мнению 13 судей. Явно недооцененный, истинно пешеходный, сложный, линейный, напряженный маршрут с новыми первоходами. Однозначно хорошо исполненный пешеходный поход в пешеходном районе, который достоин призового места на Чемпионате мира.

5 место 4 к.с., 53,82 бал. заняла казахская команда под руководством Эргешова А.А., Казахстан, г. Алматы, 5 человек (2М+3Ж), с походом по Западному Алтаю – юго-западная пониженная часть Алтая, главным образом между реками Чарыш и Иртыш. Расположен преимущественно в пределах Восточно-Казахстанской области Казахстана и частично в России.

Линейный пешеходный маршрут в 220 км казахская команда прошла за 13 ходовых дней. Маршрут содержит сложные ЛП: перевал 2А, 1А x 4 шт, вершина 1Б+1А, каньон 1А x 2. Перепад высот – 12,6 км.

Маршрут по Западному Алтаю принес группе Эргешова А.А. следующие оценки в итоговом протоколе: 4 место за сложность, 5 место за новизну и полезность, 4 место за безопасность, 5 место за напряженность.

Поход казахской группы по Западному Алтаю 2019 года (руководитель Эргешов А.А.) поставили на 2 место в своем протоколе один судья (Затонский), 3 место – 4 судьи (Шорников, Парчевский, Прытков, Некрасов), 5 место – 2 судьи (Петрович, Моренко), 6 место – 6 судей (Кузнецов, Серегин, Хайруллин, Колотуха, Голубовский, Можейко).

Мнения судей разделились – около 40% судей готовы отдать походу призовое место, а 60 % судей посчитали поход слабым, поставив его на последние места. Относительно слабое качество отчета сыграло свою роль, но большинство судей не заметили линейный длинный пешеходный маршрут, отлично пройденный казахской командой за короткое время (17 км/день!). Не увидели слаженную работу команды при прохождении сложного перевала, грамотную работу с веревками, перилами.

6 место 4 к.с., 51,45 бал. заняла московская команда под руководством Сучкова А.В., Россия, 4 человек (3М+1Ж), с походом по Гренландии. Маршрут в 270 км (в т.ч. водная часть – 48 км) московская команда прошла за 21 день. Аналогично Куликовской группе, команда носила с собой легкие надувные лодки – пакрафты, по одному на двоих участников. На них команды сплавлялась по рекам, пересекала озера и фьорды. Маршрут линейный, но не удалось пройти то, что планировали. Был выход в цивилизацию на два дня посередине маршрута. Все это снизило оценки в судейских протоколах.

Похода принес группе следующие оценки в итоговом протоколе: 6 место за сложность, безопасность и напряженность, 3 место за полезность и новизну.

Маршрут московской команды по Гренландии 2019 года (руководитель Сучков А.В.) поставили на 2 место – двое судей (Голубовский, Можейко), 3 место – 1 судья (Хайруллин), 4 место – 2 судья (Кузнецов, Петрович), 5 место – 2 судьи (Серегин, Колотуха), 6 место – шесть судей (Прытков, Некрасов, Моренко, Шорников, Затонский, Парчевский).

Маршрут понравился нашим судьям- ветеранам, это видно то, что было их мечтой и не сбылось в их время. Действующие судьи-руководители поставили поход на последнее место, видно, что исполнение было слабым. Ведь второе место на Чемпионате мира 2019 занял тоже поход по Гренландии. Хорошая задумка, но слабое исполнение.

Выводы. Основной причиной многолетнему победному шествию украинских пешеходных походов на чемпионатах мира 2017-2020 гг. (Моренко 2017, Ропин 2018, Пуговкин 2020) автор видит в том, что украинские пешеходники не изменили требования по продолжительности и километражу сложных пешеходных походов. А харьковская школа пешеходного туризма пошла еще дальше, проводя из года в год дальние, длинные супер маршруты: пешеходный маршрут Сергея Моренко по Алтаю по трем хребтам с восхождениями на наивысшие вершины хребтов Иикту, Мааошей и Белуху; длинные маршруты Сергея Ляховца по Командорским островам, Камчатке, Кодару, а также супер маршрут связавший Полярный и Приполярный Урал в 2019 году; самый сложный поход Сергей Ропина по Кодару в сложных метеоусловиях; длинный как для пешеходной четверки (246 км) поход Антона Пуговкина по Шпицбергену; длинные пешеходные походы Сергея и Ивана Некрасовых свыше 300 км по Полярному и

Приполярному Уралу, и конечно, супер длинный маршрут Сергея Моренко по Камчатке.

Международная федерация спортивного туризма пока не приняла единых требований для пешеходного (да и для других видов также не приняла) походного туризма, поэтому национальные федерации и ЦМКК сами у себя в странах принимают такие решения. Для Украины пешеходная шестерка это 300 км, пятерка – 250 км, четверка – 220 км. Украина единственная страна, кто не поменяла требования к длине сложных пешеходных маршрутов 3-6 к.с., справедливо решив, что и так вес снаряжения намного уменьшился, а качество шагнуло далеко вперед, новейшая навигация и GPS дают возможность точного местонахождения в любой точке мира, возможность узнать погоду по спутниковому телефону хоть на каждый день, цивилизация приблизилась в некогда таежные районы позволив делать заброски по маршруту. Все это реально упрощает прохождение старых нормативов или эталонных маршрутов, так ЗАЧЕМ еще уменьшать километраж сложных пешеходных походов 4-6 к.с.: до 250 – 6 к.с., 210 – 5 к.с., 170 – 4 к.с.? Да и еще российские нормативы позволяет уменьшить уже уменьшенные нормативы, если МКК сочтет что есть сложные локальные препятствия! Вот и появляются «сложные» псевдо пешеходные шестерки и пятерки в горных районах по 150 км, которые потом, почему-то, проигрывают на чемпионатах мира. И не надо говорить про уменьшение отпускных дней в России, у нас ситуация аналогичная. Но вы или спортом занимайтесь (а спортивный походный туризм – это СПОРТ!), либо деньги зарабатывайте.

Список использованных источников:

1. <http://rtss.by/index.php/sorevnovaniya-po-pokhodam/629-chempionat-mira-po-sportivnomu-turizmu-2020-sportivnye-turistskie-pokhody-gruppa-distiplin-marshrut>
2. Колотуха О.В. Геопросторова організація спортивного туризму: Монографія. – Кіровоград: ФО-П Александрова М.В.: 2015. 448 с.

Екологічні аспекти туризму та рекреації

УДК 338.487:332

Бондар Юлія, Легінькова Ніна

Льотна академія Національного авіаційного університету

Проблеми та напрями розвитку потенціалу екологічного туризму в Україні

У статті досліджено небезпечний вплив туризму на навколишнє середовище, розглянуто проблеми, що виникають на шляху впровадження практики екологічного туризму. Визначено завдання відповідно до потреб забезпечення екологічно-збалансованого використання наявного природно-ресурсного потенціалу туристичних регіонів.

Ключові слова: *екотуризм, стратегія розвитку, потенціал, регіональне управління, напрям розвитку.*

Бондарь Ю., Легинькова Н. Проблемы и направления развития потенциала экологического туризма в Украине. *В статье исследованы опасное влияние туризма на окружающую среду, рассмотрены проблемы, возникающие на пути внедрения практики экологического туризма. Определены задачи в соответствии с потребностями обеспечения экологически сбалансированного использования имеющегося природно-ресурсного потенциала туристических регионов.*

Ключевые слова: *екотуризм, стратегія розвитку, потенціал, регіональне управління, напрям розвитку.*

Bondar I., Leginkova N. Problems and directions of development of ecological tourism potential in Ukraine. *The article explores the dangerous impact of tourism on the environment, discusses the problems that arise in the implementation of the practice of ecological tourism. The tasks are determined in accordance with the needs of ensuring environmentally balanced use of the existing natural resource potential of tourist regions.*

Key words: *екотуризм, стратегія розвитку, потенціал, регіональне управління, напрям розвитку.*

Постановка проблеми. Екологічний туризм поступово починає займати значиму нішу в світовій індустрії туризму. За прогнозами експертів Всесвітньої туристичної організації (ВТО) екологічний туризм буде і надалі розвиватися такими ж високими темпами. І це в першу чергу благотворно вплине на економічний розвиток країн, що розвиваються, які ще не втратили свої безцінні природні ресурси.

В Україні є природні території, що мало змінені діяльністю людини, тому екотуризм з відповідальним ставленням до природи і як найменшим впливом на довкілля має перспективи для розвитку. Цей вид туризму сприяє стійкому розвитку територій, передбачає участь місцевого населення у наданні послуг, створює економічні стимули до охорони довкілля. Тому необхідним та актуальним на сьогодні є оцінити потенціал розвитку екологічного туризму в Україні.

Аналіз останніх публікацій. Наукова проблематика розвитку екологічного туризму як перспективного виду туристичної діяльності висвітлюється у працях вітчизняних і зарубіжних учених, таких як: Стеблій Г.Я., Бейдик О.О., Любонько Т.В., Вдовиченко М.Х., Смирнов І.Г., Мельниченко С.В.

Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретичних підходів щодо потенціалу екологічного туризму в Україні.

Результати дослідження. Інтенсивність впливів туризму на довкілля залежить здебільшого від масштабів та видів туристичної діяльності на тій чи іншій території. Звичайно, окремих турист здійснює незначний вплив на навколишнє середовище, однак екологічні проблеми з'являються при збільшенні числа туристів або при зміні ступеня використання ресурсів. Різкі темпи збільшення кількості туристів та поява нових видів туризму можуть поставити під загрозу найбільш вразливі в екологічному сенсі райони, включаючи парки, які є загальногромадською спадщиною.

Найбільш небезпечними є впливи туризму на:

I. Рослинний та тваринний світ. Нерегульована туристична діяльність прямим чином впливає на видовий склад рослинності конкретно визначеної території (особливо це характерно для приземного шару). Збір рослин для гербаріїв та букетів, при якому вони часто вириваються з корінням, призводить до зникнення деяких, часто – рідкісних видів, а проходження туристських транспортних засобів за межами доріг завдає шкоди рослинності, веде до локальної деградації трав'яного покриву і до утворення значної кількості неупорядкованих доріг, що порушує красу природних територій.

Що стосується тваринного світу, то найбільшою шкоди він зазнає від несанкціонованого полювання та рибної ловлі, які скорочують популяції багатьох видів тварин і риб. Браконьєрство сьогодні завдає дуже великої шкоди природі України. Проте відомо, що й сама присутність людей також здатна порушити життєдіяльність диких тварин, особливо – птахів та ссавців. Часто незручності тваринам завдають не самі люди, а устаткування, яким вони користуються на відпочинку. Так, наприклад, шум радіоприймачів і двигунів автомобілів призводить до порушення життєдіяльності дикої фауни. Великої шкоди рибакам завдають розважальні швидкісні водні скутери, катери, моторні човни в районах пляжів.

II. Санітарний стан території. Сміття та відходи, які залишаються після відвідування туристами певних територій чи об'єктів, як правило

створюють значні санітарні проблеми та впливають на здоров'я місцевого населення. В першу чергу, накопичення відходів (особливо вироби з пластику та поліетилен) негативно впливають на якість питної води, ґрунтів, рослинності та повітря. В багатьох країнах світу, вироби з матеріалів, які мають тривалий період саморозкладу вилучені із масового використання (ЮАР, Австралія, США, країни ЄС).

Для вирішення вище зазначених проблем одним із найефективніших способів може стати попередження їх накопичення, що може виражатися у:

- постійному екологічному контролю як за індивідуальними, так і за організованими туристами, активізації еколого-просвітницької діяльності серед туристів;
- збільшенні кількості спеціальних баків для сміття в межах туристичних територій;
- збільшенні розміру штрафів для туристів у разі засмічення території;
- розміщенні еколого-пізнавальних, попереджувальних стендів та аншлагів;
- активізації волонтерських робіт та діяльності громадських організацій.

III. Атмосферне повітря. Якість атмосферного повітря є важливим індикатором здоров'я населення, придатності території для відпочинку, оздоровлення та лікування (особливо це стосується ПЗТ, які слугують основними та найпривабливішими об'єктами розвитку туризму). Саме тому, важливою являється проблема визначення впливів туристичної діяльності на атмосферне повітря та розробки шляхів її усунення, організація постійного моніторингу за станом повітря та впровадження програм його очищення.

Забруднення повітря здебільшого відбувається внаслідок використання транспортних засобів в ході чи під час туристичних подорожей та перевезень. Шкідливі речовини, що містяться у відпрацьованих газах автомобілів, вкрай негативно впливають як на здоров'я людини, так і на екологічний стан довкілля. Під час експлуатації автомобіля з двигунами внутрішнього згоряння джерелами викидів шкідливих речовин є відпрацьовані гази, картерні гази, випаровування з систем живлення, неконтрольований вплив на ґрунт паливно-мастильних матеріалів тощо. Для туристичних перевезень характерними є часті зупинки, з метою огляду об'єктів екскурсії, насолоди красою природи, а також рух на незначних швидкостях, що значно підвищує обсяги викидів.

IV. Водні об'єкти. Основним ресурсом, який використовується для відпочинку, спорту та купання, для забезпечення функціонування закладів туристичного розміщення, в особистих потребах відпочиваючих слугують саме водні об'єкти. Нераціональне та надмірне використання водних об'єктів може призводити до їх виснаження і деградації.

Здатність водних ресурсів задовольняти туристичні потреби різна, але, в основному, чим більше туристи використовують певну територію, тим більший ризик погіршення якості води. Деякі види туризму спричиняють особливо значний вплив на якісний склад водних ресурсів, що пов'язано з

використанням моторних видів водного транспорту, які сприяють розвитку берегової ерозії, поширенню та розмноженню водних бур'янів, помутнінню води (особливо в мілких водоймах) та викликають хімічне забруднення.

Багато готелів та закладів туристичного розміщення використовують різноманітні хімікати (хлорне вапно або каустичну соду) для знищення запаху стічних вод або для розчинення жирів і масл. Деякі готелі навіть скидають хлоровану воду з басейнів прямо в водні об'єкти. Хлорорганічні сполуки, які використовуються для дезінфекції води, є дуже токсичними для водної флори та фауни і можуть спричинити їх загибель.

Ще одним негативним фактором є будівництво готельних та розважальних комплексів, що часто призводить до перевантаження каналізаційних систем. Очисні споруди в пік туристичного сезону не завжди справляються з великими об'ємами стічних вод, а тому останні скидаються у водні об'єкти (річки, моря, озера), що негативно впливає на флору та фауну. Стічні води, які потрапляють від закладів будівництва та обслуговування, сприяють розмноженню водоростей у водоймах (цвітіння водоростей), що призводить до гіпоксії (низький вміст кисню). Для водних екосистем низький вміст кисню означає, що його концентрація в літрі води менше ніж 2-3 мг/л. Це, в свою чергу, веде до загибелі риби та зміні видового різноманіття водного об'єкта.

V. Грунт та рельєф. Вплив туризму на грунт може мати різний характер, який залежатиме від конкретних видів туризму, що організуються на відповідній території. Ущільнення ґрунту викликаються переважно внаслідок пішохідних екскурсій великих груп туристів або кінних прогулянок.

Пошкодження ґрунту, пов'язані з деградацією рослинності, відбуваються звичайно на стежках і дорогах, а також на великих площах в кемпінгах. Зникнення рослинної підстилки через фрагментацію (розпад на частини, подальша ерозія і вилюговування) звичайно відбувається на ранніх стадіях утворення туристичних стежин та доріг.

Особливо сильно руйнується ґрунт під дією копит коней (кінний туризм, який розвинений практично на всій території України). Тривале руйнування листяної підстилки згубно впливає на екосистеми, оскільки при цьому знижується кількісний вміст азоту в ґрунті. Крім того, гинуть мікроорганізми, що забезпечують його утворення і кругообіг.

В ґрунтах, внаслідок ущільнення, погіршується їх структура, здатність ґрунту відновлювати рослинний покрив, внаслідок ушкодження коріння рослин, порушується дренаж, який викликає змив ґрунту та може слугувати причиною виникнення ерозії, ускладнюється доступ вологи та повітря до коренів рослин та ґрунтових організмів, знижується мікробіологічна активність (в 2-3 рази), зменшується інтенсивність виділення вуглекислого газу. Дані процеси призводять до скорочення видового складу рослин, а іноді до їх загибелі.

Утрамбування ґрунту частіше за все відбувається під дією транспортних засобів, які використовуються як для перевезення туристичних груп, так і для забезпечення організаційно-обслуговуючої роботи в туризмі.

Потік неорганізованих туристів здебільшого носить хаотичний характер, що веде до:

- витоптування трав'яного покриву, який росте поруч із туристичними стежками та місцями для ночівлі;
- руйнування та ущільнення ґрунту, який, в свою чергу, починає гірше пропускати вологу та повітря, що призводить до зміни мікроклімату приґрунтового шару;
- зменшення кількості комах та інших живих організмів;
- ерозії ґрунтів (як правило на туристичних стежках).

Як бачимо, нагальним завданням на державному рівні є гармонізація туристичної діяльності з потребами забезпечення екологічно-збалансованого використання наявного природно-ресурсного потенціалу туристичних регіонів.

Тому, звертаючи увагу на негативні фактори, пов'язані з впливом туристичної діяльності, одними з першочергових завдань державної політики на шляху збереження природних комплексів та об'єктів, біологічного та ландшафтного різноманіття, має стати розробка та впровадження у практику цільових програм з екологізації існуючих видів туризму та його переходу на принципи екологічно-орієнтованого розвитку.

Аналіз формування і розвитку екологічного туризму в Україні дозволив виділити основні проблеми, що виникають на шляху впровадження практики екологічного туризму, які представлені в табл. 1 [3].

Одним з найважливіших показників планування розвитку екологічного туризму та технології використання природних ресурсів є пропускна здатність екосистеми. Пропускна здатність є загальним показником, величина якого залежить від параметрів 4-х несучих елементів: екологічного середовища; просторового розміщення рекреаційних ресурсів; психологічної комфортності; економічної несучої здатності ландшафту.

З точки зору регіонального управління, виникнення і розвиток екологічного туризму призводить до наступного:

- а) збільшення кількості платників податків та бази оподаткування;
- б) збільшення числа працюючих місць;
- в) поява зручного інструменту для взаємодії з бізнесом;
- г) зростання інвестиційної привабливості регіону;
- д) підвищення політичної, економічної та соціальної значущості регіону.

Таким чином, необхідний організаційно-економічний механізм управління регіональним розвитком екологічного туризму, під яким слід розуміти сукупність системних елементів, що визначають алгоритм прямого і непрямого впливу на умови функціонування і розвитку об'єкта управління і забезпечують реалізацію коопераційних взаємодій учасників територіально

рекреаційних комплексів з метою реалізації ресурсного потенціалу для підвищення ефективності регіональної економіки.

Табл.1.

Проблеми, що виникають на шляху впровадження практики екологічного туризму

<i>На державному рівні</i>	
1.	Недосконалість законодавчої та нормативно-правової бази особливо - податкової політики, візової системи, правил землекористування
2.	Відсутність стратегії та конкретних планів розвитку екотуризму на базі сільських територій
3.	Відсутність розмежування повноважень органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування у сфері територіально рекреаційних комплексів
4.	Низька ефективність функціонування наявних об'єктів курортно-рекреаційного комплексу
<i>На регіональному рівні</i>	
5.	Відсутність або низька комфортність інфраструктури
6.	Обмежений набір послуг туристично-рекреаційних послуг
7.	Неефективна система управління розвитком територіально рекреаційних комплексів
8.	Пасивність маркетингової та інформаційно-рекламної діяльності
9.	Зношеність основних засобів територіально рекреаційних комплексів
10.	Поступове виснаження лікувальних і природно-кліматичних ресурсів
11.	Відсутність докладної інформації про райони проведення турів та еколого-пізнавальних програм
12.	Низька кваліфікація кадрів, внаслідок відсутності ступеневої системи освіти у сфері територіально рекреаційних комплексів
13.	Відсутність механізмів визначення допустимих рекреаційних навантажень і моніторингу екологічних наслідків туризму
14.	Відсутність спеціалізованої інформації, наприклад, списків видів рослин і тварин з коментарями, переліків рідкісних і зникаючих видів та ін.
15.	Відсутні спеціалізовані структури, здатні організувати і координувати процес розвитку екотуризму на регіональному рівні

Управління розвитком екологічного туризму в регіоні слід розглядати як довгострокову задачу, вирішити яку можна тільки професійно, не перетворюючи його в побічну функцію.

Головним завданням організаційно-економічного механізму є забезпечення організаційної єдності господарюючих суб'єктів територіально рекреаційних комплексів регіону у підвищенні ефективності діяльності, створення необхідних умов для перетворення економічних відносин, успішному вирішенні проблеми сталого економічного і соціального розвитку регіону [4].

Організаційно-економічний механізм повинен бути спрямований, насамперед, на охорону навколишнього середовища, створення господарського механізму, ідентичного вживаному в управлінні економікою регіонів шляхом забезпечення єдиних підходів до організації планування виробництва та охорони навколишнього середовища, стимулювання екологізації виробництва і зниження антропогенного впливу на рекреаційні ресурси.

Дана стратегія повинна забезпечити розвиток туризму по траєкторії, що сприяє тому, щоб [3]:

- а) природні комплекси не постраждали;
- б) були створені механізми підвищення зайнятості місцевих жителів;
- в) виникла можливість зростання доходів як природоохоронних структур, так і місцевих поселень;
- г) розвивалася екологічна освіта.

На основі запропонованої стратегії сільські території здатні мінімізувати «витрати» екотуризму та максимально збільшити його переваги.

Основу управління розвитком екологічного туризму становить програмно-цільовий метод, який спирається на раціональний розподіл повноважень і функцій між регіональним рівнем і рівнем окремих DESTИНАЦІЙ екотуризму.

Обґрунтованість застосування даного методу в сфері розвитку екологічного туризму підтверджується виконанням вимог, що пред'являються до відбору регіональних і галузевих цільових програм розвитку: розвиток екологічного туризму сприяє вирішенню пріоритетних завдань соціально-економічного та природоохоронного характеру; в рамках чинного ринкового механізму неможливо комплексно вирішити проблему розвитку екологічного туризму; розвиток екологічного туризму вимагає координації міжгалузевої взаємодії з надання послуг високої якості.

Система програмних заходів, на наш погляд, повинна включати в себе [3]:

- організацію та управління екотуристською діяльністю;
- сприяння розвитку матеріальної бази екотуризму;
- кадрове забезпечення розвитку екотуризму;
- нормативно-правову область;
- експертизу і наукове забезпечення туризму;
- рекламно-інформаційне забезпечення просування вітчизняного екотуристського продукту на внутрішньому та зовнішньому ринках;
- роботу з місцевим населенням;
- розвиток малого бізнесу, пов'язаного з екотуризмом.

Відносно новим напрямом для України є робота щодо забезпечення участі місцевого населення в розвитку екотуризму, що є невід'ємним компонентом сучасних міжнародних програм і проєктів. Важливість цього напрямку обумовлена тим, що саме екотуризм в потенціалі може забезпечити

місцевому населенню економічні вигоди для збереження унікальних природних ресурсів регіону.

В результаті реалізації запропонованих нами програмних заходів очікується створення районної еколого-просвітницької мережі і туристських центрів з координацією їх діяльності в єдиному Центрі екологічного туризму, суттєве зростання туристського потоку, залучення значного числа місцевих жителів у сферу екологічного туризму, збільшення доходів від екотуристської та еколого-просвітницької діяльності, зростання фінансової підтримки від місцевих спонсорів.

В даний час практична робота з організації екологічного туризму та туристської діяльності на різних територіях програми або концепції, відсутня також координація дій агентів в галузі екологічного туризму. Внаслідок цього природний і туристський потенціал України використовується дуже обмежено, хоча країна володіє туристськими ресурсами, значно переважаючими можливості туристичної індустрії економічно розвинених держав. Розробка комплексу заходів з управління екологічним туризмом, що включають створення організаційного механізму взаємодії, моніторингу та контролю діяльності економічних агентів, дозволить максимально реалізувати величезний потенціал розвитку екологічного туризму України.

В основу організаційно-економічного механізму управління розвитком екологічного туризму покладені довгострокові цілі - це перетворення регіону, який володіє найбільшим природно-ресурсним потенціалом для розвитку екотуризму в той, що динамічно розвивається, що забезпечується на основі розумного споживання рекреаційних особливо цінних ресурсів територіально рекреаційних комплексів. Високі темпи економічного зростання повинні стати засобом досягнення значущих екологічних орієнтирів, успішного вирішення актуальних завдань структурно-технологічної модернізації рекреаційного господарства, реалізації додаткових конкурентних переваг курортних, туристських регіонів на міжнародній арені.

Висновки. Таким чином, можна сказати, що регіони України мають різний потенціал природно-заповідного фонду для використання у туристичній діяльності та, відповідно, різні передумови для розвитку екологічного туризму. Подальшу діяльність з розвитку екологічного туризму у державі потрібно спрямовувати в русло підвищення ролі ресурсного потенціалу регіонів у формуванні вискоелективного туристичного комплексу, зокрема шляхом інтенсифікації використання об'єктів природно-заповідного фонду. На сьогодні екотуризм в Україні має розвиватися в руслі сучасних світових підходів і концепцій, особливості яких полягають у тому, що такий вид туризму не тільки задовольняє бажання спілкуватися з природою, а й мобілізує потенціал туризму на охорону природи, соціально-економічний розвиток, еколого-освітню діяльність, сприяє створенню нових робочих місць, залученню місцевого населення та підвищенню загального культурного рівня суспільства.

Список використаних джерел:

1. UNWTO Tourism Highlights 2015 Edition. [Electronic source]. - Access mode: http://tourlib.net/wto/WTO_highlights_2015.pdf.
2. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методи аналізу, термінологія, районування / О.О. Бейдик. - К.: Видавничо-полігр.центр «Київський університет», 2001. - Т 17. - 395 с.
3. Любонько Т.В., Формування організаційно – економічного механізму управління розвитком екологічного туризму / Т.В. Любонько, Ефективна економіка № 9, 2014 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3761>
4. Стеблій Г.Я. Мікроекономіка: навч. посібник / Г.Я. Стеблій. – К.: “Фірма “Інкос”, Центр навчальної літератури, 2007. – 221с.

УДК 908+631.1

Топольний Федір

Центральноукраїнський національний технічний університет

Гелевера Ольга

Центральноукраїнський державний педагогічний університет ім. В.Винниченка

Здоров'я кропивничан: психологічні, природно-історичні та техногенні аспекти

З позицій сучасного розуміння природи радіації розкрито вплив на здоров'я людей уранодобувної промисловості. Детально висвітлено особливості місцевого клімату і показано, що екологічно неграмотне використання кліматичного ресурсу провокує виникнення раку шкіри.

Ключові слова: радіація, уран, ультрафіолет, рак шкіри.

Топольний Ф., Гелевера О. Здоровье кропивничан: психологические, естественно-исторические и техногенные аспекты. *С позиций современного понимания природы радиации раскрыто влияние на здоровье людей уранодобывающей промышленности. Детально освещены особенности местного климата и показано, что экологически неграмотное использование климатического ресурса провоцирует возникновение рака кожи.*

Ключевые слова: радиация, уран, ультрафиолет, рак кожи.

Topolnyi F., Helevera O. Health of the population of kropyvnytskyi: psychological, natural-historical and technogenic aspects. *From the perspective of a modern understanding of the nature of radiation, the effect on the health of people in the uranium mining industry is revealed. The features of the local climate are described in detail and it is shown that the environmentally illiterate use of the climate resource provokes skin cancer.*

Key words: radiation, uranium, ultraviolet, skin cancer.

Постановка проблеми. Бути здоровим є нормальним бажанням кожної людини. Рівень здоров'я залежить від багатьох чинників. Не вдаючись в деталі цієї проблеми, слід відзначити, що на стан здоров'я в значній мірі впливають особливості довкілля. В останні десятиліття у засобах масової інформації дуже багато матеріалів про згубну діяльність людини на довкілля і, відповідно, на здоров'я населення. На превеликий жаль громадська думка у переважній більшості формується під впливом не професіоналів у певних питаннях. Як свідчать результати спеціальних опитувань, лише близько 4% населення користуються інформацією з науково-популярної і спеціалізованої літератури [1].

Прикладом таких маніпуляцій громадською думкою є теорія “ про озонові діри, за яку колишній віце-президент США Ел Гор та залізничний інженер, громадський діяч і активіст Раджендра Пасадри у 2007 році отримали Нобелівську премію. Ще в той час американський метеоролог Уільям М.Грей назвав ту “ теорію “ сміхотворною. А де тепер ті діри? Також не так давно закривалися всі навчальні заклади, тому що поширювався пташиний грип. Що, в той час було так багато хворих на грип? Але суспільству було нав'язано для когось вигідну думку. Тепер наполегливо поширюють ідею антропогенного впливу на клімат, який веде до незворотного потепління. А шведську школярку Грету Тунберг вже номінують на присудження Нобелівської премії..... І нікого не цікавить думка професіоналів. Подібні дії можуть проявлятися і на невеликих територіях.

Виклад основного матеріалу з аналізом отриманих наукових результатів. Місто Кропивницький розташоване у межах Українського кристалічного щита, як і багато інших міст і сіл України. У цих краях повсюдно були і є тепер гранітні кар'єри, і добутий з них граніт масово використовується при спорудженні доріг, промислових і житлових будівель, шикарних палаців. І ніколи нікого не турбував той факт, що кожний граніт містить в своєму складі від 0,1 до 1% урану. (У наших гранітах, включаючи ті, які використовують як уранову руду, вміст урану не перевищує 0,2%). Альфа-частки, які випромінює уран, мають досить значну біологічну активність, яка витрачається при контакті із першими ж клітинами організму, визиваючи їх руйнування. Але пробіг альфа-часток у тканинах не перевищує кількох міліметрів, чого не достатньо навіть для проходження мертвого шару шкіри, а у повітрі пробіг цих часток не перевищує 8 см.

Після Чорнобильської катастрофи і початку відкритості в краю почалася нечувана кампанія про шкідливість для жителів краю уранодобувних шахт. Чомусь радіаційний фон у 14 мікрорентген на годину вважають підвищеним. Про такий рівень щоденно повідомляють по місцевому радіо, ніколи не пояснюючи що ця величина значить. Для порівняння відзначимо, що у відомих курортних містах, таких як Мукачеве, Свалява, Ужгород радіаційний фон переважно рівний 16 мікрорентген на годину. І це нікого там не турбує. Про нього і не згадують місцеві ЗМІ. До

речі, гранично допустима концентрація по цьому показнику – 30 мікрорентген на годину.

Саме наявністю уранодобувної промисловості пояснюють підвищений, порівняно з іншими областями, рівень онкозахворюваності в нашому краї (табл. 1).

Табл. 1.

*Динаміка показника захворюваності злویкісними пухлинами на 100 тис. населення **

Роки	Україна	Кіровоградська область	%
1967	168,7	210,4	124,7
1971	184,7	235,1	127,3
2000	318,0	382,9	119,9
2007	331,6	429,4	129,5
2010	341,5	425,9	124,7
2013	360,8	412,3	114,3
2015	314,0	468,0	149,0

* Дані надані К. Яриничем

Характерною особливістю даної таблиці є те, що відлік починається з 1967 року, коли ще не було уранових шахт на території області. Інгульська шахта почала видобуток руди з 1969 року, але і до того часу за показниками онкозахворюваності область значно перевищувала середньо республіканський рівень.

Для з'ясування причин підвищеного рівня захворюваності на злویкісні пухлини у нашому краю, звернемось до даних, наведених у таблиці 2, отриманих на підставі статистичних показників, наведених у Статистичних щорічниках України й області за 2013 рік [2,3].

Табл. 2.

Структура захворюваності на злویкісні пухлини (%)

Локалізація	Україна	Кіровоградська область
Рак шкіри	14,3	14,9
Рак матки	14,5	8,5
Рак молочної залози	10,2	8,9
Рак трахеї, бронхів, легенів	10,0	9,9
Рак шлунку	6,1	6,0
Рак губи, порожнини рота та глотки	3,6	3,2

Із цієї інформації видно, що лише за однією локацією відсоток новоутворень на Кропивниччині перевершує загальноукраїнський показник – це рак шкіри.

Порівняння кількості захворювань на рак у різних областях України, запозичених із Центру медичної статистики України [4], і наведених у таблиці 3, показує значну відмінність між різними областями. Найнижчий рівень захворюваності зустрічається у західних областях.

Табл. 3.

Захворюваність на рак за областями України на 100 тис. населення у 2015 році

№ п/п	Області	Нові випадки зареєстровані амбулаторно	№ п/п	Всі випадки зареєстровані
1	Кіровоградська	468	9	2553
2	Сумська	422	1	2879
3	Черкаська	389	4	2775
4	Миколаївська	379	3	2838
5	Херсонська	374	10	2534
6	Запорізька	374	5	2722
7	Полтавська	371	8	2560
8	Хмельницька	371	16	2254
9	Дніпропетровська	373	14	2370
10	Чернігівська	369	12	2516
11	Вінницька	364	11	2533
12	Київська	360	2	2855
13	Одеська	350	7	2632
14	Харківська	339	6	2697
15	Львівська	336	13	2480
16	Житомирська	324	17	2289
17	Тернопільська	311	18	2206
18	Івано-Франківська	278	21	1705
19	Волинська	274	19	2030
20	Чернівецька	266	15	2234
21	Рівненська	251	20	1872
22	Закарпатська	234	22	1666

У колишньому Радянському Союзі було встановлено, що у жителів узбережжя Чорного моря захворюваність раком шкіри досягає 38,5 випадків на 100 тис. населення, у районі Білого моря – 9,3, Байкалу -8,3, а на берегах Баренцового моря – 5,2 [5]. Відомо, що у Південній Америці у чоловіків рак шкіри зустрічається рідше, ніж у жінок, тому що чоловіки там носять сомбреро – широкополі капелюхи, які закривають шкіру обличчя від сонця, а жінки – косинки. В Узбекистані узбеки носять тубетейки і хворіють раком шкіри обличчя частіше, ніж проживаючі там корейці, які носять широкополі капелюхи [5].

У таблиці 3 області розташовані у порядку зниження нових випадків даного захворювання. За цим показником Кіровоградська область є першою. А якщо врахувати всі зареєстровані випадки, то область переміщується аж на 9-те місце. Раніше відмічалось що у Кіровоградській області дуже великий відсоток захворювань саме на рак шкіри. Цю локацію найлегше діагностувати, а тому і найлегше лікувати. Тому за всіма випадками область

не є найгіршою. Всі ці факти переконливо свідчать про значний вплив кліматичного чинника на прояв онкозахворюваності.

Проте не лише онкологічними хворобами хворіють люди. У таблиці 4 наведені дані про поширеність різних хвороб у розрізі областей України [6].

Табл. 4.

Поширеність хвороб (за областями, тис. осіб) на 100 тис. населення (за 2001-2006р.р.)

Область	Всього	у тому числі						
		хвороби органів дихання	хвороби шкіри та підшкірної клітковини	хвороби системи кровообігу	хвороби сечостатевої системи	хвороби кістково-м'язової системи	хвороби нервової системи	новоутворення
АР Крим	56,53	22,82	4,26	3,33	3,95	2,10	0,72	0,81
Вінницька	82,52	36,12	4,11	7,06	4,86	4,11	2,95	0,87
Волинська	76,68	31,79	4,23	5,15	4,49	3,89	2,24	0,64
Дніпропетровська	77,93	31,32	4,96	5,17	6,42	5,25	1,64	1,08
Донецька	63,38	25,33	3,42	5,31	3,94	3,34	1,09	0,79
Житомирська	61,42	24,99	3,37	2,92	6,78	2,17	1,11	0,79
Закарпатська	69,07	25,61	3,31	8,61	3,12	3,20	1,7	0,62
Запорізька	58,88	25,58	3,69	3,44	4,21	2,77	1,16	0,90
Івано-Франківська	83,95	34,32	5,20	7,14	4,84	3,88	2,59	0,72
Київська	70,53	33,37	4,37	4,63	3,56	2,81	1,80	0,73
Кіровоградська	54,86	20,58	3,38	4,53	3,99	2,63	0,89	0,86
Луганська	56,42	24,06	3,98	3,78	3,18	2,34	0,77	0,77
Львівська	80,56	41,62	4,25	4,16	4,15	4,12	1,96	0,66
Миколаївська	57,13	22,70	3,49	4,78	3,83	2,03	0,96	0,97
Одеська	65,27	26,78	3,97	5,40	3,67	3,00	1,91	0,72
Полтавська	58,53	24,85	3,29	5,85	3,63	2,71	1,01	0,81
Рівненська	75,12	26,85	4,92	5,27	4,43	4,00	2,41	0,74
Сумська	52,68	19,51	3,00	4,45	3,80	2,85	0,89	0,89
Тернопільська	61,79	27,57	4,07	3,72	3,78	3,06	1,87	0,58
Харківська	70,89	26,63	4,55	3,02	4,68	3,48	1,94	1,07
Херсонська	62,53	22,53	3,99	5,28	4,48	3,55	1,34	0,94
Хмельницька	61,34	23,58	3,70	4,48	3,10	2,87	1,87	0,66
Черкаська	77,00	34,00	4,67	5,39	5,01	3,83	1,93	0,93
Чернівецька	70,92	32,07	3,81	3,56	5,40	4,51	2,36	0,62

Із наведених показників видно, що досліджуваний край значно відрізняється від сусідніх у кращій бік за більшістю захворювань і за сумарним рівнем захворюваності. Особливо низький рівень захворюваності органів дихання. Найчастіше люди, а особливо діти, хворіють простудними хворобами. Тому з метою оздоровлення на період літніх канікул дітей

намагаються возити на південь. А краще було б їхати на Кропивниччину, де клімат більш сприятливий для оздоровлення.

Особливість клімату центральної частини області полягає в тому, що вона знаходиться на стику двох глобальних повітряних течій. Клімат території, яка розташована північніше Кропивницького, формується під впливом вологих повітряних мас, які несуть вологу з Атлантики, з району поширення потужної океанічної течії Гольфстрім. Там із теплої води багато вологи переноситься на континент атлантичними циклонами. Зазвичай ці циклони проходять північніше Кропивницького на 50-80 км і лише зрідка накривають наше місто зятяжним дощем.

На південну частину області, як і України, надходять повітряні маси, які також формуються над Атлантичним океаном, але в межах поширення холодної Канарської течії. Із холодної води відбувається недостатнє випаровування. Тому повітря не збагачене вологою формує степовий ландшафт півдня України. Південніше Європи розташоване тепле Середземне море, а південь України омивається водами Чорного і Азовського морів. Із цих теплих акваторій відбувається випаровування вологи, яка переноситься і на континент. Проте вплив цих південних мікроциклонів не доходить до нашого краю. Тому тут відсутні такі погодні катаклізми, які періодично бувають в Одесі, Миколаєві й інших південних краях. Таким чином, центральна частина нашої області знаходиться на уявному кліматичному острові, який значно відрізняється від навколишніх територій. Аргументи таких поглядів наступні.

У кліматології атмосферні опади прийнято розділяти на опади холодного періоду, який включає місяці з листопада до березня включно і теплого. За холодний період по метеостанції Кропивницького випадає пересічно 167 мм опадів, що є найменшою величиною порівняно із показниками всіх сусідніх метеостанцій, включаючи Знам'янку (205), Новомиргород (191), Помічну (191), Бобринець (191), Долинську (187), Первомайськ (202), Миколаїв (182), Кривий Ріг (179), Дніпро (209), Кам'янське (196), Одесу (204), Полтаву (215), Черкаси (183), Смілу (203), Умань (221), Вінницю (199).

Знижена циклонічна діяльність у холодний період року і практично повна її відсутність у теплий період сприяють формуванню переважно ясної, малохмарної погоди, особливо у весняно-ранньолітній період. Як свідчать результати дослідження тривалості сонячного сйва у квітні-червні найбільше сонця є над нашим краєм, а не над Одещиною, Херсонщиною, або Кримом, як це прийнято вважати (табл. 5) [6]. Часто люди після зими поспішають по засмагати під першими по-літньому теплими променями, не знаючи, що ці весняно-ранньолітні промені найбільш багаті згубними ультрафіолетовими променями. Весною і на початку літа верхні шари ще не прогріті, а тому не збагачені вологою, а також пилом, який піднімається з полів. Пил і молекули води значно затримують надходження ультрафіолету, тому з липня сонячні промені менш шкідливі для тіла.

Табл. 5.

Тримісяччя сочного сіна (години)

	IV			V			VI			VII		
	1	2	3	місяць	1	2	3	місяць	1	2	3	місяць
Природні зоди й області України												
Степ	59	57	71	187	85	91	95	271	90	96	104	280
АР Крим	65	60	71	196	83	93	96	272	90	103	96	291
Дніпропетровська	55	55	72	182	84	92	95	271	89	93	89	271
Донецька	55	56	59	180	81	88	96	265	90	92	93	275
Запорізька	58	53	70	181	77	83	94	254	86	96	91	273
Кіровоградська	58	56	76	190	92	97	100	289	98	99	92	289
Луганська	56	56	68	180	81	90	99	270	93	94	92	279
Львівська	54	55	69	178	87	90	87	264	83	87	88	258
Одеська	64	61	72	197	90	91	94	275	89	102	99	290
Херсонська	62	60	75	197	88	94	98	280	90	102	98	290
Літоstep	52	54	67	173	86	88	90	267	88	87	86	262
Вінницька	51	51	59	171	90	91	89	270	87	84	90	261
Київська	58	63	58	189	89	95	100	284	96	95	96	287
Полтавська	55	58	69	182	84	94	96	274	90	93	90	273
Сумська	55	58	73	186	88	91	94	273	95	87	82	264
Тернопільська	42	46	58	146	75	73	76	223	75	73	79	230
Харківська	54	60	58	182	85	92	94	271	92	96	85	273
Хмельницька	50	53	58	171	88	88	89	265	83	80	85	248
Черкаська	51	53	70	174	89	92	93	274	92	93	88	273
Чернівецька	51	46	54	161	82	77	77	236	84	81	82	247

Основна кількість опадів у нашому краї випадає у теплу пору року – 332 мм. Волога цих опадів не є принесеною гольфстрімовськими чи балканськими циклонами, а випадає із хмар вертикального розвитку. Ці опади носять переважно зливовий характер. Весь теплий період характеризується пониженою вологістю повітря, що є дуже сприятливим для людей, які вразливі до простудних захворювань.

Окрім клімату високої онкозахворюваності сприяє екологічна безграмотність населення, яке забуло, що наші предки завжди захищалися від променів сонця довгими білими одежами і брилями або парасолями.

У значній мірі покращанню здоров'я населення сприяло б озеленення міст і сіл, щоб люди ходили тінистими алеями, а не під палючим сонцем. Також необхідно відновлювати знищені та створювати нові лісові смуги навколо полів і, особливо, навколо гранітних кар'єрів, рудних дворів уранових шахт, хвостосховищ гідрометалургійних комбінатів та інших об'єктів, з яких можливе перенесення пилового матеріалу. Саме пил, особливо з об'єктів уранодобувного комплексу, попадаючи в організм, може створювати внутрішнє радіаційне опромінення, яке потім провокує онкозахворюваність.

Багато інформаційного шуму створює радонова проблема, яку пов'язують з діяльністю шахт. Не вдаючись у теорію, слід відзначити, що радоном "дихає" вся планета. Навіть з дна океану виділяється радон. Як найважчий газ на планеті, він накопичується у нижніх елементах рельєфу, на перших поверхах не провітрюваних приміщень. Якщо житлові та виробничі приміщення, де знаходяться люди, періодично провітрюються, там концентрація радону не перевищує гранично допустиму.

Висновки. При видобутку уранової руди, її транспортуванні та первинній переробці у доквілля надходять додаткові до природних порції продуктів розпаду урану – альфа-частинки, радій, радон, які також здатні випромінювати альфа-частинки. Іонізуюча здатність і відносна біологічна активність цих частинок досить значна й вся вона витрачається при контакті з першими клітинами середовища, викликаючи їх руйнування. А тому, їх пробіг у тканинах не перевищує кількох міліметрів, чого не достатньо для проходження мертвого шару шкіри, а у повітрі їх пробіг не перевищує 8 см. Тому *радіаційний ризик при зовнішньому опроміненні альфа-частинками відсутній*. Небезпеку створює лише внутрішнє опромінення, коли радіоактивний матеріал потрапляє до організму людини з їжею, водою або повітрям. Таке можливе при пиловому перенесенні радіонуклідів. Для запобігання цього необхідно всі об'єкти уранового виробництва «заховати» у ліси – санітарно-захисні смуги заліснити. Оскільки багато радіонуклідів калію, кальцію, фосфору та інших радіоактивних елементів привноситься у населені пункти з полів, всі поля, дороги повинні бути обсажені лісосмугами. Вулиці та тротуари у населених пунктах треба обсаджувати деревами, перетворюючи їх на тінисті алеї. Це також зменшить опромінення шкіри сонячною радіацією та знизить захворюваність на рак шкіри.

Список використаних джерел:

1. Аналітичний звіт про результати аналізу комплексної програми захисту населення Кіровоградської області від впливу іонізуючого випромінювання на 2009-2013 роки. Кіровоград-2012. 83с.
2. Статистичні щорічники Кіровоградської області за 2000-2017р.р.
3. Статистичні щорічники України за 2000-2017р.р.
4. Сайт Центру медичної статистики МОЗ України. Режим доступу:<http://medstat.gov.ua/ukr/main.html>
5. Чекалин А.В. Причины возникновения рака и его география.// Наука и человечество.- М. 1969. С.111 – 119.
6. Філімоніхіна О.Г., Топольний Ф.П. Де на Україні жити краще? // Наукові записки – Вип. 8.- Кіровоград: КНТУ. 2007. С. 145 – 148.

УДК 33:911.3:379.8]:556.51(477.82)

Чир Надія

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород

Качаровський Роман, Карпюк Зоя, Єрко Ірина, Чижевська Лариса

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

Рекреаційний потенціал природоохоронних територій басейну річки Черногузка

Охарактеризовано рекреаційний потенціал природно-заповідного фонду басейну річки Черногузка. Визначено структуру та загальні риси ПЗФ досліджуваної території. Акцентується увага на унікальності флори та фауни басейну річки, що в перспективі може стати родзинкою її рекреаційного потенціалу. Визначено проблеми розвитку туризму на досліджуваній території. Окреслено заходи покращення функціонування об'єктів ПЗФ басейну річки та перспективного використання в рекреаційній діяльності.

Ключові слова: природно-заповідний фонд, природоохоронна територія, рекреаційний потенціал, річка Черногузка, Волинська область.

Чир Н., Качаровский Р., Карпюк З., Ерко И., Чижевская Л. Рекреационный потенциал природоохранных территорий бассейна реки Черногузки. Охарактеризован рекреационный потенциал природно-заповедного фонда бассейна реки Черногузка. Определено структуру и общие черты ПЗФ исследуемой территории. Акцентируется внимание на уникальности флоры и фауны бассейна реки, что в перспективе может стать изюминкой ее рекреационного потенциала. Определены проблемы развития туризма на исследуемой территории. Выделены меры улучшения функционирования объектов ПЗФ бассейна реки и их перспективного использования в рекреационной деятельности.

Ключевые слова: природно-заповедный фонд, природоохранная территория, рекреационный потенциал, река Черногузка, Волинская область.

Chyr N., Kacharovsky R., Karpuk Z., Erko I., Chizhevska L.T. Recreation potential of protected territories of the Chornoguzka river basin. *The recreational potential of the Chornohuzka river nature reserve fund is characterized. The structure and general features of the nature reserve fund of the study area are determined. Emphasis is placed on the uniqueness of the flora and fauna of the river basin, which in the future may be the highlight of its recreational potential. The problems of tourism development in the studied territory are identified. Measures to improve the functioning of the river basin nature reserve fund facilities and prospective use in recreational activities are outlined.*

Key words: *nature reserve fund, protected area, recreational potential, Chornohuzka river, Volyn region.*

Вступ. Природоохоронні території мають важливе значення для збереження балансу в екосистемі, унікальних природних ландшафтів, зменшення темпів втрати біорізноманіття. Будучи в переважній своїй більшості поліфункціональними об'єктами, вони виконують також ряд інших функцій, вагомою серед яких є туристично-рекреаційна діяльність [1; 4; 6].

Окрім території та об'єкти природно-заповідного фонду (ПЗФ) є придатними для короткострокового відпочинку, підґрунтям для розвитку пішого, велосипедного та кінного туризму, основою при прокладанні тематичних туристичних маршрутів еколого-пізнавального спрямування. Особливо цікавими у даному аспекті являються нитки маршрутів, що здійснюються вздовж басейнів річок.

Відтак, **метою** даного дослідження є детальний аналіз геопросторових особливостей природоохоронної мережі басейнової системи річки Чорногузка та її використання у рекреаційній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Природний рекреаційний потенціал Волинського регіону задля задоволення рекреаційних потреб оцінено у монографіях Л. М. Черчик, О. В. Міщенко, І. В. Єрко [6], а також З. К. Карпюк, В. О. Фесюка, О. В. Антишок [3], М. Хими́на [4]. Питаннями дослідження рекреаційного потенціалу та окремих його складових в розрізі адміністративних районів та окремих ОТГ Волинської області займалися Н. В. Чир, З. К. Карпюк, Л. Т. Чижевської, Р. Є. Качаровського, О. В. Антишок [2; 6-8]. Наразі актуальними є дослідження стану річок за басейновим принципом.

Річка Чорногузка (за деякими історичними джерелами р. Олень) належить до басейну Прип'яті, являється лівою притокою р. Стир першого порядку. Довжина водної артерії – 54,0 км, площа водозбору – 552,4 км². Коефіцієнт густоти річкової мережі досліджуваного басейну складає 0,97 км/км². Похил річки – 0,67 м/км. Долина Чорногузки коритоподібна, завширшки до 3 км, заплава – заболочена, двостороння (від 300-400 м до 700 м шириною). Річище глибиною 1,4-2 м і шириною 1-3 м подекуди випрямлене, звивисте.

Чорногузка протікає на території двох адміністративних районів Волинської області: Локачинського і Луцького. Бере початок з джерел біля села Бубнівка (Локачинський район). Тече переважно на схід у межах Волинської височини. Впадає до Стиру на схід від села Новостав (Луцький район). Найбільші притоки: р. Білогузка (10,8 км) та р. Полонка (28,0 км).

Природно-заповідний фонд басейну річки Чорногузка станом на 2019 рік налічує 5 об'єктів місцевого значення загальною площею 4897,6 га (табл.1). Для збереження, відтворення та відновлення цінних компонентів природи та підтримки екологічного балансу виділено чотири заказників, зокрема два орнітологічних – «Чаруків» та «Лобаниха», і два гідрологічних – «Чорногузка» та «Чорногузівський» та одне заповідне урочище «Садівська дача».

Табл. 1.

Об'єкти природно-заповідного фонду басейну р. Чорногузка [2-4]

Назва об'єкта	Місце знаходження	Площа, га	Нормативний документ, орган, що утворив та дата утворення
Заказники			
<i>Орнітологічні</i>			
Чаруків	Чаруківська, Несвічівська, Городищенська сільські ради Луцького району	375,0	Розпорядження представника Президента України у Волинській області від 26.05.1992 р. № 132
Лобаниха	Несвічівська сільська рада Луцького району	232,0	Рішення Волинської обласної ради від 16.12.2003, № 9/12
<i>Гідрологічні</i>			
Чорногузка	Баївська, Одерадівська, Ратнівська сільські ради Луцького району	1500,0	Розпорядження представника Президента України у Волинській області від 26.05.1992 р. № 132
Чорногузівський	завдовжки 4,5 км, завширшки 0,5 км, що лежить між сс. Линів і Бубнів Локачинського району	121,0	Рішення обласної ради від 17.03.1994, № 17/19
Заповідні урочища			
Садівська дача	ДП «Горохівське ЛМГ» Садівське лісництво та Садівська сільська рада Локачинського району	2669,6	Рішення обласної ради від 29.03.2005, № 19/27 (зміна категорії ПЗФ: 04.11.2011, № 7/21; 12.03.2012, № 10/67; 31.07.2014, № 27/64)

Коефіцієнт заповідності досліджуваної території складає 8,9 %. Щільність об'єктів ПЗФ у басейні р. Чорногузка становить 0,905 об'єктів/100 км². Це дещо менше, ніж значення відповідного показника по області (1,91).

При цьому, найбільша насиченість ПЗФ територіями характерна для Луцького району басейну. Усі об'єкти ПЗФ мають площу, яка перевищує 50,0 га [3], що свідчить про високі якісні характеристики ПЗФ досліджуваної території.

Загалом заказники загальною площею 2228 га складають 45,5 % природоохоронної території досліджуваного басейну. Левова частка площі припадає на заповідне урочище «Садівська дача» (54,5 %) (рис 1).

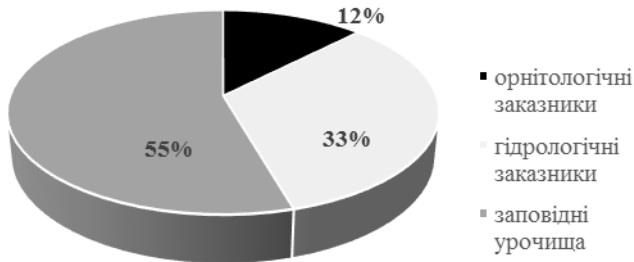

Рис 1. Структура ПЗФ басейну р. Чорногузка

В орнітологічному заказнику «Чаруків» охороняється ділянка завдовжки 7,5 км, пересічною шириною 0,5 м із двома ставками, прилеглими лучно-болотяними угіддями заплави р. Полонки – правої притоки р. Чорногузки. Ця територія є місцем мешкання, розмноження, зупинки під час міграційних перельотів весною та восени водоплавних і навколводних птахів. Тут зафіксовано 104 види птахів, із яких 58 – гніздові: пірникози велика (*Podiceps cristatus*) і мала (*Podiceps ruficollis*), бугай (*Botaurus stellaris*), лебідь-шипун (*Cygnus olor*), крижень (*Anas platyrhynchos*), чирянка велика (*Anas querquedula*) і мала (*Anas crecca*), нерозень (*Anas strepera*), широконоска (*Anas clypeata*), чернь червоноголова (*Aythya ferina*) і чернь чубата (*Aythya fuligula*), лиска (*Fulica atra*), чайка (*Vanellus vanellus*), лунь болотяний (*Circus aeruginosus*), мартин звичайний (*Larus ridibundus*), грицик великий (*Limosa limosa*), очеретянка ставкова (*Acrocephalus scirpaceus*), вівсянка очеретяна (*Emberiza schoeniclus*) та інші. Мешкає низка нечисленних регіонально рідкісних видів: гагара чорвола (*Gavia arctica*), чаплі велика біла (*Ardea alba*) і руда (*Ardea purpurea*), бугайчик (*Ixobrychus minutus*), шилохвіст *Anas acuta*, крех великий (*Mergus merganser*), погонич малий (*Porzana parva*), баклан великий (*Phalacrocorax carbo*), синиця вусата (*Panurus biarmicus*), вівсянка звичайна (*Emberiza citrinella*). Трапляються види, занесені до Червоної книги України, зокрема, журавель сірий (*Grus grus*), лелека чорний (*Ciconia nigra*), лунь польовий (*Circus cyaneus*), сова болотяна (*Asio flammeus*), чернь білоока (*Aythya nyroca*).

Для орнітологічного заказника «Лобаниха» характерним є збереження частини заплави р. Чорногузки зі ставками, заплавними луками та

заболоченими ділянками, що є місцем мешкання, розмноження, зупинки під час весняно-осінніх міграційних перельотів близько 100 видів птахів, у т. ч. нечисленних гніздових видів: пірникози малої (*Podiceps ruficollis*), бугая (*Botaurus stellaris*), бугайчика (*Ixobrychus minutus*), нерозня (*Anas strepera*), очеретянки чагарникової (*Acrocephalus palustris*), синьошийки (*Luscinia svecica*), гуски сірої (*Anser anser*), плиски жовтоголової (*Motacilla citreola*), чеграви (*Hydroprogne caspia*), мартина сизого (*Larus canus*). У щорічних масових міграціях уздовж р. Полонки зафіксовано 12-15 тис. птахів, найчисленніші серед яких сивкоподібні (*Charadriiformes*), горобцеподібні (*Passeriformes*), гусеподібні (*Anseriformes*). Кілька видів птахів та два види ссавців занесені до Червоної книги України. Зокрема, гоголь (*Bucephala clangula*), журавель сірий (*Grus grus*), лелека чорний (*Ciconia nigra*), лунь польовий (*Circus cyaneus*), скопа (*Pandion haliaetus*), сорокопуд сірий (*Lanius excubitor*), чернь білоока (*Aythya nyroca*), горностаї (*Mustela ermine*) та видра річкова (*Lutra lutra*), яка також занесена до Європейського Червоного списку як вид, що перебуває під загрозою знищення у світовому масштабі [2-4; 7].

Заплава р. Черногузки завдовжки 22,0 км, завширшки від 0,1 до 0,7 км охороняється у межах гідрологічного заказника «Черногузка». Тут поширена різноманітна злаково-осокова рослинність із тимофіївки лучної (*Phleum pratense*), тонконога лучного (*Poa pratensis*), китника лучного (*Alopecurus pratensis*), осок стрункої (*Carex acuta*) і гостроподібної (*Carex acutiformis*), ромашки лікарської (*Matricaria recutita*), калужниці болотяної (*Caltha palustris*), незабудки болотяної (*Myosotis scorpioides*), хвоща болотяного (*Equisetum palustre*), рогозу широколистого (*Typha latifolia*), очерету звичайного (*Phragmites australis*), півників болотяних (*Iris pseudacorus*). Серед чагарників переважає вільха чорна (*Alnus glutinosa*) і крушина ламка (*Frangula alnus*). Фауністичний комплекс заказника складається з понад 100 видів хребетних тварин. Серед нечисленних регіонально рідкісних видів: бугай (*Botaurus stellaris*), бугайчик (*Ixobrychus minutus*), чепура велика (*Ardea alba*), очеретянка чагарникова (*Acrocephalus palustris*), синьошийка (*Luscinia svecica*), просянка (*Emberiza calandra*). Трапляються види, занесені до Червоної книги України й додатки міжнародних конвенцій: гоголь (*Bucephala clangula*), деркач (*Crex crex*), журавель сірий (*Grus grus*), луні польовий (*Circus cyaneus*) і лучний (*Circus pygargus*), сорокопуд сірий (*Lanius excubitor*), сова болотяна (*Asio flammeus*), горностаї (*Mustela erminea*), видра річкова (*Lutra lutra*), два з них: деркач (*Crex crex*) і видра річкова (*Lutra lutra*) включені до Європейського Червоного списку [2-4].

У межах гідрологічного заказника «Черногузівський» охороняється заплава р. Черногузка та лучно-болотяний масив із природними джерелами. У прибережній смузі ростуть очерет звичайний (*Phragmites australis*) і рогіз широколистий (*Typha latifolia*). У лучному різотрав'ї зростають тонконіг болотяний (*Poa palustris*), коронарія зозуляча (*Lychnis flos-cuculi*), вовче тіло болотяне (*Comarum palustre*), білозір болотяний (*Parnassia palustris*), м'ята болотяна (*Mentha aquatica*), жовтець повзучий (*Ranunculus repens*) та їдкий

(*Ranunculus acris*), любисток лікарський (*Levisticum officinale*), незабудка болотяна (*Myosotis scorpioides*), лепеха звичайна (*Acorus calamus*), бобівник трилистий (*Menyanthes trifoliata*), осока чорна (*Carex nigra*). Трапляється тут і вид, занесений до Червоної книги України – осока затінкова (*Carex umbrosa*). Територія заказника – місце мешкання й розмноження багатьох видів риб, земноводних, плазунів, птахів, ссавців, у т. ч. рідкісних, занесених у переліки Червоної книги України, Європейського червоного списку, Червоного списку МСОП [3-5].

У заповідному урочищі «Садівська дача» охороняються дубові, дубово-грабові, сосново-дубові насадження на північних схилах Волинської височини, у яких поодинокі ростуть дерева бархату амурського (*Phellodendron amurense*), в'яза гладкого (карагача) (*Ulmus laevis*), де серед різнотрав'я з конвалії травневої (*Convallaria majalis*), первоцвіту весняного (*Primula veris*), печіночниці звичайної (*Hepatica nobilis*), плюща звичайного (*Hedera helix*) трапляються рідкісні види рослин, занесені до Червоної книги України – вовчі ягоди пахучі (*Daphne cneorum*), зозуліні черевички справжні (*Cypripedium calceolus*), підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis*). У лісових масивах мешкають сова сіра (*Strix aluco*), чапля сіра (*Ardea cinerea*), борсук лісовий (*Meles meles*), що охороняються Бернською конвенцією, Червоним списком МСОП, та видра річкова (*Lutra lutra*) – рідкісний вид, що міститься в переліках Червоної книги України, Європейського червоного списку [3-5].

Як бачимо, досліджуваний регіон багатий на природні рекреаційні ресурси, що можуть стати платформою для розвитку, в першу чергу, орнітологічного туризму та інших видів екологічного туризму. На базі ресурсів ПЗФ можна проводити еколого-освітні акції, фестивалі, виставки, навчальні лекції, бесіди, диспути та круглі столи на природоохоронну тематику, організовувати еколого-освітні стежки. Наявні гідрологічні заказники варто з'єднати ниткою водного туристичного маршруту, розширивши при цьому асортимент туристичного продукту.

Разом з тим, у басейні р. Черногузка відсутня необхідна туристична інфраструктура, на кшталт, туристичних трас, майданчиків та вишок для спостереження за птахами, місць для облаштування стоянок тощо.

Висновки. Для покращення стану функціонування наявних природоохоронних об'єктів у басейні р. Черногузка та підвищення рекреаційної привабливості території необхідно: 1) чітко встановити межі територій та об'єктів ПЗФ; 2) забезпечити участь посадовців місцевої влади, природоохоронної громадськості, населення, волонтерів, представників туристичного бізнесу в ефективному управлінні об'єктами ПЗФ; 3) впровадити новітні методи інформування населення про цінність територій ПЗФ; 4) організувати наукову, еколого-освітню, рекреаційну та туристичну діяльність на території вказаних об'єктів ПЗФ; 5) створити мережу туристичних маршрутів із залученням об'єктів ПЗФ басейну; 6) облаштувати територію об'єктами туристичної інфраструктури для потреб екологічного туризму.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про природно-заповідний фонд України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/go/2456-12>
2. Єрко І.В. Характеристика гідрологічних природоохоронних об'єктів Луцького району Волинської області / І.В. Єрко, З.К. Карпюк, Л.Т. Чижевська, Р.Є. Качаровський, Н.В. Чир // Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. – Переяслав, 2020. – Вип. 55. – С. 29-31.
3. Карпюк З. К. Природно-заповідний фонд Волинської області : альбом-каталог / З. К. Карпюк, В. О. Фесюк, О. В. Антипюк. – К. : ТОВ «ОК-ПОЛІГРАФ», 2018. – 136 с.
4. Природно-заповідний фонд Волинської області (Огляд територій і об'єктів природно-заповідного фонду в розрізі районів) / упоряд. М. Химин та ін. – Луцьк : Ініціал, 1999. – 48 с.
5. Черчик Л. М. Туристично-рекреаційний комплекс Волинської області: передумови розвитку : монографія. Частина 1 / Л. М. Черчик, О. В. Міценко, І. В. Єрко. – Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2014. – 128 с.
6. Чир Н.В. Потенційні рекреаційні можливості природно-заповідних об'єктів басейну р. Луга / Н.В. Чир, З.К. Карпюк, Л.Т. Чижевська, Р.Є. Качаровський, О.В. Антипюк // Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації : Матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції, 31 жовтня 2019 р. : зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2019. – Вип. 52. - С. 34-37.
7. Чир Н.В. Рекреаційний потенціал природоохоронних територій басейну річки Вишівка / Н.В. Чир, Р.Є. Качаровський, І.В. Єрко, Л.Т. Чижевська // Природно-заповідний фонд Волинської області: освітній аспект: матеріали обласна наук.-практ. конф. (10 жовтня 2019 року, м. Луцьк) / упоряд.: Н.В. Григор'єва, Л.М. Мацюк. – Луцьк : Волинський ІППО, 2019. – С. 265-268.
8. Чир Н.В. Роль об'єктів природно-заповідного фонду прикордонних ОТГ Волинської області у розвитку екологічного туризму / Н.В. Чир, Л.Т. Чижевська, Р.Є. Качаровський // Регіон – 2019: стратегія оптимального розвитку: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (16-17 жовтня 2019 р., м. Харків). – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2019. – С. 271-275.

Комунальний заклад «Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Запорізької обласної ради

Екологічне краєзнавство – новий напрямок краєзнавства в системі позашкільної освіти та історичний ракурс розвитку в Запорізькій області

Стаття присвячена аналізу процесів становлення і розвитку екологічного краєзнавства, як нового напрямку краєзнавства в системі позашкільної освіти Запорізької області за останні 30 років, дається інформація про осіб й організації, які проводили відповідну роботу.

***Ключові слова:** екологічне краєзнавство, гурткова робота, центр туризму учнівської молоді*

Шелегеда В. Экологическое краеведение – новое направление краеведения в системе внешкольного образования и исторический ракурс развития в Запорожской области. *Статья посвящена анализу процессов становления и развития экологического краеведения, как нового направления краеведения в системе внешкольного образования Запорожской области за последние 30 лет, дается информация о лицах и организациях, которые проводили соответствующую работу.*

***Ключевые слова:** экологическое краеведение, кружковая работа, центр туризма учащейся молодежи*

Shelegeda V. An ecological study of a particular region is new direction of study of a particular region in the system of out-of-school education and the historical foreshortening of development in the Zaporozhia area. *The analysis of forming and development of ecological study of a particular region is in-process presented, as new direction of study of a particular region in the system of out-of-school formation of the Zaporozhia area for the last 30 years, information is given about persons and organizations which conducted the proper work.*

***Keywords:** ecological study of local lore, circle work, tourism center for students*

Вступ. Екологічний туризм і краєзнавство – поняття відносно нове, яке з'явилося наприкінці ХХ століття. Але з кожним роком кількість прихильників цього виду відпочинку і пізнання світу збільшується, що пов'язано з погіршенням екологічної ситуації в багатьох традиційно рекреаційних зонах і районах світу.

Вперше термін “екотуризм” був запропонований мексиканським економістом Гектором Цебаллос-Ласкурейном у 1980 році і передбачав “Подорож у порівняно не порушені природні регіони з метою вивчення, милування і насолоди ландшафтами з їхніми дикими рослинами і тваринами, а також усіма існуючими культурними проявами”. Подальші трактування

терміну «екотуризм» вивчалися багатьма дослідниками (Міллер Г., Дмитрук О.Ю., Бейдик О.О., Біржаков М.Б., Гетьман В.І. тощо) і були пов'язані, перш за все, з концептуальними підходами до його організації (економічними, природоохоронними, освітніми, соціальними тощо). [12, с. 2-6].

На сьогоднішній час виділяють 4 види (напрямки) екотуризму.

1. Науковий екотуризм, під час якого туристи беруть участь у досліджуванні природи, проводять польові спостереження. До цього виду туризму відносяться науково-дослідні експедиції, польові практики школярів і студентів тощо. Наприклад, широко відомі екотури, пов'язані зі спостереженням за перелітними птахами та підрахунками їх чисельності, з виявленням і вивченням стану популяцій рідкісних видів рослин і тварин тощо.

2. Тури історії природи – подорожі, пов'язані з пізнанням навколишнього середовища і місцевої культури. Як правило, ці тури являють собою сукупність навчальних, науково-популярних і тематичних екскурсій, які проводяться на екологічних стежках. Найчастіше вони організуються по територіях заповідників і національних парків. До цього виду екотуризму відносяться також подорожі школярів, під час яких викладачем або гідом проводяться екскурсії і бесіди про природу.

3. Пригодницький екотуризм. Він об'єднує всі подорожі, пов'язані з активними способами пересування і відпочинку на природі з використанням водного, пішохідного, гірського тощо видів туризму і спрямований на отримання нових вражень, емоцій, покращення фізичної форми туриста і досягнення спортивних результатів.

4. Подорожі у природно-заповідні території, які мають високу естетичну, пізнавальну, наукову тощо цінність [12, с. 2-6].

Як бачимо, реалізація головних напрямків екотуризму тісно пов'язана з пізнанням, спостереженням, дослідженням, вивченням, збереженням природного середовища, тобто з екологічним краєзнавством. Але всі ці поняття, принципи і види екологічного туризму/краєзнавства були сформульовані, досліджені і визначені у 21 столітті.

Виклад основного матеріалу. Наша стаття присвячена зародженню нового напрямку краєзнавства і туризму - «екологічного» в системі позашкільної освіти Запорізької області, яке відбулося на початку 80-х років 20 століття і тісно пов'язане з історією Запорізького обласного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді.

15 квітня 1983 року на Запорізькій обласній станції юних туристів (стара назва Центру туризму) відкриваються два перші в області (і в Україні) еколого-краєзнавчі гуртки під керівництвом випускника біофаку Дніпропетровського держуніверситету Анатолія Льовіна. В той час екологія, як нова біологічна наука «Про взаємодію живих організмів та їх угруповань між собою і з навколишнім середовищем», тільки розпочала свій розвиток на теренах СРСР, а популярність серед населення здобула у зв'язку з громадським рухом за охорону природи [9, с. 14].

Форми і методи туристсько-краєзнавчої роботи гурток використовував традиційні: походи, лекції та екскурсії в природі, польові практикуми та експедиції. Але їх тематичне наповнення було новим - екологічним. Провідною проблемою пошуково-дослідної роботи гуртка стало «Вивчення впливу відпочиваючих на заплавні ліси о. Хортиця й узбережжя р. Дніпро». Ось деякі еколого-краєзнавчі теми, які розроблялися гуртківцями у середині 80-х років: «Вплив рекреації на норну діяльність лисиць», «Вплив стежкової мережі на рослинний покрив плавневих лісів», «Щільність дупло-гніздових птахів в місцях рекреації», «Відстаньположення водно-болотних птахів рекреантами» та інші [9, с.38 – 39].

У 1988 році до Анатолія Льовіна приєдналися Олександр Жаков (випускник ЗДІА) і Віталій Шелегеда (ХДУ), в центрі сформувалася команда однодумців з трьох педагогів і шести еколого-краєзнавчих гуртків. Районом проведення досліджень визначається о. Хортиця, провідна тема досліджень трохи змінюється: «Вивчення різноманіття тваринного і рослинного світу Хортиці, вплив рекреації на стан природних комплексів острова». Свої наукові нароби учні еколого-краєзнавчих гуртків представляють на Міжнародних і Всесоюзних форумах і конференціях, де постійно стають переможцями. Ось деякі з тем дослідницько-пошукових робіт 1988-1993 років: «Очищення внутрішніх проток плавнів о. Хортиця від топляка, соціологічні опитування рибалок-підлідників та облік виловленої ними риби» (Виставка ВДНХ СРСР, м. Москва, бронзова медаль), «Стан штучних лісів північної частини о. Хортиця» (Всесоюзна науково-практична конференція учнів «Юність, наука, культура» (м. Обнінськ, Росія), «Структура і сучасний стан фітоценозів чилма дніпровського в плавнях о. Хортиця» (Міжнародний конкурс наукових робіт учнівської молоді «Вода на Землі» (м. Москва, Росія), «Вплив промислових стоків на безхребетну гідробіоту русла Дніпра в районі м. Запоріжжя» (Всесоюзний форум юних екологів, м. Москва), «Динаміка рослинних угруповань порушених ландшафтів о. Хортиця» (Всесоюзна туристсько-краєзнавча експедиція «Моя Батьківщина – СРСР») та інші.

У цей же період еколого-краєзнавчими гуртками започатковується програма «Екологічний практикум» - навчальна практика гуртківців у польових біостанціях Харківського і Дніпропетровського університетів, виступи на студентських конференціях з доповідями. Серед них: «Рудеральна рослинність заплавної частини острова і динаміка її чисельності залежно від ступеня рекреаційного навантаження», «Динаміка заростання вогнищ в різних біогеоценозах Хортиці», «Вплив засміченості на різноманіття флори рослинних угруповань о. Хортиця», «Пірогенні сукцесії степових ділянок о. Хортиця», «Добова активність і конкурентні відносини між окремими видами водно-болотної авіфауни плавнів о. Хортиця» тощо [16].

У 1991 році на базі гуртківців і випускників еколого-краєзнавчих гуртків Центру створюється Запорізький дитячо-юнацький екологічний клуб» – одна з перших громадських екологічних організацій Запорізької області (голова клубу Льовін А.С.). Члени клубу беруть участь у міжнародній

молдавсько-українсько-румунській екологічній експедиції «Дністер» з підготовки рекомендацій по створенню біосферного заповідника «Дністровські плавні», розробляють проект «Лукомор'є» по створенню Національного природного парку на острові Хортиця, який на першій радянсько-американській конференції громадських екологічних організацій в Москві визнається одним з найперспективніших.

1992-1993 роки проходять під девізом Аппалачського Гірського клубу (США), з яким підписана домовленість про обмін делегаціями. Учні і педагоги еколога-краєзнавчих гуртків Центру, члени Запорізького дитячо-юнацького екоклубу здійснюють візит в США, де знайомляться з досвідом неформальної екологічної освіти і громадського природоохоронного руху цієї країни. В цей же 1993 рік екоклуб за підтримки Центру проводить на о. Хортиця Міжнародну польову конференцію-зліт з питань екологічної освіти і виховання молоді, на яку приїжджають педагоги і юні екологи з Прибалтики, Росії, центральних, західних і східних районів України. За підсумками роботи конференції її учасники виходять з ініціативою до органів місцевої влади про необхідність створення на базі Центру туризму профільного відділу «Екологічне краєзнавство і туризм».

Наприкінці 1993 року на базі центру відкривається профільний відділ «Екологічне краєзнавство і туризм» (зав. відділом Віталій Шелегеда, співробітники Олександр Жаков, Олена Шелегеда), діяльність якого спрямована на об'єднання учнів і педагогів-екологів області навколо проблем вивчення і збереження природної спадщини рідного краю. У 1994 році відділом зніщується створення громадського об'єднання педагогів «Асоціація «Екологічна освіта», в основу діяльності якої пропонується нова педагогічна технологія - «екологічний проект», а головним принципом пошукової роботи: концентрування зусиль педагогічної та учнівської громадськості навколо вирішення актуальних національних і місцевих проблем збереження біологічного і ландшафтного різноманіття. Засновниками асоціації стали учні, педагоги і випускники центру і навчальних закладів області: Шелегеда В.І., Жаков О.В., Льовін А.С., Шелегеда О.Р., Гуріна Н.Г., Корзун С.А., Гаврюшина Л.В., Колиганова Н.А., Донченко С.М., Рожковський С.П., Хілько Л.Ф., Лебедева Н.А., Святенко О.М., Самарська С.В., Чорноморець В.С., Васильєва Т.М., Мішкіна Р.Б. та інші.

Перший комплексний еколога-краєзнавчий проект «Три щогли» (1994-1996 рр.) – відновлення порушених природних ландшафтів о. Хортиця, став початком системної роботи по узгодженню теорії і практики охорони природи, реалізації комплексних екологічних проектів з дітьми. Проект мав значний резонанс у Запорізькому регіоні, сприяв підвищенню інтересу державних і громадських організацій до проблем вивчення і збереження біологічного і ландшафтного різноманіття, екологічної освіти і виховання підростаючого покоління. Активну участь в реалізації проекту, у сприянні подальшому розвитку екологічного краєзнавства нашого регіону взяли

наукові співробітники заповідника «Хортиця» Святенко О.М., Фурманова Ю.Г., Петрова І.О., Лазько В.Г., Петроченко В.І.; інспектор Держуправління з питань екології у Запорізькій області Карасьов В.М.; співробітники управління з питань екології Запорізької міськради Ткалич О.М., Бройде І.Л., Дубіль Н.В., начальник Департаменту освіти і науки Тетерятник Б.Г., начальник Управління екології і природних ресурсів в Запорізькій області Добровольський А.В. та інші [2, с. 2 – 9; 3, с. 17 – 23]. В рамках проекту асоціація «Екологічна освіта» та відділ «Екологічне краєзнавство» започатковують журнал «Vita – Життя», який на наступні 13 років, до 2007 року, стає головним інформаційним вісником для учнівської і педагогічної громадськості Запорожжя з питань екологічного краєзнавства і туризму.

Паралельно з реалізацією проекту «Три щогли» відділом започатковуються і реалізуються довготривалі еколого-краєзнавчі проекти і програми для учнівської молоді «Позеленення нашого Я», польовий зліт-форум екологів-краєзнавців «Екологічне краєзнавство – крок у 21 століття», польова школа-експедиція «Заповідна Хортиця» (з 1998 року – «Заповідне Запорожжя»), «Природна спадщина» (екотури в унікальні природні куточки рідного краю й України), «Кращий юний еколог-краєзнавець року» тощо.

У 1994-1996 рр. в Україні публікується нове видання «Червоної книги України», на сторінках якої інформація про стан рідкісних видів рослин і тварин у Запорізькій області майже відсутня. Це спонукає відділ «Екологічне краєзнавство і туризм» до розробки обласної довготривалої пошукової еколого-краєзнавчої програми «Червона книга Запорожжя» [4, с. 5 – 9]. Проміжним етапом програми стає проект «Первоцвіти Запорожжя» (1998-2001 рр.), до реалізації якого залучилися більше 40 учнівських екооб'єднань з різних куточків області під керівництвом педагогів Сайгак О.П., Гуріна Н.Г., Корзун С.А., Петроченко В.І. (м. Запорожжя), Беляєв А.С., Решетов С.О. (Василівський р-н), Бадіон О.П., Стародубцева В.В., Хлепитько В., Сапальова Л., Корякова О.А., Самойленко С. (Чернігівський р-н), Василега Н.П. (Запорізький р-н), Волчанова С.В., Івко С.О. (м. Токмак), Застрожніков В.Л., Боярчук В.В. (Гуляйпільський р-н), Мусіхіна Г.П. (Веселівський р-н), Зеленьська В.В. (Розівський р-н), Зинухова Н.М. (К-Дніпровський р-н), Івашенко Є.П. (Мелітопольський р-н), Тимченко Л.М. (м. Бердянськ), Єрмолова Г.Г., Дородня Н.М. (Вільнянський р-н) та інші. Підсумком роботи стає науково-популярне видання «Експедиція Первоцвіти Запорожжя» (автори Шелегеда В.І., Шелегеда О.Р., 2001), в якому зібрана і систематизована унікальна наукова і природоохоронна інформація про поширення і сучасний стан 10 видів рідкісних ранньоквітучих рослин Запорізького краю, занесених до Червоної книги України [7].

У 2000 році Державне управління екології і природних ресурсів у Запорізькій області затвердило список рідкісних і зникаючих рослин Запорізької області, який нараховував 139 видів і сприяв розширенню завдань експедиції. У наступні роки (2002-2006) до пошукової програми «Червона книга Запорожжя. Рослинний світ» приєдналися нові краєзнавці-дослідники і

нові учнівські еколого-краєзнавчі об'єднання області: керівники Доценко А.В., Смотрицька І.Г., Черьомухіна А.О., Галуза Т.С. (м. Запоріжжя), Безкаравайна Є.В. (К-Дніпровський р-н), Непайда С.М. (Гуляйпільський), Качан А.В., Кравець Г.В. (Новомиколаївський), Черних М.А. (м. Мелітополь), Похилько П.М., Солоха С.О., Солоха А.В. (Чернігівський), Стаднікова Л.А., Шевченко О.В. (Василівський), Івченко Н.Д. (Михайлівський), Черемісін В.М. (м. Бердянськ) та інші. У 2008 році за підсумками пошукової роботи був підготовлений кольоровий атлас-довідник «Рідкісні і зникаючі рослини Запорізької області» (автори Шелегеда В.І., Шелегеда О.Р.), до якого була включена наукова інформація про поширення і сучасний стан 79 рідкісних видів судинних рослин, знайдених і досліджених учнівськими групами екологів-краєзнавців на території Запорізької області [13].

У 1995 році в Софії Конференцією міністрів охорони навколишнього середовища 55 європейських країн була схвалена Всеєвропейська стратегія збереження біологічного і ландшафтного різноманіття, яка передбачала в період 1996-1999 рр. розробити програму створення Всеєвропейської екологічної мережі або «ECONET», та її подальшу реалізацію протягом наступних 20 років. Таким чином, акцент у природоохоронній справі зміщувався на збереження значних за площею природних територій або екологічних ядр, з'єднаних між собою екологічними коридорами. Основою еконету розглядалися, перш за все, природно-заповідні території. У 1997 році Міністерство Екології України представило на розгляд громадськості і Верховній Раді України проект «Національної стратегії збереження біологічного і ландшафтного різноманіття та створення національного еконету» [5, с. 10–16; 11].

У 1998 році відділ «Екологічне краєзнавство» Центру туризму за підтримки АсЕкО й Управління екології та природних ресурсів м. Запоріжжя і Запорізької області започатковує довготривалу програму «Заповідне Запоріжжя», спрямовану на вивчення існуючих заповідних територій, а також на пошук і дослідження територій, перспективних до включення у природно-заповідний фонд Запорізької області, в майбутній національний еконет. Підсумком тільки першого року реалізації проекту стає виявлення і опис природного комплексу в долині р. Велика Білозерка площею близько 400 га з унікальною популяцією рідкісного виду рослин - цимбохазми дніпровської загальною чисельністю біля 100 тисяч особин, підготовка наукового обґрунтування по створенню заказника загальнодержавного значення «Великобілозерський» (Кам'янка-Дніпровський район), видання збірки дослідницьких робіт юних екологів-краєзнавців «Заповідне Запоріжжя» [1].

У 1999 році відділ «Екологічне краєзнавство» разом з АсЕкО, ЗНУ і Національним екологічним центром України реалізує проект «Дніпровська Лука» з вивчення природних комплексів берегової смуги Дніпра і підготовки наукового обґрунтування зі створення Національного природного парку на території Запорізької області площею більше 30 тис. га (кер. проекту Шелегеда В.І., учасники Шелегеда О.Р., Жаков О.В., Вілінов Ю.І., Корзун

С.А., Прудкий В.І., Васильєва Т.М., Єрмолова Г.Г., Решетов С.О., Лебедєва Н.А., учні еколого-краєзнавчих гуртків центру туризму). Проект був схвалений Міністерством Екології України, але за пропозицією Держуправління екології і природних ресурсів у Запорізькій області поділений на етапи: I етап – створення Національного природного парку «Великий Луг» нижче о. Хортиця (2006) [6, с. 21-32].

У 2000 році Верховною Радою України приймається закон «Про Загальнодержавну програму формування екологічної мережі України на 2000-2015 роки». Відділ екологічного краєзнавства центру активно включається у діяльність з реалізації цієї програми на регіональному рівні, програма «Заповідне Запоріжжя» змінює назву на проект «Зелена мережа Запоріжжя». За період 2000-2004 роки цей проект об'єднав більше 1000 осіб – учнів, студентів, педагогів шкіл і позашкільних закладів освіти, було обстежено в польових умовах більше 70 існуючих заказників і пам'яток природи, проведений науковий опис і підготовлені клопотання зі створення більше 10 нових природно-заповідних об'єктів, в тому числі: заказники «Крутосхили Каховського водосховища» (550 га, Василівський р-н), «Урочище Скелі» (65 га, Чернігівський р-н), «Водоспади Конки» (220 га, Пологівський), «Білі Глини» (600 га, Оріхівський), «Долина річки Нижня Хортиця» (1,5 тис. га, Запорізький р-н), регіональний ландшафтний парк «Муравський шлях» (1,5 тис. га, Токмацький р-н) та інші [11].

У 2001 році відділом за підтримки Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти створюється обласна творча група педагогів «Екологічне краєзнавство» (28 осіб), щорічно проводиться 3 навчальних семінари і конференція з питань екологічного краєзнавства і туризму, у складі делегації Запорізької області здійснюється навчальна поїздка в США для вивчення досвіду неформальної екологічної освіти (Шелегеда О.Р., Бадіон О.П., Гуріна Н.Г., Хілько Л.Ф., Прудкий В.І.). У 2003 році делегація педагогів-екологів обласної творчої групи «Екологічне краєзнавство» (Шелегеда В.І., Шелегеда О.Р., Жаков О.В., Бадіон О.П., Решетов С.О., Івко С.О., Гуріна Н.Г., Хілько Л.Ф., Васильєва Т.М., Прудкий В.І.) - учасники Національного семінару «Мир-Європа-Київ-2003» в рамках П'ятої всеєвропейської конференції міністрів охорони навколишнього середовища процесу «Навколишнє середовище для Європи» (Київ, 2003). Одне з ключових питань конференції – обговорення нової стратегії екологічної освіти «Освіта для сталого розвитку ООН» (Київ, 2003) [10, с. 1-6].

У 2004 році відділ «Екологічне краєзнавство» виходить з ініціативою до Департаменту освіти і науки (дир. Ульянова О.І.) створити на базі відділу з урахуванням нової стратегії «Екологічної освіти для сталого розвитку» Природний центр нового типу «КЕП – краєзнавство, екологія, подорожі», розширити напрямки роботи, збільшити кількість еколого-краєзнавчих гуртків у навчальних закладах області [8, с. 15-17].

Однак реагування Департаменту і нової адміністрації Центру (дир. Ревков О.В.) були повністю протилежні наданій пропозиції: восени 2005 року відділ «Екологічне краєзнавство» був реорганізований у краєзнавчий відділ (зав. відділом Жаков О.В., методист Петроченко В.І.), тобто, фактично, закритий. За наступні 4 роки (2005-2009) поступово закриваються всі попередні пошуково-дослідні та еколого-просвітні програми, переривається зв'язок з учнівськими екологічними об'єднаннями області, органами влади, профільними еколого-краєзнавчими установами і закладами освіти: у 2007-2008 рр. на обласний конкурс «Живі раритети Запоріжжя», започаткований краєзнавчим відділом, приходять одна (!) творча робота-звіт. Екологічний напрямок краєзнавства продовжує своє існування по інерції, за рахунок активної діяльності педагогів і учнівської громадськості за межами Центру. У 2014 році на обласний тур Всеукраїнської експедиції «Моя Батьківщина - Україна», напрямком «Жива природа Запоріжжя», приходять всього 7 творчих робіт-звітів, серед яких 5 – реферативного типу; у 2015 році і цей, останній, напрямок екологічного краєзнавства в центрі закривається.

Таким чином, у 2019 році, через 30 років після заснування в центрі нового напрямку краєзнавства – «Екологічного», ми повернулися, фактично, до початкової точки: два гуртки «Екологічне краєзнавство» у м. Запоріжжі і кілька гуртків в районах, які зберігають і продовжують традиції еколого-краєзнавчого руху КЗ «Центр туризму» ЗОР на фоні відсутності, як такої, системи роботи з питань екологічного краєзнавства і туризму з учнівською молоддю в області.

За участю і підтримки співробітників НЗ «Хортиця» Охріменко С., Василенко С., Муленко М., Козодавова С. еколого-краєзнавчими гуртками КЗ «Центр туризму» ЗОР (кер. Шелегеда О.Р., Шелегеда В.І.) реалізується довготривала програма «Заповідна Хортиця», метою якої є інвентаризація рослинного і тваринного світу острова. Проміжними етапами програми стали науково-популярні видання для учнівської молоді і широких верств населення: «Книга природи о. Хортиця. Знайомі незнайомці» (Шелегеда В.І., Шелегеда О.Р., 2018), присвячена трав'янистим рослинам острова і комахам, які пов'язані з ними трофічними зв'язками, збірка учнівських пошуково-дослідних робіт «Природа о. Хортиця» (Шелегеда В.І., 2014, 2016), монографія «Флора вищих судинних рослин острова Хортиця» (Охріменко С.Г., Шелегеда О.Р., 2016) тощо [14, 15, 16, 17]. Підготовлені наукові описи і обґрунтування створення нових природно-заповідних об'єктів «Балка Таволжанська» (45 га, Вільнянський район) і «Балка Канцерівська» (90 га, Запорізький район). За підтримки адміністрації природного заповідника «Кам'яні Могили» (дир. Сиренко В.О.) проведені наукові експедиції з вивчення природних комплексів буферної зони заповідника, підготовлені обґрунтування з розширення його площі на 100 га (Розівський р-н). Обстежені ділянки узбережжя Азовського моря та Утлюкського лиману Національного природного парку «Приазовський» (Якимівський район) тощо.

Висновки. Тож які кроки, на нашу думку, необхідні, щоб активізувати екологічний напрямок краєзнавства, відновити активну участь педагогів і учнівської молоді з вивчення та збереження природи рідного краю?

1. Відновити у структурі КЗ «Центр туризму» ЗОР профільний підрозділ «Екологічне краєзнавство і туризм», як центр розвитку і координації цього напрямку краєзнавства в системі середньої і позашкільної освіти.

2. Визначити провідною проблемною темою підрозділу «Вивчення і збереження біологічного і ландшафтного різноманіття рідного краю, України».

3. Українському державному центру національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді ввести у всеукраїнські туристсько-краєзнавчі пошукові експедиційні програми напрямом «Екологічне краєзнавство і туризм».

4. Розробити і затвердити міжвідомчі обласні еколого-краєзнавчі програми і проекти, спрямовані на залучення учнівської і педагогічної громадськості на вирішення місцевих проблем Запорізького регіону відповідно до проблемної теми підрозділу.

5. Системно, послідовно приступити до роботи з відновлення кадрової бази екологічного краєзнавства, розширення мережі гуртків і учнівських клубів еколого-краєзнавчого напрямку, сприяти їх організаційному та професійному розвитку.

Іншими словами, знову пройти весь шлях становлення і розбудови цього напрямку краєзнавства, але з урахуванням сучасних економічних, соціальних і нормативно-правових проблем, які накопичилися в Україні і Запорізькому регіоні. Це можливо тільки за умови тісної взаємодії, співпраці та підтримки органів влади, підприємств і установ, всієї громади міста й області.

Список використаних джерел:

1. *Заповідне Запоріжжя.* / Збірка дослідницьких робіт юних екологів-краєзнавців, ред. Шелегеда В.І. – Запоріжжя: АсЕКО, 1998. – 132 с.
2. Шелегеда В.І. «Проект «Три цогли». // *Вестник АсЭКО*, № 2/3, 1995. – С. 2-9
3. Шелегеда В.И. “А воз и ныне там” // *Vita – Жизнь*, № 4-5, 1997 – С. 17-23.
4. Шелегеда В.И. Проект для учащихся “Красная Книга Запорожья” // *Vita-Життя*, № 4/5, 1997 – С. 5-9.
5. Шелегеда В.І. Міжнародна концепція національного парку. // *Vita – Жизнь*, № 7, 1999 – С. 10-16.
6. Шелегеда В.І. Національний природний парк «Дніпровська Лука», яким йому бути?» // *Vita – Жизнь*, № 7, 1999 – С. 21-32
7. Шелегеда В.І., Шелегеда О.Р. Експедиція Первоцвіти Запоріжжя. – Запоріжжя: «Друк-Уніон», 2001. – 92 с.

8. Шелегеда В.І. Про необхідність створення в Запоріжжі навчально-виховного природного центру нового типу в умовах перебудови системи позашкільної екологічної освіти. // *Vita – Життя*, № 9, 2003 – С. 15-17.
9. Шелегеда В.І. Історія розвитку одного гуртка. // *Vita – Життя*, № 9, 2003 – С. 14, 38-39.
10. Шелегеда В.І. По пути к образованию по устойчивому развитию. // *Vita – Життя*, № 9, 2003 – с. 1-6.
11. Зелена мережа Запоріжжя. // *Vita – Життя*, № 10, 2004 – 48 с.
12. Шелегеда В.І. Екотуризм як модель природознавства, природорозуміння, природолюбства і природорозуміння. // *Vita – Життя*, № 11, 2007 – С. 2-6.
13. Шелегеда В.І., Шелегеда О.Р. Рідкісні і зникаючі рослини Запорізької області. – Запоріжжя: *Кераміст*, 2008 – 90 с.
14. Шелегеда В.І. Природа о.Хортиця. Збірка учнівських пошуково-дослідних робіт, присвячена 40-річчю створення на о.Хортиця геологічного заказника «Дніпровські пороги» – Запоріжжя: КЗ «Центр туризму» ЗОР, 2014 – 147 с.
15. Шелегеда В.І. Природа о.Хортиця. Збірка учнівських пошуково-дослідних робіт, присвячена 50-річчю надання острову Хортиця статусу «Заповідник» – Запоріжжя: КЗ «Центр туризму» ЗОР, 2016 – 54 с.
16. Охріменко С.Г., Шелегеда О.Р. Флора вищих судинних рослин острова Хортиця. / *Природа острова Хортиця. Колективна монографія. Випуск 2.* – Запоріжжя.: «Дніпровський металург», 2016. – С. 5-90.
17. Шелегеда В.І., Шелегеда О.Р. Книга природи о. Хортиця. Знайомі незнайомці. – Запоріжжя: Видавничий будинок «Кераміст», 2018. – 240 с.

СЕКЦІЯ 6

Краєзнавчий туризм

УДК 913:338.48.005

Божук Тетяна

Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира

Гнатюка

Ресурсне забезпечення краєзнавчого туризму (на прикладі селища Великий Бичків, Закарпаття)

Охарактеризовано географічні особливості території дослідження. Розглянуто залучення природних та історико-культурних ресурсів до використання у рекреаційно-туристичній діяльності. Подано аналіз за видами туризму, які розвиваються на цій прикордонній території.

Ключові слова: *рекреація, туризм, фестиваль “Бичківські голубці”, Алея різьбярів.*

Божук Т. Ресурсное обеспечение краеведческого туризма (на примере поселка Великий Бычков, Закарпатье). *Приведена характеристика географических особенностей территории исследования. Рассмотрено привлечение природных и историко-культурных ресурсов к использованию в рекреационно-туристической деятельности. Проанализированы виды туризма, которые развиваются на этой приграничной территории.*

Ключевые слова: *рекреация, туризм, фестиваль “Бычковские голубцы”, Аллея резьбярів.*

Bozhuk T. Resource provivision of local tourism (the case of village Velykyi Bychkiv, Transcarpathia. *The geographical features of the study area were characterized. The attraction of natural, historical and cultural resources is considered to use in recreational and tourist activity. The analysis is presented on the types of tourism, that develop in this border area.*

Key words: *recreation, tourism, festival “Bychkivski golubtsi”, Alley of Carvers.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Вивчення ресурсів рідного краю, відкриття нових туристичних маршрутів – актуальні питання сьогодення. Незважаючи на достатній розвиток туризму і кількість пропозицій на туристичному ринку, допитливий турист прагне відкривати нові туристичні атракції нашої прекрасної країни і батьківщини.

Селище Великий Бичків належить до числа тих населених пунктів, розділених Тисою, лівобережна частина яких входить до складу сучасної Румунії. Це території, де проживають етнічні українці і які мають спільну

історію становлення і розвитку. Саме тому, у XXI ст., коли активно популяризується транскордонне співробітництво, хочеться привернути увагу до потенційних можливостей природного, історико-культурного, етнографічного і фольклорного українського Великого Бичкова з метою популяризації цього мальовничого закарпатського краю на теренах України, а також подальшої зарубіжної співпраці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які опирається автор. Теоретико-методологічні питання ресурсного потенціалу території для потреб туризму і рекреації досліджували такі науковці: О.О.Бейдик [1], Т. Божук [3] та ін.; великий вклад у розвиток краєзнавства вніс В.В. Попович [8] та інші. Результати наших попередніх досліджень були пов'язані із висвітленням питань організації етнографічних гастрономічних фестивалів [2, 4, 6], екологічного туризму і геотуризму [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Територія дослідження належить до регіонів, які мають значний інтерес для туристів. Це місця, що вирізняються з-поміж інших своєю мальовничістю, чудовим кліматом та історико-культурними пам'ятками. Вони й без особливої реклами приваблюють туристів з усієї країни та з-поза її меж. Крім цього, тут практично відсутній розвиток промисловості й сільського господарства, однак є ресурсний потенціал для розвитку туризму і рекреації, і що не менш важливо на даний час – прикордонне розташування, що сприятиме швидкому розвитку туризму.

Формування мети дослідження (постановка завдань). Мета роботи: проаналізувати природні, історико-культурні та інфраструктурні ресурси території дослідження з метою використання їх для потреб туризму і рекреації.

Об'єктом дослідження є селище міського типу Великий Бичків, утворене 1373 р., площею 4965 га (50 кв.км.).

Методи та організація дослідження. У процесі проведеного дослідження використано наступні методи: аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення, концепцію рекреаційно-туристичної дестинації.

Вклад основного матеріалу з аналізом отриманих наукових результатів. Селище Великий Бичків знаходиться в Рахівському районі Закарпатської області. Межує на півночі з селищем Кобилецька Поляна, на сході – Луг і Росішка, на заході – Білою Церквою, на півдні (по р. Тиса) – з Румунією (села Бичків і Крочунів).

Відстань від селища Великий Бичків до районного центру м. Рахів становить 36 км, до обласного центру м. Ужгород – автошляхом 180 км. Найближчі залізничні станції в смт. Солотвино (на відстані 12 км) та м. Рахів (36 км). У селищі майже 90 вулиць. Протяжність вулично-шляхової мережі біля 50 км. [12].

Територія дослідження володіє усіма складовими рекреаційних ресурсів: природними, історико-культурними та інфраструктурними (або соціально-економічними ресурсами).

Природні ресурси. Селище Великий Бичків розташоване в Верхньотисенській улоговині на висоті 350 м н. р. м., вздовж річок Шопурки і правого берега Тиси; займає площу 4965 га.

Річка Шопурка розділяє селище на дві частини: Великий і Малий Бичків. Річка влітку є місцем відпочинку як для місцевих жителів, так може використовуватися і для туристів.

У долині Шопурки на видноколі спостерігаються відроги хребтів гірського масиву Свидовець.

До Тиси доступу немає, оскільки тут проходить державний кордон України з Румунією.

У рельєфі переважають долинно-терасові форми, поверхні яких розчленовані долинами тимчасових водотоків. Територія складена третинними та четвертинними геологічними відкладами.

Дуже цікавий факт, що на околиці смт. Великий Бичків, якщо їхати з смт. Солотвино до м. Рахова, то перетинаємо межі Закарпатського прогину (складену неогеновими відкладами), де проходить субмеридіональний розлом, за яким розвинутий вже палеоген Мармароської зони. Це місце може бути привабливим для любителів геотуризму [7].

Кліматичні умови сприятливі: середня температура січня становить – 4°C, липня +17°C, річна кількість опадів – 897 мм. На кліматичні умови впливають циклони, які розвиваються на Атлантичному помірному, та частково – Середземноморському фронтах. Останній зумовлює переважання підвищеної вологості повітря і хмарності. Близькість високогір'я Українських Карпат впливає на коливання температурного режиму [5].

Переважають дерново-буроземні ґрунти.

Селище оточено лісовим масивом. Особливо цінним є урочище Діброва, площею 712 га, що має статус ботанічного заказника загальнодержавного значення завдяки зростанню тут скельного та звичайного дуба у верхній частині лісу. Ці насадження для населення – джерело існування, оскільки дуб – цінний будівельний матеріал, який застосовується в господарстві. З давніх давен мешканці заготовляли тут гриби, ягоди, жолуді, природно повалені дерева для палива.

Вік насаджень найвищого ярусу становить 160-180 р. Спостерігається всихання верхівок дерев, що зумовлено погодними аномаліями (змінами кліматичних умов), різкими коливаннями рівня ґрунтових вод.

Незважаючи на це, різні види рубок тут заборонено.

Таким чином, природні ресурси сприяють розвитку екологічного туризму, геотуризму та рекреаційному відпочинку загалом.

Історико-культурні ресурси. У селищі функціонують два музеї: Великобичківський історико-краєзнавчий музей та музей Блаженного священномученика Теодора Ромжі.

У структурі Великобичківського історико-краєзнавчого музею, заснованого у 1957 р., до послуг відвідувачів відкрито 7 залів площею 240 м², діють відділи Природи, Історії та Етнографії. Загальний фонд експонатів музею становить 4500 одиниць збереження [9].

Слід відзначити, що сама будівля Великобичківського історико-краєзнавчого музею є пам'яткою історії 17 ст.

Музей Блаженного священномученика Теодора Ромжі створено у 2004 р.; представляє такі експозиційні розділи: біографія Т. Ромжі, вшанування пам'яті Т. Ромжі, сучасне духовне життя парафії. Загальний фонд експонатів музею становить 250 одиниць збереження, що розташовані на площі 50 м².

У селищі є парк відпочинку імені І. Я. Франка (площею 0.8 га), закладений у 1957-1958 роках, в якому знаходяться амфітеатр, погруддя І. Франка, М. Колодзінського, П. Волощука, пам'ятник - оберіг Покрови Матері Божої, готельно-ресторанний комплекс "Central Park", бібліотека, Великобичківський історико-краєзнавчий музей тощо [9].

Крім цього, на території селища знаходяться пам'ятники-погруддя Тараса Шевченка, який було відкрито в 1964 році, Теодора Ромжі (біля римокатолицької церкви), а також обеліск Слави, встановлений у 1967 році на честь 96 загиблих на фронтах Другої світової війни односельців.

Ще однією привабливою родзинкою селища є Алея різьбярів – єдина в Європі, знаходиться на території школи-інтернату. Ідея виникла у зв'язку з необхідністю вирубування пошкоджених дерев, і щоб не залишалися пні біля спортивного майданчика, було організовано фестиваль і запрошено кращих майстрів різьби по дереву, в результаті чого всіх присутніх потішають цікаві казкові персонажі.

Найбільшою атракцією і візитною карткою Великого Бичкова є гастрономічний фестиваль "Бичківські голубці", який проводиться кожні два роки на початку серпня [2].

Для шанувальників сакральних об'єктів, тут буде також цікаво, оскільки селище дотичне до життя і діяльності двох особистостей: Августина Волошина та Теодора Ромжі.

У Свято-Успенській греко-католицькій церкві, побудованій у 1845 р., яка є пам'яткою архітектури, відслужив свою останню службу на українській землі Августин Волошин (16.03.1939 р.).

Блаженний отець Теодор Ромжа – єпископ-мученик Греко-католицької церкви, уродженець Великого Бичкова. У меморіальному будинку-музеї можна побачити його особисті речі та дізнатися про життя й діяльність. Також у Свято-Успенській греко-католицькій церкві є часточка його мощей, до якої можна приклонитися.

Загалом, у селищі є більше десяти храмів різних конфесій.

У Великому Бичкові народилася і Миколая Божук – перша жінка-поетеса Закарпаття. В Будинку культури відкрито меморіальну дошку на її честь.

Великий Бичків відомий завдяки таким заслуженим діячам суспільно-політичного життя, діячам науки і культури:

- відомий у Європі академік ґрунтознавства Янош Балог – (очолював 33 наукові експедиції під егідою ООН);
- Іван Яремчук (футболіст, чемпіон СРСР, володар Кубка Кубків Європи);
- Василь Васильович Йосипчук (п'ятиразовий чемпіон України з плавання і сучасного п'ятиборства);
- Миколая Божук (перша поетеса Закарпаття);
- Оксана Ганич (професор медицини, перша жінка-доктор наук в Закарпатті);
- Василь Васильович Попович (відомий композитор, заслужений працівник культури України) та ін.

Має місце і така подія: у 2011 р. з Великого Бичкова до Ватикану було відправлено ялинку як подарунок від України на Різдвяно-Новорічні урочистості, частина з її стовбура і декілька шишок знаходяться в історико-краєзнавчому музеї.

Отже, можна стверджувати, що охарактеризовані вище ресурси сприяють розвитку культурно-пізнавального, подієвого, фестивального, релігійного та краєзнавчого туризму.

Соціально-економічні ресурси охоплюють матеріально-технічну базу рекреаційно-туристичних об'єктів, частину матеріального виробництва, безпосередньо забезпечують потреби туризму й рекреації, а також зайняті в цій сфері господарські трудові ресурси.

На території Великого Бичкова функціонують: підприємства деревообробної та харчової промисловості, малого бізнесу в промисловій та соціальній сферах, 4 фермерські господарства, 5 дошкільних закладів, 3 загальноосвітні школи і школа-інтернат, медичні заклади (міська лікарня та амбулаторія), пожежна частина тощо.

До закладів культури належать: дитяча музична школа, селищний будинок культури, 3 бібліотеки, 2 музеї, амфітеатр, парк відпочинку імені І. Франка.

Селищний будинок культури має: глядацький зал на 400 посадкових місць; танцювальний зал для занять танцювальної групи народного самодіяльного ансамблю пісні і танцю “Лісоруб”; кімнату для занять хорової групи народного самодіяльного ансамблю пісні і танцю “Лісоруб”; тренажерний зал; боксерський ринг, тренажери, спортивні мати для заняття боротьби з різних видів, тенісний зал – 3 тенісні столи; шахово-шахматний зал; дві кімнати для гурткової роботи з дітьми; гардеробна [12].

При селищному будинку культури працюють: народний самодіяльний ансамбль пісні і танцю “Лісоруб”, народний ВІА “СИНЬОГОРИ”, духовий оркестр, дитячий гурт “НАДІЯ”, літературно-драматичний гурток, дитячий гурток образотворчого мистецтва.

Знаменитий на всю Україну народний ансамбль пісні і танцю “Лісоруб”, створений у 1947 році, виступав не тільки на теренах України, а й за кордоном. Успіхи “Лісорубу” пов’язані з іменами заслужених працівників культури Василя Пекарюка, Йосипа Волошука, Мирона Германа, першого керівника ансамблю Миколи Куцина та сьогоднішнього – Володимира Шепети. Десятки творчих мешканців селища вшановані меморіальними дошками [12].

У селищі є спортивні заклади та споруди: стадіон «Хімік» з глядацькими трибунами на 700 посадкових місць та роздягальною, спортивний майданчик з штучним покриттям; діють ФК «Великий Бичків», дві юнацькі футбольні команди, одна волейбольна команда дівчат [12].

Працюють пекарні, де можна придбати хлібо-булочні вироби, спечені на дровах; кондитерські тощо; заклади розміщення і харчування.

Адже послуга проживання – основна послуга “гостинності”, оскільки готель чи агрооселя – тимчасове житло, яке водночас може забезпечувати можливість харчування та інші різні види послуг. Послуга проживання містить такі складові: бронювання та інші види замовлення місць, підготовка номерів (чи кімнат) до заселення та підтримання їх у належному стані, приймання й розміщення гостей (оформлення, реєстрація та облік, розрахунки), збереження майна гостя, виїзд. Безумовно, що доповнює проживання організація харчування, можливості надання послуг побутового (відповідно до потреб гостя), довідково-інформаційного або екскурсійно-туристичного характеру, організація культурно-розважальних чи спортивно-оздоровчих заходів.

Чинниками, які впливають на привабливість є і асортимент послуг, організація їх надання у кожному конкретному закладі розміщення: місце розташування, сезонність, зазначений рівень комфорту, призначення закладу розміщення.

На сьогодні в селищі функціонує достатня кількість закладів розміщення. Напр., у готелі “Гранд” дозволено зупинитися з домашніми тваринами. До послуг гостей безкоштовний Wi-Fi, сезонний відкритий басейн, мангал і ресторан, де подають смачні страви. Також до послуг гостей пральна машина [11].

Готель “Олександрит” розташований на центральній вулиці селища. Є стоянка для авто на території готелю. Ресторан готелю пропонує широкий вибір страв на сніданок, обід і вечерю. У комплекс готелю входить сучасний зал більярду. У готелі доступні послуги пральні, можна скористатися мангалом.

Готельно-ресторанний комплекс “Central Park” розташований в центрі селища, в парковій зоні; надає послуги харчування, Wi-Fi надається в номерах готелю безкоштовно, є паркінг [10].

Заклад “Твін пікс” надає послуги проживання і харчування, знаходиться в центрі селища поблизу автостанції.

На вибір розваг суттєво впливають такі особливості людини, як вік, стать, освіта, культурний рівень, темперамент, національність, віросповідання, соціальний статус, родинний, матеріальний стан, робота, стан здоров'я, спосіб життя тощо.

Таким чином, охарактеризовані вище ресурси території приваблюють своїми властивостями і можуть спонукати туристів відвідати цю територію.

Висновки і перспективи подальших пошуків у цьому напрямку. Карпати і Закарпаття приваблюють як вітчизняних, так і іноземних туристів. Особливо це відчутно не лише під час літніх відпусток, але і в період Новорічно-Різдвяних, Великодніх, Травневих чи інших свят.

Серед можливих рекомендацій щодо розвитку населеного пункту Великий Бичків в аспекті туризму, варто акцентувати увагу на рекреаційних, краєзнавчих і культурно-етнографічних аспектах.

Аналіз існуючих пропозицій турів до цієї частини гуцульського краю дає можливість стверджувати, що вони є досить популярними не лише серед вітчизняних туристів, але й зарубіжних (румунів, угорців, словаків, чехів і поляків).

Проте, на сьогоднішній день культурні надбання в туризмі використовуються не повною мірою, хоча є розуміння того, що завдяки розвитку туристичної галузі, цей край має рідкісну можливість демонструвати свої збережені унікальні народні промисли, звичаї, традиції та колорит гуцульської етнічної групи.

Територія дослідження володіє рекреаційно-туристичним потенціалом для прийняття гостей, однак потребує інвестицій для вдосконалення інфраструктури та навчання місцевих жителів щодо особливостей роботи в індустрії гостинності.

Було би добре знайти можливості і :

- побудувати басейн;
- створити музей промислових підприємств з метою демонстрації туристам продукції, що колись вироблялася;
- створити сайт для туристів;
- організувати туристичне підприємство;
- підготувати екскурсійну і дозвіллеву програму для потенційних туристів;
- пропонувати майстер-класи з традиційних народних ремесл;
- розробити туристичні маршрути до навколишніх гірських вершин, сусідніх населених пунктів;
- встановити інформаційний стенд-геосайт на місці контакту між Закарпатським прогином та Мармароською зоною.

Варто продовжувати популяризувати фестиваль “Бичківські голубці” як своєрідну родзинку пізнання цього етнічного регіону. Доведено, що туристів приваблюють тематичні та гастрономічні фестивалі, які дозволяють відчутти атмосферу автентики, скуштувати місцеві страви чи взяти участь у майстер-класах.

Цікавість туристів до гуцульського краю постійно зростає, а за правильної державної політики, кількість фестивалів та майстер-класів за участю народних гуцульських умільців матиме тенденцію до збільшення. Адже використання культурного надбання є джерелом для розвитку різних видів туризму, як наприклад краєзнавчого, етнотуризму, фестивального, зеленого чи екологічного, культурно-пізнавального, гастрономічного чи релігійного, а також рекреаційних занять.

Управлінська діяльність формує політику подальшого розвитку території й визначає можливості для інвестиційної діяльності. У зв'язку з цим органам місцевого самоврядування варто до програми розвитку краю включати необхідні заходи із відповідним фінансуванням.

Туристична привабливість території є інтегрованим показником її структурних складових, відзначається динамічністю, оскільки може змінюватися прямим і опосередкованим впливом у результаті виконання дій, пов'язаних із рекламною діяльністю чи інвестуванням у туристичну інфраструктуру тощо; формує імідж (образ, що залишається у свідомості людей і передається іншим) і реноме (добру славу) з метою подальшого розвитку рекреаційно-туристичної дестинації й залученням нових споживачів туристичного продукту.

Список використаних джерел:

1. Бейдик О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О. Бейдик – К.: КНУ, 2002. – 234 с.
2. Божук Т.І. Рекреаційно-туристичний потенціал Рахівщини та особливості використання етнокультурно-атракційної спадщини гуцулів // Збірник наукових праць 6-ої міжнародної науково-практичної конференції “Розвиток сфери розваг – основа сучасної концепції підвищення ефективності туристичного бізнесу”, 29 вересня – 1 жовтня 2006 р. у м. Святогірськ. - Донецьк, 2006. – С. 95-98.
3. Божук Т. Рекреаційно-туристичні дестинації: теорія, методологія, практика / Тетяна Божук – Львів: Український бестселер, 2014. – 468 с.
4. Божук Т. І. Фестивали як прояв еногастрономічного туризму (на прикладі Рахівського району Закарпатської області) / Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Практика і перспективи розвитку еногастрономічного туризму: світовий досвід для України”, 24 вересня 2015 р. – К.: НУХТ, 2015 р. – С. 21-23.
5. Божук Т. І. Великий Бичків – найдавніший населений пункт Рахівщини: сучасний стан і перспективи розвитку // Екологічні, соціально-економічні та історико-культурні аспекти розвитку прикордонних територій Марамороцини. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Україна, м. Рахів, 2-4 вересня 2016 року) / [редкол.: Гамор Ф.Д. (відп. ред.) та ін.]. – Хмельницький: ФОП Петришин, 2016. – (338 с.) С. 25-30.
6. Божук Т. І. Екологічний туризм і фестивалі Рахівщини / Т. І. Божук / 4-й міжнародний конгрес “Захист навколишнього середовища.

- Енергоощадність. Збалансоване природокористування”: збірник матеріалів (Львів, 21-23 вересня 2016 р.). – НУ “Львівська політехніка”, 2016. – С. 230-231.
7. Гнилко О., Шевчук В., Божук Т., Богданова М., Гнилко С. Геологічні / геотуристичні об’єкти Закарпатської області як відображення геологічної історії Карпат // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Геологія. - 4 (87) 2019. - С. 6-13.
 8. Попович В. Таким життя творили люди... (з історії Великого Бичкова) / Василь Попович. – Ужгород: Карпати, 2004. – 336 с.
 9. Фондові матеріали: Соціально-економічний паспорт смт. Великий Бичків
 10. Сайт готелю “Central-park” режим доступу: https://hotel-central-park-velykyu-bychkiv.hotelmix.com.ua/?_ga=2.139094515.1723804838.1560779574-1717084724.1560779574
 11. Готель “Гранд” режим доступу: (https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/145108_grand-velykyu-bychkiv.htm)
 12. Офіційний сайт Великобичківської селищної ради. Режим доступу : <https://alt.bychkivrada.gov.ua/?view=text-color-inverse>

УДК 37.035

Грицюта Валентина, Редіна Ольга

КЗ «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради

Екскурсійна діяльність як засіб національно-патріотичного виховання учнівської молоді

У статті розглядаються питання впливу екскурсійної діяльності на національно-патріотичне виховання учнівської молоді. На конкретних прикладах діяльності Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради розкривається значення військово-патріотичних екскурсій у вихованні громадянина – патріота України.

Ключові слова: екскурсійна діяльність, національно-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання, заклад позашкільної освіти.

Грицюта В., Редіна О. Экскурсионная деятельность как средство национально-патриотического воспитания учащейся молодежи. В статье рассматриваются вопросы влияния экскурсионной деятельности на национально-патриотическое воспитание учащейся молодежи. На конкретных примерах деятельности Коммунального учреждения «Харьковская областная станция юных туристов» раскрывается значение военно-патриотических экскурсий в воспитании гражданина – патриота Украины.

Ключевые слова: экскурсионная деятельность, национально-патриотическое воспитание, военно-патриотическое воспитание, учреждение внешкольного образования.

Hrytsiuta V., Redina O. Excursion activity as a means of national-patriotic education of students. *The article discusses the impact of excursion activities on the national-patriotic education of students. The concrete examples of the activities of the Municipal Institution "Kharkiv Regional Station of Young Tourists" reveal the importance of military-patriotic excursions in the education of a citizen - patriot of Ukraine.*

Key words: *excursion activities, national-patriotic education, military-patriotic education, institution of out-of-school education.*

Постановка проблеми. Основою національно-патріотичного виховання дитини є формування патріотичних поглядів і переконань, які формуються, розвиваються та закріплюються у процесі навчально-пізнавальної та суспільно-корисної діяльності. Ураховуючи нові суспільно-політичні реалії в Україні, обставини, пов'язані з російською агресією, усе більшої актуальності набуває виховання у молодого покоління почуття патріотизму, відданості загальнодержавній справі зміцнення країни, активної громадянської позиції. У зв'язку із зазначеним саме екскурсійна діяльність є ефективним засобом національно-патріотичного виховання учнівської молоді. Подорожуючи рідним краєм, учні відкривають для себе красу і велич української природи, вражаючи сторінки історії, культури свого народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему формування у дітей і молоді патріотизму та психологічні аспекти етновідомості в різні часи досліджували Г. Ващенко, І. Огієнко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський, В. Кузь, Ю. Руденко, К. Чорна, І. Бех та інші.

Метою даного дослідження є розкриття значення екскурсійної діяльності у національно-патріотичному вихованні учнівської молоді.

Виклад основного матеріалу. Національно-патріотичне виховання дітей та молоді – це комплексна діяльність щодо формування високої патріотичної свідомості, почуття любові до Батьківщини, готовності до захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становлення її як правової, демократичної, соціальної держави.

Указом Президента України від 18 травня 2019 року № 286/2019 затверджено Стратегію національно-патріотичного виховання, яка зазначає наступне «Актуальність національно-патріотичного виховання громадян зумовлюється необхідністю консолідації та розвитку суспільства, сучасними викликами, що стоять перед Україною і вимагають постійного вдосконалення національно-патріотичного виховання, яке набуває характеру системної і цілеспрямованої діяльності закладів освіти. Основними складовими національно-патріотичного виховання є: громадянсько-патріотичне, військово-патріотичне та духовно-моральне виховання.

Національно-патріотичне виховання охоплює усі сфери життєдіяльності суспільства, насамперед освіту і науку, молодь та сім'ю., краєзнавство, туризм. Індикаторами ефективності національно-патріотичного

виховання мають стати, зокрема: ... збільшення кількості громадян (у нашому випадку учнівської молоді), які подорожують в інші регіони України». [4].

Підростає покоління – найбільш активна складова українського суспільства. У зв'язку із зазначеним, враховуючи багаторічний досвід Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради, можна стверджувати, що туристсько-краєзнавча робота є:

- підгрунтям національно-патріотичного виховання учнівської молоді;
- найбільш ефективним засобом національно-патріотичного виховання;
- найбільш доступною та зрозумілою за своїми формами роботи з національно-патріотичного виховання для учнівської молоді.

У сучасній педагогіці введено поняття «освітня мобільність», яка передбачає навчання і виховання дітей не лише в класі, за партою, але й у природі, в музеї, на виставці, на місцевості. У контексті зазначеного важливу роль відіграють навчально-тематичні екскурсії з учнівською та студентською молоддю.

Значний досвід роботи з організації екскурсій накопичений у Комунальному закладі «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради, яка має належну матеріально-технічну базу (власні 3 автобуси туристського класу) та високопрофесійний кваліфікований педагогічний колектив, в т.ч. екскурсоводів.

З метою дотримання чинного законодавства України, створення умов для безпечного перевезення екскурсантів та якісного їх обслуговування Комунальний заклад «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради чітко виконує вимоги наказу Міністерства освіти і науки України від 02.10.2014 № 1124 «Про затвердження нормативно-правових актів, які регламентують порядок організації туристсько-краєзнавчої роботи» (розділ «Інструкція щодо організації та проведення екскурсій і подорожей з учнівською та студентською молоддю») [2].

Комунальний заклад «Харківська обласна станція юних туристів» у своїй діяльності орієнтується на розвиток національного туризму, що сприяє вихованню патріотизму серед учнівської молоді.

Видатний педагог, філософ, мандрівник Григорій Сковорода заповідав «Пізнай себе, свій рід, свій нарід, свою землю і ти пізнаєш свій шлях у життя» [1]. Саме цей крилатий вислів є девізом діяльності педагогічного колективу Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів».

Першочерговим завданням вважаємо формування юного патріота Слобожанщини. а тому залуцаємо щорічно більше двадцяти тисяч учнів закладів освіти області до участі у різноманітних заходах з туризму та краєзнавства. Переконані, що виховання патріота починається з вивчення своєї Малої батьківщини, свого села, міста, району, обласного центру. У зв'язку із зазначеним, в першу чергу, залуцаємо учнівську молодь до ознайомлення з історією, культурою, досягненнями. сучасністю першої столиці України – Харкова. Тематика екскурсій по Харкову велика,

розрахована на різні вікові категорії учнів. Наприклад: «Харків історичний», «Харків від фортеці до столиці», «Сім чудес Харкова», «Храми Харкова», «Харків ботанічний», «Харків спортивний (з відвідуванням стадіону «Металіст)», «Харків театральний», «Харків літературний», «Розстріляне відродження», Будинок «Слово» у Харкові», «Харківський університет імені В.Н. Каразіна – колиця вищої школи Харкова», «Новітні пам'ятники Харкова», «О.М. Бекетов і Харків», «Архітектурне обличчя Харкова», «Камінь в оздобленні Харкова» та ін.

Таке різноманіття екскурсійних маршрутів пов'язане також з програмою факультативного спецкурсу «Харківщиназнавство», яке викладається у закладах освіти області більше 20 років. Саме для учнів і педагогів, які опановують зазначений предмет, навчально-тематичні екскурсії по Харкову дають безцінні знання з історії, географії, культури обласного центру. Як зазначають педагоги, що екскурсії, які проводить Комунальний заклад «Харківська обласна станція юних туристів» є практичною допомогою їм у вивченні рідного краю.

Як уже зазначалося, національно-патріотичне виховання передбачає, в першу чергу, військово-патріотичне виховання учнівської молоді, що особливо актуальним є сьогодні в Україні. Не стоїть осторонь у вирішенні зазначених Стратегією завдань і педагогічний колектив Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів». Слід відзначити, що в останні роки значно активізувалася робота з організації екскурсій військово-патріотичного напрямку. Якщо у 2014 році було організовано таких екскурсій 153, то у 2019 році 182, якими охоплено близько 7280 учнів. Екскурсії за цим напрямком мають велике пізнавальне, виховне значення, бо впливають на формування патріотичних рис характеру молоді людини. Серед пропонованих екскурсій найбільш популярними є відвідування «Техно Парку» у с. Ватутіне та Харківського аероклубу ім. В. Гризодубової у с. Коротич.

Центр практики безпеки «ТехноПарк» у с.Ватутіне Нововодолазького району Харківської області на сьогодні став популярним екскурсійним маршрутом серед учнівської молоді Харківщини завдяки змістовній програмі, яку пропонують працівники Центру. Під час перебування у «ТехноПарку» юні екскурсанти беруть участь у циклі навчально-пізнавальних програм з набуття навичок дій, необхідних у разі виникнення надзвичайних ситуацій.

У захоплюючій ігровій формі учнів знайомлять:

- з роботою оперативно-рятувальної служби ДСНС України;
- з порядком дій при виникненні надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру;
- з основами пошуково-рятувальних робіт;
- з навичками надання першої долікарської допомоги потерпілому;
- використанням рятувального спорядження;
- подоланням смуги перешкод;
- виживанням в природних умовах у разі надзвичайних обставин;
- орієнтуванням на незнайомій місцевості (рис. 1) .

Рис. 1. Центр практики безпеки «ТехноПарк»

Враховуючи, що «ТехноПарк» знаходиться у лісовому масиві з озером, екскурсійним групам пропонується відпочинок на природі з польовою кашею, катання на човнах у супроводі спеціалістів Центру. З огляду на вищевикладене даний екскурсійний маршрут вдало поєднає відпочинок на природі з користю. Керівництво «ТехноПарку», запрошуючи групи, попереджає про наступне: «Форма одягу – спортивна; настрій – бадьорий, дисципліна – по військовому: бездоганна». Саме такі вимоги приваблюють дітей при виборі маршруту екскурсій. Слід також зазначити, що організація навчально-тематичних екскурсій до навчального центру ДСНС (с. Вагутіне) тісно пов’язана з виконанням вимог МОН України щодо безпеки життєдіяльності учнів у закладах освіти на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 26.06.2013 № 444 [3]. Цією ж Постановою акцентується увага на роль закладів позашкільної освіти з військово-патріотичного виховання, зокрема, у пункті 24 зазначається: «Позашкільна освітня робота з

питань формування культури безпеки життєдіяльності серед дітей та молоді, формування здорового способу життя, оволодіння ними навичками самозахисту і рятування проводиться у позашкільних закладах, а також шляхом організації шкільних, районних (міських), обласних та всеукраїнських змагань з безпеки життєдіяльності» [3].

Усе вищезазначене дає нам право стверджувати, що навчально-тематичні екскурсії до «ТехноПарку» ДСНС відіграють неабияке значення у підготовці учнів до самозахисту, до служби в Збройних Силах України, до виконання Конституційних обов'язків громадянина своєї держави.

Не менш цікавим екскурсійним маршрутом, який організує Комунальний заклад «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради є відвідування Харківського аероклубу імені В.С. Гризодубової у с. Коротич Харківського району (рис. 2).

Рис. 2. Харківський аероклуб імені В.С. Гризодубової

Виставкова площадка літаків та гелікоптерів на аеродромі в Коротичі створена за ініціативи Харківського аероклубу імені В.С. Гризодубової Товариства сприяння обороні України сумісно з Харківським національним університетом повітряних сил імені І.М. Кожедуба у 2008 році. На сьогодні під час екскурсії учні побачать на виставковій стоянці літаки АН-2, МіГ-21, МіГ-23, МіГ-27, Су-17, Су-27, гелікоптери Мі-1, Мі-2. Під час екскурсії юні

екскурсанти під керівництвом фахівців аероклубу ознайомляться з історією розвитку та застосування цікавих зразків бойової авіації та авіації загального призначення різних часів. Учні пізнають про долі відомих льотчиків, авіаконструкторів, техніків, зокрема, про видатну харків'янку ХХ століття – Валентину Гризодубову, про тричі Героя Радянського Союзу Івана Кожедуба, який закінчив училище льотчиків у Чугуєві. Програмою екскурсії передбачене відвідування льотного поля, кабін літака АН-2 та гелікоптера Мі-2, розповідь про досягнення і рекорди українських парашутистів і льотчиків, про життя аеродрому та про роботу всіх ланок Харківського аероклубу. Саме такі навчально-тематичні екскурсії відіграють велике значення у вихованні дійсних патріотів України, які можуть пишатися видатними постатями України – І. Кожедубом, В. Гризодубовою та багатьма іншими особистостями.

Висновки. Ураховуючи вищевикладене, наведені приклади маршрутів навчально-тематичних екскурсій, можна беззаперечно стверджувати, що екскурсійна діяльність є найбільш ефективним засобом національно-патріотичного виховання учнівської молоді. Заклади позашкільної освіти (на прикладі діяльності Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради) можуть і повинні бути організаторами екскурсій серед учнівської молоді.

Список використаних джерел:

1. Ніженець А.М., Стогній І.П., Григорій Сковорода. К., «Наукова думка», 1964, с. 90.
2. Про затвердження нормативно-правових актів, які регламентують порядок організації туристсько-краєзнавчої роботи. Наказ Міністерства освіти і науки України від 02.10.2014 № 1124 (зарєєстровано в Міністерстві юстиції України 27 жовтня 2014 р. за № 1340/26117).
3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення навчання населених діям у надзвичайних ситуаціях» від 26.06.2013 № 444 (із змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 26.07.2018 № 592).
4. Стратегія національно-патріотичного виховання. Указ Президента України від 19.05.2019 № 286.

Современное состояние и перспективы развития туристической дестинации на основе безвизовой зоны «GRODNOVIZAFREE»

В статье проанализированы потенциальные возможности для развития внутреннего и въездного туризма в Республике Беларусь и раскрыты причины создания безвизовой дестинации «GRODNOVIZAFREE».

Ключевые слова: безвизовая туристическая зона, безвизовая зона, Республика Беларусь, город Гродно, «GRODNOVIZAFREE».

Валулік М. Сучасний стан та перспективи розвитку туристичної дестинації на основі безвізової зони «GRODNOVIZAFREE». Стаття присвячена аналізу потенційних можливостей для розвитку внутрішнього і в'їзного туризму в Республіці Білорусь та з'ясуванню причин створення безвізової дестинації «GRODNOVIZAFREE».

Ключевые слова: безвізова туристична зона, безвізова зона, Республіка Білорусь, місто Гродно, «GRODNOVIZAFREE».

Valiulik M. Modern condition and perspectives of tourist destination development on the basis of visa-free zone «GRODNOVIZAFREE». The article is devoted to analysis of potential opportunities for the development of domestic and inbound tourism in the Republic of Belarus and to clarify the reasons for the creation of visa waiver of the "GRODNOVIZAFREE".

Keywords: visa-free zone, visa-free tourist zone, the Republic of Belarus, Grodno-city, «GRODNOVIZAFREE».

Постановка проблемы. Развитие туризма в Беларуси в последние годы было подвержено влиянию ряда неординарных факторов: прошедший в республике Чемпионат мира по хоккею, экономический кризис в России и ряд других, к которым сфера туризма весьма чувствительна [1]. Беларусь, обладая хорошими ресурсами и возможностями для развития туризма, тем не менее не может выдерживать конкуренцию с зарубежными странами [2], и как результат – с каждым годом все больше населения страны выезжает за территорию республики на время отпусков. Одной из причин въездного туризма является слабая реклама для продвижения национального туристического продукта, объектов экологического, культурно-познавательного туризма. Въездной туризм Беларуси представлен иностранными туристами из соседних стран, в частности из Литвы, Польши, России. На это влияет ряд факторов: ностальгические мотивы, безвизовый режим, низкие цены и ряд др. Однако для расширения географии стран, из которых туристы будут приезжать на отдых в Беларусь, следует уделять значительное внимание особенностям менталитета иностранных туристов,

делать рынок туристических услуг более эластичным и ориентированным на клиента. Республика Беларусь является страной с переходной экономикой, поэтому руководство страны ориентируется на лучшие достижения в социально-экономической сфере, принимая меры для усовершенствования индустрии туризма и гостеприимства. Ведь туристы ввозят в страну иностранную валюту, пополняя тем самым государственную казну. Кроме того, «развитие международного туризма часто рассматривается белорусской национальной туристической администрацией как возможность формирования положительного имиджа республики и привлечения в страну иностранных инвесторов» [1].

Анализ последних публикаций. Тематика исследований, ориентированная на выявление наиболее перспективных направлений туристической деятельности в стране и в области, стала популярной в начале XXI столетия. Решение данной задачи позволяет с наибольшей эффективностью, не в ущерб другим отраслям экономики, использовать определенные территории для отдыха, оздоровления людей, развития их культуры. Наиболее полно данный вопрос освещен в работах Дудецкого Д.Ю., Ильина В.И., Тарасёнка А.И., Колендо Е.Т.

Цель исследования – на основе анализа имеющегося туристко-ресурсного потенциала, выявить перспективные направления развития туризма, современное состояние и перспективы развития туристической дестинации на основе безвизовой зоны «GRODNOVIZAFREE».

Изложение основного материала. Туризм – это отрасль непродуцированной сферы экономики, предприятия и организации которой, удовлетворяют потребности туристов в материальных и нематериальных услугах. Основная функция отрасли – обеспечить человека полноценным и рациональным отдыхом. Множество факторов влияют на выбор туристами и экскурсантами того или иного вида отдыха и самой страны пребывания: наличие ресурсов (природных, культурных), инфраструктуры, безопасность данной местности (страны, города) [3].

Туризм является фундаментальной основой экономики многих развитых и развивающихся стран мира. В настоящее время он превратился в индустрию международного масштаба. Индустрию туризма можно рассматривать как совокупность гостиниц и иных средств размещения, средств транспорта, объектов общественного питания, объектов и средств развлечения, объектов познавательного, делового, оздоровительного, спортивного и иного значения, а также организаций осуществляющих туристическую деятельность и организаций, предоставляющих услуги гидов-переводчиков [3].

Беларусь располагает рядом предпосылок для успешного развития внутреннего и въездного туризма. К ним можно отнести следующие: выгодное геополитическое положение, наличие богатых природных ресурсов и историко-культурного наследия. Ресурсные возможности республики Беларусь включают 1597 памятников архитектуры, 1131 памятник истории,

122 памятника искусства, 1834 памятника археологии, 138 музеев, 23 парка культуры и отдыха, 4 национальных парка, 2 заповедника, 96 заказников республиканского значения и 446 местного, 910 памятников природы, 927 усадеб, 331 средство размещения и 102 санаторно-курортные организации [3].

Внимание руководства Республики Беларусь к сфере туризма, прежде всего въездного, подкрепляется рядом нормативно-правовых актов и документов. Пятилетние Государственные программы развития туризма, Указы Президента Республики Беларусь от 2006 и 2010 годов являются важнейшими среди них. Сюда же можно отнести и документы, направленные на популяризацию туризма в стране: программа трансграничного сотрудничества Польша – Беларусь – Украина. Но самым эффективным для развития туристической сферы стало решение о введении безвизового режима в республике.

9 марта 2015 года был издан указ №115 Президента Республики Беларусь «Об установлении безвизового порядка въезда и выезда иностранных граждан. В соответствии с Указом гражданам 80 стран, считающимися безопасными в миграционном отношении, с 12 июля 2015 года, разрешено с туристическими целями посещать территорию Национального парка «Беловежская пуца» сроком до 3 дней. Для пересечения границы был определен пункт пропуска «Переров (Беловежа)».

За первый год действия такого режима результаты оказались значительными, поэтому было решено расширить безвизовый регион. 23 августа 2016 года был подписан Указ Президента РБ №318 «Об установлении безвизового порядка въезда и выезда иностранных граждан». Согласно Указу от 26 октября 2016 года безвизовой зоной становилась территория Августовского канала, город Гродно и 5 прилегающих сельских советов. Пребывание иностранных граждан в данной местности было ограничено 5 днями. Въезд был организован через 4 пункта пропуска: по два на белорусско-литовском и белорусско-польском участке границы. Из 80 стран, чьим гражданам был разрешен въезд в республику, своим правом воспользовались туристы из 65 стран (Япония, США, Антигуа, Никарагуа, Панама и другие). По словам заместителя директора департамента по туризму Министерства спорта и туризма Республики Беларусь, порядка 200 миллионов долларов составил экспорт туристических услуг. Эта цифра увеличилась на 22% по сравнению с предыдущим годом.

Гродненская область – самая маленькая из шести областей Беларуси. Здесь проживает примерно десятая часть населения страны. Между тем из 1700 значительных туристических объектов почти полторы тысячи находятся на территории Гродненской области. Здесь же расположены три из четырёх объектов, внесённых в список всемирного наследия ЮНЕСКО.

Область расположена на границе с Литовской Республикой. Именно литовские туристы наиболее часто посещают г. Гродно и Гродненскую область. Наиболее популярными среди литовских туристов являются

областной центр – город Гродно, уникальное гидротехническое сооружение XIX века – Августовский канал, а также государственные туристические комплексы и частные агроусадьбы.

В Средневековье через г. Гродно проходил Королевский Тракт «Via Jagellonica». Великий князь литовский Витаутас сделал город своей второй столицей. Именно польский король венгерского происхождения перестроил готический замок князя Витаутаса, превратив его во дворец в стиле Ренессанса. Название осталось прежнее – Старый замок. Во время Северной войны оборонительно-административное сооружение было разрушено и перестало выполнять свои функции. Вот уже несколько лет на территории Старого замка ведутся реставрационно-строительные работы. Реставрацию Старого замка планируют закончить к 2025 году.

Восстановить королевскую резиденцию должны помочь археологические исследования, которые активно проводятся на территории Старого замка одновременно со строительными работами. В Старом замке – самый глубокий в Беларуси культурный слой: 9 метров. Во время раскопок здесь был найден единственный в Восточной Европе обломок шахматной доски XIV столетия и четыре шахматные фигуры.

Административные функции Старого замка в середине XVIII века стал выполнять Новый замок. Именно здесь в 1793 году прошёл последний сойм Речи Посполитой, утвердивший второй раздел страны между Россией, Австрией и Пруссией. Через два года после этого в Новом замке отрёкся от престола последний король польский и великий князь литовский Станислав Август Понятовский. В советское время замок был отстроен, в нём разместился областной комитет КПСС. Теперь в Новом замке находится часть экспозиции Гродненского историко-археологического музея. Проект капитального ремонта Нового замка предусматривает восстановление вида дворца XVIII столетия, планируется восстановить даже интерьеры (в немецком г. Дрездене сохранилась вся проектно-сметная документация).

Год назад была подготовлена рекламная мультимедийная презентация, повествующая об истории Гродно от основания в 1127 году до наших дней на нескольких языках. Макет исторического центра города Гродно находится в культурном центре «Фестивальный» – это многофункциональный комплекс, объединяющий музейные экспозиции, выставочную площадку и художественный салон. Строение в центральной части Гродно наряду с 400 другими зданиями является памятником архитектуры.

Безвизовый режим на территории Гродненской области в рамках эксперимента был введён 26 октября 2016 года. Первоначально жители иностранных государств могли попасть на территорию лишь пяти сельсоветов Гродненской области, а также в сам областной центр. С 1 января 2018 г. безвизовая зона охватила весь Гродненский район, который за это время посетили 110 000 туристов из 70 стран мира. Из общего числа туристов 65% приезжающих в Беларусь без визы, составляют граждане Литвы.

Желающим посетить г. Гродно и его окрестности, необходимо обратиться в туристическую фирму, компетентную в безвизовых вопросах. Кроме предоставления паспортных данных и указания даты и пункта пересечения границы, потенциальному туристу требуется приобрести медицинский страховой полис на время пребывания в Беларуси, а также забронировать туристические услуги на выбор (от посещения музея до заказа обеда). Заказ туристических услуг является обязательным даже для тех, кто просто собрался в гости. Туристам понадобятся также наличные средства: на каждый день пребывания безвизовый турист обязан иметь при себе сумму в валюте или белорусских рублях, эквивалентную не менее чем 2 базовым величинам (55 белорусских рублей).

Из Литвы на территорию Гродненского района можно попасть через пункты пограничного контроля Райгардас-Привалка или Швяндубре-Привалка. Пересекающий таким образом литовско-белорусскую границу турист имеет право находиться на территории Гродно и окрестностей в течение 10 дней.

В 2018 году город Гродно торжественно отметил своё 890-летие. К юбилею города на главной площади города был установлен огромный глобус с отмеченными на нём 16 городами-побратимами, среди которых есть и литовский Друскининкай. Введение системы безвизового въезда очень сильно повлияло на развитие туризма в городе Гродно: стали строиться новые отели и хостелы, появляется больше кафе с национальной кухней. Появились объекты небольшой архитектурной формы, небольшие скульптуры.

За изменениями в Старом городе Гродно с июня прошлого года можно наблюдать с высоты 25 метров: на крыше торгового дома «Нёман» действует бесплатная смотровая площадка с символическим названием «Крыши старого города». Это самый большой в Беларуси наблюдательный пункт такого рода: его площадь составляет 800 квадратных метров. Казалось бы, и без введения безвизового режима город вполне был способен улучшить свой эстетический вид. Между тем даже немногочисленные обзорные площадки в Гродно появлялись только после долгих размышлений и подтверждений их необходимости.

За два последние года в городе Гродно появилось почти 500 новых рабочих мест в сфере туризма, около 20 новых объектов питания, 6 новых отелей и хостелов. В ближайшие два-три года планируется увеличение количества мест проживания. В 80 километрах от Гродно, в городском посёлке Радунь, на деньги израильских спонсоров строится крупный туристический комплекс на 500 мест. В самом городе Гродно, на средства спонсоров из Китая, строится четырёхзвёздочный отель. Привлечение иностранных инвестиций активизировалось благодаря тому, что решение о безвизе принято на неограниченный срок, что даёт потенциальным вкладчикам из-за рубежа определённые гарантии.

Выводы. Ресурсный потенциал Беларуси велик. Он является основной привлекательной силой для успешного развития как внутреннего, так и въездного туризма. Введение безвизового туристического движения явилось закономерным ответом Беларуси на тенденции развития международного туризма. На основании указов созданные безвизовые туристические зоны заложили фундамент для формирования туристических дестинаций в Беларуси, ориентированных на развитие въездного туризма. Одной из наиболее успешных стала дестинация «GRODNOVIZAFREE» на территории Гродненской области.

Список использованных источников:

1. *Туризм и туристические ресурсы в Республике Беларусь: Статистический сборник.* Минск: Национальный статистический комитет Республики Беларусь, 2016.
2. *Туризм и туристические ресурсы в Республике Беларусь: Статистический сборник.* Минск: Национальный статистический комитет Республики Беларусь, 2018.
3. Портал «GrodnoVisaFree». URL: <http://grodnovisafree.by/> Туристический потенциал территории [Электронный ресурс] / Ресурсы и инфраструктура туризма. Режим доступа: http://studopedia.su/4_5706_turistskiy-potentsial-territorii.html.

УДК 374.11

Кондратенко Олександр, Сторожук Олена

КЗ «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради

Діяльність творчих об'єднань учнів - запорука розвитку краєзнавчого туризму

У статті розглядаються питання щодо діяльності творчих об'єднань учнів туристсько-краєзнавчого напрямку у закладах позашкільної освіти Харківщини, їх вплив на розвиток краєзнавчого туризму в регіоні.

Ключові слова: *творчі об'єднання учнів, гуртки, заклади позашкільної освіти, дитячий туризм, краєзнавчий туризм.*

Кондратенко А., Сторожук Е. Деятельность творческих объединений учащихся – залог развития краеведческого туризма. В статье рассматриваются вопросы деятельности творческих объединений учащихся туристско-краеведческого направления в учреждениях внешкольного образования Харьковщины, их влияние на развитие краеведческого направления в регионе.

Ключевые слова: *творческие объединения учащихся, кружки, учреждения внешкольного образования, детский туризм, краеведческий туризм.*

Kondratenko A., Storozhuk E. The activity of creative associations of students is the key to the development of local history tourism. The article discusses the activities of creative associations of students of tourism and local history in

institutions of out-of-school education in Kharkiv, their impact on the development of local history in the region.

Key words: *creative associations of students, circles, institutions of out-of-school education, children's tourism, local history tourism.*

Постановка проблеми. Однією з проблем розвитку туризму в Україні є питання розвитку внутрішнього туризму, залучення, в першу чергу, молоді до подорожей рідним краєм, відвідування пам'яток природи, історії культури. Вирішенню даної проблеми допомагають заклади позашкільної освіти, які залучають дітей до занять в гуртках туристсько-краєзнавчого напрямку. Саме навчання учнівської молоді у зазначених творчих об'єднаннях впливає на формування у них почуття гордості за свою державу, любові до подорожей Україною.

Певний досвід роботи з цього напрямку накопичений у закладах позашкільної освіти Харківщини, що підтверджується фактичними матеріалами у даній статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку дитячого туризму та краєзнавства в закладах позашкільної освіти в різні часи досліджували О. Колотуха, О. Наровлянський, М. Косило, Н. Савченко, М. Крачило, В. Корнєєв, М. Костриця, В. Федорченко, Г. Пустовіт, Т. Сущенко, О. Биковська та інші [1].

Метою дослідження є вивчення діяльності творчих об'єднання учнів у закладах позашкільної освіти Харківщини та їх вплив на розвиток краєзнавчого туризму, зокрема, на прикладі проведення водних походів рідним краєм.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про позашкільну освіту» освітня діяльність здійснюється в творчих об'єднаннях (гуртках, секціях, групах), які формуються на базі закладів позашкільної освіти [2].

Згідно з Положенням про центр туризму у закладі можуть діяти гуртки, групи та інші творчі об'єднання за видами туризму та напрямками краєзнавства [3].

Формують творчі об'єднання туристсько-краєзнавчого напрямку керівники гуртків, як правило, на початку навчального року з урахуванням зацікавленості дітей, їх віку, на добровільній основі. Велике значення у формуванні гуртка має авторитет педагога, який складається з відгуків колишніх вихованців, спілкування з педагогами того закладу освіти, де йде набір дітей та інше.

Про значення відносин педагога і вихованця зазначав В.О. Сухомлинський: «Коли діти відчувають в тобі рівного, вони відкриваються перед тобою, довіряють тобі те, що ніколи б не довірили, якби ти був тільки їх керівником» [4].

Остапєць О.О., один із організаторів туристсько-краєзнавчого руху серед учнівської молоді, дає таке тлумачення творчих об'єднань: «Дитяче

туристсько-краєзнавче об'єднання - це особливе середовище життєдіяльності дитини; особистісно зорієнтований виховний простір, засновником якого, поряд із дорослим, є сама дитина; товариство однолітків, об'єднаних загальними інтересами, життєвими цінностями» [5].

Робота туристсько-краєзнавчих об'єднань в закладах позашкільної освіти Харківської області у всі роки активно розвивалась. Комунальний заклад «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради є осередком туристсько-краєзнавчої, туристсько-спортивної, військово-патріотичної, музейної, екскурсійної діяльності серед учнівської молоді і координатором діяльності з цих питань.

Одним із найважливіших показників розвитку туризму і краєзнавства є робота гуртків, інших дитячих об'єднань та охоплення дітей гуртковою роботою. Слід зазначити відносну стабільність кількості гуртків та охоплення ними дітей в закладах освіти Харківської області (табл.1,2).

Табл. 1

Статистичні дані щодо охоплення КЗ «Харківська обласна станція юних туристів» дітей гуртковою роботою туристсько-краєзнавчого напрямку в період 2015-2019 р.

Рік	Кількість гуртків	Кількість вихованців
2015	105	1894
2016	114	2070
2017	110	2032
2018	109	2080
2019	105	2005

Табл. 2

Статистичні дані щодо охоплення дітей Харківської області гуртковою роботою туристсько-краєзнавчого напрямку в період 2015-2019 р.

Рік	Кількість гуртків	Кількість вихованців
2015	771	15213
2016	773	14323
2017	747	14813
2018	720	15214
2019	683	13506

Деяке зменшення кількості гуртків, відповідно і кількості вихованців, пояснюється тим, що зараз в області активно створюються ОТГ (об'єднанні територіальні громади). Виокремлюючись з районів, у їх підпорядкування переходять школи, але у більшості з них відсутні заклади позашкільної освіти. Наприклад, з Чугуївського району Харківської області, де було 22 школи, від'єдналися дві ОТГ: Малинівська і Чкалівська, які «забрали» 11 шкіл з району. Відповідно в Чугуївському районі зменшилася кількість гуртків і охоплених гуртковою роботою дітей. ОТГ не поспішають відкривати заклади позашкільної освіти, пояснюючи це і відсутністю коштів,

приміщення і проблему з кадрів. За останні 3 роки в Харківській області створено 19 ОТГ, а відкрито в них лише 9 центрів дитячої творчості.

Однією з особливостей організації роботи Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради є те, що діяльність гуртків, як правило, проводиться на базі навчальних закладів освіти у сільській місцевості, закладів обласної комунальної власності, у школах міста Харкова.

Основні завдання туристсько-краєзнавчої діяльності полягають у тому, щоб допомогти школі у навчанні й вихованні учнів, відродити духовність, моральність, національну самосвідомість, прищеплювати любов до праці; залучати їх до проведення в походах пошукової та суспільно-корисної роботи, поповнювати зібраними в походах і подорожах матеріалами краєзнавчі музеї, кабінети та кутки; виховувати міцний і дружний учнівський колектив, установлювати й зміцнювати зв'язки між дітьми різних шкіл, сіл, міст, національностей; загартовувати учнів фізично й морально.

Відповідно до профільності у КЗ «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради працюють гуртки спортивно-туристського, краєзнавчого, військово-патріотичного напрямку (табл. 3).

Табл. 3

Гуртки КЗ «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради

	Спортивно-туристський напрям		Краєзнавчий напрям		Військово-патріотичний напрям	
	кількість гуртків	кількість вихованців	кількість гуртків	кількість вихованців	кількість гуртків	кількість вихованців
2015	42	734	61	1124	2	36
2016	50	876	61	1134	3	60
2017	43	795	54	996	6	113
2018	42	841	54	1006	6	108
2019	40	751	57	1082	8	172

На базі позашкільних закладів освіти та навчальних закладів освіти працюють туристсько-краєзнавчі гуртки та об'єднання учнів різного профілю.

Відповідно до інформації закладів позашкільної освіти області нами проведений аналіз діяльності гуртків туристсько-краєзнавчого напрямку за останні роки (табл. 4).

Спостерігається зменшення кількості гуртків туристсько-спортивного напрямку роботи, тому що збільшується кількість національно-патріотичних гуртків. Збільшення даного профілю пояснюється тим, що відповідно до нормативних документів, а саме «Стратегія національно-патріотичного виховання, затвердженої Указом Президента України від 18.05.2019 № 286/2019», національно-патріотичне виховання учнівської молоді є пріоритетним напрямом позашкільної освіти.

Табл. 4

Популяризація туристсько-краєзнавчих напрямків в Харківській області

Рік	Краєзнавчий напрям		Туристсько-спортивний напрям		Військово-патріотичний напрям	
	кількість гуртків	кількість вихованців	кількість гуртків	кількість вихованців	кількість гуртків	кількість вихованців
2015	467	9314	225	4358	184	3435
2016	482	9441	257	4562	148	390
2017	434	8014	174	3637	204	4317
2018	376	7870	117	2176	148	3237
2019	362	6913	172	3356	182	4335

У системі роботи освітніх закладів краєзнавчий туризм постає діяльністю, що поєднує подорож, похід та пізнання довкілля Мандрівки гуртківців носять не тільки спортивний характер (пішохідні походи та водні сплави), а мають напрями географічного, історичного краєзнавства, народознавства, вивчення екологічного стану довкілля. Гуртківці, які відвідують заняття у КЗ «Харківська обласна станція юних туристів» із задоволенням ходять у водні походи, що відповідає програмі навчання (Програма Міністерства освіти і науки України «Водний туризм», 2018.) де передбачається похід у кінці навчального року. В даній статті наведені маршрути походів 1 категорії складності за останні 4 роки, але походів було проведено набагато більше. Понад 300 вихованців гуртків здійснювали водні походи по ріках Харківщини.

Водний туризм, на відміну від пішохідного, технічно більш складний. Навіть у найпростішому поході турист повинен уміти складати і розбирати байдарку, а у випадку необхідності її ремонтувати, правильно упаковувати і розташовувати харчі та спорядження. Він повинен вміти сідати і виходити з байдарки, правильно гребти і керувати нею, підходити до берега і відчалювати від нього. Турист-водник повинен добре знати перешкоди, які зустрічаються на річці і вміти легко розпізнавати їх, знати способи проходження перешкод. Також необхідно мати навички спортивного орієнтування, особливо у лиманах та плавнях. Такі перешкоди, як завали та греблі, вимагають високої технічної і фізичної підготовки.

Водний туризм потенційно небезпечний, бо проходить у водній стихії. Навіть у простих походах можливі аварії байдарок, які приводять до попадання туристів у воду, небезпечних факторів переохолодження, ударів об різноманітні предмети у воді, збою дихання. Тому турист-водник повинен знати і вміти застосовувати засоби самострахування, взаємного страхування і надавати першу медичну допомогу. Всі ці знання накопичуються в результаті поступового переходу від простих до більш складних походів. Нижче наводиться інформація про водні походи, які були організовані з вихованцями станції юних туристів.

Район походу: Дворічанський, Куп'янський, Борівський Харківська область, р. Оскіл.

Строки проведення походу: липень 2016 року.

Вид туризму: на байдарках, водний.

Категорія: перша категорія складності

Довжина активної частини маршруту: 172 км.

Нитка маршруту: річка Оскіл: с. Кам'янка – с. Гряниковка – смт. Дворічна – с. Голубівка – м. Куп'янськ-Вузловий – с. Сенькове – с. Гороховатка.

Учасники нашого походу на розбірних байдарках продемонстрували достатній рівень проходження перешкод, застосовуючи всі вміння і навички отримані на змаганнях та в попередніх походах. Похід став хорошою перевіркою вже набутих знань та вмінь юних туристів. Діти познайомилися з унікальним природним комплексом – русла річки Оскіл, вивчили ряд природних та історико-краєзнавчих об'єктів і, головне, чудово відпочили, оздоровились, зміцніли фізично та духовно.

Основними спортивно-туристичними завданнями походу визначено:

- здійснити водний туристичний спортивний похід першої категорії складності по річці Оскіл по території Дворічанського, Куп'янського та Борівського районів Харківської області, випробувати сили кожного гуртківця та команди в цілому, систему підготовки та підбору учасників походу із майбутньою перспективою їх участі в складніших категорійних походах в інших районах;
- вдосконалювати техніку сплаву на трьохмісних байдарках;
- вивчити туристичні можливості річки Оскіл в межах пройденого маршруту, розвідати місця для стоянок та місць під'їзду з метою розробки 2-3 денних водних походів.

Район походу: р. Ворскла, Сумська та Полтавська області.

Строки проведення походу: липень 2017 року.

Вид туризму: на байдарках, водний.

Категорія складності: перша.

Нитка маршруту: Іванівка – Бакіровка - Климентове – Журавне – Куземин – Млиники – Яблуневе – Міські Млини.

Довжина активної частини маршруту: 154 км.

Основними завданнями походу визначено:

- здійснити водний туристичний спортивний похід першої категорії складності по річці Ворскла по території Сумської та Полтавської областей, випробувати сили кожного гуртківця та команди в цілому, систему підготовки та підбору учасників походу із майбутньою перспективою їх участі в складніших категорійних походах в інших районах;
- вдосконалювати техніку сплаву на трьохмісних байдарках;

- *вивчити туристичні можливості річки Ворскла в межах пройденого маршруту, розвідати місця для стоянок та місць під'їзду з метою розробки 2-3 денних водних походів.*

Район походу: річка Оріль, Харківська, Дніпропетровська, Полтавська області, липень 2018 року.

Вид туризму: на байдарках, водний.

Категорія: перша категорія складності.

Нитка маршруту: с. Пекельне - с. Семенівка – с. Сомівка – Займанка - р. Берестова – с. Ковпаківка – Нехвороща.

Довжина активної частини маршруту: 169 км.

Гуртківці здійснили спортивну водно-туристську подорож по річці Оріль по території Дніпропетровської, Харківської та Полтавської областей з 21 липня по 02 серпня 2018 року. Водна частина маршруту носить лінійний характер та пройдена річкою Оріль на п'яти байдарках.

Як підсумок, передбачається розробка спортивного водного маршруту першої категорії складності та популяризація активного відпочинку на річках Південний Буг, Сіверський Донець і їхніх складових – вивчення різноманіття природного, рекреаційного та історико-культурного потенціалу Харківщини, України.

Група залишилась задоволена походом. У добре відомому і популярному районі був успішно пройдений цікавий маршрут, в установлені строки, відповідно до графіку.

Цей маршрут привертає до себе увагу інших туристів, тому можна дати декілька рекомендацій:

1. Виїзд на початок маршруту та від'їзд з кінцевої точки краще організовувати замовленим транспортом.
2. Звернути особливу увагу на орієнтування у плавнях.
3. Бажано відвідати Центр народного мистецтва “Петриківка” для ознайомлення унікальним петриківським розписом.

Район походу: Харківська та Донецька області по річці Сіверський Донець, липень 2019 року.

Вид туризму: на байдарках, водний.

Категорія: перша категорія складності.

Нитка маршруту: Балаклія – Байрак – Щурівка – Левківка – Протопопівка – Червоний Шахтар – Ізюм – Святогірськ.

Довжина активної частини маршруту: 182 км.

Основними спортивно-туристичними завданнями походу визначено:

Команда гуртківців здійснила спортивну водно-туристську подорож по річці Сіверський Донець територією Харківської та Донецької областей в липні 2019 року. Водна частина маршруту носить лінійний характер та пройдена річкою Сіверський Донець вісьма байдарками.

Мету та завдання у всіх походах виконано. Слід відзначити значну кількість екскурсійних об'єктів на маршруті, які бажано відвідати з учасниками походу. Зокрема, в м. Ізюм: гора Кременець, красзнавчий музей,

Свято-Вознесенський храм, у м. Святогірськ: Свято-Успенська Святогірська лавра (найбільша в Україні), Національний природний парк «Святі гори».

Поєднання спортивної частини походу з краєзнавчою дає значний результат у формуванні активної життєвої позиції у дітей, виховання патріотизму, любові до рідного краю.

Список використаних джерел:

1. *Дитячо-юнацький туризм і краєзнавства в Україні та формування гармонійно розвиненої творчості: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Івано-Франківськ, Нова Зоря, 2009, -228с.*
2. *Закон України «Про позашкільну освіту» від 22.06.2000 № 1841-III.*
3. *Положення про центр, будинок, клуб, бюро туризму, краєзнавства спорту та екскурсій учнівської молоді туристсько-краєзнавчої творчості учнівської молоді. Наказ МОН України від 19.12.2002 № 730.*
4. *Сухомлинський В.А. О воспитании. М., Политиздат, 1973.*
5. *Остапець А.А. Детские туристско-краеведческие объединения-среда жизнедеятельности ребенка. Учебно-методическое пособие. М., РНБ «Турист», 2001.-144 с.*

УДК 379.851

Євтушенко Олена

Відділ освіти виконавчого комітету Білопільської міської ради Сумської обл.

Релігійний туризм Білопільщини

У статті викладено інформацію про окремі релігійні об'єкти Білопільщини, що можуть зацікавити туристів.

Ключові слова: церква, храм, собор.

Євтушенко Е. Религиозный туризм Белопольщины. В статье изложена информация об отдельных религиозных объектах Белопольщины, которые могут заинтересовать туристов.

Ключевые слова: церковь, храм, собор.

Yevtushenko O. Religious tourism of Bilopilla. The article provides information about particular religious sites of the Belopilsk region that may be of interest to tourists.

Keywords: church, temple, cathedral.

Постановка проблеми. На сьогодні важливою є робота зі збагачення української молоді знаннями щодо традицій нашого народу та прищеплення поваги до його духовного життя. Важливе місце у цьому може зіграти релігійний туризм. Крім того розвиток цього напрямку матиме позитивний економічний аспект для новостворених об'єднаних територіальних громад.

Мета. Розкрити можливості релігійного туризму в маленькому містечку Сумщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність і структура релігійного туризму, основи віровчення найбільш поширених релігій і духовних шкіл, територіальне поширення релігій, схарактеризовані в роботах А. Александрової, С. Кузика, О. Любицевої, С. Юрченко, О. Юрченко, С. Харьковщенко, Т. Христового та ін.

Виклад основного матеріалу. Релігійний туризм – це поїздки за межі традиційного середовища на строк не більше року для відвідання святих місць і центрів релігій. У ньому виділяють три напрямки: релігійний, пов'язаний із участю в подіях релігійного життя, що здійснюються за допомогою екскурсій; паломницький, тобто подорож з метою відвідування святих місць; науковий із релігійною метою. Термін «релігійний туризм» відображає, насамперед, релігійно-пізнавальні аспекти, або тільки пізнавальні [3].

Джерела релігійного туризму сходять до часів формування основних світових релігій: християнства, мусульманства, іудаїзму й буддизму. Православ'я як напрям у християнстві сформувалося на сході Римської імперії протягом I тисячоліття при здійсненні принципу симфонії (згода світської й церковної влади). До країн з більшістю православного населення належать: Білорусь, Болгарія, Греція, Грузія, Кіпр, Македонія, Молдова, Росія, Румунія, Сербія, Україна, Чорногорія та ін. Тож багато країн світу володіють численими християнськими святинями і пам'ятками, музейними культурними цінностями, що приваблюють туристів [4].

Туристичні подорожі з релігійними цілями охоплюють усі регіони нашої країни, оскільки в кожній області є святі міста, архітектурні ансамблі тощо. Не виняток і маленьке містечко Білопілля, що на Сумщині.

Власне Білопільщина – досить молодий за виміром історичного часу край. І її існування розпочинається з другої половини XVII ст. – від заснування Слобідської України. Але з часу заснування Виру – прабатька Білопілля – у 2020 році минає 924 роки...

Будівництво першої дерев'яної соборної церкви Різдва Пресвятої Богородиці припадає ще на час побудови фортеці Крига у 1672 році. Спорудження ж кам'яного храму тривало десять років – із 1817 по 1827 роки. Зведений на центральній площі міста Собор височів над усіма храмами міста Білопілля. Циліндричні світлові підбанники несли сферичні бані з маківками. Із заходу містилася чотириригусна дзвіниця. Нижній її ярус – тридільний приділ, два верхні – четверики з арковими отворами дзвонів у кожній грані. Верхній ярус – восьмерик, увінчаний восьмигранною сферичною банею. У цьому ярусі містився головний міський годинник.

За свою історію храм пережив багато: війни, знищення і нове народження. Усередині церкви є безліч цінних реліквій, які будуть цікаві допитливим туристам. У середині XVIII століття храм перебудували, перетворивши його в соборний. Після війни з Францією 1812 року культову споруду знесли і побудували нову, кам'яну із дзвіницею. Також було встановлено годинник-куранти (рис. 1).

У 1939 році храм було знищено [2].

Тільки у 2000 році церква знову відкрила двері для парафіян (рисунок 2). Незважаючи на непрості події, храм зберіг унікальні реліквії: ікони XV століття, книги XVII століття, а також кипарисовий хрест великомучеників.

Рис. 1. Храм Різдва Пресвятої Богородиці (1910 р.)

Рис. 2. Храм Різдва Пресвятої Богородиці (2020 р.)

У цілому в 19 столітті окрасою міста були 8 церков, що гармонійно вписувались у панораму міста. Мурована Покровська церква Білопілля з дзвіницею була збудована на однойменній вулиці в 1827 році замість дерев'яної. За характером архітектурних форм дуже близька до собору Різдва Пресвятої Богородиці, але значно вишуканіша. Хрещата, на п'ятидільній основі, однобанна. Із заходу впритул до неї стояла триярусна дзвіниця. До сьогодення не зберіглася.

Храм архангела Михаїла у свій час був дерев'яним. Побудований у 1779 році і розібраний у 1914 році. Двоверховий тридільний храм із досить архаїчною структурою. Усі зруби прямокутні. Її вінчав чотирьохгранный намет із глухим ліхтарем і маківкою. Таким самим був верх ліхтаря. Північний і південний притвори та дзвіниця були прибудовані з заходу, унаслідок чого церква набула хрещатої структури. При цьому було розібрано верх бабинця і влаштовано над ним двосхилий дах.

Двоярусну дзвіницю вінчала плеката башня зі шпилем. Перед входом був масивний чотириколонний портик трикутним фронтоном, у чому проявлявся стиль класицистичної стилістики [2].

Церква була розібрана після того, як у 1907-1912 рр. за проектом архітектора В.Покровського поряд збудували однойменний мурований храм, що зберігся й донині і є пам'яткою архітектури (рис. 3).

Рис. 3. Храм архангела Михаїла (2020 р)

Спасо-Преображенський храм існував ще до 1746 року. Спочатку він був дерев'яним. Кам'яний спорудили у 1868 році. Його спіткала така доля, як і кафедральний собор Різдва Пресвятої Богородиці. Був зруйнований у 30-ті роки XX століття.

Іллінську церкву збудували у 1767 році в неросійському стилі стараннями Білопільського сотника Куколь-Яснопольського. У 1818 році турботами та матеріальною підтримкою церковного старости Жовтобрюха її було поставлено на кам'яний фундамент і покрито залізом. Кам'яний храм було побудовано на новому місті у 1876 році, але зруйновано в 30-ті роки ХХ століття.

Зруйновано було і Троїцьку церкву на околиці міста Білопільля, що заходилася в колишній козацькій слободі Проруб. Зараз на цьому місці побудована капличка.

«Наймолодший» храм у Білопільлі імені Олександра Невського. Його спорудили у 1873 році, коли закінчилося будівництво залізнично колії Харківсько-Миколаївської залізниці, що з'єднала станцію Ворожба зі станцією Люботин. У ті роки парафіянами церкви були мешканці робітничого селища Новоселівка біля станції Білопільля. Храм був дерев'яним. При ньому працювало двокласне сільське залізничне училище з п'ятирічним терміном навчання. Усі інші училища при храмах міста були церковно-парафіяльними із трирічним терміном навчання. Подальша доля храму склалася трагічно. Після революції 1917 року його перетворили у залізничний клуб станції Білопільля. Під час окупації храм відновив свою роботу і продовжував до 1944 року. У 60-х роках приміщення від часу дійшло до аварійного стану. 2 липня 1966 року храм святого Олександра Невського згорів ущент [2].

Покровський храм міста Білопільля був показаний у ревізькому переписі 1732 року. Перший дерев'яний храм звели при заснуванні міста. Але внаслідок пожежі 1819 року він згорів. Новий кам'яний був освячений у 1827 році. Зруйнований у 30-х роках ХХ століття.

Найбільш багату історію серед храмів краю має Петропавлівська церква у Білопільлі. Вона була збудована на честь апостолів Петра і Павла. Церква збереглася і до нашого часу. Храм знаходиться на території древнього поселення Крига, яке набагато старше за Білопільля. Це свідчить про те, що храм був побудований задовго до заснування міста.

У 1670-1672 роках у селі Крига був збудований козацький храм. У 1732 році на місці Петропавлівського храму звели храм Святої Трійці. Перши храм на честь апостолів Петра і Павла був побудований отаманом Іваном Зарецьким. Місце, де спочатку знаходився цей храм, невідомо. Метричні книги храму починалися з 1751 року, а проповіді – із 1754 року. Нинішня Петропавлівська церква була споруджена у 1798 році майже на тому місці, де вона знаходиться і сьогодні. Церква була дерев'яною, а в 1839 році її перебудували. У 1886 році за проектом харківського архітектора В.Н. Немкіна звели Петропавлівську церкву з цегли. У середині 30-х років минулого століття церква була закрита, а дзвони скинуті на землю. За свідченням очевидців, найбільший дзвін, вага якого становила 227 пудів 28 фунтів, при ударі не розбився, і його вже розбивали на частини за допомогою копра. Приміщення церкви було віддано під склади. Завдяки саме цій обставині церкві вдалося уникнути трагічної долі інших білопільських

церков. На початку осені 1941 року радянські війська залишили місто, а німецькі ще його не зайняли. Саме в цей період парафіяни Петропавлівської церкви почали відроджувати храм. Жінки повибілювали стіни, чоловіки зробили необхідний ремонт. Замість дзвонів були повішені старі кисневі балони. До відродження храму підключилися ченці. Священнослужитель з Харкова організував церковний хор. Люди з околиць приносили ікони. В одному з покинутих підвалів складів у центрі міста ще з дореволюційних часів зберігалося церковне начиння, що і було принесене до церкви. Таким чином, церква на честь святих Петра і Павла відродила свою діяльність, яку веде і понині.

У 1992 році при храмі Петра і Павла був організований Боголюбський монастир (як жіночий). 27 серпня 1996 року монастир офіційно зареєстрували. Але статутне життя у новоствореній обителі не склалося. 25 лютого 1997 року монастир було реорганізовано у чоловічий, а насельниці були спрямовані у жіночі обителі сусідніх епархій. Настоятелем і священним архімандритом став єпископ Сумський Іов Смакоуз. Братія з 10 чоловік, більшість яких несли педагогічний послух або навчалася в Сумському пастирсько-богословському коледжі [1].

У Петропавлівському соборі монастиря дві межі: на честь Святого Духа і Боголюбської ікони Божої Матері. У храмі знаходиться Боголюбська ікона Божої Матері 18 століття. Є монастирські корпуси, на монастирському кладовищі знаходиться каплиця в ім'я Серафима Саровського (рис. 4).

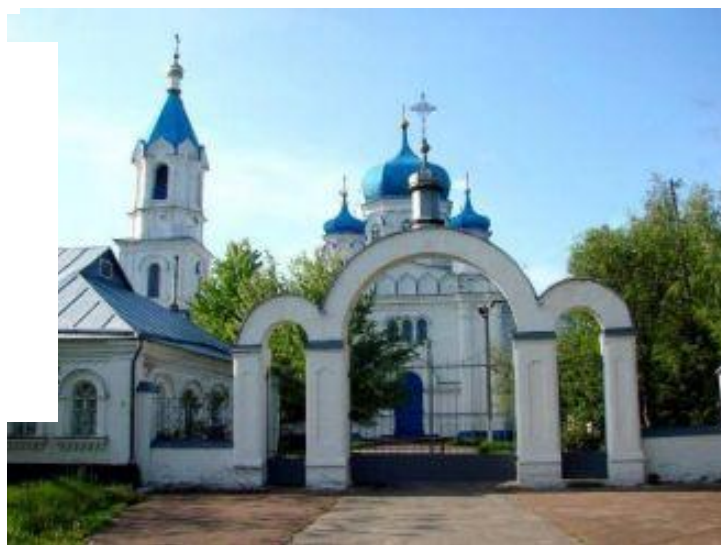

Рис. 4. Петропавлівська церква (2020 р.)

Успенська церква у Білопідлі є візитівкою міста, аде зустрічає мандрівників, котрі їдуть із міста Путивль. Початок будівництва припадає орієнтовно на травень 2000 року. Освячений храм був у 2001 році. Споруджений із червоної цегли місцевими меценатами. Проект був відносно нескладним у реалізації. Сьогодні тут зберіглося чимало святинь та частинок мощів. Гарний та затишний храм гостинно зустрічає всіх, хто його відвідує (рис. 5) [1].

Рис. 5. Успенська церква (2020 р.)

Церква Іоанна Воїна в селі Куянівка (11 км. від м. Білопідлля), представляє собою рідкісний вид центричного храму, занесеного із Західної Європи та Середземномор'я. Будівля примітна високою естетичною досконалістю і є однією з найкращих пам'яток зрілого класицизму в Україні.

Будівництво церкви святого мученика проводилося із 1805 року за зразком Михайлівського храму на території маєтку Михайла Куликовського на Харківщині. Зведення було завершено у 1814 році. У 1860 році тут провели реконструкцію: розібрали колонний портик храму, з'єднали його цегляною прибудовою до окремо стоячої дзвіниці. Церква увійшла до складу Куянівського палацо-паркового ансамблю Куколь-Яснопольських. Розташована на основній осі, що пролягає від заходу на схід. Територія церковного двору засаджена високими каштанами та липами, огорожена низьким тином. Має двоє арочних воріт, розміщених по боках дзвіниці. На півдні облаштована хвіртка (рис. 6).

Існує легенда, що храм зводили полонені французи. «Прохання» на її будівництво Ф.П. Куколь-Яснопольський подав у 1803 році. Освятили церкву в кінці 1814 року. У ті роки в Куянівці будувався не один храм, а цілий

архітектурний комплекс. Нібито головний палац у цьому комплексі був подарунком для молодої дружини поміщика Олени від її покровителя М.І. Кутузова, який в період військових дій зупинявся у цих місцях [1].

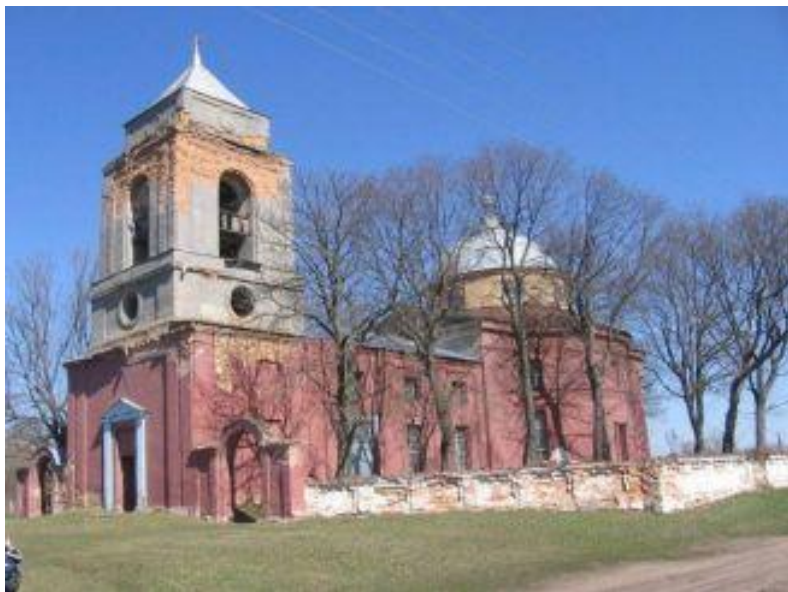

Рис. 6. Церква Іоанна Воїна (2020 р.)

Висновок. Релігія – частина суспільного життя, міцно вплетена в тканину соціальних відносин. Представники церков можуть ознайомити туристів зі своїм духовним спадком, що є запорукою поваги та порозуміння. За потреби можна поєднувати релігійний туризм із іншими видами туризму.

Список використаних джерел:

1. Білопільська міська рада. [URL:https://bilopillya-meria.gov.ua/](https://bilopillya-meria.gov.ua/)
2. Хроленко В.Г. Вир-Крига-Білопілья. Історико-краєзнавчий нарис. Суми: Козацький Вал, 1997. 96 с.
3. Юрченко С. Міжнародний туризм: навчальний посібник [для студентів спеціальностей «Туризмознавство», «Міжнародні економічні відносини»] /С.Юрченко, О.Юрченко. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016.328 с.
4. Юрченко С., Юрченко О. Релігійний туризм у християнстві на сучасному етапі. Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Краєзнавство. Туризм., 2017. С. 216–220. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhMv_2017_6_35

Відомості про авторів:

1. **Базилевич Наталія Олександрівна** – доцент, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
2. **Баранов Віталій В'ячеславович** – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту, економіки та туризму Льотної академії Національного авіаційного університету (м. Кропивницький)
3. **Барвінок Олександр Костянтинівич** – бакалавр 4 курсу спеціальності «Географія» Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
4. **Беляєв Юрій Борисович** – професор, доктор технічних наук, професор кафедри інтегрованих автоматизованих систем управління Національного авіаційного університету харчових технологій
5. **Близнюк Анатолій Іванович** – директор Переяславської станції юних туристів (Київська обл.)
6. **Божук Тетяна Іванівна** – доцент, доктор географічних наук, завідувач кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка
7. **Бондар Юлія Анатоліївна** – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту, економіки та туризму Льотної академії Національного авіаційного університету (м. Кропивницький)
8. **Браславська Оксана Володимирівна** – професор, доктор педагогічних наук, завідувач кафедри географії та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
9. **Валюлік Маріанна Станіславівна** – вчитель ГУО «Середня школа № 23, м. Гродно», Республіка Білорусь
10. **Васильюк Ірина Сергіївна** – практичний психолог загальноосвітнього навчального закладу Міжнародна школа I-III ступенів «Меридіан» (м. Київ)
11. **Гаврилюк Марина Миколаївна** – завідувач методичного відділу комунального закладу «Кіровоградський обласний центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді»
12. **Гальків Любов Іванівна** – професор, доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту організації Національного університету "Львівська політехніка"
13. **Ганич Наталія Михайлівна** – асистент кафедри туризму Львівського національного університету імені Івана Франка
14. **Гаталяк Оксана Миколаївна** – асистент кафедри туризму Львівського національного університету імені Івана Франка
15. **Гевко Ігор Васильович** – професор, доктор педагогічних наук, проректор з навчально-методичної роботи Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка, професор кафедри комп'ютерних технологій

16. **Гелевера Ольга Федорівна** – доцент, кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та геоecології Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
17. **Горбунов Олександр Володимирович** – кандидат економічних наук, Народний депутат України VIII скликання, президент Кропивницької міської федерації спортивного туризму
18. **Грицюта Валентина Миколаївна** – методист вищої категорії Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради
19. **Гуда Андрій Олегович** – студент 4 курсу напрямку підготовки «Туризм» Криворізького державного педагогічного університету
20. **Євтушенко Олена Іванівна** – завідувач методичного кабінету відділу освіти виконавчого комітету Білопільської міської ради Сумської області
21. **Єрко Ірина Володимирівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
22. **Залевський Анатолій Васильович** – доцент, кандидат технічних наук, доцент кафедри менеджменту, економіки та туризму Львівної академії Національного авіаційного університету (м. Кропивницький)
23. **Зігунов Василь Миколайович** – доцент, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туризму і готельно-ресторанного сервісу Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка
24. **Зігунова Інна Сергіївна** – доцент, кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри туризму і готельно-ресторанного сервісу Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка
25. **Імангулова Тетяна Василівна** – кандидат педагогічних наук, асоційований професор, декан факультету «Туризм» Казахської академії спорту і туризму, Республіка Казахстан, м. Алмати
26. **Карпюк Зоя Костянтинівна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри фізичної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
27. **Качаровський Роман Євгенович** – магістр географії, інженер навчальної лабораторії краєзнавчих атласів кафедри фізичної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
28. **Козинська Ірина Петрівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
29. **Коломісць Катерина Василівна** – доцент, кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії і туризму Одеського національного університету імені І.І.Мечникова
30. **Колотуха Ігор Олександрович** – методист комунального закладу «Кіровоградський обласний центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді», аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

31. **Колотуха Олександр Васильович** – доцент, доктор географічних наук, професор кафедри менеджменту, економіки та туризму Льотної академії Національного авіаційного університету (м. Кропивницький)
32. **Кондратенко Олександр Миколайович** – методист вищої категорії Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради
33. **Константинов Юрій Сергійович** – доктор педагогічних наук, віце-президент Міжнародної академії дитячо-юнацького туризму і краєзнавства ім. О.О. Остапця-Свєшнікова, радник директора Федерального центру дитячо-юнацького туризму і краєзнавства (Москва)
34. **Копилець Євгеній Вікторович** – кандидат педагогічних наук, керівник гуртків Полтавського обласного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді
35. **Легінькова Ніна Іллівна** – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту, економіки та туризму Льотної академії Національного авіаційного університету (м. Кропивницький)
36. **Лісота Андрій Андрійович** – директор комунального закладу «Кіровоградський обласний центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді»
37. **Лукацький Євгеній Дмитрович** – провідний інженер кафедри телекомунікаційних технологій Державного університету телекомунікацій (м. Київ)
38. **Любіцева Ольга Олександрівна** – професор, доктор географічних наук, академік НАН ВО України, завідувачка кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка
39. **Мазур Євген** – магістрант кафедри географії та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
40. **Матищук Олександр Анатолійович** – кандидат геологічних наук, старший викладач факультету географії, туризму та історії Криворізького державного педагогічного університету
41. **Миргородська Олена Леонідівна** – доцент, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри менеджменту, економіки та туризму Льотної академії Національного авіаційного університету (м. Кропивницький)
42. **Михалевська Раїса Павлівна** – методист комунального закладу «Кіровоградський обласний центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді»
43. **Наровлянська Марина Данилівна** – керівник гуртка Українського державного центру національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді, тренер-викладач Комплексної дитячо-юнацької спортивної школи інвалідів «Прометей», м.Київ
44. **Наровлянський Олександр Данилович** – кандидат педагогічних наук, Заслужений вчитель України, заступник директора Українського державного центру національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді, м. Київ
45. **Парчевський Ігор Анатолійович** – голова пішоїдної підкомісії Центральної маршрутно-кваліфікаційної комісії Федерації спортивного

- туризму України, президент Рівненської обласної федерації спортивного туризму (м. Рівне)
46. **Пацюк Вікторія Сергіївна** – доцент, кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії, краєзнавства та туризму Криворізького державного педагогічного університету
 47. **Плачинда Тетяна Степанівна** – професор, доктор педагогічних наук, завідувач кафедри професійної педагогіки та соціально-гуманітарних наук Льотної академії Національного авіаційного університету (м. Кропивницький)
 48. **Пропадуший Андрій Миколайович** – методист комунального закладу «Кіровоградський обласний центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді»
 49. **Редін Володимир Іванович** – доцент, кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
 50. **Редіна Валентина Андріївна** – доцент, кандидат педагогічних наук, директор Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради
 51. **Редіна Ольга Володимирівна** – методист вищої категорії Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради
 52. **Рожі Інна Георгіївна** – кандидат педагогічних наук, викладач Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
 53. **Романів Павло Володимирович** – доцент, кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму Львівського національного університету імені І. Франка
 54. **Сич Віталій Андрійович** – доцент, кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії і туризму Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
 55. **Сікірда Юлія Володимирівна** – доцент, кандидат технічних наук, доцент кафедри менеджменту, економіки та туризму Льотної академії Національного авіаційного університету (м. Кропивницький)
 56. **Скриль Ірина Анатоліївна** – кандидат географічних наук, завідувач відділу краєзнавства Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради
 57. **Смирнов Ігор Георгійович** – професор, доктор географічних наук, академік НАН ВО України, професор кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік АН ВО України
 58. **Соколов Володимир Анатолійович** – доцент, кандидат технічних наук, почесний президент Федерації спортивного туризму України, заслужений працівник ФКіС України, м. Київ
 59. **Соколовський Віктор Анатолійович** – старший викладач кафедри менеджменту, економіки та туризму Льотної академії Національного авіаційного університету (м. Кропивницький)

60. **Сторожук Олена Анатоліївна** – заступник директора з навчально-методичної роботи Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради
61. **Тонконог Олександр Станіславович** – старший викладач кафедри спортивних дисциплін, ігор і туризму ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
62. **Топольний Федір Пилипович** – професор, доктор біологічних наук, професор кафедри загального землеробства Центральноукраїнського національного технічного університету
63. **Транченко Людмила Володимирівна** – професор, доктор економічних наук, завідувач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Уманського національного університету садівництва
64. **Чейнеш Іванна Василівна** – доцент, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
65. **Чижевська Лариса Тарасівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
66. **Чир Надія Вікторівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
67. **Чорногор Наталія Олексіївна** – старший викладач кафедри менеджменту, економіки та туризму Льотної академії Національного авіаційного університету (м. Кропивницький)
68. **Шелегеда Віталій Іванович** – заступник директора з навчально-методичної роботи Комунального закладу «Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Запорізької обласної ради
69. **Шестопалова Ірина Юрївна** – методист вищої категорії Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради
70. **Шмельова Тетяна Федорівна** – доцент, доктор технічних наук, професор кафедри аеронавігаційних систем Інституту аеронавігації Національного авіаційного університету
71. **Щоголєва Інна Валентинівна** – доцент, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри менеджменту, економіки та туризму Льотної академії Національного авіаційного університету (м. Кропивницький)
72. **Щука Галина Петрівна** – професор, доктор педагогічних наук, професор кафедри туризму, готельної і ресторанної справи Закарпатського угорського інституту імені Ф. Ракоці II (м. Берегове Закарпатської обл.)
73. **Юшкавічене Дайва** – турист-медик Молодіжного туристичного клубу "VILNIAUS ŽYGŪNAS", Спілка мандрівників Литви (м. Вільнюс)
74. **Юшкавічус Маріус** – методист-експерт зі спортивного туризму Центру неформальної освіти учнів в Литві, Спілка мандрівників Литви (м. Вільнюс)
75. **Яворська Вікторія Володимирівна** – професор, доктор географічних наук, професор кафедри економічної та соціальної географії і туризму Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України

Збірник наукових праць

Зважаючи на свободу наукової творчості, редколегія бере до друку статті тих авторів, думки яких не в усьому поділяє.

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, правильність фактів та посилань, достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Передрук та відтворення опублікованих статей будь-яким способом дозволяється лише при посиланні на матеріали конференції «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України».

Адреса оргкомітету: 25005, Україна, м. Кропивницький,
вул. Добровольського, 1, Льотна академія Національного авіаційного
університету, факультет менеджменту

E-mail: okolotuh@ukr.net

Відповідальний за випуск: *О.В. Колотуха*